

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

Milena D. Šikanić

**PROMENE U JAPANSKOJ KULTURI, ETIČKIM
MODELIMA I PRAVNIM KODIFIKACIJAMA U PERIODU
MEIĐI RESTAURACIJE (1868-1912)**

Doktorska disertacija

Beograd, 2020.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Milena D. Šikanić

**CHANGES IN JAPANESE CULTURE,
ETHICAL MODELS AND LEGAL CODIFICATIONS
IN THE PERIOD OF MEIJI RESTAURATION (1868-1912)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Милена Д. Шиканич

**ТРАНСФОРМАЦИЯ ЯПОНСКОЙ КУЛЬТУРЫ,
ЭТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ И КОДИФИКАЦИЯ
ЗАКОНОВ В ПЕРИОД РЕСТАВРАЦИИ МЭЙДЗИ
(1868-1912)**

Докторская диссертация

Белград, 2020.

PODACI O MENTORU I ČLANOVIMA KOMISIJE

Mentor:

Prof. dr Ljiljana Marković, redovni profesor
Univerzitet u Beogradu - Filološki fakultet

Članovi komisije:

Datum odbrane:

Na nesebičnoj pomoći i razumevanju, želim, pre svega, da se zahvalim svojoj mentorki, prof. dr Ljiljani Marković, koja me je hrabrila i podržavala tokom rada na ovoj doktorskoj disertaciji.

Zahvalnost dugujem i prof. dr Simi Avramoviću, na njegovoj dugogodišnjoj pomoći, na njegovom strpljenju i razumevanju.

Posebnu zahvalnost izražavam Vesni Ćorić, Ivani Stradner i Mini Marković, koje su svojim na dragocenim savetima i predlozima, koje su mi pružale tokom pisanja ove doktorske disertacije, kao i na njihovom prijateljstvu.

I na kraju, zahvaljujem se svojoj porodici, na ljubavi i bezrezervnoj podršci.

PROMENE U JAPANSKOJ KULTURI, ETIČKIM MODELIMA I PRAVNIM KODIFIKACIJAMA U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE (1868 – 1912)

Apstrakt

Japan je u drugoj polovini XIX veka pod pritiskom zapadnih sila bio prinuđen na ubrzanu modernizaciju države i društva. U kratkom vremenskom razdoblju, Japan je od feudalne carevine, na periferiji svetskih dešavanja, postao vojna i ekonomska sila, ravnopravni takmac silama zapadnog sveta. Ovako brza i uspešna modernizacija, svakako zavređuje pažnju, kako stranih, tako i domaćih autora i u doktrini su različiti aspekti ove modernizacije razmatrani u raznim kontekstima i sa različitim polazišta.

Doktorska disertacija „Promene u japanskoj kulturi, etičkim modelima i pravnim kodifikacija u periodu Meiđi restauracije (1868-1912)“ predstavlja pokušaj da se na celovit i sveobuhvatan način sagledaju i istraže promene koje su nastale tokom perioda Meiđi restauracije, perioda koji je za Japan od izuzetnog značaja. Cilj ovog istraživanja usmeren je na osvetljavanje procesa sprovedenih promena iz različitih uglova i ukazivanje na njihove aspekte koji su do sada bili nedovoljno obrađeni. To su, na primer, uključivanje hibridnog modela teorije pravnih transplanata u ispitivanje nastalih promena, primena postojeće teorije pravnih transplanata na prenošenje prava u Japanu, u ovom periodu, kao i ukazivanje na neke (do sad nedovoljno obrađene) aspekte uticaja crnogorskog prava na japanske građanske kodifikacije stvarane tokom perioda Meiđi restauracije, kojima je do sad posvećivano manje pažnje.

U delu u kojem se doktorska disertacija bavi promenama nastalim u periodu Meiđi restauracije u japanskoj kulturi, izučavanje se ograničava isključivo na pojedine oblasti japanske kulture kao što su u religija, obrazovanje i lepe umetnosti. U poglavlju koje se bavi etičkim modelima ukazuje se na različite činioce pod čijim uticajem su se oni formirali, kao i na promene do kojih je došlo u oblasti etičkih modela. Takve promene su nastupile jer su se tokom perioda Meiđi restauracije menjali i ovi činiooci.

U delu u kojem se proučavaju pravne promene, posebna pažnja posvećuje se usklađivanju japanskog pravnog sistema sa sistemima zapadnih zemalja. Ovoj oblasti posvećuje se velika pažnja, što uostalom i proizilazi iz činjenice da joj je davan poseban prioritet još u periodu Meiđi restauracije. Japan je za jedan od najznačajnijih vidova modernizacije smatrao upravo osavremenjivanje svog pravnog sistema i njegovo usklađivanje sa pravnim sistemima zapadnih zemalja. Zaključci do kojih se došlo prilikom izučavanja nastalih promena, kao i njihov uticaj na promene u oblasti etičkih modela i u oblasti kulture, predstavljaju svakako i za domaću javnost, a i šire, najinteresantnije polje istraživanja promena sprovedenih u oblasti pravnih kodifikacija, s obzirom na široko polje istraživanja koje ona pruža.

U ovom radu se promenama koje se ispituju pristupa interdisciplinarno; one se analiziraju sa stanovišta različitih nauka – istorije, sociologije, prava, antropologije, pravne istorije i uporednog prava i istovremeno se za njihovu analizu koriste kvalitativni metodi. Pre svega, razmatraju se uzroci koji su doveli do ovih promena, a zatim se ukazuje i na rezultate promena sprovedenih tokom ovog perioda. Pored toga, razmatra se i primena teorije pravnih transplanata na Japan u periodu Meiđi restauracije, ukazuje se i na određena odstupanja od ove teorije, a unapređivanje postojeće teorije vrši se postavljanjem inovativnog hibridnog modela teorije pravnih transplanata. Inovativnost predloženog modela ogleda se u tome što on obuhvata proširivanje opsega istraživanja. Njime se ispituje mogućnost prenošenja znanja, čime se omogućava ispitivanje načina prenošenja znanja i u drugim oblastima podvrgnutim modernizaciji, za razliku od teorije pravnih transplanata koja ovo prenošenje

objašnjava samo kod preuzimanja pravnih rešenja i instituta, odnosno koja je ograničena na oblast prava.

U oblasti ispitivanja promena kod pravnih kodifikacija, posebna pažnja se posvećuje uticaju Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na građanske kodifikacije Japana. Navedenoj temi je, i u svetskoj, i u ovdašnjoj stručnoj javnosti, i do sada bila posvećena pažnja, međutim, u ovoj doktorskoj disertaciji analiza će biti unekoliko proširena i produbljena.

Nakon uvoda u kome se ukazuje na stanje u Japanu početkom ovog perioda sagledavaju se opšti društveni kontekst u kojem je do Međi restauracije došlo i uzroci promena koji su do nje doveli. U daljem tekstu ovog rada razmatraju se promene do kojih je došlo u japanskoj kulturi, etičkim modelima i pravnim kodifikacijama, ispituju se njihovi uzroci i objašnjavaju posledice. Ove promene se ne razmatraju samo opisno, već se traži i ispituje i njihova uslovljenost i međuzavisnost. Pokušava se osvetliti ova specifična modernizacija i njen ambivalentan odnos prema zapadnih znanjima, sa jedne strane preko potrebnim da bi se postigla tražena modernizacija i vesternizacija, a s druge strane viđenim kao potpuna suprotnost postojećem kulturnom obrascu i suštini japanskog bića. Uz to se ispituju i analiziraju različiti činioci, koji su mogli i koji jesu doveli do konačnih promena. Osim toga, ustanovljava se i obim promena, koji nije podjednak u svim obrađivanim oblastima. Prilikom istraživanja primenjuju se i neophodan pluralizam i interdisciplinarnost u pristupu ovoj temi, odnosno preplitanjem istraživanja sprovedenih kroz prizmu različitih naučnih oblasti pokušava se iznaći novi pristup zadatoj temi.

Svođenje rezultata do kojih se došlo istraživanjem i nešto drugačijim posmatranjem nastalih promena ima za cilj da ukaže na mogućnost njihovog sagledavanja iz novog ugla. Takvo sagledavanje uključuje korišćenje predloženog hibridnog modela teorije pravnih transplanata, primenjenog na pojedine oblasti koje su predmet istraživanja ove doktorske disertacije. Osim toga, ono uključuje i ukazivanje na nemogućnost primene određenih zaključaka koji proizilaze iz teorije pravnih transplanata Alana Votsona, kada se primene na prenošenje prava u Japanu u periodu Međi restauracije, a takvo ispitivanje do sada nije sprovedeno u domaćoj doktrini.

Ključne reči: Japan, Međi restauracija, recepcija prava, japanska kultura, etički modeli, pravne kodifikacije, pravni transplanti, Alan Votson, Valtazar Bogišić, Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru.

Naučna oblast: Filološke nauke

Uža naučna oblast: Japanologija

UDK:

CHANGES IN JAPANESE CULTURE, ETHICAL MODELS AND LEGAL CODIFICATIONS IN THE PERIOD OF MEIJI RESTORATION (1868 - 1912)

Abstract

In the second half of the 19th century, under the pressure of Western powers, Japan was forced to accelerate the modernization of its state and society. In a short period of time, Japan went from a feudal empire, on the periphery of world events, to a military and economic power, an equal competitor to the powers of the Western world. Foreign and domestic authors should pay more attention to a fast and successful modernization of Japan. Various aspects of this modernization are considered in different contexts and from different starting points in the scholarship.

This doctoral dissertation, „Changes in Japanese culture, ethical models and legal codifications during the period of Meiji Restoration (1868-1912)“ is an attempt to comprehensively review and explore in-depth different changes that occurred during the Meiji Restoration, a period of exceptional importance to Japan. This research aims to shed more light on the process of changes from different angles and to emphasize some aspects that have been understudied. The attention has been given to the following aspects: Inclusion of a hybrid model of the theory of legal transplants in analyzing those changes in Japan, during this period; Also, to the application of existing theory of legal transplants on the reception of law, in Japan in this time period; Finally, the study identifies some (so far insufficiently processed) aspects of the influence of Montenegrin law on Japanese civil codifications created during the Meiji Restoration period.

In the part in which the doctoral dissertation deals with the changes that occurred during the Meiji Restoration period in Japanese culture, the study is limited exclusively to certain areas of Japanese culture, such as religion, education and fine arts. The chapter dealing with ethical models identifies different factors under whose influence the ethical models were formed, as well as the changes that have taken place in the field of ethical models. Such changes occurred because these factors also altered during the Meiji Restoration period. In the part that centers on the study of legal changes, special attention is given to the harmonization of the Japanese legal system with different systems of the Western countries. This doctoral dissertation is paying more attention to this area, given that it had been a priority during the Meiji Restoration period. Japan considered the modernization of its legal system and its harmonization with the legal systems of the Western world to be one of the most important aspects of modernization. The conclusions reached during the study of the changes, as well as their impact on changes in the field of ethical models and culture, are certainly for the domestic public and beyond, the most interesting field of a research of changes in the field of legal codifications, given the broad field of research which it provides.

This interdisciplinary dissertation, analyzes these changes using insights from different disciplines such as history, sociology, law, anthropology, legal history and comparative law. Moreover, this dissertation employs qualitative methods. First of all, this work considers different causes that led to these changes, and then it emphasizes the results of the changes implemented during this period. In addition, the application of the theory of legal transplants to Japan in the Meiji Restoration period is considered, certain deviations from this theory are pointed out, and the improvement of the existing theory is done by setting up an innovative hybrid model of the theory of legal transplants. The novelty of the proposed model is reflected in the fact that it includes expanding the scope of research. The model examines the possibility of the knowledge transfer. Unlike the theory of legal transplants, which explains this transfer only when taking over legal solutions and institutes, i.e. which is limited to the field of law, this dissertation examines the way of knowledge transfer in other areas subject to modernization.

The part that centers on a discussion of legal codifications, special attention is paid to the influence of Valtazar Bogišić and the General Property Code for the Principality of Montenegro on the civil codifications of Japan. Although numerous foreign and domestic scholars and professionals have been analyzing this topic, this doctoral dissertation, will expand this analysis and explore it in greater detail.

The introduction indicates the situation in Japan at the beginning of this period, the general social context in which the Meiji Restoration took place and the causes of the changes that led to it are considered. The following part discusses the changes that have occurred in Japanese culture, ethical models and legal codifications, examines their causes and explains the consequences. The thesis considers these changes not only descriptively, but also conditionality and interdependence are also sought and examined. This work sheds light on this specific modernization and its ambivalent attitude towards the Western knowledge from two different angles: First, beyond what is necessary to achieve the required modernization and westernization, and, second, seen as the complete opposite of the existing cultural pattern and essence of the Japanese being. In addition, various factors are examined and analyzed, which could and did lead to the final changes. In addition, the scope of those changes is being established, which is not the same in all areas covered. This interdisciplinary dissertation applies a necessary pluralism to the topic. In other words, numerous scientific fields shall illuminate this subject through a different prism.

This doctoral dissertation aims to point out the possibility of looking at the results founded in this examination from a new angle. Such consideration includes the use of the suggested hybrid model based on the theory of legal transplants, applied to certain areas that are the subject of research in this doctoral dissertation. In addition, it includes pointing out the impossibility of applying certain conclusions arising from Alan Watson's theory of legal transplants, when applied to the transfer of rights in Japan during the Meiji Restoration period, and such an examination has not been conducted in our domestic doctrine so far.

Keywords: Japan, Meiji restoration, reception of law, japanese culture, ethical models, legal codifications, legal transplants, Alan Watson, Valtazar Bogišić, General Property Code for the Principality of Montenegro.

Scientific field: Philology

Scientific subfield: Japanology

UDC number:

SADRŽAJ

UVOD	1
1. Predmet rada i njegov značaj	1
2. Plan izlaganja i metodologija rada	5
POGLAVLJE I. ISPITIVANJE MOGUĆNOSTI ZA PROŠIRENJE POLJA PRIMENE TEORIJE PRAVNIH TRANSPLANATA	8
1.1. Osnovne karakteristike teorija pravnih transplanata	9
1.1.1. Autoritet i dostupnost pravnog sistema primenjeni na Japan u periodu Meiđi restauracije	11
1.2. Hibridni model teorije pravnih transplanata	12
POGLAVLJE II. UZROCI PROMENA U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE	15
2.1. Poseta komodora Perija Japanu i potpisivanje neravnopravnih ugovora.....	16
2.2. Ivakura misija.....	20
POGLAVLJE III. PROMENE U JAPANSKOJ KULTURI U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE	24
3.1. Određivanje pojma japanske kulture	24
3.2. Promene u religiji u periodu Meiđi restauracije.....	25
3.2.1. Određivanje pojma japanske religije.....	26
3.2.2. Japanska religija pre Meiđi restauracije	27
3.2.3. Japanska religija u periodu Meiđi restauracije	30
3.3. Promene u obrazovanju u periodu Meiđi restauracije.....	34
3.3.1. Obrazovanje u periodu Tokugava	34
3.3.2. Obrazovanje u periodu Meiđi restauracije	36
3.4. Promene u lepim umetnostima u periodu Meiđi restauracije.....	40
3.4.1. Lepe umetnosti u periodu Tokugava	41
3.4.2. Lepe umetnosti u periodu Meiđi restauracije	42
3.4.2.1. Slikarstvo	43
3.4.2.2. Vajarstvo.....	45
3.4.2.3. Arhitektura.....	46
3.4.2.4. Muzika i pozorište	47
3.4.2.5. Književnost.....	48
3.5. Hibridni model teorije pravnih transplanata primenjen na prenošenje znanja u oblasti japanske kulture u periodu Meiđi restauracije.....	50
3.6. Osvrt na promene do kojih je došlo u japanskoj kulturi u periodu Meiđi restauracije	53

POGLAVLJE IV. PROMENE U ETIČKIM MODELIMA U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE	58
4.1. Činioci koji su uticali na formiranje etičkih modela pre Meiđi restauracije	58
4.1.1. Prirodni činioci	59
4.1.2. Društveni činioci	60
4.1.3. Rezultati uticaja različitih činilaca	64
4.1.3.1. <i>Giri, ninjo i on</i>	65
4.2. Karakteristike japanskih etičkih modela	68
4.2.1. Etički modeli u periodu Meiđi restauracije	70
4.3. Hibridni model teorije pravnih transplanata primenjen na prenošenje znanja kod etičkih modela u periodu Meiđi restauracije	73
4.4. Osvrt na promene do kojih je došlo u etičkim modelima u periodu Meiđi restauracije.....	74
POGLAVLJE V. PROMENE U PRAVNIM KODIFIKACIJA U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE	77
5.1. Mešoviti pravni sistem Japana	78
5.2. Strani uticaji na razvoj japanskog prava u periodu od 1868. do 1912. godine	81
5.2.1. Prvi period razvoja prava od 1868. do 1881. godine.....	83
5.2.2. Drugi period razvoja prava od 1881. do 1898. godine	86
5.2.3. Treći period razvoja prava od 1898. do 1916. godine.....	89
5.3. Pravne kodifikacije u periodu Meiđi restauracije.....	89
5.3.1. Meiđi ustav	90
5.3.1.1. Ito Hirobumijevo putovanje.....	92
5.3.1.2. Ustav Carevine Japana iz 1889. godine (<i>Meiji Kenpō</i>).....	96
5.3.2. Krivičnopravne kodifikacije u periodu Meiđi restauracije.....	99
5.3.2.1. Predmoderne krivične kodifikacije	100
5.3.2.2. Stari Krivični zakonik iz 1880. godine (<i>Kyūkeihō</i>)	101
5.3.2.3. Novi Krivični zakonik iz 1907. godine (<i>Keihō</i>)	103
5.3.3. Krivično-procesne kodifikacije u periodu Meiđi restauracije	105
5.3.3.1. Krivično-procesni zakonik iz 1880. godine (<i>Chizaihō</i>).....	105
5.3.3.2. Meiđi Krivično-procesni zakonik iz 1890. godine	106
5.3.4. Građanski zakonik Japana (<i>Minpō</i>)	106
5.3.4.1. Istorijat nastanka Građanskog zakonika Japana	108
5.3.4.1.1. Hronologija nastanka predloga japanskog Građanskog zakonika	109
5.3.4.1.2. Kontroverza oko usvajanja predloga japanskog Građanskog zakonika Japana	110
5.3.4.1.3. Hronologija nastanka usvojenog Građanskog zakonika Japana iz 1898. godine.....	111

5.3.4.2. Ispitivanje uticaja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na predlog japanskog Građanskog zakonika i na usvojeni Građanski zakonik Japana.....	113
5.3.4.2.1. Predlog za korišćenje odgovarajuće terminologije kod utvrđivanja eventualnog uticaja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na predlog japanskog Građanskog zakonika	113
5.3.4.2.2. Predlog za korišćenje odgovarajuće terminologije kod ispitivanja eventualnog uticaja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na usvojeni Građanski zakonik Japana.....	116
5.3.4.2.3. Uticaj ideja Valtazara Bogišića na predlog japanskog Građanskog zakonika...	116
5.3.4.2.4. Uticaj ideja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na usvojeni Građanski zakonik Japana.....	118
5.3.4.3. Ispitivanje sličnosti državnog i društvenog uređenja u Crnoj Gori i Japanu i sličnosti u nastanku Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru i predloga japanskog Građanskog zakonika	119
5.3.4.3.1. Sličnosti crnogorske i japanske države i društva, u vreme nastanka oba zakonika	120
5.3.4.3.2. Sličnosti Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru i predloga japanskog Građanskog zakonika	122
5.3.5. Građansko-procesno pravo u periodu Meidi restauracije.....	127
5.3.5.1. Građansko-procesni zakonik iz 1891. godine.....	128
5.3.6. Trgovinske kodifikacije u periodu Meidi restauracije.....	129
5.3.6.1. Stari Trgovinski zakonik iz 1890.godine (<i>Kyū-shōhō</i>).....	129
5.3.6.2. Novi Trgovinski zakonik iz 1899. godine (<i>Shōhō</i>).....	131
5.4. Primena teorije pravnih transplanata na prenošenje prava u Japanu u periodu Meidi restauracije i neki od zaključaka Alana Votsona o uslovima i načinima prenošenja prava.....	132
5.5. Osvrt na promene do kojih je došlo u pravnim kodifikacijama u periodu Meidi restauracije.....	139
ZAKLJUČAK	147
Spisak literature.....	152
Biografija autora.....	162

UVOD

1. Predmet rada i njegov značaj

Proces modernizacije i vesternizacije Japana, započet u drugoj polovini XIX veka, i danas je tema kojom se bave mnogi autori. Tokom decenija rada i istraživanja, ispitane su njegove brojne specifičnosti i različita rešenja koja su dovela do uspeha japanske modernizacije, za koju mnogi autori smatraju da je najbrže sprovedena uspešna modernizacija u svetu. I pored toga, i dalje su ostala otvorena mnoga pitanja, oko čijih tumačenja se autori ne slažu u potpunosti, te iznose katkad suprotstavljena mišljenja. Svakako, modernizacija Japana je tema o kojoj i dalje ima mnogo toga da se kaže, otvorena za dalja tumačenja i iznalaženje novih rešenja i objašnjenja.

Pristup Japana modernizaciji koja mu je predstojala i koja je trajala pola veka, može se ilustrirati tekstem Carske zakletve od pet članova (*Gokajō no goseimon*), objavljene u Kjotu 7. aprila 1868. godine, poznate i kao Povelja zakletve.

- „1. Osnovaće se skupštine i o svim državnim pitanjima će se odlučivati javnom raspravom.
2. Pripadnici svih klasa, i nižih i viših, ujedinice se u energičnom upravljanju državnim poslovima.
3. Svakom pojedincu, uključujući i pripadnike vojske i policije, biće omogućeno da samostalno bira svoj poziv, kako ne bi bio nezadovoljan.
4. Raskrstiće se sa lošim običajima prošlosti i sve će se zasnivati na pravednom međunarodnom pravu.
5. Kako bi se ojačali temelji carske vlasti, za znanjem će se tragati širom sveta.“¹

U Povelji su izneti osnovni principi i ideje kojima će se Japan voditi prilikom sopstvene modernizacije u drugoj polovini XIX i početkom XX veka, tokom perioda poznatog kao period Meiđi restauracije ili samo period Meiđi. Još u prvoj polovini XIX veka, a zatim i tokom perioda Meiđi restauracije, dotadašnji izolovani feudalni sistem je započeo menjanje i prilagođavanje novonastalim okolnostima – jačanju stranih zapadnih sila i porastu njihovog interesovanja za Japan, koje je kulminiralo posetom komodora Perija i potpisivanjem neravnopravnih ugovora. Međutim, pri daljem proučavanju modernizacije Japana mora se imati u vidu i to da su se prve naznake potrebe i želje za modernizacijom javile još tokom Tokugava perioda, kada su se Japanci sa inostranim znanjima upoznavali retkim pojedinačnim posetama Evropi i preko holandskih knjiga koje su im bile dostupne.²

¹ William G. Beasley, *The Meiji Restoration*, Stanford University Press, Stanford, California, 1991, str. 323.

² Bob Tadaši Wakabajaši smatra da je prihvatanje zapadne kulture kao naprednije u odnosu na do tada dominantnu kinesku kulturu, započelo potvrđivanjem naprednih znanja iz anatomije iz holandskog udžbenika, 1774. godine, kada je grupa japanskih lekara uporedila do tada korišćene anatomske opise iz kineskih priručnika i one iz holandske knjige o anatomiji (*Anatomije Tafel*). To je bio zamajac, kojim je, po njemu, započelo prihvatanje zapadnih znanja u Japanu, koje traje i danas. Bob Tadashi Wakabayashi, „Introduction“, *Modern Japanese Thought*, Edited by Bob Tadashi Wakabayashi, University Cambridge Press, Cambridge, 1999, str. 2.

Već tada se javila želja za inostranim znanjima, da bi u periodu *bakumatsu*, zbog nužnosti revidiranja neravnopravnih ugovora, ta potreba dodatno narasla i još tada je Šogunat slao organizovane misije u zemlje Evrope i u Sjedinjene Američke Države. Zato se ne može reći da je modernizacija Japana započeta Meiji restauracijom. Ali ona svakako jeste nastavljena, proširena na sve oblasti života, države i društva i institucionalizovana. Osim toga, ma koliko modernizacija bila rezultat spoljnih pritisaka, ne sme se zaboraviti da su njeni koreni ipak poticali i iz samog japanskog društva, te da nisu bili isključivo rezultat spoljnih uticaja i prinude država potpisnica neravnopravnih ugovora. Svakako je ovakav stav – prethodno interesovanje za modernizaciju, kao i traženje uzora u državama zapadnog civilizacijskog kruga, uz postojanje visokocentralizovane države, a zatim i uz pritiske zapadnih sila, koje Japancima nisu ostavili mnogo prostora za manevrisanje, doprineo brzom i uspešnoj modernizaciji tokom perioda Meiji restauracije.

Objavljivanje carske volje nije bilo toliko neuobičajeno za Japan, ali iznošenje ovakvih predloga i smernica namenjenih podanicima u Carskoj zakletvi od pet članova, bilo je krajnje revolucionarno.³ Toga su bili svesni i sam car i vladajući slojevi, te je tokom rituala u kom je ova povelja objavljena, dvoranin Sanđo Sanetomi (*Sanyō Sanetomi*) u carevo ime izgovorio: „Moja namera je da sprovedem reforme koje do sad nikada nisu bile viđene... Zato sam preuzeo inicijativu. Postavio sam naše nacionalne ciljeve i nadam se da će oni stvoriti bezbednu stazu za sve moje podanike. Budite inspirisani ovom inicijativom...“⁴ Ovom poveljom najavljene su promene kojima će započeti modernizacija Japana u periodu Meiji restauracije i skicirani su načini kojima će se te promene sprovesti na državnom nivou.

Jezik Povelje nije bio precizan, te je, kao takav, podložan različitim tumačenjima, ali to je verovatno i bila namera sastavljača teksta Povelje.⁵ U tom trenutku još nije postojao jasan plan po kom će se modernizacija sprovesti, ali je bilo sasvim jasno da će ona morati da bude sprovedena, što brže i što uspešnije. Pored toga, za povelje kao vrste akata je karakteristično da po pravilu sadrže deklarativne izjave, umesto nametanja konkretnih pravnih obaveza, te je i ova povelja sledila takvu formulaciju. Svaki od članova Povelje bio je sam po sebi neočekivan, ali najveću novost svakako je predstavljalo obraćanje pojedincima iz nižih klasa, koji do tada nisu imali ni pravo glasa, ni odlučivanja.

Ipak, bez obzira na upućenost Povelje na podanike, iz samog njenog teksta se može zaključiti da država ima centralnu ulogu, kao i da je na prvom mestu njena dobrobit. Poveljom su predviđene promene koje imaju za cilj da japanski podanici budu zadovoljni, ali, kao što bi Ciceron rekao „*Salus populi (rei publicae) suprema lex esto*“ – „Spas naroda (države) je vrhovni zakon“. Iako se Poveljom Japancima dodeljuju određena prava, iskazuje briga za njihovu dobrobit i ustanovljavaju određeni demokratski principi (odlučivanje javnom raspravom), ipak svi članovi Povelje ukazuju na to da je centralna figura navedenih odredbi država, odnosno car a ne pojedinac. Pored toga, konačni cilj Povelje, kojem sve njene odredbe treba da doprinesu, navodi se u članu 5: „Kako bi ojačali temelji carske vlasti...“ Može se zaključiti da je ipak osnovna svrha Povelje, uz potrebu za modernizacijom, jačanje carske vlasti. Zato se o Meiji restauraciji i ne može govoriti kao o revoluciji – zatečeno državno uređenje je zadržano, Japan je ostao carevina, a stvarne promene, najavljene ovom poveljom, sprovedene su u društvu, i u drugim oblastima života, sa ciljem dostizanja država zapadnog sveta.

Sama Povelja je imala formu proglašenja, stoga se ne može govoriti o njenom obavezujućem karakteru. Pre bi se o njoj moglo govoriti kao vrsti manifesta koji je za cilj imao postavljanje osnovnih načela i pravaca budućeg razvoja Japana. Da bi se omogućilo njeno precizno tumačenje, objavljivanje

³ Potrebno je istaći da su, kasnije, Meiji ustavom, stanovnici Japana bili definisani kao podanici, a ne kao građani, iako bi na osnovu članova Povelje moglo da se očekuje i zaključiti suprotno.

⁴ John Breen, „The Imperial oath on April 1868, ritual, politics and power“, *Restoration in Meiji Japan: Political, economic and social history 1868-1912, Volume 1: The emergence of the Meiji State*, Edited by Peter Kornicki, Routledge, New York, 1998, str. 110.

⁵ Očekivano, Povelju nije sastavio sam car Meiji. Sastavili su je samuraji Juri Kimimasa (*Yuri Kimimasa*) i Fukuoka Takčika (*Fukuoka Takachika*), a preradio carski savetnik Kido Takajoši (*Kido Takayoshi*).

Povelje je dva meseca kasnije praćeno usvajanjem dokumenta pod nazivom „Dokument o sistemu vladavine“ (*Seitai-sho*), kojim su ćlanovi Povelje dodatno objašnjeni i precizirani.⁶ Njime je kao najznaćanija promena uvedena podela vlasti, koja je realizovana osnivanjem Velikog drŹavnog veća (*Dajōkan Fukoku*) 11. juna 1868. godine.

Tema ove doktorske disertacije ogleđa se u proućavanju Japana u periodu Meiđi restauracije u nastojanju da se objasne promene koje su nastupile u tom specifićnom periodu. Tema je tako postavljena zbog toga što je u datom periodu došlo do njegove izuzetno brze i efikasne modernizacije, koja je sprovedena bez posebnih priprema i u kratkom vremenskom periodu. Ovakva modernizacija nije bila vođena idealima o stvaranju savršenijeg društva ili razvijanju demokratske svesti i demokratskih principa, već bi se pre moglo reći da je sprovedena iz nuŹde, kao vid „samoodbrane“ u cilju oćuvanja samostalnosti i suvereniteta drŹave. Osim toga, modernizacija je sprovedena u svim delovima drŹave i društva, sa manje ili više uspeha, ali je konaćan rezultat taj koji je uticao na to da se Japan u periodu Meiđi restauracije smatra izuzetno uspešnim primerom modernizacije, koji zasluŹuje paŹnju autora iz razlićitih naućnih oblasti.

Iako na prvi pogled, usled uspešnog ishoda kojim je rezultirala sprovedena modernizacija, put osavremenjivanja Japana deluje kao određen, jednostavan i pravolinijski, ispitivanje procesa koje je modernizacija Japana obuhvatala, u ovoj doktorskoj disertaciji ukazaće na potpuno suprotnu situaciju – na mnogostruko isprepletane oblasti politike, ekonomije, industrije, religije, prava, i umetnosti, povremenu suprotstavljenu drŹave i društva, koja već u sledećem periodu prelazi u njihovu ujedinjenost, u Źelji da se savlada spoljni neprijatelj, ali i da se istovremeno prevaziđu i sopstvena ogranićenja koja Japan sputavaju na putu ka budućnosti i uspehu. Modernizacija Japana se nije sastojala od direktnog trijumfa novog i modernog nad „lošim obićajima prošlosti“, odnosno zapadnog nad starim i prevaziđenim modelima feudalnog društva Tokugava perioda. Naprotiv, u ovoj doktorskoj disertaciji ukazaće se na razlićite tokove modernizacije koji su se pojavili u razlićitim oblastima. Ukazaće se, takođe, da modernizacija nije sprovedena u pravoj liniji, neporemećena i nesuoćena ni sa kakvim preprekama. Naprotiv, odmah na poćetku Meiđi perioda, modernizacija je zapoćela oštrim raskidom sa prošlošću u većini oblasti japanske kulture, društvenog i drŹavnog uređenja i svakodnevnog Źivota, da bi se, kasnije, ovaj potpuni otklon od sopstvene prošlosti, redukovao. Razlićiti oblici tradicionalnih mišljenja, vrednosnih sistema, politićkih institucija i pravnih instituta, oblici i stilovi umetnosti ponovo su prigrljeni, od kojih su neki nastavili da postoje izmenjeni u skladu sa novim tendencijama, a neki u potpunosti neizmenjeni modernim vremenom i zapadnim duhom.

Svakako, cilj ovih promena bio je unapređivanje Japana, stvaranje novog, uspešnijeg i savršenijeg, ravnopravnijeg društva, a onda i njegovo takmićenje sa zapadnim svetom i traŹenje svog, koliko god je moguće višeg, mesta u njemu. TraŹenje nove suštine japanskog nacionalnog bića, nove jedinstvenosti, zapoćelo je ovaj put potpunim odricanjem od stare suštine. Međutim, tokom tog puta ustanovljeno je da potpuno napuštanje postojećih modela nije moguće, da stvaranje drŹave i društva ni iz ćega nije izvodljivo, da moderni Japan bez svoje suštine ostaje samo prazna ljuštura, a da će se takva drŹava lako urušiti. Više pokušajima i promašajima, a manje jedinstvenom planiranom i promišljenom politikom, Japan je došao do rešenja koja su ispunila ciljeve postavljene na poćetku modernizacije.

Najpre, ova doktorska disertacija nastoji da ukaŹe na promene koje su nastale Meiđi restauracijom, u periodu koji je za Japan izuzetno znaćajan jer oznaćava njegov prelazak iz feudalne u modernu drŹavu. Ono što ovaj prelazak karakteriše i ćini ga jedinstvenim, a samim tim i predmetom interesovanja autora ove doktorske disertacije, jeste izuzetno brz napredak, koji nije zabeleŹen ni kod jedne druge drŹave. Za nepunih pet decenija Japan je prešao put od drŹave na margini svetskih dešavanja do drŹave koja zauzima poloŹaj sile ravnopravne sa zapadnim. Te promene su bile sveobuhvatne, i odnosile su se na sve oblasti Źivota. Oblasti u kojima su promene sprovedene u periodu

⁶ Tekst Dokumenta videti u Wilhelm Rōhl, „Public Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Rōhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 31.

Meiđi restauracije, i obim samih promena, mogli bi da budu tema mnogo pojedinačnih radova, koji bi se koncentrisali na promene u pojedinim srodnim oblastima, ili, još minucioznije, u okviru samo jedne usko određene oblasti. Međutim, cilj istraživanja u ovoj doktorskoj disertaciji jeste da se ukaže na promene koje su nastupile u u japanskoj kulturi, etičkim modelima i pravnim kodifikacijama i na njihovu međuzavisnost.

Način na koji je postavljen cilj istraživanja mogao bi se višestruko tumačiti – od najšireg do najužeg opsega koje pomenute oblasti obuhvataju. Taj opseg je najizraženiji u oblasti japanske kulture, koja se možete tumačiti izrazito široko i obuhvatati svu materijalnu i nematerijalnu baštinu jednog naroda, ili sasvim suženo, odnoseći se na samo nematerijalnu baštinu, i to na njene pojedine oblasti. U ovoj doktorskoj disertaciji istraživanje će se koncentrisati na uže tumačenje pojma japanske kulture proučavanjem promena nastalih u religiji, obrazovanju i lepim umetnostima, oblastima koje su od krucijalnog značaja za jedan narod. U daljem tekstu ove doktorske disertacije, fokus istraživanja će se sa kulture pomeriti na etičke modele, koji čine suštinu nacionalnog bića jednog naroda i na pravne kodifikacije, različite zakonike donete tokom ovog perioda, kod kojih se najpreciznije mogu uočiti promene sprovedene u mnogobrojnim oblastima države i društva jer, najzad, sve promene su morale da budu regulisane odgovarajućim zakonskim okvirom.

Pored toga, cilj ovog rada je i da se ispita da li je metod prenošenja prava putem pravnih transplanata koji je, kao teoriju koja objašnjava nastanak prava, formulisao Alan Votson (*Alan Watson*) sedamdesetih godina prošlog veka, a koji je (iako u trenutku prenošenja prava u periodu Meiđi restauracije još uvek nije bio postavljen i definisan) korišćen prilikom preuzimanja prava zapadnih sila i njegove recepcije u Japanu, primenjen i prilikom prenošenja znanja iz drugih oblasti u periodu Meiđi restauracije. Ispitaće se primena hibridnog modela teorije pravnih transplanata da bi se utvrdila mogućnost prenošenja znanja putem teorije koja je prvobitno predložena za primenu isključivo u sferi prava. Pored toga, biće prikazani i neki od pogleda na modernizaciju Japana u nekoliko oblasti, kao i najupečatljiviji socijalni procesi i fenomeni, biće analizirana istorijska kretanja, politička dešavanja, društveno uređenje i njihova uloga u formiranju novih modela, tendencija, ideja, rešenja, a sve u cilju stvaranja ekonomski i vojno snažnog modernog Japana.

Značaj ove doktorske disertacije se ogleda u tome što u domaćoj literaturi ne postoji rad koji se isključivo bavi promenama nastalim Meiđi restauracijom, na sistematičan i sveobuhvatan način, posebno u ovim oblastima, već su ove promene fragmentarno obrađene u različitim radovima, zavisno od toga da li oni ove promene sagledavaju kroz istorijsku ili kulturološku prizmu. Zato je ovaj rad specifičan, jer se promenama u Meiđi restauraciji bavi sa više različitih aspekata, stavljajući akcenat na pravnu problematiku, odnosno na promene u postojećem, i stvaranje novog pravnog sistema. U oblasti prava, posebno se bavi nastankom Građanskog zakonika Japana, a u vezi sa, često u doktrini pominjanim, uticajem Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na njega. Osim toga, specifičnost pristupa ove doktorske disertacije ogleda se i u ispitivanju prenošenja prava putem metoda pravnih transplanata, čiji se jedan deo dodatno ispituje na primeru Japana, jer se u doktrini na njega do sad nije obraćala posebna pažnja, a ukazaće se da on odstupa od opšteg tumačenja koje je izneo Alan Votson, autor ove teorije.

Početak sedamdesetih godina prošlog veka pojavila se inovativna teorija o načinu prenošenja i razvoja prava. Autor teorije je bio Alan Votson. On je izneo mišljenje da se pravo prenosi iz jednog pravnog sistema u drugi, to jest iz jednog naroda u drugi, putem pravnih transplanata.⁷ Ova teorija se razlikovala od svih do tada prihvaćenih teorija koje su objašnjavale razvoj prava, a posebno od teorije o evolutivnom razvoju prava, po kojoj se pravo u jednom društvu razvija nezavisno od uticaja drugih pravnih sistema. Votsonova teorija polazi od ideje da se pravo jedne države razvija svesnim pozajmljivanjem pravnih rešenja koja država primalac preuzima iz pravnog sistema države

⁷ Alan Votson, *Pravni transplanti: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 53.

davaoca. Takva preuzimanja se mogu vršiti u manjoj ili većoj meri, odnosno mogu da se odnose na pojedinačne pravne institute ili na čitave grane prava. Po Votsonu, pravo je, putem pravnih transplanata, preuzimano u različitim istorijskim epohama i geografskim područjima. Ekonomski nadmoćne države razvijale su svoje pravo i bile su u prilici da ga nameću drugim državama. Neke države nisu imale dovoljno razvijene sopstvene pravne sisteme, pa su dobrovoljno prihvatale pozajmljenice. Među takve države spadao i Japan, o čemu će biti reči u ovoj doktorskoj disertaciji.

Međutim, Votson svoju teoriju zadržava u oblasti prava, odnosno ne bavi se eventualnom primenom (pravnih) transplanata u drugim oblastima života. Upravo to je ono čime će se, između ostalog, baviti ova doktorska disertacija. S obzirom na to da se u periodu Meidi restauracije preuzimanje rešenja u oblasti prava može objasniti primenom teorije pravnih transplanata, ispitaće se da li je moguće „metodom pravnih transplanata“ objasniti preuzimanje znanja iz drugih nepravničkih oblasti, konkretno, u oblastima japanske kulture i etičkih modela. U slučaju ovih drugih oblasti, može se govoriti o ispitivanju postojanja i primenjivosti „hibridnog modela teorije pravnih transplanata“ u kontekstu navedenih oblasti u periodu Meidi restauracije, odnosno ustanovljavanje koncepta društvenih transplanata. Sledstveno tome, ovom doktorskom disertacijom se postavlja prošireni okvir teorije pravnih transplanata – hibridni model teorije pravnih transplanata, koji do sada nije bio primenjen ni u stranoj ni u domaćoj literaturi. Ispitivanje postojanja „hibridnog modela teorije pravnih transplanata“ sprovedeće se u trećem i četvrtom poglavlju ovog rada.

2. Plan izlaganja i metodologija rada

Ova doktorska disertacija je interdisciplinarna. S obzirom na to da je tema koju obrađuje kompleksna i da pokriva modernizaciju celokupne države, kao i njenog društvenog sistema, očekivano je da se u njoj prepliću različite nauke, kao što su istorija, pravo, sociologija, pravna istorija, antropologija. U skladu s tim, i metodologija koja će se koristiti u ovoj doktorskoj disertaciji će obuhvatati brojne naučne metode. Prilikom istraživanja biće korišćena kvalitativna, a ne kvantitativna metodologija, tačnije, empirijska istraživanja neće biti korišćena u izradi ove disertacije.

Pored uvoda i zaključka, ova doktorska disertacija sadrži pet poglavlja koja su značajna za potpuno sagledavanje materije koja čini predmet ovog rada. Prva dva poglavlja doprinose boljem sagledavanju predmeta ove doktorske disertacije, postavljajući njegove okvire: prvo poglavlje se bavi ispitivanjem mogućnosti za širu primenu metoda pravnih transplanata, postavljanjem hibridnog modela teorije pravnih transplanata, čija će se primena dalje analizirati u pojedinim oblastima japanske kulture u širem smislu, i koja će koristiti uporednopravnu metodologiju; i drugo poglavlje, u kojem će se ispitati istorijske okolnosti koje su dovele do potrebe za modernizacijom Japana i do promena koje su nastupile u periodu Meidi restauracije, oličene u poseti komodora Perija i potpisivanju neravnopravnih ugovora. U okviru ovog poglavlja će se analizirati i Ivakura misija, kao najilustrativniji primer misije kao državnog poduhvata, čiji je cilj bio upoznavanje sa zapadnim kulturama i preuzimanje odgovarajućih znanja za Japan. U ovom poglavlju će se koristiti deskriptivni i istorijski metod.

Tri naredna poglavlja baviće se suštinskim pitanjem koje ova doktorska disertacija postavlja – ispitivanjem promena nastalih u oblasti japanske kulture, etičkih modela i pravnih kodifikacija u periodu Meidi restauracije. Prilikom ispitivanja promena u oblasti japanske kulture koristiće se, pre svega, istorijski metod. Pored njega, biće korišćen i sociološki metod, imajući u vidu da je jedan od bitnih elemenata kulture koji se obrađuje, religija. U četvrtom poglavlju, u kojem se ispituju etički modeli, ispitivanje će se, takođe, oslanjati, pre svega, na istorijski i sociološki metod. Koristiće se i deskriptivan metod koji služi da bi se ukazalo na različite činioce koji su uticali na formiranje jedinstvenih etičkih modela Japana, ali i za opisivanje promena do kojih je u njima došlo.

Konačno, značajna karakteristika petog poglavlja ove doktorske disertacije jeste da će ono biti opširnije od svih prethodnih. Razlog tome je sfera interesovanja autora, koji je po vokaciji pravnik, i

samim tim, zainteresovan za oblast prava više nego za druge oblasti. Drugi razlog za opširnije bavljenje modernizacijom japanskog prava u periodu Meiđi restauracije jeste taj što se ovom temom ne bavi veliki broj domaćih autora, bez obzira na široko polje istraživanja koje pravni sistem Japana nudi. S obzirom na to da se peto poglavlje bavi promenama u pravnim kodifikacijama, preciznije, obrađuje nastanak modernih pravnih kodifikacija i ukazuje na promene koje su njima uvedene u japanski pravni sistem, osim istorijskog metoda, koristiće se i istorijskopravni metod, kao i uporednopravni metod. Korišćenjem normativnog metoda, ispitaće se i postojeći zakonski okvir, odnosno stanje japanskog pravnog sistema pre donošenja kodifikacija, a zatim će se ukazati na istorijat nastanka različitih zakonika, kao i na promene koje su njima unete u postojeći pravni sistem. Osim toga, za Građanski zakonik Japana postoji pojačano interesovanje domaće stručne javnosti budući da su do sada brojni domaći i strani autori ukazali na uticaj Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na japansko građansko pravo u Meiđi periodu. Imajući to u vidu, u radu će se ovoj temi posvetiti značajan prostor. U okviru petog poglavlja, koje se bavi građanskim pravom, posebna pažnja biće posvećena ispitivanju uticaja Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na Građanski zakonik Japana. Biće izvršena i uporedna analiza određenih aspekata države i društva u Japanu i Crnoj Gori u drugoj polovini XIX veka, u vreme nastanka obe građanske kodifikacije, kao i komparativna analiza Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru i predloga Građanskog zakonika Japana, gde će se ukazati na postojanje određenih sličnosti između ove dve kodifikacije.

Osim toga, u petom poglavlju ove doktorske disertacije obradiće se nastanak i drugih pravnih kodifikacija, i ukazaće se na sličan način na koji su i one donošene, sistemom pogodaka i promašaja, ali i na njihovo menjanje pod uticajem različitih stranih prava. Promene i u drugim oblastima života, koje će biti obrađene u ovoj doktorskoj disertaciji, prelazile su put modernizacije na sličan način, ali se njihova modernizacija nije svodila na izmene, odbacivanja i različite verzije jednog pravnog akta ili dokumenta, pa samim tim, pravo ostaje kao oblast u kojoj se promene mogu najlakše pratiti prilikom izrade neke od pravnih kodifikacija.

Uporednopravni metod koji se primenjuje u petom poglavlju ovog rada, da bi se ukazalo na sličnosti dva zakonika, koristiće se i poređenjem dva zakonska teksta u cilju ukazivanja na sličnosti u različitim pravnim sistemima. Jedan od problema sprovedene uporednopravne analize u ovoj doktorskoj disertaciji je to što je ona vezana za znanje određenog jezika. Zato je i najveći broj komparativnih analiza u pravnoj nauci izvršen u anglosaksonskom pravu. Imajući u vidu da ova doktorska disertacija istražuje Japan, ali i autorovo nepoznavanje japanskog jezika, limitirana literatura dovodi do određenih ograničenja u izboru stručnih radova, periodike i pravnih izvora koji su korišćeni prilikom istraživanja i izrade ovog rada. Samo uporedno pravo nema odgovarajuću komparativnu metodologiju, već se koristi metodama drugih naučnih disciplina. Upoređivanje samo po sebi nije metod, ali je od velikog značaja prilikom poređenja pravnih tekstova. Postoji više metoda komparativne analize, jedan je analitički, drugi funkcionalni, treći strukturalni, a četvrti istorijski.⁸

U petom poglavlju ovog istraživanja koristiće se i funkcionalni metod, koji se fokusira na konkretan problem u društvu i na način na koji je on rešen u različitim jurisdikcijama. Takođe, u petom poglavlju će se koristiti i analitički metod, koji analizira pravna pravila dva različita pravna sistema, sa fokusom na njihovim sličnostima. I konačno, istorijski u okviru komparativne analize, biće primenjen kako bi se razumele razlike i sličnosti ova dva različita sistema, u delu u kojem se vrši poređenje Crne Gore i Japana.

Na kraju petog poglavlja izvršiće se i ispitivanje primene nekoliko činilaca teorije pravnih transplanata, koje je izneo Alan Watson, na prenošenje prava u periodu Meiđi restauracije, koje će ukazati na to da se oni ne mogu primeniti na prenošenje prava u Japanu u tom periodu, što svakako doprinosi kako mogućnosti proširivanja tumačenja teorije pravnih transplanata, tako i novom pogle-

⁸ Mark Van Hoecke, „Methodology of Comparative Legal Research“, *Law and Method*, 2015, pp.1-35, str. 28-29., dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/291373684_Methodology_of_Comparative_Legal_Research

du na prenošenje prava u periodu Međi restauracije. Prilikom sprovođenja ove analize, takođe će se koristiti istorijski i uporednopravni metod.

Za potrebe istraživanja u ovoj doktorskoj disertaciji koristiće se raznovrsni izvori. Relevantnu istraživačku građu čine referentna domaća i strana literatura, u koju spadaju dela monografskog karaktera, brojni stručni i naučni radovi, periodika, kao i različiti pravni izvori (videti: Spisak literature).

I. ISPITIVANJE MOGUĆNOSTI ZA PROŠIRENJE POLJA PRIMENE TEORIJE PRAVNIH TRANSPLANATA

Alan Votson je, proučavajući uporedno pravo, sedamdesetih godina prošlog veka, izneo revolucionarnu teoriju o načinu prenosa prava između različitih pravnih sistema – teoriju o pravnim transplantima. On smatra da se pravo veliki delom stvara prenošenjem pravnih rešenja iz jednog pravnog sistema u drugi, to jest, putem pravnih pozajmica koje se prenose iz sistema države davaoca u sistem države primaoca i da pravni transplantati predstavljaju čest način prenošenja pravnih sistema (delimično ili u celosti) i pravnih rešenja iz jedne zemlje u drugu, ili iz jednog naroda u drugi.⁹

Ova teorija predstavlja oblik generalnog antropološkog viđenja difuzionističke teorije, kao načina razvoja civilizacija i prenošenja iskustava.¹⁰ Ipak, pomenuta teorija se pojavila kao suprotnost dotadašnjim različitim tumačenjima nastanka prava kao što je, npr., viđenje da je pravo „ogledalo naroda“, odnosno plod „narodnog duha“, pa je, prema tome, nužno da bude različito za svaki narod.¹¹ Razlikovala se i od opšteprihvate teorije o evolutivnom razvoju prava, po kojoj se pravo jedne države samostalno razvija, bez značajnih spoljnih uticaja, u skladu sa razvojem društva i prateći isključivo njegove potrebe.¹²

Japan je, u drugoj polovini XIX veka, pod pritiskom zapadnih sila bio prinuđen na ubrzanu modernizaciju države i društva, a za najznačajniji vid modernizacije smatrao je osavremenjivanje svog pravnog sistema i njegovo usklađivanje sa pravnim sistemima zapadnih zemalja. Usklađivanje je uglavnom vršeno upravo prenošenjem prava iz drugih pravnih sistema, tj. putem pravnih transplanata. S obzirom na to da modernizacija nije bila ograničena samo na oblast prava, i druge oblasti državnog i društvenog uređenja i života u Japanu bile su obuhvaćene ovim procesom. Kako je širenje postojećih znanja i njihova vesternizacija, u nekim aspektima podsećalo na ono primenjeno u oblasti pravnih sistema i pravnih kodifikacija, postavlja se pitanje da li se može zaključiti da je sličan metod

⁹ Alan Votson, *Pravni transplantati: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 53.

¹⁰ *Ibid.*, str. 19.

¹¹ Ovo drugo shvatanje zastupali su predstavnici istorijskopravne škole koja se razvila u Nemačkoj u XIX veku, čiji je glavni predstavnik Savinji (*Friedrich Carl von Savigny*).

¹² Japanski pravnik Nobušige Hozumi (*Nobushige Hozumi*) je, u svom delu „Predavanje o pet porodica zakona“ (*Horitsu Godai-zoku no Setsu*), objavljenom 1884. godine, izneo teoriju o pet porodica zakona, da bi u kasnijem delu „Predavanja o novom japanskom građanskom zakoniku“ (*Lectures on the New Japanese Civil Code as a Material for the Study of Comparative Jurisprudence*) izneo teoriju o tome da se svi zakoni na svetu mogu podeliti u sedam porodica – kinesku, rimsku, slovensku, hindu, muhamedansku, germansku i englesku. Videti više u Yoshiuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japana: its Past and Present“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 213. U vezi s tim, Hozumi iznosi tvrdnju da je vremenom japansko pravo prešlo iz porodice kineskih zakona u porodicu rimskog prava, što on vidi kao rezultat evolucionističke teorije, gde u pravu vladaju zakoni prirodne selekcije, pa je i za očekivati da će neki sistemi - porodice izumreti. Međutim, s obzirom na to da je Hozumi ovu svoju ideju izneo u drugoj polovini XIX veka, kada teorija pravnih transplanata još nije postojala, može se zaključiti da, naprotiv, ova Hozumijeva teorija svojom argumentacijom snažno potvrđuje teoriju pravnih transplanata. Prelaz japanskog pravnog sistema iz kineske u rimsku porodicu prava o kojem Hozumi govori je upravo primer primene teorije pravnih transplanata. Japan, u periodu Meiđi restauracije, usvajanjem pravnih rešenja zapadnih država, posredno je usvojio i modele rimskog prava, na kojima se pravni sistemi tih država zasnivaju. Kao posledica preuzimanja stranog prava došlo je do promene određenog pravnog sistema (u ovom slučaju japanskog). Samim tim, japanski sistem je promenio i porodicu zakona kojoj pripada, kao rezultat svesnog preuzimanja pravnih rešenja, a ne proste i ničim izazvane evolucije prava. Osnovna razlika između ove dve teorije – evolucionističke i teorije pravnih transplanata, svodi se na različite oblike akcije – pasivnost kod evolucionističke teorije, gde se smatra da se pravo menja samo od sebe; i aktivnosti kao preduslova za postojanje pravnih transplanata. Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da Hozumijeva teorija o porodicama prava posredno potvrđuje Votsonovu teoriju o pravnim transplantima kao načinu razvoja prava. Hozumijev viđenje promene japanskog prava direktno ukazuje na to da se pravo ne razvija pasivnošću i nečinjenjem, već, naprotiv, direktnom i smislenom akcijom.

primenjen i na preuzimanje znanja iz svih drugih oblasti. Upravo to je zadatak hibridnog modela teorije pravnih transplanata.

U prvom delu ovog poglavlja predstaviće se osnovne karakteristike teorije pravnih transplanata, s obzirom na činjenicu da je pravo u Japanu u periodu Meiđi restauracije bilo preuzimano putem metoda pravnih transplanata. Alan Votson je izneo i znatan broj zaključaka o načinima prenošenja prava putem teorije pravnih transplanata, te će se i njihova primena na Japan u periodu Meiđi restauracije obraditi u daljem tekstu ovog poglavlja. Osim toga, važnost Votsonove teorije za ovu doktorsku disertaciju ogleda se i u njenoj vezi sa proširivanjem opsega postojeće teorije pravnih transplanata – hibridnim modelom teorije pravnih transplanata, koji će biti predložen u drugom delu ovog poglavlja.

1.1. Osnovne karakteristike teorija pravnih transplanata

Votson je, tokom dugogodišnjeg proučavanja uporednog prava, došao do zaključka da se razvoj prava u okviru jedne države ne može objasniti evolucionističkom teorijom i razvojem prava koje je nezavisno od uticaja prava drugih država. Ideju pravnih transplanata je bazirao na stanovištu da države svesno pozajmljuju postojeća pravna rešenja drugih država. Po njegovom mišljenju, preuzimanje pravnih transplanata može da se javi u manjoj ili većoj meri – preuzimanjem jednog ili više pravnih rešenja, ili preuzimanjem čitave grane prava, iz sistema davaoca i njihovim prenošenjem u pravni sistem primaoca. Votson je, dalje, smatrao da je pravni razvoj država kroz istoriju posledica pravnih pozajmica, tzv. presađivanja pravila iz različitih pravnih sistema u matični pravni sistem koji pozajmljivanje vrši.¹³ Prenosjenje pravnih pravila, međutim, ne bi bilo moguće bez preduslova koji je Votson nazvao teorijom konvergencije, a koja ukazuje na to da se pravo razvija nezavisno od društva, pa je samim tim i moguće prenošenje sistema prava u različiti društveni okvir.¹⁴

Treba istaći i to da su se, ubrzo po objavljivanju ove teorije, pojavili njeni protivnici,¹⁵ ali su se isto tako pojavila i gledišta drugih autora, koji su smatrali da je transplantacija prava relativno uobičajeni, a za neke od njih, i najvažniji način razvoja pravnog sistema jedne države. Tako je, na primer, Ugo Matei (*Ugo Mattei*) tvrdio da su u najvećem broju slučajeva promene u jednom pravnom sistemu posledica pravnih transplanata.¹⁶

Međutim, čak i neki protivnici teorije pravnih transplanata su se, kod prenošenja prava, u nečemu slagali sa Votsonom. Fridman (*Lawrence Meir Friedman*) koji zastupa teoriju „pravo kao ogledalo“, iako se suprotstavlja Votsonovoj teoriji pravnih transplanata, ipak sa Votsonom, odnosno teorijom pravnih transplanata, ima više zajedničkog od očekivanog. Fridman tvrdi da se pravo menja i prilagođava društvu, za razliku od Votsona koji smatra da pravnici menjaju zakone, odnosno stvaraju pravo bez ičijeg upliva i interesa, stvarajući pravo za sebe (što je teško zamisliti). Ipak, ove dve suprotstavljene teorije imaju mnogo toga zajedničkog: obe ukazuju na jednostavnost pozajmljivanja prava; obe ukazuju na to da su preneti zakoni najčešće uspešno usvojeni i primenjeni; takođe, obojica su saglasni da postoji veliki uticaj pravnika koji prenose pravo, s tim što, po Votsonu, to pravo njih kasnije ne interesuje, već ih zanima prestiž i autoritet izvora prava koje prenose.¹⁷

¹³ Alan Votson, *Pravni transplant: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 21.

¹⁴ *Ibid.*, str. 53.

¹⁵ Na primer, Pjer Lagrand (*Pierre Legrand*) smatra da su pravni transplant nemogući. Videti više o tome u Pierre Legrand „What ‘Legal Transplants?’“ u *Adapting Legal Cultures*, Edited by David Nelken, Johannes Feest and Rosemary Hunter, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2001, str. 55.-69., i u Pierre Legrand, „The Impossibility of Legal Transplants“, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Vol.4, Issue 2, 1997, pp. 111-124, str. 111.

¹⁶ Eric A. Feldman, *The Ritual of Rights in Japan*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, str. 145.

¹⁷ David Nelken, „Towards a Sociology of Legal Adaptation“, *Adapting Legal Cultures*, Edited by David Nelken and Johannes Feest and Rosemary Hunter, Hart Publishing Oxford and Portland, Oregon, 2001, str. 13.

Teorija pravnih transplanata ukazala je i na to da se pravni transplanti javljaju kako u različitim vremenskim epohama – u antičko doba, u srednjem veku, pa i danas, tako i u različitim geografskim područjima, u Evropi, na Bliskom istoku, u Severnoj Americi i Africi, jednom rečju, u čitavom svestu. Uređenije i ekonomski snažnije države poput Francuske, Velike Britanije, Nemačke ili Švajcarske, razvijale su svoje pravo i bile su u prilici da ga nameću drugim državama. Neke države, među koje spada i Japan, dobrovoljno su prihvatale pozajmljenice, jer nisu imale dovoljno razvijena svoja pravna pravila, o čemu će biti reči u daljem tekstu, dok su drugima ta pravna pravila nametana kroz kolonizaciju i osvajanja.¹⁸

Dalje, Votson razlikuje tri glavne kategorije dobrovoljnih većih pravnih transplanata – prenošenja celokupnog pravnog sistema (iz sistema davaoca) u novo okruženje (u pravni sistem primaoca) ili prenošenja delova pravnog sistema (sistema davaoca) u novo okruženje. On dalje iznosi stav da: „Prva kategorija se odnosi na slučaj u kojem narod – preseljenjem na novu teritoriju na kojoj ne postoji civilizacija koja je po srodnosti uporediva sa njenom – sa sobom nosi svoje pravo. Druga se tiče slučaja u kojem narod – preseljenjem na novu teritoriju na kojoj postoji civilizacija koja je po srodnosti uporediva sa njegovom – sa sobom nosi svoje pravo. Treća se tiče slučaja kad narod dobrovoljno prihvati veliki deo sistema drugog naroda ili više naroda.“¹⁹

Ipak, bez obzira na koji način je došlo do prenosa prava, Votson ističe da su za odabir prava koje će biti preuzeto od presudnog značaja dva kriterijuma – postojanje autoriteta i dostupnost.²⁰

1. Postojanje autoriteta, odnosno postojanje poštovanja prema pravnom sistemu davaoca igra značajnu ulogu u pozajmljivanju prava – sistem primalac (sistem domaćin) teži preuzimanju pravnog rešenja iz pravnog sistema i države koju ceni.²¹ Votson ističe da je čak moguće i pozajmljivanje neodgovarajućeg pravnog rešenja samo zato što ono potiče iz onog sistema prema kojem se gaji poštovanje.²²

2. Dostupnost podrazumeva dostupnost prava države davaoca državi domaćinu. Votson smatra da je bitan kriterijum za preuzimanje pravnog transplanta jednostavno pristupačnost inostranog pravnog sistema – a inostrani sistem prava pristupačan je prevashodno: 1) kada pravo davaoca postoji u pisanom obliku; 2) kada pravo davaoca postoji u formi u kojoj ga je relativno lako otkriti i razumeti (što uključuje i jezik na kojem je zakon napisan); 3) kada je (zakon koji je predmet pravnog transplanta, prim. autora) odmah dostupan, kako bi odmah bio i preuzet.²³

¹⁸ O čemu bi se verovatno moglo govoriti kao o prinudnim pravnim transplantima.

¹⁹ Alan Votson, *Pravni transplanti: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 63.

²⁰ Votson smatra da je autoritet jednog pravnog sistema bitniji od kvaliteta prava koje se preuzima, ali ukazuje i na to da je u nekim slučajevima, odnosno nekim zakonodavcima, važnija bila dostupnost prava, nego njegov kvalitet. Alan Votson, *Pravni transplanti: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 139. Votson u svom članku „Aspekti recepcije prava“, razmatra i uticaj slučajnosti (očigledno kao varijacije dostupnosti) na preuzimanje prava. Alan Watson, „Aspects of Reception of Law“, Paper, University of Georgia School of Law, 1996, dostupno na: https://digitalcommons.law.uga.edu/fac_artchop/666

²¹ *Ibid.*, str. 97. Votson povodom ovog mišljenja citira i Paula Košakera, koji smatra da je pozicija autoriteta u stvari pozicija sile: „Drugim rečima, strani zakon se ne preuzima zato što se smatra za najbolji. Mnogo više, prijemčivost stranog pravnog sistema je pitanje moći, rezultat bar duhovne i kulturne nadmoći preuzetog zakona, položaj moći koja je opet uslovljena činjenicom da taj zakon potiče iz snažne političke moći, bez obzira na to da li je ta moć i dalje stvarna ili postoji i najmanje živo sećanje na nju i na njenu kulturu.“ Alan Watson, *Society and Legal Change*, 2nd Edition, Temple University Press, Philadelphia, 2001, str. 99.

²² *Ibid.*

²³ Alan Votson, *Pravni transplanti: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 167.

1.1.1. Autoritet i dostupnost pravnog sistema primenjeni na Japan u periodu Meidi restauracije

Primenom prvog kriterijuma na Japan u drugoj polovini XIX veka, tokom Meidi restauracije, može se najpre zaključiti da je autoritet koji određen pravni sistem uživao u državi primaocu imao značajan uticaj na izbor odgovarajućeg pravnog rešenja. To se ogleda pre svega u preuzimanju velikog broja pravnih rešenja iz francuskog i nemačkog pravnog sistema, sistema zemalja prema kojima su Japanci gajili poštovanje i čiji su položaj na svetskoj sceni, i njihova dostignuća u, pre svega, vojnoj i ekonomskoj oblasti, izuzetno cenili (u prvom periodu preovladalo je preuzimanje iz francuskog,²⁴ a u kasnijem periodu, iz nemačkog prava²⁵). Za preuzimanje francuskog prava početkom Meidi restauracije presudno je bilo poštovanje koje su Japanci gajili prema Napoleonu i francuskom Građanskom zakoniku iz 1804. godine, koji je, kada je objavljen u prvoj polovini XIX veka, smatran najnaprednijim građanskim zakonikom u Evropi tog vremena. Kasnije jačanje uticaja nemačkog prava u Japanu, i, sledstveno tome, preuzimanje nemačkih rešenja, bilo je rezultat sve većeg poštovanja prema Nemačkoj, do kojeg je došlo usled političkih previranja u Evropi. Poraz Napoleona, koji je oslabio francusku nadmoć, s jedne strane, i ujedinjenje Nemačke i usvajanje nemačkog Građanskog zakonika 1896. godine, ali i angažovanje same Nemačke na jačanju svog uticaja u Japanu, s druge strane, vodili su ka promeni autoriteta, odnosno pravnog sistema, iz kojeg se preuzimaju pravna rešenja.

U Japanu, u periodu Meidi restauracije, i dostupnost prava koja je podrazumevala da ono postoji u pisanom obliku, da je na jeziku koji se razume i da je moguće njegovo preuzimanje, bila je od velikog značaja za to koje će se pravo transplantovati. Dostupnost prava koje se javlja u pisanom obliku, osnovni je razlog zbog kojeg Japan nije preuzeo precedentno pravo Sjedinjenih Američkih Država ili Velike Britanije iako je prema ovim državama i njihovim pozicijama na svetskoj političkoj i ekonomskoj sceni gajio veliko poštovanje – jer ovo pravo nije bilo kodifikovano i, samim tim, u skladu sa Votsonovom teorijom, teže dostupno. Pored toga, i pravo davaoca koje je lako naći i razumeti, pod čim se podrazumeva da je pravo objavljeno i da postoji način da se ono nabavi, kao i da je jezik na kojem je objavljeno razumljiv, uticalo je na odabir francuskih zakonika, koji će se iskoristiti kao model za japanske kodifikacije, u prvom periodu Meidi restauracije, npr., francuskog Građanskog zakonika iz 1804. godine, nije uticalo samo poštovanja prema Francuskoj i njenim dostignućima.²⁶ Veliki uticaj je imalo i to što je Zakonik bio pisan na francuskom jeziku koji su pojedini Japanci u drugoj polovini XIX veka razumeli, kao i to što je Zakonik bio objavljen – odštampan, i do primerka Zakonika se relativno lako moglo doći.²⁷ Zbog svega navedenog, Japanci su kao prvi pokušaj (doduše neuspešan) stvaranja Građanskog zakonika Japana preveli francuski Građanski zakonik na japanski jezik.²⁸ Na isti način je kao jedan od činilaca koji je uticao na preuzimanje pruskog ustava iz 1850. godine, bila njegoa dostupnost, to što je sredinom XIX

²⁴ Pod uticajem francuskog prava i uz pomoć francuskih pravnika, sastavljeni su, između ostalih: Krivično procesni zakonik iz 1880. godine, Krivični zakonik iz 1882. godine, predlog Građanskog zakonika iz 1888. godine,

²⁵ Pod uticajem nemačkog prava i uz pomoć nemačkih pravnika, sastavljeni su, između ostalih: Meidi ustav iz 1899. godine, usvojeni Građanski zakonik Japana iz 1896. godine, novi Krivični zakonik Japana iz 1907. godine.

²⁶ Jedan od prvih projekata kodifikacija Meidi vlade bilo je sastavljanje Krivičnog zakonika. Soeđima Taneomi (*Soejima Taneomi*) je naložio Rinšu Micukuriju (*Rinshō Mitsukurī*) da prevede deo francuskog krivičnog zakonika na japanski jezik. Više o tome u Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gistave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 70.

²⁷ Dobri odnosi sa Francuskom i početak francuskog uticaja vezuju se još za kraj Tokugava perioda, pa otuda i prvobitno ugledanje na francuske modele, s jedne strane, a, s druge, nekolicina Japanaca je znala francuski jezik, pa je samim tim i proučavanje francuskih zakonika bilo moguće.

²⁸ Eto Šimpei (*Etō Shimpei*), iste godine, u svojstvu predsednika Komiteta za Građanski zakonik naložio je Rinšu Micukuriju da prevede Francuski građanski zakonik iz 1804. godine na japanski jezik. Više o tome videti u Ronald Frank, *General Provision, History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 172.

veka određen broj Japanaca govorio nemački jezik, i to što je do odštampanog i objavljenog Ustava bilo lako doći.²⁹

Kada je reč o trećem kriterijumu pristupačnosti, a to je kada je zakonski akt koji je predmet pravnog transplanta odmah dostupan, što podrazumeva da odmah može i da bude preuzet,³⁰ slučaj Japana pokazuje sledeće: dostupnost se ogleda u gotovim, kodifikovanim, objavljenim i odštampanim zakonicima, koje je Japan koristio prilikom preuzimanja stranog prava. Japanci su proučavali zakonike koji su im bili dostupni. Već je pomenuto inicijalno oslanjanje na francuski Građanski zakonik, ali su pored njega Japanci, proučavali i koristili i mnoge druge zakonike, pre svega evropskih zemalja, do kojih su mogli da dođu.³¹ Među njima, za stručnu javnost sa naših prostora svakako je najinteresantiji primer uticaja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru iz 1888. godine, o čemu će biti više reči u petom poglavlju ove doktorske disertacije. S druge strane, interesantno je ukazati i na situaciju u kojoj je nedostupnost odgovarajućeg pravnog akta uticala na izbor prava koje će se koristiti. Sugavara (*K. Sugawara*) smatra da je kod sastavljanja novog Trgovinskog zakonika iz 1899. godine, koji je rađen pod dominantnim uticajem nemačkog prava i ugledanjem na odredbe nemačkog Trgovinskog zakonika iz 1861. godine od presudnog značaja bila njegova dostupnost, odnosno da je razlog zbog kojeg u Zakonik nisu unete odredbe novog nemačkog zakonika iz 1897. godine, koje su bile mnogo modernije od onih iz starijeg nemačkog zakonika, bilo njegovo kasno objavljivanje, odnosno njegova nedostupnost.³²

1.2. Hibridni model teorije pravnih transplanata

Svaka revolucija donosi sa sobom i potrebu da se postojeći pravni sistem izmeni i prilagodi novonastalim okolnostima, pa ni Japan u periodu Meidi restauracije nije bio izuzetak. S obzirom na to da je Meidi revolucija nedovršena i da se stoga koristi naziv restauracija, na primeru Japana može se videti da je potreba za prilagođavanjem novonastaloj situaciji nastupila iz dva razloga. Najpre, radilo se o potrebi da se bar na formalnom planu dostignu pravni sistemi zapadnih sila, kao i njihov stepen razvoja uopšte. Zatim, da se zakoni u samom Japanu prilagode novonastaloj situaciji i izmenjenom društvenom poretku. Ali se ovo prilagođavanje nije zaustavilo samo na pravnom poretku, već se potreba za sveobuhvatnom modernizacijom prenela i na ostale oblasti života i japanske kulture.

Poslednji član Carske zakletve od pet članova najavljuje potrebu za traganjem za znanjem po čitavom svetu. U jednoj rečenici definisan je proces unapređivanja Japana koji će se, kao državni projekat, odvijati narednih pola veka, sa manjim ili većim uspehom, zavisno od oblasti i perioda Meidi restauracije u kojem se sprovodi. Precizniju odrednicu termina „znanje“ navedenu u članu 5. ove povelje, ne nalazimo u pominjanom dokumentu koji je pratio Povelju. Međutim, tokom Meidi perioda, a na šta će se kasnije ukazati u radu, pod znanjem će se podrazumevati znanja i dostignuća iz svih životnih oblasti, a ne samo iz oblasti prava. Ipak, kao najvažniju oblast za preuzimanje znanja, Japan je prvo prepoznao pravo, odnosno potrebu da, pre svega, svoj pravni sistem uredi u skladu sa modernim zapadnim pravnim sistemima, a sve u cilju dostizanja ravnopravnog položaja sa silama potpisnicama neravnopravnih ugovora, a koji mu je potpisivanjem

²⁹ Nemački uticaj je u Japanu počeo da prevladuje kao rezultat angažovanja same Prusije, kasnije Nemačke, ali i kao rezultat Ivakura misije i Ito Hirobumijevog studijskog boravka u Nemačkoj i Austriji.

³⁰ Alan Votson, *Pravni transplant: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 167.

³¹ Smatra se da su japanski pravници pre početka rada na japanskom Građanskom zakoniku pregledali preko 30 različitih građanskih zakonika. „The New Japanese Civil Code“, *Michigan Law Review*, Vol. 3, No. 1, Nov. 1904, pp. 67-68, str. 67., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1273261>

³² Harald Baum, Eiji Takahashi, „Commercial and Corporate Law in Japan“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 360.

samih ugovora bio onemogućen. Kako bi modernizovao svoj pravni sistem u skladu sa zahtevima Zapada, Japan je preuzimao pravo zapadnih zemalja tada još naučno nedefinisanim, metodom pravnih transplanata.

Međutim, ono u čemu se nastoji u ovoj doktorskoj disertaciji jeste da se, po ugledu na postojeću teoriju pravnih transplanata Alana Votsona, čija je primena na prenošenje znanja u periodu Meidi restauracije potvrđena u doktrini, doprinese razvoju nove teorije koja bi imala šire polje primene, te se ne bi ograničavala isključivo na preuzimanje pravnih rešenja i znanja, već bi se išlo dalje od toga. Čaba Varga (*Csaba Varga*) smatra da su srećnije kulture, između ostalih i japanska kultura, u stanju da funkcionišu otvoreno, spremne da apsorbuju spoljne obrasce na takav način da svoja nova (čak i namerno pozajmljena) rešenja uklapaju u svoje originalne postavke, i tako, simbolično ponovo potvrđuju sopstveni identitet.³³ Ova tvrdnja je, između ostalog, ono čime će se ova doktorska disertacija baviti i pokušati da utvrdi da li su sve promene u japanskoj kulturi, etičkim modelima i pravnim kodifikacijama potvrda ove teze, odnosno da li je rezultat preuzimanja znanja iz različitih oblasti samo osnažio japanski kulturni obrazac, čineći japansko društvo modernim.

U tom cilju predlaže se ustanovljavanje koncepta društvenih transplanata – hibridnog modela teorije pravnih transplanata, kojom bi se nastojalo objasniti preuzimanje znanja i iz drugih, a ne samo pravnih oblasti života (a na šta član 5. Carske zakletve od pet članova nesumnjivo poziva), takođe putem metoda pravnih transplanata. Kako bi se to omogućilo, najpre će se preispitati mogućnost širenja primene opsega teorije pravnih transplanata kao metoda prenošenja prava u Japanu u periodu Meidi restauracije, tako da obuhvati i druge oblasti života, odnosno različita znanja koja je Japan tokom perioda Meidi restauracije preuzimao od država zapadnog sveta, odnosno preispitaće se mogućnost primene teorije pravnih transplanata na preuzimanja znanja iz drugih sfera.³⁴ Zbog toga će se analizirati da li je metod prenošenja znanja, na osnovu kojeg je došlo do promena u oblasti japanske kulture i etičkih modela u periodu Meidi restauracije u svakoj od ispitanih oblasti, zapravo metod pravnih transplanata neplanirano prošireno primenjen na druge oblasti života, gde možemo govoriti o „hibridnom modelu teorije pravnih transplanata“ koji zahteva uvođenje šire postavljenog metoda „transplanata, odnosno prenošenja“ koji se ne svodi isključivo na metod „pravnih transplanata“. (Pod hibridnim modelom teorije pravnih transplanata podrazumeva se primena pravnih transplanata na prenošenje znanja iz drugih oblasti, osim prava.)

Stoga, u svakoj od oblasti koje će biti obrađene u ovoj doktorskoj disertaciji, ispitaće se da li postoji mogućnost i da li je došlo do primene tzv. hibridnog modela teorije pravnih transplanata, koji se svodi na preuzimanje znanja iz različitih oblasti života metodom pravnih transplanata. Pošto se bude utvrdilo u kojim oblastima je takav metod korišćen, a u kojima nije bilo mesta njegovoj primeni, te promene će se sagledavati, pre svega, u svetlu ocene svih uticaja „hibridnog modela teorije pravnih transplanata“, odnosno primenom modela transplanata na sfere: kulture, tačnije religije, obrazovanja i lepih umetnosti, i etičkih modela. Pored toga, čini se da će se primenom predloženog modela transplanata omogućiti bolje sagledavanje do koje se mere promene koje su nastupile mogu pripisati spoljnim uticajima, a istovremeno i u kom stepenu su one nastupile kao posledica postojećih znanja i njihovog uklapanja sa novonastalom situacijom i znanjima donetim sa Zapada.

Na ispitivanje postojanja hibridnog modela teorije pravnih transplanata primeniće se sledeća metodologija: za mogućnost primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata u drugim oblastima života, potrebno je pre svega utvrditi da li je uopšte došlo do organizovanog preuzimanja znanja u odgovarajućoj oblasti, odnosno oblasti koja se ispituje. Ako se ispitivanjem istorijskih činjenica takvo postojanje potvrdi, može se smatrati da je došlo do prenosa znanja putem hibridnog modela teorije pravnih transplanata, odnosno predloženog koncepta – modela društvenih transplanata. Zatim, pošto

³³ Csaba Varga, *Comparative Legal Structures*, Szent Istvan Tarsulat, Budapest, 2012, str. 14.

³⁴ Alan Votson, s obzirom na to da je bio pravnik i profesor prava, nije ispitivao mogućnost prenošenja drugih vrsta znanja putem teorije pravnih transplanata.

se takav prenos znanja potvrdi, pristupiće se ispitivanju da li su primenjena dva osnovna činioca Votsonove teorije pravnih transplanata, koji utiču na odabir države ili sistema iz kojeg će se pozajmljivati pravo, a u slučaju hibridnog modela teorije pravnih transplanata, druga znanja – autoritet koji se gaji prema sistemu, odnosno znanjima države davaoca, i dostupnost pravnih rešenja, odnosno dostupnost znanja države davaoca, kako bi odgovarajuća znanja mogla da budu preuzeta.

Čini se da u prilog postojanju hibridne teorije pravnih transplanata govori i povezanost razvoja prava sa drugim društvenim disciplinama. Eugen Erlih (*Eugen Ehrlich*), austrougarski sociolog prava, u svojoj knjizi „Osnovni principi sociologije prava“, izneo je mišljenje, da kako u sadašnjosti, tako i u svako drugo vreme, težište pravnog razvoja ne leži u zakonodavstvu, niti u pravnoj nauci ili sudskoj odluci, već u samom društvu.³⁵ Čini se da Erlihovo mišljenje umnogome može da se primeni i na slučaj Japana i njegovog razvoja prava u periodu Meidi restauracije, budući da na pravni razvoj Japana u ovom periodu, nije uticalo samo pravo, kako postojeće japansko, tako i ono preuzimano iz stranih sistema, već su i na njega uticala i različita istorijska i društvena kretanja.³⁶ Kako bi se ovaj stav ilustrovao, u petom poglavlju ove doktorske disertacije istaći će se i uticaj javnog mnjenja na usvajanje odnosno neusvajanje različitih predloga zakona. Svi ti parametri ukazuju na to da jedan pravni sistem nije rezultat samo pukog prenosa prava, već i mnogo različitih uticaja, od kojih su neki krajnje neočekivano uticali na konačni rezultat. Osim toga, Kenet Pajl (*Keneth B. Pyle*) se slaže sa mišljenjem Tomasa Rolena (*Thomas Rohlen*) i ukazuje na to da su Japanci, prilikom preuzimanja znanja drugih država, imali neuobičajeno realan pogled na postojeće stanje stvari i da su umeli da prepoznaju suštinu društvenog uređenja, kao i da preuzmu suštinska tehnološka dostignuća,³⁷ što samo dodatno govori u korist hibridnoj teoriji pravnih transplanata kao načinu preuzimanja znanja iz različitih društvenih oblasti.

³⁵ Eugen Ehrlich, *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1936, str. 6.

³⁶ O čemu će biti više reči u daljem tekstu, kada se bude govorilo o uticajima prava različitih država, na japansko pravo tokom perioda Meidi.

³⁷ Kenneth B. Pyle „Profound Forces in the Making of Modern Japan“, *Journal of Japanese Studies*, Vol. 32, No. 2, 2006, pp. 393–418, str. 405., dostupno na: www.jstor.org/stable/25064650

II. UZROCI PROMENA U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE

Pojedini autori tvrde da se zainteresovanost Japanaca za zapadnu civilizaciju probudila tek Meidi restauracijom, odnosno tek 1868. godine. Zvanična izolacionistička politika Šogunata Tokugava, politika „zatvorene zemlje“ – *sakoku*, prekinuta je posetom komodora Perija i „prinudnim“ potpisivanjem neravnopravnih ugovora. Međutim, i tokom *sakoku*, postojalo je interesovanje Japanaca za upoznavanjem drugih civilizacija – još u XVI i XVII veku zabeležene su prve posete Japanaca Evropi.³⁸ Tada se, međutim, radilo o posetama pojedinaca, ili misijama poslatim od strane pojedinih kneževa (*daimyō*), a ne o zvaničnim državnim poduhvatima. Interesovanje za putovanja na državnom nivou polovinom XIX veka, po prestanku *sakoku*, i kasnije, tokom perioda Meidi, nije bilo izazvano željom Japana za upoznavanjem drugih civilizacija, već potrebom da se Japan, pošto je bio primoran da potpiše neravnopravne ugovore, suoči sa svojom zaostalošću u odnosu na zapadne sile, a kao jedan od načina da tu zaostalost pobedi bilo je upoznavanje sa različitim dostignućima zapadne kulture.

Dok je Japan godinama spavao u svojoj izolovanosti, svet se lagano menjao. Nagli prekid izolacije i suočavanje sa osvajački nastrojenim zapadnim silama, Japan je dočekao nespreman. Potpisivanje neravnopravnih ugovora i potčinjen položaj u kojem se našao, samo je nagovestilo dugačak put koji je stajao pred Japanom i sve ono što je mu je predstojalo da nauči i uradi kako bi se izborio za ravnopravno mesto na svetskoj sceni. Dostizanje stepena modernizacije, sa kojeg bi Japan mogao da ravnopravno pregovara sa stranim silama, bilo je daleko, i šogunat Tokugava je toga bio svestan. Prisilno otvaranje Japana prema svetu i posledice tog otvaranja primorale su prvo Šogunat, a zatim i vođe Meidi restauracije da razmisle o svojim budućim koracima i nađu načine za što brže pozicioniranje na svetskoj pozornici. Jedini način bila je modernizacija japanskog društva, u svim njegovim segmentima.

Ono što su odmah shvatili bilo je da modernizacija japanskog društva mora da bude brza i sveobuhvatna, da je potrebno preneti čitav zapadni civilizacijski okvir i primeniti ga na japansko društvo i državu. Ogroman posao koji bi inače zahtevao decenije temeljnog rada, morao je biti završen za što kraće vreme. U početku se smatralo da su dovoljni samo rezultati kozmetičke prirode, bilo je potrebno da sve japansko dobije naoko zapadni izgled, te je suština bila zanemarena. Slogan koji je osmislio Eto Šimpei (*Etō Shimpei*), samuraj, političar i ministar pravde u Meidi periodu: „Nemojte se brinuti o tome da ga prevedete tačno, samo ga prevedite brzo“, u potpunosti je ilustrovao pristup koji je primenjivan na recepciju prava, ali i drugih dostignuća zapadne civilizacije.³⁹

Međutim, tokom godina, došlo je do ozbiljnijeg i suštinski boljeg razumevanja zahtevanih promena, te su one otpočete na dubljem nivou, na osnovu prethodnog promišljanja. I pored toga, datom promišljanju nedostajala je systemska usmerenost na iznalaženje najkorisnijih i najpotrebnijih modela. Umesto toga, ono se u velikoj meri zasnivalo na *ad hoc* principu nasumičnih pogodaka i promašaja, odnosno brzom zameni neodgovarajućeg modela, novim. Kao najbolji primer za ilustraciju ove tvrdnje možda se može uzeti nastanak Građanskog zakonika Japana, s obzirom na to da je njegovo donošenje prošlo sve prethodno navedene faze: početku njegovog sastavljanja prethodilo je puko prevođenje francuskog Građanskog zakonika iz 1804. godine na japanski jezik, sa idejom da je dovoljno da zakonik bude preveden na japanski jezik i da kao takav može da se usvoji. Kada su uvideli da samo prevođenje i usvajanje tako nastalog teksta nije ni približno dovoljno za iole upotrebljivu kodifikaciju, pristupilo se ozbiljnijem proučavanju stranog prava. Ali ni proučavanje različitih stranih pravnih tekstova bez ozbiljnije analize i upoređivanja sa postojećom situacijom u japanskom društvu

³⁸ Npr. Hasekura misija - Date Masamune (*Date Masamune*), vladar Sedaija (*Sedai*) je poslao svog vazala Hasakuru Cunenagu (*Hasakura Tsunenaga*) da poseti Rim, preko Meksika i Španije, kako bi ugovorio povoljnije uslove za trgovinu. Cunenaga je tokom ove misije bio čak i u audijenciji kod pape Pavla V. Misija je trajala od 1613. do 1620. godine. Videti više u Marius B. Jansen, „Japan in the Early Nineteenth Century“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 76.

³⁹ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 49.

i državi, nije bilo dovoljno. Kao konačan uspešan model, posle početnih lutanja, ustanovljeno da je potrebno angažovati strane stručnjake, kako na polju prava, tako i u drugim oblastima. Međutim, u slučaju građanskog zakonika, angažovanjem stranih stručnjaka nije se okončao rad na ovoj kodifikaciji, već se sistem promašaja i pogodaka i tu nastavljao. Prvo je bio donet predlog zakonika Gistava Boasonada (*Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*), koji nije usvojen, da bi, u međuvremenu, počeo rad na novom predlogu zakona na kojem je, osim japanskih pravnika, radio i savetnik Vlade Japana, Namac Herman Rozler (*Carl Friedrich Hermann Roesler*).⁴⁰ Konačno, Građanski zakonik Japana usvojen je 1898. godine.

2.1. Poseta komodora Perija Japanu i potpisivanje neravnopravnih ugovora

Prvo upozorenje o mogućim pritiscima zapadnih sila Šogunatu Tokugava stiglo je od holandskog kralja Vilijema II, 1844. godine.⁴¹ On je upozorio Šogunat na dešavanja u svetu, kao i na tehnološka dostignuća zapadnih sila koje su pomorskim putem sada mogle da stignu do skoro svakog mesta na planeti, a koja japanskoj politici izolacije nisu ostavljala velike izgleda da ostane neprimećena i neporemećena. Šogunat na ovo pismo nije odgovorio, ali su se predviđanja holandskog kralja ubrzo ostvarila. Komodor Mejtju Peri (*Matthew Perry*), predstavnik Sjedinjenih Američkih Država, uplovio je 8. jula 1853. godine u luku Uraga, na ulazu u Tokijski zaliv. Imao je instrukcije da preda poklone i pismo američkog predsednika Filimora (*Millard Fillimore*) Šogunatu. Šogunat je, i bez otvaranja vatre sa američkih brodova, američke namere razumeo u potpunosti. Posmatrajući dešavanja u Kini prethodnih godina, bilo mu je jasno da će se u nekom trenutku interesovanje zapadnih država proširiti i na Japan. Kada se to dogodilo, Šogunat je pokušao da predupredi dalje strane nasrtaje i, kao dokaz dobre volje, po dolasku komodora Perija u Tokijski zaliv, ukinuta je zabrana putovanja van Japana, čime je prekinuta izolacija Japana duga više od dvesta godina.

Međutim, u narednu posetu, 1854. godine, komodor Peri je došao u pratnji naoružanih brodova, noseći predlog sporazuma, kojim se Japan otvara za strance. Japanci su dati predlog potpisali, fascinirani tehnološkim dostignućima Amerike, naročito brodovima kojima je komodor Peri doplovio, ali i svesni posledica koje bi nastupile ukoliko bi predlog odbili. Na taj način je 1854. godine potpisan prvi tzv. neravnopravni ugovor – Američko-japanska povelja o miru i prijateljstvu, poznata i kao Kanagava (*Kanagawa*) povelja, kojom su za Amerikance otvorene dve japanske luke – Šimoda i Hakodate, i kojom su Amerikanci dobili pravo da imenuju konzula u Šimodi. Amerikance su, kao što je Japan i podozrevao i čega se pribojavao, sledili Britanci, sa zahtevom da im se omogući pristup dvema malim lukama u kojima bi mogli da popravljaju svoje brodove oštećene u Krimskom ratu. Japanci su i sa njima potpisali sporazum, otvarajući im luke Nagasaki i Hakodate.

Tu se međunarodni pritisci nisu zaustavili, naprotiv, broj zainteresovanih zemalja i traženih ustupaka se samo povećavao. Sa Amerikancima je 1858. godine potpisan novi sporazum – Američko-japanska povelja o prijateljstvu i trgovini, poznata kao Heris (*Harris*) povelja.⁴² Poveljom je bilo predviđeno sledeće:

1. Otvaranje osam luka za trgovinu – pored već otvorenih Šimoda i Hakodate, koje su ovom poveljom otvorene i za trgovinu, Kanagave (Jokohame), Nagasakija, Nigate, Hjogoa (Kobea), Edoa (Tokija) i Osake.

⁴⁰ Više o Hermanu Rozleru videti u Johannes Siemes, *Hermann Roesler and the Making of Meiji State: with his Commentaries on the Meiji Constitution* Sofia University, Tokyo in cooperation with Charles E. Tuttle Company, Inc. of Routland, Vermont and Tokyo, Japan, 1966., str. 10 – 15.

⁴¹ Paul Varley, *Japanese Culture*, 4th Edition, University of Hawaii Press, Honolulu, 2000, str. 235.

⁴² Tekst povelje može se naći u W.G. Beasley, *Selected Documents on Japanese Foreign Policy 1853 - 1868*, Oxford University Press, Oxford, 1967.

2. Boravak američkog diplomate u Edou, i američkih konzula u jednoj ili u svim lukama.
3. Garantovanje strancima prava na ekstrateritorijalnost; sudili su im konzularni sudovi, kojima su predsedavale strane sudije i u kojima se sudilo po američkom pravu, što je značilo da su izuzeti od primene japanskih zakona; kao i garantovanje prava na slobodu veroispovesti.
4. Fiksne carine na dobra uvezena u Japan.
5. Zabrana uvoza i korišćenja opijuma, osim malih količina u medicinske svrhe.⁴³

Britanija, Francuska, Rusija i Holandija su sledile Amerikance i 1858. godine potpisana su još četiri trgovinska sporazuma (zajedno sa Heris poveljom, poznatije kao Ansei (*Ansei*) povelje, odnosno neravnopravni ugovori), koji su sadržali slične odredbe kao i Heris povelja. Pored ostalih zemalja, i Prusija se pridružila ovim evropskim državama potpisivanjem trgovinskog sporazuma nešto kasnije, 1861. godine.⁴⁴

Šogunat je bio svestan ustupaka koji su učinjeni, i od trenutka potpisivanja neravnopravnih ugovora traženi su načini kojima bi se izvršila revizija potpisanih ugovora i kojima bi ugovori bili izmenjeni u korist Japana. Zapadne sile su za potpisivanje neravnopravnih ugovora koristile argument da je zaostalost japanskog prava razlog zbog kojeg neravnopravni ugovori moraju da budu na snazi, jer, navodno, nisu želele da njihovi podanici budu pod nadležnošću japanskog prava koje je, po njihovom shvatanju, zaostalo.⁴⁵ Osim toga, koristili su se činjenicom da je u Japanu i dalje važila zabrana hrišćanstva. Zabrana je uvedena u XVII veku, pod vlašću šoguna Tokugave Iemicua (*Tokugawa Iemitsu*). Iemicu je u ovoj zabrani video način borbe protiv zapadnih uticaja, a imala je za cilj i održavanje njegove vlasti. Zapadne sile su tu zabranu interpretirale na način koji je njima odgovarao, a to je da u Japanu nisu dozvoljene religijske slobode.⁴⁶ Problem revizije neravnopravnih ugovora osim, svakako, nespremnosti zapadnih potpisnika da išta u njima menjaju u korist Japana, odnosio se i na činjenicu da nije bilo moguće sve povelje izmeniti po jednom modelu. Zapadne sile su insistirale na zaostalosti Japana, ukazujući na njegovu potrebu za modernizacijom, ali nijedna od velikih zapadnih sila nije smatrala da revizija neravnopravnih ugovora treba da se odigra u skladu sa nekim drugim pravom, osim sa njenim. To je vođe Šogunata, a zatim i vođe Meiđi restauracije suočilo sa još jednim problemom. Taj problem je bilo pitanje koje pravo primeniti u reviziji neravnopravnih ugovora.

Prvi način na koji je Šogunat pokušao da izmeni podređeni položaj Japana, bilo je slanje više misija tokom šezdesetih godina XIX veka u zemlje zapadnog sveta. Piter Dus (*Piter Duus*) smatra da je Japan bio spreman da uči i da se modernizuje, ali pod svojim uslovima.⁴⁷ Cilj misija bilo je upoznavanje sa svim aspektima života i kulture zapadnih zemalja i dostignućima zapadne civilizacije i primena uspešnih modela zapadnih zemalja u Japanu kako bi se time dostigao ravnopravan položaj sa

⁴³ W.G. Beasley, „The Commercial treaties of 1857-1858“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 280.

⁴⁴ Spisak svih potpisanih neravnopravnih ugovora može se videti u Michael R. Auslin, *Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2004, str. 211.

⁴⁵ Zapadne sile su se pozivale na evrocentričnu podelu prava, aktuelnu u drugoj polovini XIX veka, koju Džejms Lorimer iznosi u svojoj knjizi „Instituti prava nacija“, u kojoj sve zemlje deli na tri grupe, u skladu sa njihovim nivoom razvoja (dostignućima civilizacije) i to na: civilizovane zemlje, u koje spadaju zemlje Evrope, sa svojim kolonijama i zemlje Severne i Južne Amerike, zatim, na varvarske zemlje, u koje spadaju Turska i druge azijske države, koje nisu potpale pod vlast evropskih država, a među njima i Japan, i zemlje divljaka koje obuhvataju ostatak čovečanstva. James Lorimer, *Institutes of the Law of Nations*, Edinburgh and London, W. Blackwood and sons, 1883. Ronald Frank u „Istoriji prava u Japanu od 1868. godine“ ovakav odnos objašnjava time da su u praksi svi neravnopravni ugovori sadržali klauzulu kojom je predviđena nadležnost konzularnih sudova u svim krivičnim i građanskim predmetima koji su se ticali stranaca. Ronald Frank, „Civil Code: General Provision“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 172.

⁴⁶ Takva argumentacija je predložena japanskoj delegaciji i tokom Iwakura misije, a japanske vlasti su po povratku misije, 1873. godine, kako bi pokazale dobru volju i želju za saradnjom, a istovremeno nadajući se reciprocitetu od strane zapadnih sila, ukinule zabranu hrišćanstva.

⁴⁷ Piter Duus, *The Japanese Discovery of America*, Bedford Books, Boston, 1997, str. 3.

zemljama sa kojima su imali potpisane neravnopravne ugovore. Naivno su smatrali da će to zapadnim silama biti dovoljan razlog da pristanu na izmene potpisanih sporazuma.

Prvu misiju šogunat Tokugava je poslao 1860. godine u Sjedinjene Američke Države. Međutim, ovu misiju Šogunat nije organizovao da bi se njeni članovi upoznali sa zapadnim dostignućima, već je bila obaveza koju su morali da ispune u vezi sa ratifikacijom Američko-japanske povelje o prijateljstvu i trgovini, potpisane 1858. godine, kojom je ugovoreno da se ona ratifikuje u Sjedinjenim Američkim Državama. Sledstveno tome, ni učesnici te prve misije nisu ni najmanje bili zainteresovani za upoznavanje sa američkom kulturom.

Posle ove prve misije, Tokugava režim je u narednim godinama prepoznao njenu korisnost, i postao je svestan značajne potrebe za daljim učenjem. Stoga je poslao još pet misija sa sličnim zadacima. Druga misija koja je bila najobuhvatnija, posetila je 1862. godine više evropskih zemalja u pokušaju da odloži otvaranje još nekih japanskih luka za slobodnu trgovinu.⁴⁸ Treća, poznata kao Ikeda (*Ikeda*) misija, 1863. godine posetila je Francusku, sa ciljem da pregovara o zatvaranju luke Jokohama. Četvrta misija, 1865. godine, posetila je Francusku i Englesku, da bi se ugovorila izgradnja brodogradilišta u Jokosuki. Peta je 1866. godine ponovo posetila više evropskih zemalja, a zatim i Rusiju, u cilju uspostavljanja rusko-japanske granice na poluostrvu Sahalin, a šesta, i poslednja 1867. godine je posetila Svetsku izložbu u Parizu. Ova poslednja misija, koju je predvodio mlađi brat šoguna Tokugava Jošinobua (*Tokugawa Yoshinobu*), Akitake (*Akitake*) imala je, pored upoznavanja sa dostignućima evropske civilizacije i mnogo važniji zadatak, a to je bilo da osigura francusku podršku Šogunatu. Međutim, ovaj drugi zadatak misije nije bio uspešan, jer je, istovremeno, došlo do sloma Šogunata.

Pored velikih misija koje je Šogunat slao, u kojima su učestvovali kako državni zvaničnici, tako i stručnjaci iz različitih oblasti, slali su i studenti, da bi se upoznali sa različitim zapadnim dostignućima i naukama. Prva grupa studenata poslata je 1862. godine, u Holandiju kako bi se upoznala sa različitim dostignućima zapadne civilizacije u oblasti pomorskih nauka, od konstruisanja brodova do pomorskog inženjerstva i naoružanja. Grupe studenata bile su poslate i u Rusiju, 1865. godine, i u Veliku Britaniju, 1867. godine.⁴⁹

Ali nije samo Šogunat slao pojedince ili organizovane misije. Pre potpisivanja neravnopravnih ugovora, neke oblasti, odnosno pojedini knezovi, slali su svoje predstavnike u posete zemljama zapadnog sveta uprkos postojećoj zabrani putovanja.⁵⁰ Po ukidanju *sakoku*, ta praksa se nastavila, sada u legalnoj formi. Oblast Čošu (*Chōshū han*) je 1867. godine poslala studente u Englesku, na Univerzitetski koledž u Londonu, a nešto kasnije i oblast Sacuma (*Satsuma han*).

Šogunat je smatrao da je jedini način za reviziju neravnopravnih ugovora, sastavljenih u skladu sa zapadnim zakonodavstvima, bilo osavremenjivanje japanskog prava i njegovo usklađivanje sa zapadnim pravnim sistemima. Na taj način bi se zapadnim silama pokazalo da je i Japan moderna

⁴⁸ Po povratku iz ove misije, Fukuzava Jukiči (*Fukuzawa Yukichi*) je objavljivao svoje beleške i zapažanja sa putovanja, pod nazivom „Uslovi na Zapadu“ (*Seiyō jijō*), u više nastavaka, u periodu od 1866 do 1869. godine. Oni su godinama bili jedno od najpopularnijih štiva u Japanu. Hirakawa Sukehiro, „Japan’s Turn to the West“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 461.

⁴⁹ W.G. Beasley, *The Japanese Experience: A Short History of Japan*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1999, str. 206.

⁵⁰ U decenijama koje su prethodile Meiđi restauraciji, dok je još uvek na snazi bila zabrana putovanja, različiti knezovi su tajno slali izaslanike u inostranstvo, najčešće u Evropu. Neki od njih, kao što je Sacuma, svoju političku i ekonomsku prednost su i dugovali zapadnim znanjima i dostignućima, do kojih su došli ne poštujući zvaničnom politiku Šogunata. Političar iz oblasti Sacuma, Godai Tomoacu (*Godai Tomoatsu*) je 1865. i 1866. godine poslao 19 studenata na studije u Englesku, uprkos zabrani putovanja u inostranstvo, koja je i dalje bila na snazi. Prof. dr Ljiljana Marković, Milica Jotov, Sanja Radenković, Nikola Backović, *Japan u praskozorje modernizacije*, Univerzitet u Beogradu - Filološki fakultet, Beograd, 2016., str. 119. Pored toga, oblast Sacuma je poslala svoju, nezavisnu misiju na Svetsku izložbu u Parizu, 1867. godine. William G. Beasley, *The Meiji Restoration*, Stanford University Press, Stanford, 2000, str. 247. A ako se vratimo unazad u prošlost, Japan je slao misije u Kinu, kako bi se upoznao sa kineskim političkim institucijama i konfucijanizmom, još između VII i IX veka. W.G. Beasley, *The Japanese Experience: A Short History of Japan*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1999, str. 48.

država, u istoj civilizacijskoj ravni sa njima, koja može da im parira, i to bi bio dovoljan osnov za reviziju neravnopravnih ugovora.

Do potpisivanja neravnopravnih ugovora, proučavanje Zapada je vršeno na način i u meri u kojoj je to Šogunat nalazio za svrsishodno – ograničeno na proučavanje Holandije, holandskog jezika i znanja iz holandskih knjiga. Ono se sprovodilo na Institutu za zapadnjačke studije (*Yōgakusho*), koji je vremenom menjao nazive i širio svoju namenu, da bi 1862. godine promenio ime u Institut za proučavanje varvarskih dokumenata (*Bansho shirabesho*), i kasnije postao deo Tokijskog univerziteta (*Tokyo Daigaku*) osnovanog 1877. godine u Tokiju.⁵¹ Međutim, potreba za modernizacijom japanskog prava, primorala je Šogunat da dela i 1862. godine organizovano je i prvo putovanje radi proučavanja prava zapadnih sila. Dva profesora sa Instituta za proučavanje varvarskih knjiga, Niši Amane (*Nishi Amane*)⁵² i Cuda Mamići (*Tsuda Mamichi*), poslali su u Lajden da bi proučavali nemačko pravo. Oni su tri predmeta koja su su tamo slušali preveli na japanski jezik – Prirodno pravo, objavljeno je 1871. godine kao *Seihō Ryaku*, Međunarodno pravo kao *Bankoku Kōhō* 1868. godine, a Cuda Mamići je 1868. godine objavio i Studiju o zapadnom pravu.⁵³

Promena vlasti u Japanu – slom Šogunata, i nastupanje Meiđi restauracije, nisu ukinuli potrebu za revidiranjem neravnopravnih ugovora, koja je ostala primarni cilj i nove vlasti. Problem revizije neravnopravnih ugovora (*Jōyaku kaisei*), osim, svakako, nespremnosti zapadnih država da išta u njima menjaju u korist Japana, odnosio se i na činjenicu da nije bilo moguće sve ugovore izmeniti po jednom modelu. Zapadne sile su insistirale na zaostalosti Japana, ukazujući na njegovu potrebu za modernizacijom, ali nijedna od njih nije smatrala da revizija neravnopravnih ugovora treba da se sprovede u skladu sa nekim drugim pravom, osim njenim. Ni način upoznavanja zapadnog sveta nije promenjen. Naprotiv, najznačajnija misija koja je za cilj imala upoznavanje sa zapadnom kulturom i preuzimanje njenih uspešnih modela, organizovana 1871. godine, u periodu Meiđi restauracije, bila je Ivakura misija.

Ova misija nije poslata naglo i nepromišljeno. Prvo pominjanje Ivakura misije bilo je još 1867. godine, kada zvaničnik carskog dvora, Ivakura Tomomi (*Iwakura Tomomi*) u dva pisma spominje razloge predstojeće misije:

1. Da se potvrdi moć cara, nasuprot šogunovoj.
2. Da se caru pribavi međunarodno priznanje.
3. Da se bolje upoznaju zapadna civilizacija i njena dostignuća i da se neka od uspešnih rešenja prenesu i primene u Japanu.⁵⁴

Posle pada Šogunata, ovaj prvi razlog je otpao, ali se zato pojačala potreba za ostvarivanjem druga dva razloga. Pored toga, Gvido Verbek (*Guido Fridolin Verbeck*),⁵⁵ američki misionar, rođen u Holandiji, načuvši govorkanja o mogućoj misiji, poslao je 1871. godine memorandum svom bivšem učniku Okumi Šigenobuu (*Okuma Shigenobu*), a zatim i Ivakura Tomomiju, predloživši da planirana misija obuhvata proučavanje različitih oblasti prava, vojske, finasija i obrazovanja⁵⁶ i „da poseti samo

⁵¹ Danas je to Univerzitet u Tokiju.

⁵² O Niši Amaneu videti više u Thomas R.H. Havens, *Nishi Amane: A Modern Japanese Thought*, Princeton University Press, Princeton, 1970.

⁵³ *The Emergence of the Modern Sino Japanese Lexicon: Seven studies*, Edited and translated by Joshua A. Fogel, Brill, Laiden, 2000, str. 16.

⁵⁴ William G. Beasley, *The Meiji Restoration*, Stanford University Press, Stanford, 2000, str. 366.

⁵⁵ Gvido Verbek je bio američki misionar holandskog porekla, koji je u Japan došao na poziv šogunata Tokugava, 1859. godine, i u njemu ostao i nakon pada Šogunata. Njegovo mišljenje je bilo izuzetno cenjeno među japanskim liderima tog vremena. Više o Gvidu Verbeku videti u William Eliot Griffis, *Verbeck of Japan: a Citizen of No Country - a life story of foundation work inaugurated by Guido Fridolin Verbeck*, Fleming H. Revell Co, New York, 1900; J. H. Adriani, *Guido Fridolin Verbeck*, J. M. Brede'e, Rotterdam, 1908; i u James Mitchell Hommes, *Verbeck of Japan: Guido F. Verbeck as Pioneer Missionary, Oyatoi Gaikokuyin, and „Foreign Hero“*, Doctoral dissertation, University of Pittsburg, Pittsburg, 2014.

⁵⁶ William G. Beasley, *The Meiji Restoration*, Stanford University Press, Stanford, 2000, str. 367.

pet zemalja, jer ako njih razumeju, nema potrebe trošiti vreme na druge“.⁵⁷ Osim toga, predložio je i da se sve što se vidi zabeleži, o čemu je poslao poseban dokument.⁵⁸

2.2. Iwakura misija

Iwakura misija je dobila ime po svom vođi, ministru Iwakuri Tomomiju. On je za misiju izabrao četiri zamenika – Okuboa Tošimičija (*Ōkubo Toshimichi*), ministra finansija i Kidoa Takajošija (*Kido Takayoshi*), koji su bili izaslanici vođa Meidi restauracije, zatim Itoa Hirobumija (*Ito Hirobumi*),⁵⁹ predstavnika klana Čošu i Jamagučija Masuku (*Yamaguchi Masuka*), predstavnika klana Hizen. Delegacija se sastojala od 46 zvaničnih članova, ali uz studente i pomoćno osoblje brojala je preko sto osoba,⁶⁰ uključujući i pet žena,⁶¹ koje su poslate da uče i studiraju u Sjedinjenim Američkim Državama.

Iwakura misija je na put krenula 23. decembra 1871. godine.⁶² Tokom putovanja posetila je 12 zemalja⁶³ – prvo Ameriku, a zatim Evropu i Rusiju, da bi se preko Egipta,⁶⁴ kroz Suecki kanal, preko Šri Lanke (tada britanskog Cejlona), Sajgona, Hong Konga i Šangaja vratila u Japan 1873. godine. Kraj putovanja, iako nije spadao u svrhu misije, za misiju je bio krajnje otrežnjujući i od velikog značaja. Zaustavljanja u lukama pod kontrolom zapadnih sila, omogućila su im uvid u stanje u kolonijama evropskih zemalja, to jest, suočila su ih sa onim što i njih same čeka ukoliko se ne izbore za svoju nezavisnost i ravnopravnost sa zapadnim silama.

Misija je bila precizno organizovana. Njeni ciljevi bili su jasno definisani Izjavom o misiji (*Jiyūsho*). Ciljevi misije koji se navode u Izjavi su: „Prenošenje naših ljubaznih poziva da se dodatno prošire i poboljšaju naši prijateljski odnosi u skladu sa nedavnom izmenom oblika državnog uređenja“ i „razmatranje ciljeva i namera naše Vlade u vezi sa revizijom neravnopravnih ugovora sa vladama različitih zemalja“.⁶⁵ Takii Kazuhiro (*Takii Kazuhiro*) navodi da se u literaturi uobičajeno

⁵⁷ Marius B. Jansen, *Making of Modern Japan*, the Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2002, str. 355.

⁵⁸ Više o tome videti u Shigekazu Kondo, „Kume Kunitake as a Historiographer“, *The Iwakura mission to America and Europe: the New Assessment*, Edited by Ian Nish, Japan Library, Curzon Press Ltd, 1998, str 120.

⁵⁹ Ito Hirobumi, kasnije premijer Japana u nekoliko navrata, pre Iwakura misije boravio je u inostranstvu i govorio je nešto malo engleski jezik, pa je često tokom putovanja, ispred misije pozdravljao domaćine.

⁶⁰ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str.1.

⁶¹ Od kojih je najmlađa bila sedmogodišnja devojčica, Cuda Umeko (*Tsuda Umeko*). Ona je u Sjedinjenim Američkim Državama ostala dugi niz godina, posle čega se vratila u Japan i osnovala Univerzitet za žene Cudajuku. Postala je jedna od vodećih figura u borbi za prava žena i proširenje njihove društvene uloge.

⁶² Kume Kunitake (*Kume Kunitake*), lični sekretar Iwakure Tomomija je, u skladu sa preporukom koju je dao Gvido Verbek, tokom misije beležio svakodnevna dešavanja i svoje dnevničke zapise je po povratku sa misije, 1878. Godine, objavio kao „Istinit izveštaj o zapažanjima iz dnevnika opunomoćenih ambasadora kroz Ameriku i Evropu“ (*Tokumei zenken taishi Bei-O kairanjikki*).

⁶³ Sjedinjene Američke Države, Veliku Britaniju, Francusku, Belgiju, Holandiju, Prusiju, Rusiju, Dansku i Švedsku, zatim Nemačku, Italiju, Austriju i Švajcarsku.

⁶⁴ Iako u prvobitnom planu putovanja nije bila studijska poseta Iwakura misije drugim zemljama, osim SAD, Evropi i Rusiji, povratak u Japan (na koji su krenuli iz Napulja), obuhvatao je i zaustavljanja u različitim državama. Pored toga, pojedini članovi misije su se povremeno odvajali od misije, odlazili na kraća studijska putovanja i ponovo se priključivali misiji. U jednoj od takvih prilika jedan od članova misije susreo sa egipatskim ministrom inostranih poslova Nubar Pašom, u Konstantinopolju 1873. godine. Nubar Paša je izneo svoje savete u vezi sa konzularnim sudovima (koje je on u Egiptu prethodno uspeo da reformiše) i na osnovu tog susreta pravila egipatskog zakonodavstva vezana za konzularne sudove uneta su u japansko pravo 1874. godine. Sayoko Fukushima, „Consular Courts in Japan during the Early Meiji Era“, *Bulletin of the Society for Near Eastern Studies in Japan*, Vol. 23, Issue 2, 1980, pp. 99-116, str. 99., dostupno na: https://www.jstage.jst.go.jp/article/jorient1962/23/2/23_2_99/_pdf/-char/en

⁶⁵ Ian Ruxton, „Britain 17 August–16 December 1872: The Mission’s Aims, Objectives & Results“, *The Iwakura mission to America and Europe: the New Assessment*, Edited by Ian Nish, Japan Library, Curzon Press Ltd, 1998, str 36.

smatra da su ciljevi misije bili da se zvaničnicima velikih sila upute ljubazni pozivi, da se zahteva odlaganje pregovora o reviziji neravnopravnih ugovora zakazanih za sledeću godinu i da se iz prve ruke upoznaju dostignuća zapadne civilizacije.⁶⁶

Ipak, u literaturi se nailazi na drugačija mišljenja u pogledu samog cilja misije. Tako, Donald Kin (*Donald Keen*) ističe da revizija neravnopravnih ugovora nije bila suštinski cilj misije, i da je De Long, koji je bio domaćin misije tokom njene posete Sjedinjenim Američkim Državama, takav predlog izneo u nadi da će, ukoliko do revizije dođe, Japanci njegov savet umeti da cene.⁶⁷ Ono što potkrepljuje Kinovo mišljenje je činjenica da japanska delegacija nije imala akreditive potrebne za pregovaranje o reviziji neravnopravnih ugovora, pa su njena dva člana – Okubo i Ito, otputovali za Japan kako bi preuzeli tražene akreditive. Međutim, trebalo bi razmotriti mogućnost da, ukoliko se kao cilj misije postavi revizija neravnopravnih ugovora, može se zaključiti da ona nije morala da se odigra tokom Ivakura misije, već je cilj bio da do revizije dođe što pre. Time, nemanje akreditiva ne potkrepljuje stav da cilj misije nije bio revizija neravnopravnih ugovora. Moglo bi se pretpostaviti da cilj i nije bio revizija tokom samog putovanja, već pregovori kako bi do revizije došlo, što pre i što povoljnije po Japan. Zato se predlaže da bi pobrojane ciljeve bilo uputnije nazivati zadacima misije, dok bi kao konačni cilj misije ipak trebalo označiti samu reviziju neravnopravnih ugovora. Zadaci misije su samo bili načini na koje je trebalo postići konačni cilj – reviziju neravnopravnih ugovora.

U pogledu načina sprovođenja revizije, Takahaši Hidenao (*Takahashi Hidenao*) smatra da iz Izjave proizlazi da je reviziju potrebno postići usklađivanjem japanskog prava sa međunarodnim pravom (na način na koji ga zapadne sile vide, u to vreme nazivanim „pravom nacija“).⁶⁸ Iako se iz same Izjave ne vidi da je potrebno uzeti u obzir shvatanje međunarodnog prava na način na koji ga razumeju zapadne sile, već ga Japan tumači onako kako ga on vidi, čini se da bi odgovarajuće tumačenje pojma međunarodnog prava bilo ono u skladu sa načinom na koji su ga zapadne sile videle, odnosno usklađivanjem japanskog prava sa pravima zapadnih sila.⁶⁹

U nastavku Izjave predlažu se koraci koje treba preduzeti, kako bi Japan vladama zapadnih zemalja koje tokom misije posete, ukazao na to da je došlo vreme za reviziju neravnopravnih ugovora – a prvi korak je da im se podnese izveštaj o napretku Japana:

„...Misija treba da vladama različitih naroda prenese i s njima razmotri ciljeve i namere Vlade (Japana, prim. autora)...“⁷⁰

Osim toga, to bi bio način na koji bi Japanci sebi obezbedili dodatno vreme za modernizaciju prava.⁷¹ Međutim, način na koji se revizija neravnopravnih ugovora objašnjava u samoj Izjavi, govori nam o neiskustvu sa kojim su Japanci posmatrali novi svetski poredak u kojem su se našli, predvođen zapadnim silama, i ukazuje na to kakav je to dalje imalo uticaj na modernizaciju Japana.

Najpre, prvi problem u vezi sa revizijom neravnopravnih ugovora može se uočiti u samom tekstu Izjave. Taj problem se ogleda u nerealnom sagledavanju interesa zapadnih sila. Japanci su, u skladu sa svojim dotadašnjim iskustvima i ograničenim znanjima o zapadnoj civilizaciji, u svo-

⁶⁶ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 2.

⁶⁷ Donald Keene, *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852-1912*, Columbia University Press, Cambridge, Massachusetts, 2005, str. 208.

⁶⁸ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 2.

⁶⁹ „Ukoliko hoćemo da izvršimo reviziju postojećih ugovora, ona mora da bude u skladu sa pravom nacija. U slučajevima u kojima se nacionalno, građansko, trgovinsko, krivično ili carinsko pravo našeg naroda razlikuje od prava nacija, ono (japansko pravo, prim. autora) mora da bude izmenjeno ili revidirano.“ Donald Keene, *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852-1912*, Columbia University Press, Cambridge, Massachusetts, 2005, str. 208.

⁷⁰ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 2.

⁷¹ „...U ovim izveštajima i pregovorima, ukoliko predvidimo pitanja koja će pokrenuti (zapadne sile, prim. autora), kao i njihova očekivanja i ono što žele od nas, onda je verovatno da će pregovori teći glatko i da će naša poruka biti preneti i da će oni biti motivisani da nam pruže značajno vođstvo i pomoć. Ukoliko prihvatimo ovo vođstvo i savet i razmotrimo ih, onda neće biti teško da ih ubedimo da nam daju još vremena (idealno bi bilo tri godine) da ih i primenimo.“ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 2.

jim pokušajima revizije neravnopravnih ugovora očekivali blagonaklonost, pomoć i razumevanje stranih sila. Taj krajnje nerealan stav se svakako može pripisati dugogodišnjoj izolaciji Japana, koja je iznedrila izuzetnu ujednačenost mišljenja Japanaca,⁷² kao i njihovom dotadašnjem položaju u sinocentričnom poretku, u kojem je Kina vekovima bila centralna sila, koja je vernost drugih, vojno i ekonomski slabijih država, nagrađivala svojom zaštitom. Polazeći od ovakvog stava, Japanci su od vlada zapadnih zemalja, pre svega, očekivali da na njihov problem u vezi sa neravnopravnim ugovorima i potrebom za njihovom revizijom, gledaju na potpuno isti način kao i oni sami, a zatim i da im u rešavanju problema pomognu, previdevši činjenicu da su kod neravnopravnih ugovora Japan i zapadne države bile strane sa suprotstavljenim interesima.

Takođe, u tekstu Izjave se može uočiti i drugi problem. Na osnovu teksta Izjave vidi se da Japanci ne razumeju pojam međunarodnog prava, to jest, da je njihovo shvatanje, u skladu sa njihovim etičkim modelima koji streme harmoniji i nenarušavanju postojećeg poretka, previše idealističko za stepen razvoja međunarodnog prava u to vreme. U drugoj polovini XX veka, pravo nacija bio je naziv koji se koristio za ono što se danas naziva međunarodnim pravom. Japanci međunarodno pravo na početku Izjave samo pominju i ne definišu. Na definiciju međunarodnog prava, onako kako ga Japanci vide, nailazi se nešto kasnije u Izjavi: „Pravo nacija omogućava narodima sveta da zadrže svoju nezavisnost i suverenost i da stoje među drugim narodima bez narušavanja ravnoteže moći. Ono predstavlja garanciju njihovih međusobnih odnosa i omogućava im da ravnopravno učestvuju u trgovinskoj dobiti. Pravo nacija omogućava da se održi moć kako jakih, tako i onih slabih, i kontrola kako nad mnogobrojnim, tako i nad onim malobrojnim, na način na koji su pravedni zakoni prirode i čoveka ispunjeni. Zato se može reći da samo zahvaljujući postojanju prava nacija, jednakost prava između naroda postoji.“⁷³

Dakle, izloženo shvatanje o pravu naroda, čini se, predstavlja samo idealističku sliku o međunarodnom pravu koju su Japanci stvorili, polazeći od svog ograničenog iskustva. Naime, oni su, poput drugih država istočnog sveta, za vreme kineske nadmoći bivali „nagrađeni“ zbog priznavanja i prihvatanja centralne pozicije Kine, time što im je ostavljena mogućnost da sami upravljaju svojim teritorijama. Stoga su Japanci, polazeći od tog poznatog modela, očekivali istu situaciju i u novom svetskom poretku, u kojem vodeću ulogu imaju zapadne sile. Naime, oni su očekivali blagonaklonost i pomoć zapadnih sila, kao i to da će im međunarodno pravo kao pribežište pružiti zaštitu u slučaju eventualnih pretnji od strane moćnih sila zapadnog sveta. Tu romantičnu sliku o međunarodnom pravu razvejavao im je nemački kancelar Oto fon Bizmark (*Otto von Bismarck*), u svom govoru koji je održao tokom posete Iwakura misije Berlinu, u kojem je, između ostalog, istakao da je međunarodno pravo samo manevar velikih sila kojim se slabijim državama uskraćuju njihova autonomna prava i da, u skladu sa tim, ni Nemačkoj nije bila ostavljena druga mogućnost nego da ustane u odbranu svojih suverenih prava.⁷⁴ Taj krajnje iskren i otrežnjujući govor ostavio je na Japance jak i pozitivan utisak. Ne samo da im je razjasnio stvarno značenje pojma prava nacija i ukazao na realno stanje stvari i odnose među svetskim silama, već je bio i jedan od činilaca koji su uticali na formiranje stava Japana prema Nemačkoj u narednim decenijama, na koju se Japan sve više ugledao i posledično jačanju uticaja Nemačke.

Međutim, Japanci su i pre susreta sa Bizmarkom bili suočeni sa stvarnim stanjem stvari u vezi sa međunarodnim pravom. U Izjavi o svrsi misije, koja sadrži i objašnjenje uzroka nejednakog položaja Japana i njegove nemogućnosti da na ravnoj nozi pregovara o svom položaju u svetlu međunarodnog prava, pokazali su da su krajnje realno sagledavali svoju poziciju:

⁷² Yoshiuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 295.

⁷³ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 4.

⁷⁴ Hoi-eun Kim, „Made in Meiji: German Expatriates, German-Educated Japanese Elites and the Construction of Germanness“, *Geschichte und Gesellschaft*, Vandenhoeck & Ruprecht, Vol. 41., 2015, pp. 288-320, str. 304.

„Ukoliko se osvrnemo na nedavnu prošlost i potražimo razlog zbog kojeg nismo bili sposobni da ostvarimo jednakost (u vezi sa neravnopravnim ugovorima), doći ćemo do toga da nejednakost potiče od činjenice da, zbog različite prirode naših nacionalnih institucija i političkih običaja, za nas nije bilo moguće da se suočimo sa drugim zemljama na osnovu prava naroda, ili da njihovim državljanima omogućimo pravedan tretman i građanska prava koja oni očekuju.“⁷⁵

U daljem tekstu Izjave, izrazili su spremnost da pristupe rešavanju problema, što potvrđuje pretpostavku da su Japanci u potpunosti bili svesni potrebe za modernizacijom, a što je bilo jasno već samom organizacijom misije kao sredstva putem kojeg će se nepovoljna situacija izmeniti.⁷⁶

Ono što se, posle svega navedenog u prethodnom tekstu ove celine, može zaključiti jeste da je japanska misija na put krenula sa idejom da odloži reviziju neravnopravnih ugovora kako bi Japanu omogućila još vremena za usaglašavanje japanskog prava sa zapadnim modelima. Osim toga, njen cilj bio je i da, kada do revizije dođe, oni budu spremni da onemoguće zapadne sile da se zbog neusaglašenog i nemodernizovanog japanskog prava pozivaju na njegovu zaostalost. Iako su na Iwakura misiju krenuli sa idejom o postojanju prava nacija, koje su oni izjednačili sa pojmom (zapadne) civilizacije, tokom putovanja, a posebno nakon Bizmarkovog govora, zaključili su da pravo nacija ne postoji i da je ono što je Japanu za sigurnu budućnost na svetskoj pozornici potrebno jeste jak ustav. I ne samo to. Shvatili su i da jak ustav za državu ne znači ništa ukoliko sama zemlja nije snažna i bogata, kako bi mogla da zasluži poštovanje drugih velikih sila, a, ukoliko je potrebno, i da se suprotstavi njihovim eventualnim pretenzijama. To je dovelo do novih zahteva, to jest, potrebe da se čitava zemlja i privredno i tehnološki ojača i da se pored usaglašavanje prava kao primarnog cilja za napredovanje Japana, fokus pomeri i na druge nauke i oblasti života. Pored toga, javila su se još dva problema u vezi sa revizijom neravnopravnih ugovora sa kojima se Japan suočavao. Prvi se odnosio na nedovoljno vremena za usaglašavanje japanskog prava sa pravima zapadnih zemalja, dok se drugi problem odnosio na činjenicu da nije bilo moguće sve ugovore izmeniti po jednom modelu, odnosno po pravu jedne od zemalja potpisnica neravnopravnih ugovora. U petom poglavlju ove doktorske disertacije biće detaljno ukazano na načine na koje je Japan razrešio probleme preuzimanja odgovarajućih modela iz pravnih sistema zapadnih sila.

⁷⁵ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 5.

⁷⁶ „Ukoliko, u svetlu razuma prepoznamo ovu situaciju kao neprihvatljivu, potrebno je da proučimo načine na koje je moguće uspostaviti jednakost, koji će zahtevati izmene i reforme naših nacionalnih institucija i političkih običaja.“ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 5.

III. PROMENE U JAPANSKOJ KULTURI U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE

Promene koje su nastupile Meiđi restauracijom, ticale su se pre svega društvenog uređenja i različitih oblasti života. Državno uređenje, uz manje izmene je zadržano, Japan je ostao carevina, ali je modernizacija, a pre svega zahtevana vesternizacija sprovedena u različitim oblastima japanske kulture.

Odmah na početku ovog poglavlja, pre nego što se u daljem tekstu pristupi razmatranju promena koje su se dogodile, definisaće se pojam „japanske kulture“, s obzirom na to da se ovaj pojam koristi u nazivu ove doktorske disertacije, a istovremeno, japanska kultura se može posmatrati dvojako – kao japanska civilizacija u celini, ali i kao onaj njen deo koji se odnosi samo na nematerijalnu baštinu japanskog naroda. Ukoliko bi se japanska kultura posmatrala u širem smislu, ona bi obuhvatala sve oblasti koje obrađuje ova doktorska disertacija. Pod japansku kulturu bi mogli da se podvedu i etički modeli i pravne kodifikacije, koji će biti obrađeni u posebnim poglavljima ove doktorske disertacije. U ovom poglavlju će se, nasuprot pojmu kulture u širem smislu, razmatrati promene u japanskoj kulturi u užem smislu. U daljem tekstu ovog poglavlja razmatraće se promene nastale u religiji, obrazovanju i lepim umetnostima. Promene nastale u etičkim modelima, koje bi se usled mogućih različitih tumačenja širine pojma japanske kulture mogle smatrati njenim delom, neće se ispitivati, već će se promene nastale u toj oblasti ispitati u četvrtom poglavlju ove doktorske disertacije. Osim toga, i oblast prava, odnosno promene u pravnim kodifikacijama u periodu Meiđi restauracije, koje bi, takođe, mogle da se podvedu pod oblast japanske kulture, ako bi se ona posmatrala u najširem smislu, isto tako se neće obrađivati u ovom poglavlju, već posebno u petom poglavlju ove doktorske disertacije.

Posle preciziranja pojma japanske kulture i definisanja predmeta istraživanja, pristupiće se ispitivanju promena do kojih je došlo u ovoj oblasti. U daljem tekstu ovog poglavlja razmatraće se pomenute promene u pojedinim oblastima japanske kulture, i to sledećim redom: prvo će se obraditi promene u religiji, zatim u obrazovanju, i na kraju u lepim umetnostima. Kod religije će se, kao i kada je japanska kultura u pitanju, pažnja obratiti na precizno definisanje i objašnjenje pojma japanske religije. S obzirom na to da Japan karakteriše jedinstvena kombinacija verovanja, skup više religija, pre nego što se pristupi istraživanju promena koje su u toj oblasti nastupile, pojam japanske religije biće definisan. Zatim će, u daljem tekstu biti obrađene promene nastale u japanskoj religiji. U nastavku ovog poglavlja, u dve naredne celine obradiće se promene nastale u obrazovanju i lepim umetnostima. Posle njih će se, u posebnoj celini, ispitati mogućnost primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata na oblast japanske kulture. Na kraju ovog poglavlja, posle svih sprovedenih ispitivanja, ukazaće se na promene koje su nastupile u ovoj oblasti u periodu Meiđi restauracije.

3.1. Određivanje pojma japanske kulture

Pojam kulture je izuzetno širok i pod njim može se podrazumevati mnogo toga, o čemu svedoči i veoma veliki broj definicija i značenja pojma kulture.⁷⁷ Entoni Gidens (*Anthony Giddens*) smatra da kulturu čine vrednosti, ceremonije i načini ponašanja koji su karakteristični za određenu grupu.⁷⁸

⁷⁷ Američki antropolozi, Alfred Kreber (*Alfred Kroeber*) i Klajd Klakhon (*Clyde Kluckhohn*), 1952. godine su u literaturi koja im je bila dostupna pronašli 164 različita značenja pojma „kultura“. David Inglis, *Culture and Everyday life*, Routledge, London and New York, 2005, str. 5.

⁷⁸ Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, Cambridge, 2006, str. 1045.

Po njemu, kultura je jedno od najizrazitijih svojstava ljudskog socijalnog udruživanja.⁷⁹ Dejvid Inglis (*David Inglis*), s druge strane, ističe da je kultura sveukupni način života određene grupe ljudi.⁸⁰ Osim toga, brojni autori smatraju da se kod kulture razlikuju njen materijalni i nematerijalni deo.⁸¹ U savremenoj sociologiji kultura se u materijalnom smislu izjednačava sa pojmom civilizacije, istovremeno obuhvatajući obe komponente kulture. Ipak, u okviru nje se izdvaja duhovna kultura – čime se nematerijalne vrednosti izjednačavaju sa kulturom u užem smislu, te se kulturom jednog naroda smatra njegova nematerijalna baština.

S obzirom na to da kultura može da se posmatra kao kultura društva, grupe ili pojedinca i pri tome, kultura pojedinca zavisi od grupe kojoj pripada, a kultura grupe ne može da postoji nezavisno od društva čiji je deo, sasvim je jasno da se japanska kultura u širem smislu (japanska civilizacija) odnosi na sve oblasti života u Japanu. Kada se govori o pojmu japanske kulture, mora se imati u vidu da ona obuhvata i materijalnu i duhovnu komponentu – kako materijalne objekte koje je jedno (u ovom slučaju japansko) društvo stvorilo – kuće, hramove, umetnička dela, tako i nematerijane vrednosti – religiju, mitologiju, moral, pravo, obrazovanje. Samim tim bi se pod najširim pojmom japanske kulture mogla posmatrati čitava japanska civilizacija, ali, ukoliko se razmatra pojam kulture u užem smislu, pod njim bi se podrazumevala samo duhovna kultura Japana.

Određivanje pojma kulture u ovoj doktorskoj disertaciji je posebno važno s obzirom na oblasti koje ona obrađuje. Kako je njen predmet interesovanja japanska kultura uopšte, odnosno tri pojedinačne oblasti japanske civilizacije – japanska kultura, etički modeli i pravne kodifikacije, potrebno je napraviti jasnu distinkciju između japanske kulture u najširem smislu, kojoj pripadaju sve tri oblasti kulture koje su predmet istraživanja ove doktorske disertacije, i pojma japanske kulture u užem smislu, koji se u ovom slučaju odnosi na nematerijalnu, duhovnu kulturu.

Imajući u vidu da će u četvrtom i petom poglavlju ove doktorske disertacije posebno biti obrađene promene u etičkim modelima, a posebno one u pravnim kodifikacijama, u delu doktorske disertacije u kojem će se ispitivati promene u japanskoj kulturi, pod „japanskom kulturom“ će se podrazumevati duhovna (nematerijalna) kultura japanskog naroda. U tom delu će biti obrađeni religija, obrazovanje i lepe umetnosti, s tim što će se prilikom ispitivanja promena nastalih u periodu Meidi restauracije u umetnosti, ovo proučavanje proširiti i na umetnosti čiji su rezultati umetnička dela materijalne prirode – slikarstvo, vajarstvo i arhitekturu.

3.2. Promene u religiji u periodu Meidi restauracije

Specifičnost Japana se i dan-danas ogleda u posebnom odnosu prema religiji i duhovnosti. Takav odnos potiče još iz VI i VII veka, kada su u Japan doneti budizam i konfucijanizam. Pre toga u Japanu je postojala samo jedna religija – šintoizam. Međutim, za razliku od drugih država gde je dolaskom novih religija obično značio i potiskivanje i zamenu postojeće religije, i to često pod prnudu, dovodeći ponekad i do ratova, Japan je postupio drugačije.

Po dolasku misionara, nove religije su preuzete i prihvaćene. Ove religije su nadograđivale šintoizam i s vremenom postajale su sastavni deo ovog novog verovanja Japanaca. Još od tog perioda, ne postoji samo jedna religija u Japanu, već su šintoizam, budizam i konfucijanizam stvorili posebnu kombinaciju verovanja. Zato je prilikom nastalih promena u religiji u periodu Meidi restauracije

⁷⁹ *Ibid*;

⁸⁰ David Inglis, *Culture and Everyday Life*, Routledge, London and New York, 2005, str. 5.

⁸¹ Dejvid Bidni ističe kako pojedini autori, kao što su Franc Boas (*Franc Boas*), Edvard Sapir (*Edward Sapir*) i Roland Dikson (*Roland B. Dixon*) smatraju da se kultura može podeliti na materijalnu, koja se odnosi na različite artefakte i nematerijalnu, koja se sastoji od običaja i ideala. David Bidney, „On the Concept of Culture and Some Cultural Fallacies“, *American Anthropologist*, Vol. 46, Issue 1, Jan.-Mar. 1944, pp. 30-44, str. 31. dostupno na: <https://doi.org/10.1525/aa.1944.46.1.02a00030>

bilo teško tačno odrediti koji materijalni, a koji nematerijalni deo verovanja pripada kojoj religiji. Ove različite religije spojene su u jednu, isprepletanu i neraskidivo povezanu celinu tokom njihovog viševjekovnog suživota.

Zbog svega navedenog, u daljem tekstu, prvo će se precizirati i definisati pojam japanske religije, kako bi promene koje dalje budu opisivane, mogle da budu i detaljno objašnjene. Zatim će se ukazati na razvoj ovog jedinstvenog verovanja – na prihvatanje različitih religijskih učenja pre perioda Meidi restauracije, koji je doveo do formiranja sklopa verovanja i na taj način formiranje japanske religije, koja je postojala i koja se praktikovala u trenutku nastupanja Meidi restauracije. Na kraju ove celine biće ukazano i na uticaj koji su modernizacija i vesternizacija Japana, pod pritiskom zapadnih sila, u periodu Meidi restauracije imale na japansku religiju, i sledstveno tome, na promene do kojih su dovele. Na kraju ove celine biće opisane promene do kojih je u japanskoj religiji tokom ovog perioda došlo.

3.2.1. Određivanje pojma japanske religije

Možda je oblast koja najpreciznije može da ukaže na koncept proširivanja znanja uklapanjem različitih učenja, koji su Japanci vekovima (uglavnom nesvesno) primenjivali, upravo religija. Međutim, pre nego što se u ovom poglavlju analiziraju promene do kojih je došlo u oblasti religije tokom perioda Meidi restauracije, potrebno je prethodno objasniti pojam religije u Japanu preciziranjem termina „japanska religija“.

Podjednako zahtevno, kao određivanje pojma japanske kulture je i određivanje pojma japanske religije. U Japanu ne postoji samo jedna religija za koju bi se moglo reći da je ona japanska religija. Današnja japanska religija je splet različitih verovanja koja čine jedinstvenu i specifičnu celinu, koja vuče korene iz šintoizma, autohtone religije japanskog arhipelaga. U VI veku indijski misionari su u Japan doneli budizam, čija su učenja uklopljena sa postojećim šintoističkim doktrinama i čime su postojeća šintoistička verovanja obogaćena. U VII veku su se javili prvi kineski uticaji. Iz Kine je preneti nova religija, konfucijanizam, i njen moralni sistem je obogatio postojeće šintoističke i budističke doktrine.⁸² I kod budizma i konfucijanizma namerno se koristi reč obogatio, s obzirom na to da šintoizam dolaskom novih religija i verovanja ništa nije gubio, već je isključivo dobijao – dodavana su mu nova verovanja, nove doktrine i novi obredi. Poslednji novi uticaj na japansku religiju, ostvaren je pojavom hrišćanstva, koje su portugalski misionari počeli da propovedaju u XVI veku, ali je ono ubrzo bilo zabranjeno, te se njegov uticaj na „japansku religiju“ pre Meidi restauracije može smatrati minimalnim. Zabrana je ukinuta tokom perioda Meidi restauracije i tada su neka od učenja hrišćanstva preuzeta i uklopljena u postojeću religiju.

Iako se, kada se govori o japanskoj religiji, govori o mešavini tri religije, – šintoizma, budizma, konfucijanizma (odnosno četiri – posle Meidi restauracije i hrišćanstva), potrebno je istaći da je konfucijanizam pre svega moralni kodeks, set pravila ponašanja, a da je istoriju „japanske religije“

⁸² Robert Vargo razmatra zašto je kineski uticaj u Japanu bio ograničen samo na konfucijanizam, a nije uključivao i taoizam, koji nikada nije bio prihvaćen i zaključuje da je razlog bilo to što je taoizam, kao antipod konfucijanizmu, zastupao formu vladavine koja nije odgovarala japanskim vladajućim slojevima. Robert J.J. Vargo, „Japanese ethics: Beyond good and evil“, *Philosophy East & West*, Vol. 40, No. 4, Oct. 1990., pp. 499-509, str. 501. S druge strane, Mičio Morišima (*Michio Morishima*) smatra da je šintoizam u stvari prerušeni taoizam, odnosno da, suprotno Vargoovom mišljenju, taoizam jeste postojao u Japanu, ali da se manifestovao kao šintoizam, i u svojoj knjizi „Zašto je Japan ‚uspeo?‘“, on se poziva na slično mišljenje Fukunage Kojia (*Fukunaga Kōji*), Uede Masakija (*Ueda Masaki*) i Uejame Šunpeija (*Ueyama Shunpei*). Ovaj svoj stav potkrepljuje različitim primerima, a pre svega time da se sličnost može naći u ruralnim predelima, kod sličnih rituala, ali i u šintoističkim ritualima carske porodice, koji podsećaju na taoističke. Osim toga, Morišima navodi i sličnost bogova u šintoizmu sa onima iz taoizma, kao i elemente taoizma koji se pojavljuju u japanskim bajkama i narodnim pričama. Morišima smatra i da je osnovna razlika između taoizma i šintoizma što šintoizam u prvi plan ističe lično žrtvovanje za cara, a taoizam dugovečnost i večitu mladost, i da šintoizam naglašava večitost zemlje, odnosno naroda, a taoizam u prvi plan stavlja pojedinca. Mičio Morišima, „Zašto je Japan uspeo?“, Rad, Beograd, 1986., str. 68.

obeležio religijski i obredni suživot šintoizma i budizma, koji se ogleda u zajedničkim praktikovanju religija – objedinjenim hramovima i budističkim sveštenicima koji su, ponekad, istovremeno bili i šintoistički.⁸³ Specifičnost japanske religije je i sposobnost Japana da tokom vekova, pomiri religije čija učenja nisu identična, čak naprotiv. Usaglasio je šintoizam i budizam, kod kojih postoji krucijalna razlika u doktrinama – šintoizam ovaj život i svet smatra lepim i prijatnim, dok je život posle smrti taj koji je mučan (*yomi*). S druge strane, budisti smatraju da je ovaj svet pun mučenja i izazova (*shaba*), i da se žrtvovanjem u njemu, omogućava život posle smrti u raju. Naravno, ovakvo uklapanje različitih verovanja je zahtevalo svesne i namerne promene prvobitnih doktrina i njihovih tumačenja u okviru svake od religije ponaosob. Kako bi ih uskladio, Japan je tokom srednjeg veka prilagodio budističku teoriju *Honji-suijaku*, i njome objasnio postojanje šintoističkih božanstava *kami* kao pojava oblika originalne materije buda i bodisatvi odnosno, stvorio je zajednički panteon budističkih i šintoističkih božanstava. Ta teorija je primenjena i na načine praktikovanja obe religije, koji, iako suprotstavljeni, nisu ometali jedni druge. Pol Verli (*Herbert Paul Varley*) smatra da deo objašnjenja za ovakvo uspešno rešenje leži i u neobičnoj toleranciji istočnjačke religiozne misli za „delimične“ ili „alternativne“ istine i njenu sposobnost da sjedini naizgled različita verovanja i manifestacije božanskog. Osim toga, osnov za uspešan suživot šintoizma i budizma, Verli vidi u tome što se doktrine ove dve religije, po drugim pitanjima, skladno dopunjuju.⁸⁴ Uspešno uklapanje različitih religija rezultiralo je verskom tolerancijom.

Specifičnost Japana se ogleda i u tome što postojanje više religija i verovanja, za razliku od drugih zemalja, nikada nije dovelo do verskih ratova. Naprotiv, stvoren je jedinstven splet religija koje se, umesto da se međusobno suprotstavljaju, dopunjuju. Interesantno je istaći kako je, u inače kolektivističkoj naciji kakva je Japan, pitanje religioznosti ostavljeno pojedincu da o njemu sam odlučuje. Nije se posebno vodilo računa o nečijoj pripadnosti ili nepripadnosti određenoj religiji. Kako Žan Pjer Leman (*Jean Pierre Lehmann*) to vidi,⁸⁵ religija, odnosno pripadnost određenoj religiji ili lični odnos prema njoj, nije bio posmatran kao pitanje od životne važnosti.⁸⁶ Još jedan od razloga za neformalan i uglavnom neformalizovan odnos prema veri, u poređenju sa zemljama zapadnog civilizacijskog kruga, bilo je i pitanje morala. U hrišćanstvu, moral je potpadao pod nadležnost crkve, ona je odlučivala šta je moralno, a šta ne, dok je u Japanu, koji je pripadao sinocentričnom civilizacijskom krugu, moral bio odvojen od religije, bez božanskog porekla. Samim tim, religija je imala manji značaj i bila slabiji i ređi razlog za izazivanje sukoba i ratova. Nasuprot religiji, koja je bila lično pitanje pojedinca, moral je bio javna stvar. Otuda i veliki uticaj antropoloških pojmova, između ostalih *giri*, *ninjo* i *on*, na svakodnevni život, o čemu će biti više reči u četvrtom poglavlju ove doktorske disertacije.

3.2.2. Japanska religija pre Meidi restauracije

Međutim, uspešan suživot svih ovih religija u jedinstvenom konceptu japanskog religijskog amalgama nije bio bez uspona i padova. Prihvatanje i uklapanje različitih religija trajalo je tokom čitavog perioda japanske istorije.

Šintoizam je autohtona japanska religija. Osim toga, to je religija koja postoji jedino u Japanu. Ono što ga čini različitim od drugih svetskih religija, a posebno od budizma i konfucijanizma, jeste

⁸³ Hrišćanstvo je prvobitno, pre zabrane u XVI veku, postojalo paralelno sa „japanskom religijom“, da bi posle Meidi restauracije, uslovljeno potrebom za vesternizacijom Japana i posledno ukidanjem zabranje ispovedanja hrišćanstva, ono bilo prihvaćeno. Njegov uticaj je u skladu sa tim, ojačao i ogledao se, pre svega, u pojedinim ritualima koji su preuzeti iz hrišćanstva i prisjedinjeni „japanskoj religiji“, kao i u manjem broju Japanaca koji su prešli u hrišćanstvo.

⁸⁴ H. Paul Varley, *Japanese Culture*, 4th Edition, University of Hawaii Press, Honolulu, 2000, str. 21.

⁸⁵ Jean Pierre Lehmann, *The Roots of Modern Japan*, Macmillan, London, 1990, str. 112.

⁸⁶ Osim u slučaju hrišćanstva, kada je zabranjeno, ali razlog tome je bilo to što su vladajuće strukture smatrale da je hrišćanstvo pre ideologija nego religija, čiji osnovni postulati pozivaju na neposlušnost i nepokornost i time prete da poljuljaju i ugroze postojeći poredak.

činjenica da nisu postojali šintoistički misionari koji su ga propovedali, I da se ova religija nikada nije širila van japanskog arhipelaga, niti je ikada imala takve pretenzije.⁸⁷ Šintoizam je naznačajnija od svih religija koje čine japansku religiju, sa čim se slaže i Robert Vargo (*Robert J.J. Wargo*).⁸⁸ Šintoizam je i pre perioda Meiđi imao najveći uticaj, da bi se, tokom ovog perioda vladajući slojevi dodatno oslonili na njega, tačnije, na njegovu značajnu okosnicu – božansko poreklo cara, kako bi ojačali carski autoritet.

Budizam je u Japan stigao u VI veku, tačnije, prema „Hronikama Japana“, 584. godine.⁸⁹ Vrlo brzo je potisnuo šintoizam, ali, uglavnom na dvoru i među plemstvom. Razlog za to bi se mogao, iz današnje perspektive, smatrati vrlo prozaičnim – budistički rituali su bili svečaniji, kitnjastiji i upečatljiviji od, do tada sprovedenih, šintoističkih obreda, što je budizam činilo posebno prijemčivim za više slojeve. Međutim, otvorenost ka budizmu nije se javila u istoj meri u seoskim zajednicama. Tamo su koreni šintoizma bili duboki, a, s druge strane, nisu bili sprovedeni ni raskošni budistički obredi, koji bi zasenili šintoističke, i time pridobili seosko stanovništvo. Osim toga, kako se budizam odlikuje meditacijom i introspekcijom, bio je manje prihvatljiv za seosko stanovništvo, a nasuprot tome, postojanje šintoističkih bogova za svaku od prirodnih nepogoda ili vremenskih prilika je seljane, koji su živeli na zemlji i od zemlje, još čvršće vezivalo za šintoizam. Ipak, budizam se postepeno prilagođavao, i nekoliko vekova pošto je donet u Japan, proširio se propagirajući etičke principe prilagođene i većinskom seoskom stanovništvu, a preuzete iz konfucijanizma, koji, iako nešto kasnije donet u Japan, bio mnogo prijemčiviji i prilagodljiviji.⁹⁰

Vargo ukazuje na to da su oblici i praksa budizma koji su zaživeli u Japanu bili oni koji su bili najslabiji šintoističkoj religiji i „bazičnim parametrima autohtonog pogleda na svet“,⁹¹ dok Teodor de Bari (*Theodore Wm. de Bary*) iznosi stav da je budizam karakterisalo uklapanje sa postojećim religijama i u Indiji i u Kini, ali da je u Japanu ta njegova karakteristika bila najznačajnija.⁹²

Posle prvobitne dominacije u odnosu na šintoizam, budizam je nastavio da postoji, usaglašen sa šintoizmom, međutim, s vremenom, njegov uticaj je slabio. U Tokugava periodu budizam je uživao određene privilegije, ali s obzirom na to da je sveštenstvo, koje je uglavnom težilo lagodnom životu i bilo podložno korupciji, sa decenijama je sve manje zavrednjivalo poštovanje Japanaca, među običnim narodom pa je uticaj budizma slabio. Saburo Ienaga (*Saburō Ienaga*) smatra da su stvaranjem feudalnog društva budistički krugovi pokleklili pred svetovnim krugovima i dobrovoljno su ispunjavali ulogu čuvara statusa kvo, uz istovremeno odricanje od svojih socijalnih funkcija.⁹³ Još jedan razlog za slabljenje uticaja budizma tokom perioda Tokugava, bila je i pojava različitih sekta u budizmu, koje su takođe doprinele smanjivanju njegove popularnosti, budući da su se sitne čarke među njima stalno i iznova javljale.⁹⁴ Osim toga, u XVIII veku ustanovljen je sistem dozvola *terauke*. Svi stanovnici

⁸⁷ Izuzetak je nekoliko šintoističkih hramova na Tajvanu, u Koreji i u Mandžuriji, čija je gradnja bila rezultat japanske kolonizacije.

⁸⁸ Robert J.J. Wargo, „Japanese ethics: Beyond good and evil“, *Philosophy East & West*, Vol. 40, No. 4, Oct 1990., pp. 499-509, str. 500., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1399354>

⁸⁹ *The Sources of Japanese Tradition Volume 1: From Earliest Times to 1600*, 2nd Edition, Compiled by Wm. Theodore de Bary, Donald Keene, George Tanabe, and H. Paul Varley, Columbia University Press, New York, 2001, str. 101.

⁹⁰ Alexander Prasol, *Modern Japan Origins of the Mind*, World Scientific Publishing Co., Singapore, 2010, str. 184.

⁹¹ Robert J.J. Wargo, „Japanese ethics: Beyond good and evil“, *Philosophy East & West*, Vol. 40, No. 4, Oct. 1990, pp. 499-509, str. 501., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1399354>

⁹² *The Sources of Japanese Tradition, Volume 1*, Compiled by Ryusaku Tsunoda, Wm. Theodore de Barry, and Donald Keen, Columbia University Press, New York, 1964, str. 263.

⁹³ Saburō Ienaga, „Japan's Modernization and Buddhism“, *Contemporary Religions in Japan*, Vol. 6, no. 1, 1965, pp. 1–41, str. 4, dostupno na: www.jstor.org/stable/30232960.

⁹⁴ Sekte su se uglavnom vezivale za pojedine ličnosti koje su ih predvodile. Poznatije sekte bile su pokret *shigaku* Išide Baigana (*Ishida Baigan*) i pokret *hotoku* koji je osnovao Ninomija Sontoku (*Ninomiya Sontoku*). Osim toga, Leman smatra da se ovakve sekte teško mogu smatrati sofisticiranim sa teološke tačke gledišta, što ih međutim, nije sprečavalo da privuku određeni broj pristalica i sledbenika. Jean Pierre Lehmann, *The Roots of Modern Japan*, Macmillan, London,

Japana bili su dužni da se izjasne o pripadnosti određenom budističkom hramu. Za sklapanje braka, promenu mesta prebivališta, ili putovanje, bila je zahtevana potvrda, odnosno dozvola odgovarajućeg budističkog hrama, kojem je pojedinac pripadao, čime je, kako Marius Jansen (*Marius B. Jansen*) smatra, budizam postao sredstvo državne kontrole.⁹⁵ Opadanje popularnosti budizma se nastavljalo, da bi sa Meidi restauracijom, primat nesumnjivo preuzeo šintoizam.

Konfucijanizam je iz Kine u Japan stigao u VII veku. Kao što je već ranije pomenuto u tekstu ovog poglavlja, konfucijanizam se ne može smatrati religijom u pravom smislu te reči. On je, pre svega, vrednosni sistem. Konfucijev cilj bilo je ponovno uspostavljanje harmonije u društvu koje ga je okruživalo, pa je kao način za to ustanovio određene vrednosti kojima treba težiti i moralna pravila u skladu sa kojima se treba ponašati. Prihvatanje konfucijanizma u Japanu nije bilo bez uticaja postojećih ideala i moralnih vrednosti, te je uklapanje sa već uklopljenim verovanjima rezultiralo određenim razlikama između japanskog i kineskog konfucijanizma. U Japanu se najvažnijom osobinom smatrala odanost, a ne čovekoljublje kao u kineskoj varijanti konfucijanizma. Takva odanost se u Japanu tumačila kao potpuno potčinjavanje gospodaru, odnosno služenje, pa čak i žrtvovanje za njega.⁹⁶ Konfucijanizam je u Japanu naglašavao značaj: 1. Odanosti caru i državi. 2. Poštovanje tuđih roditelja kao svojih. 3. Odanost prijateljima. 4. Poštovanje starijih.⁹⁷

Još jedna značajna karakteristika konfucijanizma, koja je prihvaćena u Japanu, bila je potreba za učenjem i napredovanjem. Praktičan fokus konfucijanizma ukazivao je na to da se vrednim učenjem napreduje, a da napredovanje pojedincu obezbeđuje mesto u društvu, odnosno u društvenoj hijerarhiji. S obzirom na to da je budizam propagirao povlačenje u sebe i refleksiju, nije bio ni široko rasprostranjen, ni prihvaćen od širokih narodnih masa, njime su se pre svega bavili pojedini sveštenici. Nasuprot njemu, konfucijanizam je bio set prijemčivih moralnih pravila, te je njegovo širenje išlo lakše i prirodnije, a s obzirom na to da je ustrojstvo koje je konfucijanizam propagirao odgovaralo vladajućim slojevima, država je podržavala njegovu ekspanziju.

Poslednja religija koja je pristigla na tlo Japana bilo je hrišćanstvo. U Japan su ga doneli portugalski misionari u XVI veku. Hrišćanstvo je u početku bilo prihvaćeno kao i sve prethodne religije. Međutim, ubrzo je hrišćansko učenje da su svi jednaki pred bogom i da svi zaslužuju njegovu ljubav, zasmetalo vladajućim slojevima. Ovakva doktrina bila je vrlo prijemčiva za najniže slojeve stanovništva i, što je po državu bilo još pogubnije, učenje da ljudi poslušnost duguju bogu, a ne njegovim (odnosno njihovim) šintoističkim predstavnicima na Zemlji, za njih je bila krajnje neprihvatljiva.⁹⁸ Osim toga, takva doktrina je bila u potpunoj suprotnosti sa temeljima postojeće vlasti, koji su se zasnivali na sakralnom redu, postavljenom od neba, i naslednom položaju, gde je prohodnost između različitih staleža bila minimalna. Čarls Širo Inoje (*Charles Shirō Inouye*) smatra da je Tokugava režim u hrišćanstvu video opasnost, jer je hrišćanstvo poglede Japanaca usmeravalo ka nebu, a ne na svakodnevne zemaljske obaveze, na koje su bili upućeni postojećim konfucijanskim moralnim poukama.⁹⁹ Kako bi se vladajući slojevi zaštitili od opasnosti koju je hrišćanstvo nosilo sa sobom, šogun Tojotomi Hidejoši (*Toyotomi Hideyoshi*) je započeo progon hrišćana donošenjem Edikta protiv hrišćanstva 1587. godine.¹⁰⁰ Sa merama za ograničavanje hrišćanstva je nastavljeno i u narednim decenijama, da

1990, str. 111.

⁹⁵ Marius B. Jansen, *Making of Modern Japan*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2002, str. 216.

⁹⁶ Mičio Morišima, *Zašto je Japan „uspeo?“: Zapadna tehnologija i japanski etos*, Rad, Beograd, 1986., str. 36.

⁹⁷ *Ibid.*, str. 116.

⁹⁸ Aizava Jasuši (*Aizawa Yasushi*), intelektualac iz perioda *bakumatsu*, o hrišćanstvu nije imao lepo mišljenje. Smatrao je da: „njegove glavne doktrine su jednostavne za shvatanje i dobro zamišljene; lako mogu prevariti glupe stanovnike s tim.“ Charles Shirō Inouye, *Evanescence and Form: An Introduction to Japanese Culture*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, str. 107.

⁹⁹ *Ibid.*;

¹⁰⁰ Tekst Dekreta kojim se zabranjuje hrišćanstvo videti u *The Sources of East Asian Tradition, Volume 2: The Modern*

bi konačno bilo zabranjeno 1620. godine. Zabrana je ostala na snazi sve do početka perioda Meiji restauracije. Istovremeno, sve do Meiji restauracije, nesmetano se praktikovala „japanska religija“, u kojoj su se preplitali budizam i šintoizam, njihova verovanja i rituali, a konfucijanizam se praktikovao u svakodnevnom životu, poštujući hijerarhiju u međuljudskim odnosima i između staleža.

3.2.3. Japanska religija u periodu Meiji restauracije

Meiji restauracija, na prvi pogled, i u prvom talasu, nije bila usmerena na suštinske izmene japanske religije. Ipak, vođe Meiji restauracije bile su svesne značaja religije kao okosnice društva i bitnog činioca nacionalnog identiteta jednog naroda. Zato su, odmah po restauraciji, 1868. godine, Meiji vođe istakle potrebu za unifikacijom religije, koja će se sprovesti jačanjem šintoizma, jer je mit o božanskom poreklu carske pozicije i same carske porodice bio u osnovi šintoističke misli. Takva politika Meiji vođa uključivala je i strogu politiku prema hrišćanima – zadržana je zabrana hrišćanstva. Međutim, već posle nekoliko godina, kada je, s jedne strane, unifikacija počela da daje rezultate i šintoizam je ojačao, a, s druge strane, kada su zapadne sile pojačale pritisak da se dozvoli hrišćanstvo,¹⁰¹ time uslovljavajući revizuju neravnopravnih ugovora, došlo je do popuštanja u državnoj politici prema hrišćanstvu, te je zabrana ukinuta 1873. godine. Odnos prema konfucijanizmu je bio nešto drugačiji. S obzirom na to da je konfucijanska etika u potpunosti odgovarala potrebama modernizacije, i kako nije smatrana religijom, na način na koji budizam, šintoizam i hrišćanstvo jesu, konfucijanizam nije ni bio u fokusu vladajućih struktura.

Može se primetiti da su promene započete Meiji restauracijom bile najnepovoljnije po budizam. Još krajem perioda Tokugava država je pokušala razdvajanje šintoizma i budizma i zadržavanje autohtone šintoističke religije.¹⁰² Budući da su se Meiji vođe odmah posle Meiji restauracije okrenule jačanju šintoizma, budizam je postao manje uticajan. U pokušaju da osnaži svoju poziciju, a kako hrišćanstvo više nije bilo zabranjeno, krajem sedamdesetih godina XIX veka, započet je sukob između budizma i hrišćanstva za jačanje uticaja, s obzirom na to da je šintoizam zadobio status državne religije i da se pozicija nije dovodila u pitanje, koji je trajao sve do početka XX veka.

Odmah po Meiji restauraciji, javila se potreba za stvaranjem jedinstvenog nacionalnog bića i jačanjem pozicije cara, kome su restauracijom vraćene poluge moći. Ipak je nekoliko vekova Šogunata i suštinske moći šoguna, cara pretvorilo u udaljeno, polumitsko biće. Vođe Meiji restauracije su, kako bi stvorile jedinstveno nacionalno biće, koje se, između ostalog, zasnivalo na odanosti caru, tražile osnov za ustanovljavanje jake veze između naroda i cara. Osnov za to su našli u šintoističkom verovanju da car potiče od šintoističkog božanstva, boginje Amaterasu (*Amaterasu Ōmikami*). Odluka da se šintoizmu da poseban značaj u odnosu na druge religije, doneta odmah posle Meiji restauracije, bila je, naravno, usko povezana sa važnošću cara za novouspostavljeni režim, jer je car, prema šintoističkom verovanju, stajao na vrhu sveta.¹⁰³ Osim toga, da bi ojačali carsku poziciju i nacionalni identitet, vladajući slojevi su propagirali obožavanje cara, koje je proizilazilo iz šintoizma, u sprezi sa

Period, Edited by W. Theodore de Barry, Columbia University Press, New York, 2008, str. 180. Više o Ediktu videti u Adriana Boscaro, „Toyotomi Hideyoshi and the 1587 Edicts Against Christianity“, *Oriens Extremus*, Vol. 20, no. 2, 1973, pp. 219–241, dostupno na: www.jstor.org/stable/44001284

¹⁰¹ Još 1857. godine, Taunsend Heris (*Townsend Harris*), prvi generalni konzul Sjedinjenih Američkih Država u Japanu, u svom pismu istakao je nameru Amerike da u Japanu ima, osim ekonomske, i misionarsku ulogu: „... ako uspem da u ovom trenutku sa Japancima započnem pregovore, odvažno ću zahtevati za Amerikance, slobodno ispovedanje njihove vere u Japanu, sa pravom da grade crkve...“ Thomas W. Burkman, „The Urakami Incidents and the Struggle for Religious Toleration in Early Meiji Japan“, *Japanese Journal of Religious Studies*, Vol. 1, no. 2/3, 1974, pp. 143–216, str. 151., dostupno na: www.jstor.org/stable/30233071

¹⁰² Nažalost, sprovođenje ovih izmena značilo je uništavanje budističkih hramova i budističkih artefakata, kao i pokušaje da se budistički kipovi preprave i predstave kao likovi šintoističkih božanstava.

¹⁰³ Donald Keene, *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852-1912*, Columbia University Press, New York, 2005, str. 138.

konfucijanskim moralom.¹⁰⁴ S druge strane, bez obzira na različite tendencije tokom vekova, carska porodica nikada nije zapostavljala šintoizam. Najvažniji obredi koje je obavljao car bili su šintoistički, počevši od prve ceremonije koja se obavljala početkom svake godine – ceremonije obožavanja četiri pravca (*shiho hai*).

U skladu sa takvom politikom, vladajući slojevi su preduzeli mere da bi osnažili šintoističku religiju: stvorili su nacionalnu organizaciju šintoističkih hramova, 1869. godine su osnovali Odeljenje božanstava (*Jingikan*), koje je, ali samo u teoriji, bilo najviši organ centralne vlasti, koji ima prednost i nad Savetom države (*Dajōkan*) Iste godine su objavili i proglas, kojim je istaknuto da nacija treba da bude vođena u duhu šintoističkih božanstava *kami*. Konačno, 1871. godine, šintoistički hramovi su određeni kao vladine institucije za nadziranje „nacionalnih rituala“, što je, naravno, podrazumevalo da se nacionalni rituali obavljaju u skladu sa šintoizmom. Ovaj prvi talas jasnog i odlučnog približavanja države i šintoističke religije u prvim godinama posle Meiji restauracije, u narednom periodu je splasnulo. Odeljenje božanstava je ukinuto 1871. godine, da bi bilo zamenjeno Odeljenjem za doktrinarnu obuku (*Kyobusho*). Ovo odeljenje je, 1872. godine započelo propagiranje Velikog učenja (*Daikiō*). Ono je bilo spoj najviše šintoističke, a zatim i konfucijanske i budističke misli, koje je Japance pozivalo da poštuju bogove, cara, vole svoju zemlju i poštuju tradicionalni moralni kodeks, što je činilo osnov novog nacionalnog identiteta koji su Meiji vođe želele da stvore. Međutim, iako se ovo učenje pokazalo kao neefikasno, ono je uspostavilo presedan, vezan za nastavu obaveznog kursa etike (*shushin*) u školama, koji do tada nije postojao.

Odeljenje je 1877. godine zamenjeno Biroom za šintoistička svetišta i budističke hramove, da bi 1900. godine ovaj biro bio podeljen na dva: Biro za svetišta i hramove (*Jinja kyoku*) i Biro za religiju (*Shūkyō-kyoku*). Endrju Gordon (*Andrew Gordon*) smatra da su vladajuće strukture postepeno gradile i početkom XX veka ustanovile novu ideologiju po kojoj je šintoizam osnovni činilac japanskog identiteta, a pratile su je i odgovarajuće institucije koje su ovu ideologiju primenjivale.¹⁰⁵ To je rezultiralo stavom Japanaca o kome Čarls Eliot (*Charles Eliot*) iznosi mišljenje – da Japanci smatraju da šintoizam nije religija u pravom smislu te reči, već etički sistem, u čijim ritualima mogu da učestvuju pripadnici svih religija.¹⁰⁶

Ipak, po onome što se iz prethodno navedenih podataka može zaključiti, politika Meiji vlade prema šintoizmu kao državnoj religiji je, kao i u drugim oblastima života u Japanu, bilo traženje najboljih rešenja, i bila je podvrgnuta čestim promenama u organizaciji, iako se ideologija po kojoj je car vrhovno božanstvo nije menjala. Ipak, ovakva konzistentnost nije krasila i samu šintoističku religijutokom ovog perioda, koja je bila pod uticajem naglih promena u društvu i pod uticajima različitih frakcija u vezi sa određivanjem šinotizma prema različitim društvenim i pitanjima religijske prirode. Džon Brin (*John Breen*) ukazuje na to da su u Meiji periodu šintoisti bili podeljeni u dve frakcije *Hirata* i *Ōkuni*, koje su imale različite stavove prema povratku starim običajima, drugim religijama i religijskoj prirodi šintoističke misli, gde je *Hirata* frakcija bila ona koja je intenzivno podržavala povratak starim vrednostima, religijsku prirodu šintoizma i ekskluzivnost u odnosu na druge religije.¹⁰⁷

Sledeći čvrst stav japanske vlade prema šintoizmu i njegovoj ulozi u modernom Japanu, Ito Hirobumi je bio odlučan da u tekst Ustava Carevine Japana iz 1889. godine (Meiji ustava) unese

¹⁰⁴ Vođe Meiji restauracije Iwakura, Kido, Okuba i drugi su 1870. godine objavili dokument „Strategija građenja nacije“ koji je podržavao jačanje šintoizma i stvaranje nacionalnog jedinstva vezujući cara i podanike, njegovim božanskim poreklom i njihovom obavezom da mu služe. John Breen, „Beyond the Prohibition: Christianity in Restoration Japan“, *Japan and Christianity: Impacts and Responses*, Edited by John Breen and Mark Williams, Macmillan Press Ltd, London, 1996, str. 87.

¹⁰⁵ Andrew Gordon, *A Modern History of Japan*, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2014, str. 109.

¹⁰⁶ Charles Eliot, *Japanese Buddhism*, Routledge, London and New York, 2013, str. 317.

¹⁰⁷ O tome videti više u John Breen, „Shintoists in Restoration Japan (1868-1872): Towards a reassessment in Restoration“, *Meiji Japan: Political, economic and social history 1868-1912, Volume 1: The emergence of the Meiji State*, Edited by Piter Kornicki, Routledge, New York, 1998, str. 128-148.

ideju o božanskom poreklu cara.¹⁰⁸ Članom 28. Ustava Carevine Japana propisana je sloboda veroispovesti, uz ogradu da je to „u granicama koje ne štete miru i redu i koje nisu u suprotnosti sa njihovim obavezama kao podanika“. Time je poimanje religije u istočnom civilizacijskom krugu – da je religija privatna stvar – formalizovano. Istovremeno, u doktrini postoje dve grupe mišljenja o tome da li je ovim članom zaista propisana sloboda veroispovesti ili je ovaj član unet u Ustav da bi se udovoljilo zahtevima zapadnih sila, a da nije imao nikakvog uticaja, odnosno da država nije suštinski garantovala slobodu veroispovesti svojim podanicima, već da ga je formulisala na takav način, da bi mogla da ograničava slobodu veroispovesti.

Autor ovog teksta se slaže sa mišljenjem Jošija Abe (*Yoshiya Abe*), koji u članku „Religijske slobode pod Meiji ustavom“ razmatra različite argumente i analizira mišljenja onih autora koji smatraju da je sloboda veroispovesti bila ograničena pod Meiji ustavom, kao i onih autora koji smatraju suprotno, ali zaključuje da je ipak članom 28. Ustava Carevine Japana propisana sloboda veroispovesti.¹⁰⁹ On smatra i da je na taj i takav član uticao Mori Arinori (*Mori Arinori*), koji je svoj stav o religiji kao individualnom opredeljenju pojedinca, preneo na tvorca japanskog ustava Itoa Hirobumija.¹¹⁰

Početak perioda Meiji restauracije, 1868. godine, hrišćanstvo je i dalje bilo zabranjeno. Te godine je donet „Zakon za sve uzraste“ kojim je hrišćanstvo proglašeno za sektu.¹¹¹ Ipak, od trenutka potpisivanja neravnopravnih ugovora, postojao je konstantan pritisak zapadnih sila, koje su, kao jedan od preduslova za revidiranje neravnopravnih ugovora, tražile prestanak zabrane hrišćanstva u Japanu. Istovremeno, nagla vesternizacija koja je započela odmah po Meiji restauraciji, uticala je na to da su se već 1871. godine, mnogi od prozapadno orijentisanih intelektualaca zalagali za ukidanje ovog ukaza i prestanak zabrane hrišćanstva – Mori Arinori, Niši Amane, Fukuzava Jukiči (*Fukuzawa Yukichi*) i Fukuba Bisei (*Fukuba Bisei*),¹¹² što je vrlo brzo i učinjeno.

Zabrana hrišćanstva je ukinuta 1873. godine. Osnovni razlog za to bilo je ispunjavanje uslova zapadnih sila da bi one razmatrale reviziju neravnopravnih ugovora, a koje su, između ostalog, tražile ukidanje ove zabrane. Osim toga, i Japan je, iz istog razloga, želeo da se zapadnim silama prikaže kao civilizovana zemlja. Jedan od načina za to bilo je i prihvatanje hrišćanstva. Posle ukidanja zabrane hrišćanstva, veliki broj hrišćanskih (pre svega protestantskih) misionara je došao u Japan. U skladu sa viševjekovnim dobrim odnosima sa Holandijom, ali i velikim uticajem koji su u periodu Meiji imale Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i Nemačka, ne čudi što je preovladavao protentantizam, dok je katoličanstvo bilo zastupljeno u manjoj meri. U pravoslavlje, zahvaljujući angažovanju Rusije, bio je preobraćen manji broj Japanaca na istoku zemlje.

Zaslugom hrišćanskih misionara osnovane su brojne privatne škole i univerziteti,¹¹³ kao i dobrotvorne institucije. Oni su, osim toga, bili i još jedan važan izvor informacija o Zapadu i njegovim vrednostima. Preveli su Bibliju na japanski jezik, a veliki broj Meiji vođa je bio među njihovim učenicima. Gvido Verbek bio je jedan od najuticajnijih, a možda i najuticajniji hrišćanski misionar u Japanu. Njegova predavanja na fakultetu, o američkom ustavu i Novom zavetu, pohađalo je više od 1000 studenata. Svojim radom misionari su ostavili jak utisak na Japance, posebno na japansku

¹⁰⁸ W.G. Beasley, *The Japanese Experience: A Short History of Japan*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1999, str. 228.

¹⁰⁹ Yoshiya Abe, „Religious Freedom under the Meiji Constitution“, *Contemporary Religions in Japan*, Vol. 9, no. 4, Dec. 1968, pp. 268–338, str. 286., dostupno na: www.jstor.org/stable/30233033

¹¹⁰ *Ibid.*, str. 315.

¹¹¹ Primena ovog zakona rezultirala je smrću više od 500 japanskih hrišćana.

¹¹² Fukuba Bisei, koji je bio šintoista, smatrao je da „lako je tačno da su budizam i konfucijanizam u Japan došli iz inostranstva, takođe je tačno da se oni ne suprotstavljaju volji bogova“ i „...Ljudi bi trebalo da budu slobodni i izaberu i praktikuju religiju koju žele.“ i da se to odnosi i na hrišćanstvo. J. Breen, „Shintoists in Restoration Japan (1868-1872): Towards a reassessment“, *Restoration in Meiji Japan: Political, economic and social history 1868-1912, Volume 1: The emergence of the Meiji state*, Edited by Piter Kornicki, Routledge, New York, 1998, str. 128.

¹¹³ Univerzitet Došiša (*Dōshisha*) u Kjotu i Univerziteti Kejo (*Keiō*) i Vaseda (*Waseda*) u Tokiju, koje su osnovali Fukuzava Jukiči (*Fukuzawa Yukichi*) i Okuma Šigenobu (*Okuma Shigenobu*).

omladinu. Kao rezultat tog i takvog uticaja, dosta mladih je prešao u hrišćanstvo tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XIX veka. Pored toga, kao razlog za ovakav uspeh hrišćanstva mora se pomenuti i osećanja nepripadnosti i dezorijentisanosti sa kojim se suočavala japanska omladina početkom perioda Meidi, s obzirom na to da su se japanska istorija i prošlost uopšte, u tom trenutku činile bezvrednim, te se sve novo, moderno i zapadno činilo pravim izborom.

Ipak, ukupan broj mladih, i uopšte Japanaca, koji su prihvatili hrišćanstvo posle 1873. godine, bio je relativno skroman. Osim toga, postojao je i mali broj hrišćana koji su tajno upražnjavali ovu religiju tokom celog Tokugava i početkom Meidi perioda, kao i posle prestanka važenja zabrane, ali taj broj nikada nije bio veliki – ukupan broj hrišćana u Japanu nikada nije prelazio 0,5 do 1% populacije.¹¹⁴

Može se reći da Pol Verli opravdano smatra, da je hrišćanstvo, bez obzira na uspešan rad hrišćanskih misionara u oblastima obrazovanja i medicine, kao i dubokog uticaja koji je imalo na određene pojedince, imalo neznatan uticaj na moderan Japan.¹¹⁵ Međutim, s druge strane, najveće promene u spletu japanskih religija i verovanja odigrale su se upravo u samom hrišćanstvu. Naime, za razliku od preostale tri religije, čije postojanje niko nije dovodio u pitanje, hrišćanstvo je tokom perioda Meidi restauracije ponovo dozvoljeno i prihvaćeno kao ravnopravna religija. Japanska vlada je, kao još jedan ustupak zapadnim silama i način da im se Japan predstavi kao napredna i samosvesna država, prihvatila hrišćansku ideju o nedelji kao danu za odmor, a Božić je uvrstila u državne praznike.

Nasuprot promenama koje su Meidi restauracijom nastupile u šintoizmu i hrišćanstvu, nastale promene za budizam, koji je do tada bio najuticajniji u amalgamu „japanske religije“ nisu bile tako povoljne. Uredba o razdvajanju šintoizma i budizma je doneta 1868. godine. Njena svrha je bila razdvajanje ove dve religije, koje su tokom mnogo vekova uporednog postojanja srasle u religijsku celinu, u kojoj je uticaj budizma bio snažniji, i posledično jačanje šintoizma. Ovom uredbom je bila zabranjena, do tada rasprostranjena, praksa da budistički sveštenici istovremeno obavljaju službu kao šintoistički sveštenici u šintoističkim hramovima. Osim toga, uvedena je obavezna registracija šintoističkih vernika u nekim od šintoističkih hramova, koja je zamenila dotadašnju praksu registracije budističkih vernika u budističkim hramovima.

Međutim, ovakav nagli prelaz i državno favorizovanje šintoizma, nisu prošli neprimećeno. Naprotiv, izazvali su napade na budističke hramove 1871. godine. Marius Jansen navodi da je uništavanje budističkih hramova, artefakata i umetničkih dela išlo dotle da se u izveštaju koji je sastavljen 1872. godine navodi da je uništeno 1066 budističkih hramova, da su preostali hramovi konfiskovani kako bi bili korišćeni u vojne svrhe, monasi rasterani, a skulpture i sutre uništene.¹¹⁶ Ipak, takvo nasilje nije urodilo plodom. Seljani su nastavili da obožavaju svoje pretke, sprovode postojeće obrede i poštuju običaje koji su u sebi sadržali i delove budističkih verovanja i rituala.

Suštinski, do razdvajanja budizma i šintoizma nikada nije došlo. Popularizacija šintoizma je sprovedena, ali je bila uspešna samo na državnom upravnom nivou. Krucijalne promene nisu uspešno sprovedene u shvatanjima ljudi. Inoue Enryō (*Inoue Enryō*), jedan od najistaknutijih modernih budističkih filozofa, smatrao je da je budizam „ključni faktor koji Japan čini Japanom; održavanje i širenje budizma je najbolji način kojim se Japanci mogu učiniti Japancima i način na koji se Japanci mogu osamostaliti.“¹¹⁷

Konfucijanizam nikad nije bio deo ove jednačine, s obzirom na to da je on bio prihvaćen kao set moralnih pravila, uputstava za ponašanje, a ne kao religija koja će motivisati široke narodne

¹¹⁴ H. Paul Varley, *Japanese Culture*, 4th Edition, University of Hawaii Press, Honolulu, 2000, str. 255.

¹¹⁵ *Ibid*;

¹¹⁶ Marius B. Jansen, *Making of Modern Japan*, the Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2002, str. 353.

¹¹⁷ Kenneth B. Pyle, *The New Generation of Meiji Japan: Problems of Cultural Identity 1885-1895*, Stanford University Press, Stanford, 1969, str. 65.

mase. Prvobitno, odmah nakon Međi restauracije, u talasu odbacivanja svega što nije bilo autohtono u japanskoj kulturi, kao zastarelog i u neskladu sa novim vremenom modernizacije koje je nastupilo, konfucijanizam je bio potisnut u odnosu na šintoizam. Ali to je trajalo kratko, i osim toga, nisu postojale ideje da se on promeni i kao takav prilagodi novonastaloj situaciji. Konfucijanističke doktrine su odgovarale svakoj vlasti, pa i državnom sistemu koji je zastupala Međi vlada, te je konfucijanizam u početku bio samo potisnut. Ni njegove vrednosti, načela i učenja tokom Međi restauracije nisu menjani. A kako su promene stava prema zapadnim znanjima, njihovo odbacivanje i ponovno vraćanje postojećim znanjima i sistemu, nastupili osamdesetih godina XIX veka i konfucijanizam je, ponovo dobio na značaju.¹¹⁸ Takođe, konfucijanizam i njegov intelektualizam su bili još jedan od činilaca koji su uticali na to da je zapadna nauka u Japanu mogla da se razvija i napreduje toliko brzo bez većih prepreka.

3.3. Promene u obrazovanju u periodu Međi restauracije

Promene koje su nastupile otvaranjem Japana prema Zapadu bile su sveobuhvatne. Japanci su shvatili da njihov napredak i jačanje zemlje zavise od preuzimanja zapadnih modela, ali ne samo kupovinom oružja, već i preuzimanjem znanja i tekovina demokratskog društva. Sama Međi restauracija je iznedrila frazu „vraćanje tradicionalnim vrednostima“ (*fukko*), ali plan za vraćanje tim vrednostima nije postojao. Sveo se na odbacivanje kineskih učenja i budizma, koji su vekovima činili sastavni deo verovanja i kulture Japana i vraćanja šintoizmu i autohtonim japanskim vrednostima. Međutim, nije bilo lako ustanoviti šta je bilo autohtono japansko, a šta je i u kolikoj meri preuzeto iz, pre svega, kineske kulture tokom vekova.

Ubrzo je „vraćanje tradicionalnim vrednostima“ zamenjeno novim sloganom. Sledeći „civilizaciju i prosvetljenje“ (*bunmei kaika*) započeta je borba za napredak Japana na svim poljima. Promene koje su nastupile ticale su se svih oblasti života, obuhvatale su različite nauke, tehniku, industriju, privredu, pravo, religiju, etičke modele, obrazovanje, umetnost...

Promene koje su nastupile u obrazovanju nisu bile ujednačene, naprotiv, prošle su nekoliko faza i bile su suočene sa različitim spoljnim uticajima, kao i unutrašnjim težnjama koje su često menjale put i načine modernizacije, ali je cilj ostajao isti – dostići i prestići Zapad. Osim toga, takve promene nisu obuhvatale sve slojeve društva. S obzirom na to da položaj seljana Međi restauracijom nije bio umnogome promenjen, vezanost seljana za zemlju je i dalje postojala, iako nije bila propisana. Zvanična odredba o zabrani kretanja je ukinuta, kao i druge odredbe koje su se ticale kolektivne odgovornosti, ishrane, oblačenja itd., ali to nije izmenilo suštinu položaja seoskog stanovništva. Oni su ostajali u selu, obrađujući zemlju, i dalje negujući tradicionalne vrednosti. Značajnije promene u obrazovanju i etičkim modelima nastupale su u gradovima, posebno u Tokiju, nametane od strane vladajućeg staleža. Ove promene su prošle kroz tri faze, od prvobitne potpune otvorenosti ka zapadnim idejama, i napuštanja postojećih etičkih modela, preko selektivnog preuzimanja stranih modela i delimičnog vraćanja tradicionalnim etičkim modelima, do ponovnog uspostavljanja tradicionalnih vrednosti.

3.3.1. Obrazovanje u periodu Tokugava

Napredak Japana na planu obrazovanja u Međi periodu, bio je neuobičajeno brz. Ovakav napredak može se objasniti stanjem u obrazovanju, odnosno postojanjem školstva u prethodnom, Tokugava periodu, kao i visokocentralizovanom predmodernom japanskom državom, koja je podrazumevala razvijenu transportnu infrastrukturu, standardizovan jezik i početak razvoja masovnih medija,

¹¹⁸ Kao rezultat jačanja konfucijanizma, između ostalog, 1890. godine donet je i Carski ukaz o obrazovanju, o kojem će biti više reči u daljem tekstu ovog poglavlja.

čime je dodatno olakšana modernizacija u svim oblastima, pa tako i u obrazovanju. Obrazovanje je bilo oblast za koju je vlast u Tokugava periodu bila veoma zainteresovana, čemu je svakako doprinosila i konfucijanska doktrina o potrebi učenja. Ipak, šogunat Tokugava je svrhu obrazovanja video nešto drugačije. Nasuprot stavu Meidi vlasti da je obrazovanje jedan od najbržih i najboljih načina za sprovođenje modernizacije zemlje, vlast u periodu Tokugava je obrazovanje smatrala osnovnim sredstvom za zadržavanje postojećeg stanja, kojim je širila konzervativizam i konfucijanska načela poštovanja hijerarhije i pokornosti, dok su zapadna učenja su bila zabranjena. Ipak tokom vremena je shvaćena važnost obrazovanja stanovništva u cilju praćenja i doprinošenja ekonomskom napretku države. Krajem XVIII veka je započelo postepeno i stidljivo preuzimanje holandskih znanja, s obzirom na to da su holandski trgovci i tokom *sakoku* imali pristup japanskim lukama.

U skladu s činjenicom da je u periodu Tokugava društvo bilo podeljeno na veliki broj staleža, sa preciznim odrednicama šta je kom staležu dozvoljeno, postojale su i različite škole – za obično stanovništvo i one za samuraje. Osim toga, od samuraja se očekivalo da budu obrazovani, za njih je školovanje bilo obavezno. Ronald Dor (*Ronald Philip Dore*) iznosi mišljenje da je najveći broj samuraja pred kraj Tokugava perioda bio pismen.¹¹⁹ Bili su obrazovani na konfucijanskim i kineskim osnovama, ali su učili i osnove medicine, metalurgije i astronomije iz holandskih udžbenika. Učenje iz zapadnih knjiga je bilo dozvoljeno u okviru primenjenih nauka. Učili su i strane jezike, jer je, bez obzira na postojanje *sakoku*, postojalo interesovanje za strana znanja i ideje, posebno u provincijama udaljenim od Eda. Pored toga, i znatan broj stanovnika, posebno u gradovima, bio je pismen. Stav o potrebi pismenosti u Tokugava periodu može se ilustrovati rečima pisca iz tog perioda, Saikakua (*Saikaku*), koji je krajem XVII veka smatrao da nema ničeg sramotnijeg nego biti nepismen.¹²⁰

Povećanje broja škola se primećuje krajem XVIII veka. Nasuprot obrazovanju samuraja, od kojih je bilo očekivano da se obrazuju, u selima su mogla da se obrazuju jedino deca seoskih zvaničnika. Tecuja Kobajaši (*Tetsuya Kobayashi*) iznosi podatke da je u Tokugava periodu 40-50% muške i 15% ženske populacije bilo pismeno.¹²¹ Deca Japanaca iz nižih staleža pohađala su škole *terakoya*. Njih, za razliku od samurajskih škola, vlada nije kontrolisala. One su najčešće bile osnovane u šintoističkim i budističkim hramovima i u privatnim kućama. Ove škole nisu bile obavezne i deca su u njima učila osnove pismenosti, morala i određene profesionalne veštine. Osim toga, Ričard Rubinger (*Richard Rubinger*) ističe da ove škole nisu imale ni geografske ni staleške kriterijume pri upisu dece.¹²²

Nešto kasnije u Tokugava periodu, pošto je država zaključila da joj je potrebno obrazovanje stanovništva, koje može da prati ekonomski napredak, *terakoya* škole su zamenjene *gōgaky* školama, kojima je upravljala vlada. Time je omogućena njihova unifikacija i kontrola nad znanjima i vrednostima kojima je u tim školama podučavano. Pored njih, u *bakumatsu* periodu postojale su i *shijuku* škole, koje su bile privatne i koje su se izdržavale od školarina naplaćivanih od učenika. Neposredno pred Meidi restauraciju osnovane su i *Bakufu* škole za zapadne studije u kojima su se učili astronomija, filozofija, matematika, geografija, fizika, hemija, crtanje i strani jezici – holandski, engleski, francuski, nemački i ruski.¹²³ Još jedna značajna karakteristika obrazovanja u periodu Tokugava bila je njegova sekularnost, odnosno, iako su predavanja obuhvatala konfucijanske ideje, one su bile moralna uputstva, a ne religijski tekstovi, dopunjena znanjima iz istorije, političkih nauka ili književnosti.

¹¹⁹ Ronald Philip Dore, *Education in Tokugawa Japan*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1965, str. 3.

¹²⁰ *Ibid.*, str. 20.

¹²¹ Tetsuya Kobayashi, „Tokugawa Education as a Foundation of Modern Education in Japan“, *Comparative Education Review*, Vol. 9, No. 3, Oct. 1965, pp. 288-302, str. 290., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1186062>

¹²² Richard Rubinger, „Education: From One Room to One System“, *Japan in Transition: from Tokugawa to Meiji*, Edited by Marius B. Jansen and Gilbert Rozman, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988, str. 197.

¹²³ Tetsuya Kobayashi „Tokugawa Education as a Foundation of Modern Education in Japan“, *Comparative Education Review*, Vol. 9, No. 3, Oct. 1965, pp. 288-302, str. 295., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1186062>

3.3.2. Obrazovanje u periodu Meidi restauracije

Obrazovanje je bila jedna od oblasti čijoj se modernizaciji pristupilo odmah po Meidi restauraciji. Razlog tome je bio taj što su Japanci smatrali da je upravo masovno obrazovanje izvor vojnog i industrijskog uspeha zapadnih zemalja. Iako će se u petom poglavlju ove doktorske disertacije ukazati na to da su Japanci smatrali da je najvažnije prvo modernizovati pravni sistem i uskladiti ga sa zapadnim modelima, na šta ukazuju različiti autori, iz činjenice da je Zakon o obrazovanju (*Gakusei*), kojim je propisano univerzalno osnovno obrazovanje, donet već 1872. godine,¹²⁴ može se zaključiti da je i obrazovanje bilo jedan od prioriteta Meidi vlade.

U preambuli ovog zakona navodilo se da je svrha obrazovanja „da ne postoji zajednica ni sa jednom nepismenom porodicom i da ne bude nijedne porodice koja ima nepismenog člana“.¹²⁵ Osim toga, u preambuli Zakona bili su navedeni i ciljevi obrazovanja, koje je trebalo „...da studentu omogućiti da se snađe u svetu, da iskoristi svoju pamet, napreduje u poslu i ostvari neki cilj u životu.“¹²⁶ Takođe se pominje i prethodna loša praksa kada je u Tokugava periodu obrazovanje bilo obavezno samo za samuraje, kojom se ovaj zakon nadovezuje na Carsku zakletvu od pet članova, kojom se obećava ukidanje loših praksi Tokugava režima što se ovim zakonom i čini. U ovom Zakonu se može prepoznati i entuzijazam sa kojim je Japan započeo modernizaciju obrazovanja, njegove ideje o pismenosti, kao i o budućnosti pojedinaca kojima će obrazovanje omogućiti uspeh, a samim tim i napredak čitavog japanskog društva. Ipak, iako su u zakonu iz 1872. godine iznete prednosti učenja za pojedince, ipak je i dalje postojala potreba da se roditelji podstaknu kako bi slali decu u školu.

Na osnovu toga se može zaključiti i da je opismenjavanje stanovništva bio prioritet japanskih vlasti, kao i stvaranje obrazovane radne snage, ali i birokarata koji će u budućnosti voditi Japan. Japan je modernizaciju pokušao da ostvari bez prethodnog iskustva, bez pomoći sa strane (strane savetnike koje je japanska vlada angažovala tu ne bi trebalo računati, s obzirom na to da su ih vladini zvaničnici uglavnom sami pronalazili i angažovali¹²⁷). Osim toga, kako to Dejvid Vitner (*David G. Wittner*) formuliše, Japanci su strane savetnike smatrali za nužno zlo, nešto što ne mogu da izbegnu ako žele da napreduju.¹²⁸

Prednost Japana je bila u tome što je pre Meidi restauracije bio visokocentralizovana država i što je vlada koja je posle restauracije osnovana, bila centralizovana, čime je, kako Tomas Smit (*Thomas C. Smith*) smatra, omogućila mobilisanje svih snaga i njihovo korišćenje za jedinstveni cilj – modernizaciju Japana.¹²⁹ Bendžamin Djuk (*Benjamin C. Duke*) navodi da su Japanci, tokom perioda Tokugava, dostigli izvanredan nivo pismenosti i sofisticiranosti.¹³⁰ Međutim, mere kojima je modernizacija tokom perioda Meidi restauracije sprovedena nisu bile ujednačene. Naprotiv, menjali su se modeli koje su koristili, a samim tim i ideje, sistemi vrednosti i znanja koja

¹²⁴ Tekst Premabule ovog akta može se naći u Kumaji Yoshida, „European and American Influences in Japanese Education“, *Western Influences in Modern Japan*, Edited by Inazo Nitobe, et. al., University of Chicago Press, Chicago, 1931, str. 34-35.

¹²⁵ Tetsuya Kobayashi, „Tokugawa Education as a Foundation of Modern Education in Japan“, *Comparative Education Review*, Vol. 9, No. 3, Oct. 1965, pp. 288-302, str. 297., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1186062>

¹²⁶ Kenneth B. Pyle, *The New Generation of Meiji Japan: Problems of Cultural Identity 1885-1895*, Stanford University Press, Stanford, 1969, str. 34.

¹²⁷ Više o stranim savetnicima u različitim oblastima, koje je angažovala Meidi vlada kako bi pomogli Japanu tokom modernizacije u periodu Meidi videti u Hirakawa Sukehiro, „Japan's Turn to the West“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 467-469.

¹²⁸ David G. Wittner, *Technology and the Culture of Progress in Meiji Japan*, Routledge, New York, 2008, str. 28.

¹²⁹ Thomas C. Smith, *Native Sources of Japanese Industrialization, 1750-1920*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1989, str. 141.

¹³⁰ Benjamin Duke, *The History of Modern Japanese Education: Constructing the National School System, 1872-1890*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, 2009, str. 2.

su obrazovanjem hteli da prenesu japanskom stanovništvu. Zato se može zaključiti da su razvoj obrazovanja u Japanu i njegova modernizacija prošli tri faze u kojima su se menjali kako uzori, tako i ciljevi obrazovanja.

S obzirom na to da je obrazovanje predstavljalo rasadnik budućih znanja i vrednosti novih generacija, bilo je u fokusu interesovanja Meiji zvaničnika. Kao i u drugim oblastima, o čemu će biti reči u drugom i trećem poglavlju ove doktorske disertacije, u prvoj fazi koja je nastupila odmah posle Meiji restauracije, odbačeno je sve japansko, kao zastarelo i neprihvatljivo. Naravno, ovakav stav nije bio iznenađujući, s obzirom na to da je upravo stari Tokugava režim i sistem vrednosti koji je on postavio, doživeo poraz kako na međunarodnom planu, pokleknuvši pred nasrtajima zapadnih sila, tako i na unutrašnjem planu, gde se Meiji restauracija i odigrala. Očekivano, Japanci su se, odmah posle Meiji restauracije, okrenuli zapadnim vrednostima i znanjima. U tom prvom periodu, takav otklon od tradicije i okretanje modernim idejama bili su sasvim nekritički. O tome svedoče različiti uprošćeni načini na koje su preuzimana znanja Zapada, bez prethodne analize i promišljanja, npr., pukom prevođenju zakonskih tekstova evropskih država, bez usklađivanja sa japanskim državnim i društvenim uređenjem. Sledeći ideale slogana „civilizacija i prosvetljenje“, prvobitni otklon od tradicionalnih vrednosti ipak se pokazao kao suviše nagao i površan, vraćajući u kasnijem periodu, fokus na japanska znanja i tradicije.

Početak perioda Meiji restauracije japanski zvaničnici su bili svesni činjenice da puko nametanje zapadnih modela nije dovoljno da bi se modernizacija ostvarila. Trebalo je obrazovati mlade naraštaje koji će usvojiti zapadne načine razmišljanja, uz poznavanje zapadne kulture i stranih jezika, što će posredno olakšati dalju modernizaciju Japana i njegovo zauzimanje odgovarajuće pozicije među drugim državama. Svrha obrazovanja bila je i obrazovanje odgovarajućih radnika za novu industrijsku eru, u kojoj se povećao broj zanimanja, kao i radnih mesta. Zato je, kako to Motojama Jukihiko (*Motoyama Yukihiko*) vidi, prioritet Meiji vlade sedamdesetih godina XIX veka bilo visoko obrazovanje koje je trebalo da obezbedi obrazovane pripadnike vladajuće elite i osnovno obrazovanje koje je trebalo da svim podanicima pruži osnovna znanja i veštine.¹³¹

Promene u školstvu nastale Meiji restauracijom dovele su do prestanka postojanja feudalnog školskog sistema, koji je karakterisala podeljenost, odnosno, odvojenost škola za različite staleže. Kako to Marius Jansen vidi, prvi talas novog obrazovanja, pokrenut entuzijazmom prema svemu zapadnom, bio je utilitaristički, pragmatičan i skoro individualistički.¹³² Tendencije u japanskom društvu tih prvih godina perioda Meiji, koje su se ogledale u prijemčivosti zapadnim idejama i rešenjima imale su svoje zagovornike, ali i protivnike, koji su zastupali vraćanje korenima i prošlosti. Tokom čitavog Meiji perioda ove frakcije su često imale suprotna mišljenja i sukobljavale su se oko načina na koji modernizacija Japana treba da bude sprovedena. Najpoznatija grupa koja je zastupala ideju vesternizacije bilo je Društvo Meiji šest (*Meirokeisha*), osnovano 1873. godine. Njegovi članovi bili su intelektualci koji su sa zapadnim učenjima bili upoznati još krajem perioda Tokugava. Najpoznatiji član ovog društva bio je Fukuzava Jukići. Njegovo najpoznatije delo je „Uslovi na Zapadu“ (*Seiyo Jijo*), o zapadnom svetu i zapadnim zemljama koje je posetio, koje je objavio posle dva putovanja u inostranstvo, u Ameriku i Evropu, u deset tomova, počev od 1867. godine. Bio je zagovornik obrazovanja kao načina modernizacije države,¹³³ kao i napredovanja pojedinca, borio se protiv socijalne nejednakosti i, kako je bio

¹³¹ Motoyama Yukihiko, *Proliferating Talent: Essays on Politics, Thought, and Education in the Meiji Era*, University of Hawaii, Honolulu, 1997, str. 12.

¹³² Herbert Passin, „The Japanese Intellectual“, *Changing Japanese Attitudes toward Modernization*, Edited by Marius B. Jansen, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1969, str. 467.

¹³³ Jansen smatra da je Fukuzava u svojoj knjizi „Podsticanje učenja“ (*Gakumon no susume*), objavljenoj 1872. godine, izneo mišljenje koje je ubrzo postalo ideologija Meiji vlade: „Ljudi nisu rođeni uzvišeni i nedostojni, bogati ili siromašni. Oni koji naporno uče i nauče mnogo, postaju uzvišeni i bogati, a neznalice ostaju nedostojne i siromašne.“ Hirakawa Sukehiro, „Japan's Turn to the West“, *The Cambridge History of Japan Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 481.

izuzetno popularan, Pol Verli smatra da je njegova zasluga u tome što je Meidi vlada, 1872. godine donela Zakon o obrazovanju (*Gakusei*), kojim je propisano univerzalno osnovno obrazovanje.¹³⁴

Zakonom o obrazovanju iz 1872. godine osnivane su državne osnovne škole širom Japana i školovanje je postalo obavezno. Školovanje u njima je trajalo 16 meseci, upisivala su se šestogodišnja deca. Školski program je sadržao i suštinu ideologije koju je forsirale Meidi vođe i koje su je već nametale ustanovljavanjem šintoizma kao državne religije i insistiranjem na jačanju veze cara i podanika. U obrazovanju ova ideologija se ogledala u ideji da se pojedinac školuje kako bi doprineo boljitku Japana.

Endru Gordon ističe da je pohađanje škola u početku izazivalo proteste i da se procenat dece koja su pohađala školu tokom sedamdesetih godina XIX veka kretao između 25 i 50%, da bi se do kraja XIX veka, kao rezultat insistiranja na univerzalnosti obrazovanja, taj procenat popeo na 90%, odnosno 1905. godine taj procenat je bio 98% za dečake i 93% za devojčice.¹³⁵ Srednje škole su osnovane 1881. godine, a više srednje škole 1886. godine. Srednje škole za devojčice otvorene su 1894. godine. Obrazovanje u srednjim školama nije bilo obavezno. Srednje škole je 1905. godine pohađalo 10% dece odgovarajućeg uzrasta.¹³⁶ Država je osnovala i škole za učenje stranih jezika. Različite škole proizašle iz Tokugava škola zapadnih studija, tokom perioda Meidi 1877. godine su prerasle u Tokijski univerzitet (*Tokyo Daigaku*), koji se 1886. godine proširio i promenio ime u Carski univerzitet (*Teikoku Daigaku*). Diplomirani studenti Carskog univerziteta su zapošljavani kao birokrate, koje će u kasnijim godinama upravljati Japanom, i to je ovaj univerzitet razlikovalo od drugih privatnih univerziteta. Drugi državni univerzitet osnovan je u Kjotu, 1897. godine.¹³⁷

U ovoj prvoj fazi, za koju bi se okvirno moglo reći da je trajala tokom sedamdesetih godina XIX veka, kao model za japansko školstvo i obrazovanje uzet je francuski školski sistem. Ministarstvo prosvete je, po ugledu na evropske modele, osnovano 1871. godine. Prva javna biblioteka otvorena je 1872. godine, a 1875. godine prva ženska škola u kojoj su se obrazovale buduće učiteljice. Međutim, prvobitni francuski uticaj na obrazovanje, odnosno uzimanje francuskog školskog sistema kao modela po kojem će se organizovati školstvo u Japanu, već 1873. godine slabi zbog jačanja američkog uticaja. Ronald Anderson (*Ronald S. Anderson*) iznosi mišljenje da je okretanje američkom uticaju bilo rezultat Ivakura misije i posete njenih predstavnika školama u Masačusetsu i Konektikatu,¹³⁸ što je rezultiralo postavljanjem Amerikanca Dejvida Mureja (*David Murray*) za savetnika Ministarstva prosvete. Njegove ideje i stavovi najvidljiviji su u Uredbi o obrazovanju, donetoj 1879. godine, kojom je dozvoljeno više slobode u organizaciji školskog sistema na lokalnom nivou.¹³⁹ Mark Linsikam (*Mark Elwood Lincicome*), pored toga, smatra da se američki uticaj video i u tome što su se japanski učitelji kopirali i američki način predavanja.¹⁴⁰

U drugoj fazi, koja je trajala tokom osamdesetih godina XIX veka, entuzijazam prema svemu stranom se smanjio. Ovaj period se poklapa sa postepenim jačanjem nemačkog uticaja u Japanu, te

¹³⁴ H. Paul Varley, *Japanese Culture*, 4th Edition, University of Hawaii Press, Honolulu, 2000, str. 243.

¹³⁵ Andrew Gordon, *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*, 3rd Edition, Oxford University press, New York, Oxford, 2014, str. 68. Osim toga, broj upisane dece za svaku školsku godinu u periodu od 1873. do 1905. godine može se videti u *Japan in Transition: from Tokugawa to Meiji*, Edited by Marius B. Jansen and Gilbert Rozman, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988, str. 212-260.

¹³⁶ Andrew Gordon, *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*, 3rd Edition, Oxford University press, New York, Oxford, 2014, str. 104.

¹³⁷ Carski univerzitet je iste godine promenio ime u Tokijski carski univerzitet (*Tokyo Teikoku Daigaku*), da bi se razlikovao od novoosnovanog Univerziteta u Kjotu.

¹³⁸ Ronald S. Anderson, *Education in Japan: A Century of Modern Development*, Office of Education, Washington, 1975, str. 22.

¹³⁹ Michael D. Stephens, *Japan and Education*, Palgrave and Macmillan, New York, 1991, str. 32.

¹⁴⁰ Mark Elwood Lincicome, *Principle, Praxis and the Politics of Educational Reform in Meiji Japan*, University of Hawaii, Honolulu, 1995, str. 19.

su tako preuzimani i nemački modeli u obrazovanju. Ipak, mnogi vladini zvaničnici su zaključili da je u obrazovanju dozvoljen suviše veliki upliv zapadnog uticaja, koji je individualistički i subjektivistički, te da je potrebno vratiti se starim vrednostima i idealima. Ideja koju je zastupao Motoda Eifu (*Motoda Eifu*), učitelj cara Meidija, može se smatrati suštinom, odnosno idejom vodiljom ove druge faze razvoja obrazovanja – potreba da se prihvate tehnička znanja Zapada, ali da se zadrži konfucijanska etika.¹⁴¹ Kenet Pajl smatra da su takva stremljenja imala zajedničke imenitelje sa stanovištima intelektualaca u kasnom Tokugava periodu, koji su zastupali kombinaciju istočne etike (*iqyo dotoku*) i zapadnih tehnika (*seiyo geijutsu*),¹⁴² čime se potvrđuje potreba Japana da se vrati svojim tradicionalnim vrednostima kada je obrazovanje u pitanju.

Sprovođenje ovih novih tendencija u modernizaciji obrazovanja započeto je 1881. godine donošenjem Memoranduma namenjenog učiteljima osnovnih škola. U ovom memorandumu se isticala važnost tradicionalnih konfucijanskih vrednosti. U njemu je navedeno: „Odanost Carskom domu, ljubav prema domovini, poštovanje prema roditeljima, poštovanje prema nadređenima, vera u prijatelje, blagonaklonost prema podređenima i samopoštovanje čine Veliku stazu moralnosti. Učitelj mora da poseduje sve ove vrline u svakodnevnom životu i mora da podstiče učenike da koračaju ovom stazom vrline“.¹⁴³ Memorandumu je prethodila zabrana prevođenja stranih knjiga o moralu doneta 1880. godine, sa ciljem ponovnog uspostavljanja starih etičkih modela. Konfucijanska etika je ponovo ustanovljena kao deo školskog programa, a kao suština obrazovanja postavljena je potreba, koja je već postojala u prethodnom periodu, a to je da japanski podanici razumeju i prihvate da je dobrobit države prioritet. Za primenu ovih ideja Japanci su iskoristili iskustva britanskog školskog sistema iz viktorijskog perioda, čija su rešenja sada primenjena u japanskom obrazovnom sistemu. Do donošenja Meidi ustava, Japan je uveo obavezno osmogodišnje osnovno obrazovanje, po uzoru na zapadne države.

Ipak, obrazovanje širokih narodnih masa je za vlast, osim ispunjavanja njenih ciljeva, istovremeno značilo i gubitak uticaja i manjak poslušnosti – obrazovaniji stanovnici Japana razvijali su kritičko mišljenje. S jedne strane, vođe u Meidi periodu su sprovodile modernizaciju, ali, s druge strane, pokušavali su da promene drže pod kontrolom i njima upravljaju, što im nije uvek polazilo za rukom. To je bio jedan od razloga zbog kojih je u drugoj fazi pojačan uticaj konfucijanskih ideala kojima bi se umanjio ovaj „štetan“ uticaj modernih obrazovnih ideja.

Vrhunac vraćanja starim etičkim modelima u obrazovanju i vaspitanju bilo je donošenje Carskog ukaza o obrazovanju 1890. godine.¹⁴⁴ Ukaz je donet, pošto je entuzijizam prema svemu zapadnom opao i pošto je stav prema preuzimanju zapadnih znanja izmenjen u kritički, uz, u prethodnoj fazi, iskazanu potrebu za ponovnim uspostavljanjem konfucijanskog učenja. S tim se poklopila i potreba za stvaranjem osećanja nacionalne pripadnosti, uz poštovanje hijerarhije, pre svega pozicije cara, što je, inače, bilo u skladu sa konfucijanskim učenjem.

Ukaz je sadržao kako stare vrednosti i ideale konfucijanizma, tako i moderna stremljenja i ideje, te se u njemu pozivalo i na poštovanje Ustava i zakona.¹⁴⁵ Njegov cilj je, pre svega, bila odanost caru, a zatim i državi, stvaranje i održavanje odgovarajućeg reda i hijerarhije, ujedinjenost u cilju modernizacije. Jedinstvenost japanskog naroda, odnosno nacije, i njegova veza sa viševjekovnom i ne-

¹⁴¹ Kenneth B. Pyle, „Meiji Conservatism“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 682.

¹⁴² *Ibid.*, str. 681.

¹⁴³ *Ibid.*, str. 120-121.

¹⁴⁴ Test Carskog ukaza o obrazovanju videti u Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan*, the Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 2002, str. 411.

¹⁴⁵ Više o prirodi Carskog ukaza o obrazovanju videti u Wm. Theodore de Bary, *Nobility and Civility: Asian Ideals of Leadership and the Common Good*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2004, str. 177-180.

prekidnom dinastijom careva nije bila samo pomenuta u Ustavu Carevine Japana,¹⁴⁶ već je ona bila i ideja vodilja japanskog obrazovanja. Ukazom su mladi Japanci, u skladu sa konfucijanskim učenjem, učeni o svojoj vezi sa carem, država je posmatrana kao porodica, car je izjednačavan sa ocem, kome njegovi podanici – njegova deca, duguju poslušnost. Očigledno je obrazovanje bilo način za ujedinjavanje japanskog naroda i stvaranje jedinstva u modernoj japanskoj državi. Propagiranjem ovakvih ideala stvaran je nacionalni identitet. Čarls Inouje (*Charles Shirō Inouye*) smatra da nijedan tekst u kasnom modernom Japanu nije nametao identitet svojim čitaocima, na način na koji je to činila ova konfucijanska izjava o svrsi učenja. S obzirom na to da šintoizam nije bio usmeren na svete tekstove, niti je posedovao skup moralnih pravila, Inouje ga poredi sa nečim što je u Japanu bilo najpribližnije svetoj knjizi ili tekstu, jer je od donošenja bio čitan u školama svaki dan, a sadržao je lekcije o etici i moralu, vrednostima kojima se teži i koje se neguju.¹⁴⁷

Jedna od glavnih zamerki dotadašnjim tendencijama u obrazovanju, koja je ovim ukazom ispravljena, bilo je ostavljanje suviše slobode pojedincima. U skladu sa zapadnim idejama, i principima zapadne individualističke kulture, suviše slobode, po japanskim merilima i merilima Meidi vođa, bilo je dato pojedincu tokom prethodnog perioda. Ukaz je, s jedne strane, podržavao konfucijanske vrednosti, koje su ponovo ustanovljavale jačanje kolektivizma, pokornosti i stvarale novo osećanje nacionalne pripadnosti i odanosti državi.

Treća faza u modernizaciji obrazovanja je nastupila krajem XIX i početkom XX veka i tu fazu je karakterisao umereni konzervativizam i selektivno prihvatanje zapadnih ideja. Zapadna znanja su preuzimana ograničeno, samo onoliko koliko je tada, već formiranoj japanskoj državi, koja je već ekonomski napredovala i ustanovila svoj novi položaj među drugim državama sveta, bilo potrebno. Ovu fazu karakteriše i povratak većeg dela predavanja na japanski jezik odlukom donetiom tokom perioda u kom je Inoe Kovaši (*Inoue Kowashi*) bio ministar prosvete, koji je smatrao da između modernizacije i vesternizaciju ne stoji znak jednakosti. Ovaj period karakteriše i stvorena intelektualna elita, koja svoj položaj nije dugovala svojoj pripadnosti određenom staležu. U ovoj poslednjoj fazi, kada je Japan već napredovao, i potreba za odgovarajuće obrazovanim pojedincima se povećala. Indoktrinacija sprovedena u obrazovnim institucijama u prethodna dva perioda razvoja obrazovanja, u skladu sa izgradnjom, novog modernog društva, dala je rezultate. Povećala se potreba za visokokobrazovanim radnom snagom, kao i za intelektualcima, koji će se baviti radom i naukom, usvajati odgovarajuća zapadna znanja, ali selektivno i samo onoliko koliko je to potrebno za napredak Japana. U ovom periodu je već bio formiran i veliki broj univerziteta, od kojih su neki bili državni, a neki privatni i koji su već tad uživali značajan ugled.

3.4. Promene u lepim umetnostima u periodu Meidi restauracije

Pojam „lepih umetnosti“ se prvi put pominje u XVI veku, kada ga je upotrebio Frančesko de Olanda (*Francisco d'Olanda*), ali se taj pojam tada nije ustalio. Ovaj izraz je iskorišćen da bi se razgraničili zanati i umeća od umetnosti. Pojmovnim razgraničenjem su se bavili različiti intelektualci i umetnici tokom XVII i XVIII veka, da bi konačno, 1746. godine, Šarl Bato (*Charles Batteaux*) stvorio izraz „lepe umetnosti“ i pod njim podrazumevao slikarstvo, vajarstvo, muziku, poeziju, hortikulturu i ples, da bi tokom godina ovaj pojam pretrpeo određene izmene i da bi se kao šest vrsta lepих umetnosti ustalile: arhitektura, vajarstvo, slikarstvo, muzika, književnost i ples. Iako Vladislav Tatarkjevič (*Wladyslaw Tatarkiewicz*) smatra da je ovaj izraz prevaziđen početkom XX veka i da se

¹⁴⁶ Član 1. Ustava Carevine Japana: „Car Japana vlada i upravlja u liniji careva, neprekidno i večito.“

¹⁴⁷ Charles Shirō Inouye, *Evanescence and Form: An Introduction to Japanese Culture*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, str. 72.

danas ne koristi,¹⁴⁸ s obzirom na to da ova doktorska disertacija istražuje promene nastale u drugoj polovinu XIX veka, i početkom XX veka, za vrste umetnosti koje će se ispitivati u ovom poglavlju korišćiće se ovaj naziv.

Vesternizacija umetnosti nije bila od suštinskog značaja za modernizaciju Japana, u meri u kojoj su to bile neke druge oblasti, ali je bila od velikog značaja za utisak koji je Japan želeo da ostavi na svet, jer je umetnost jedna od glavnih karakteristika civilizovanog društva, kakvim je Japan želeo da se predstavi ne samo zapadnim silama, već i čitavom svetu. Uticaj zapadne umetnosti bio je prihvaćen od strane Japanaca, ali i podržan od strane japanskih vlasti, jer je umetnost igrala i značajnu ulogu u kreiranju imidža Japana kao moderne, međunarodno priznate nacije. S druge strane, japanska država je smatrala da modernizacijom svih vidova umetnosti podstiče i sam proces modernizacije, da se na taj način ubrzavaju i olakšavaju promene koje nastupaju, unoseći modernizaciju u svaki deo svakodnevnog života.

Put vesternizacije japanskog slikarstva, vajarstva, književnosti, arhitekture i muzike bio je sličan modernizaciji na drugim poljima. U svim ovim oblastima dolazilo je do sukoba između zagovornika tradicionalnih formi i pravaca i onih koji su zastupali prihvatanje modernih tendencija u zapadnim umetnostima. Takvi sukobi i promene u odnosu prema tradicionalnom i zapadnom, nisu se javljali spontano i nasumice, već su se menjali prateći političke i društvene promene, istorijske okolnosti i različite tendencije u svetu, sada kada je Japan prekinuo svoju izolaciju. U daljem tekstu ovog poglavlja, prvo će se ukazati na stanje u umetnosti tokom Tokugava perioda, a zatim na promene koje su nastupile modernizacijom u periodu Meiđi, u različitim lepim umetnostima – slikarstvu, vajarstvu, arhitekturi, muzici i književnosti.

3.4.1. Lepe umetnosti u periodu Tokugava

Pre perioda Meiđi, u Japanu nije postojao ni pojam „umetnosti“, niti pojam „lepih umetnosti“. Umetnici nisu bili posebna kategorija stanovništva, niti su posmatrani drugačije nego kao zanatlije. To se može ilustrovati činjenicom da ono što je u periodu Tokugava privlačilo Japance zapadnim stilovima slikarstva, bio realizam, odnosno mogućnost da se predmeti i ljudi prikažu faktografski, na verodostajan način, više kao mogućnost dokumentovanja, nego kao umetnost radi umetnosti. Uticaj Zapada se u japanskom slikarstvu video već krajem XVIII i početkom XIX veka, ali on nije doprinio stvaranju novih stilova, već su ga umetnici u potpunosti imitirali. Na primer, slikar iz perioda Tokugava, Šiba Kokan (*Shiba Kōkan*) je u potpunosti preuzeo zapadni način slikanja.¹⁴⁹ Stil slikarstva koji se razvio pod zapadnim uticajem, odnosno korišćenjem zapadnih materijala i tehnika, u ovom periodu bio je stil jofuge (*yōfuga*). On je zadržan i u Meiđi periodu, kada je zapadni uticaj još više potenciran i kada je slikanje uljem na platnu u zapadnom stilu nazivano stilom joga (*yōga*) – „slikanje u zapadnom stilu“.

Proučavanje zapadnih slikarskih stilova i tehnika sprovodilo se u Institutu za zapadnjačke studije, kasnije Institutu za proučavanje varvarskih dokumenata, ali iz druge ruke, odnosno iz zapadnih knjiga. S obzirom na to da je učenje bilo samo teorijsko, ali ne i praktično, japanski slikari su se u ovom periodu fokusirali pre svega na primenu perspektive. Tek pred sam kraj Tokugava perioda, Japance su zapadnim slikarskim stilovima počeli da podučavaju strani učitelji.

Jansen smatra da se u Japanu tokom perioda Tokugava, razvila podrška lepim umetnostima – arhitekturi, vajarstvu, slikarstvu, kaligrafiji i pozorištu u stepenu u kojem u ranijim periodima ona nije postojala.¹⁵⁰ Ove umetnosti su posebno bile razvijene u Edu, čemu je svakako doprineo sistem

¹⁴⁸ Vladislav Tatarkjevič, *Istorija šest pojmova: Umetnost. Lepo. Forma. Stvaralaštvo. Podržavanje. Estetski doživljaj*, Nolit, Beograd, 1980., str. 25.

¹⁴⁹ H. Paul Varley, *Japanese Culture*, 4th Edition, University of Hawaii Press, Honolulu, 2000, str. 264.

¹⁵⁰ Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

postojanja paralelnih dvorova, odnosno promenljivog mesta boravka (*sankin kōtai*), prema kojem su kneževi (*daimyō*) morali da imaju dvor i u Edu i u svojoj oblasti. Bilo je potrebno, prvo sagraditi, a zatim i ukrasiti veliki broj dvoraca u Edu, te je, samim tim, bilo dosta posla za arhitekta, slikare i vajarke, što je doprinosilo razvoju lepih umetnosti. Pored toga, početkom Tokugava perioda, veliki broj budističkih hramova je ponovo građen, s tim što svi hramovi, osim dva – *Ōbaku Manpukuji* i *Nikkō*, nisu bili građeni u klasičnom kineskom stilu.

Ipak, sve umetnosti u Tokugava periodu bile su pod jakim uticajem kineske umetnosti: razvila se *Kanō* škola slikarstva koja je koristila tradicionalni kineski stil u slikarstvu; *Tosa* škola, koja je u manjoj meri podržavala kineski slikarski stil, i koja je slobodnije prikazivala liniju i pokret. Osim toga, razvijalo se i grnčarstvo, odnosno keramika, pre svega, dekorativno posuđe za ceremoniju ispijanja čaja, i, pod kineskim uticajem, dekorativnije posuđe od porcelana, za svakodnevnu upotrebu na dvorovima u Edu.

Književnost tokom Tokugava perioda je, takođe, bila veoma razvijena. Filip Dor (*Phillipe Dore*) iznosi podatak da je do 1710. godine u Japanu bilo preko 600 izdavača.¹⁵¹ Uglavnom su štampane knjige za budističke hramove i dobrostojeće pojedince iz različitih staleža, kao i knjige iz oblasti prava i istorije, ali isto tako, druga polovina štampanih izdanja bili su kineskih klasika i popularna literatura, pisana u *ukiyo zōshi* stilu. Tri najpoznatija i najuticajnije književnika Tokugava perioda bili su pisac *ukiyo zōshi* žanra, Ihara Saikaku (*Ihara Saikaku*),¹⁵² Macuo Bašo (*Matsuo Bashō*),¹⁵³ koji je pisao *haiku* poeziju, i Čikamacu Monzaemon (*Chikamatsu Monzaemon*),¹⁵⁴ najznačajniji japanski dramaturg. Osim njih, značajan uticaj na književnost, ali pre svega na vesternizaciju celokupnog društva, imao je Fukuzava Jukići koji je bio jedan od naznačajnijih zagovornika „civilizacije i prosvetljenja“. Mikiso Hane (*Mikiso Hane*) smatra da je on osoba koja je najviše doprinela upoznavanju Japanaca sa Zapadom.¹⁵⁵

Pozorište je karakterisala *nō* drama, u čijim su predstavama kombinovani budistička religija, šinto mitologija i istorijski događaji. Muzika nije bila ujednačena, muzičari su ljubomorno čuvali tajne svog zanata, načine sviranja, kao i pravljenja instrumenata. Muzika se razlikovala od oblasti do oblasti. Dečja muzika kao takva nije postojala, deca su nešto malo pesama učila u *terakoya* školama i iz *nō* predstava.

3.4.2. Lepe umetnosti u periodu Meidi restauracije

Kraj perioda Tokugava karakterisalo je slabljenje kvaliteta japanske umetnosti, zamiranje njenih tradicionalnih veština, stilova, vrednosti. Početak Meidi perioda, odlikovao je sveobuhvatni i opšteprihvaćeni uticaj Zapada i njegovih vrednosti u svim vidovima života u Japanu, pa i u umetnosti. Ovakvo oživljavanje umetničke scene prihvatanjem zapadnih stilova u umetnosti, kao da je doprinelo buđenju zamrle japanske kulture, a moglo bi se reći, i interesa za japanske tradicionalne stilove. Ipak, već posle nekoliko godina, u skladu sa društvenim promenama, japanska umetnost se vratila, autohtono japanskim vrednostima. Međutim, javio se problem kod određivanja „autohtono japanskih

and London, England, 2002, str. 161.

¹⁵¹ Ronald Philip Dore, *Education in Tokugawa Japan*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1965, str. 20.

¹⁵² O Ihari Saikaku videti više u Howard S. Hibbett, „Saikaku as a Realist“, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 15, no. 3/4, 1952, pp. 408–418, dostupno na: www.jstor.org/stable/2718236

¹⁵³ O Macuo Bašou videti više u Donald Keene, *World within Walls: Japanese Literature of the Pre-Modern Era, 1600-1867*, Grove Press Inc, New York, 1976, str. 71-122.

¹⁵⁴ O Čikamacu Monzemonu videti više u Donald Keene, *World within Walls: Japanese Literature of the Pre-Modern Era, 1600-1867*, Grove Press Inc., New York, 1976, str. 244-274.

¹⁵⁵ Mikiso Hane and Louis G. Perez, *Japan: The Historical Survey*, 2nd Edition, Westview press, Boulder, Colorado, 1992, str. 103.

vrednosti“. Takve vrednosti je bilo teško ustanoviti, odnosno odvojiti ono što je izvorno japansko od viševjekovnog kineskog uticaja pod kojim se formirao njihov konačni izgled. Ubrzo je ovakav stav i uzaludan pokušaj napušten i zamenjen sveobuhvatnom vesternizacijom umetnosti. Naravno, ni slikarstvo, nasuprot tome što bi u umetnosti trebalo da postoji umetnička sloboda, nije bilo izuzeto od upliva države. Ona je tokom čitavog perioda usmeravala i kontrolisala različite škole i stilove, sa određenim ciljem u datom trenutku (s obzirom na to da su se ciljevi s godinama menjali).

Kao rezultat rasta zapadnih uticaja, otvorena je Tehničko-umetnička škola (*Kōbu bijutsu gakkō*), 1876. godine, kao prva škola u kojoj je negovano i predavano zapadno slikarstvo. I u umetnosti, kao i u drugim oblastima života, japanska vlada se oslanjala na strane savetnike, pa su za profesore angažovana tri Italijana – slikar Antonio Fontanezi (*Antonio Fontanesi*), vajar Vincenco Ragusa (*Vincenzo Ragusa*) i arhitekta Đovani Kapeleti (*Giovani Vincenzo Cappelletti*). Od ukupnog broja od oko 500 stranih savetnika japanske vlade, angažovanih između 1873. i 1885. godine, njih 47 bili su angažovani kao profesori umetnosti.¹⁵⁶ Toliki njihov broj navodi na zaključak da ni umetnost nije bila zapostavljena, ostavljena bez plana i nadzora, samim umetnicima. I u ovoj oblasti su državna strategija i centralizovana vlast kontrolisale i usmeravale razvoj, u skladu sa onim što je postavljano kao potreba novog modernog društva.

Kako je u prvoj deceniji posle Meidi restauracije stav japanskih vlasti bio preuzimanje svega zapadnog, tako su i japanski tradicionalni stilovi u umetnosti zanemareni u korist modernih zapadnih tendencija. To je potisnulo do tada vodeći *yōga* stil u slikarstvu. Međutim, krajem sedamdesetih godina XIX veka započelo je vraćanje tradicionalnim vrednostima, pa su i japanske vlasti ponovo počele da podržavaju tradicionalne kulturne stilove, ponosno ih prikazujući na Svetskim izložbama i drugim međunarodnim izložbama. Kao rezultat vraćanja tradiciji, 1879. godine osnovano je i udruženje pod nazivom Društvo zmajevog jezera (*Ryūchikai*) sa ciljem da podrži i promoviše japanske tradicionalne stilove u umetnosti, ali istovremeno i da se bavi popularizacijom japanske umetnosti na Zapadu. Ipak, ni ovo udruženje, niti japanska vlada, sprovodeći ga na različite načine, nisu uspjeli da ostvare ovaj cilj. Zapadne umetnosti su u Japanu prihvatane i japanski umetnici su stvarali umetnička dela u različitim zapadnim stilovima. Međutim, reciprocitet kojem se Japan nadao u širenju japanske kulture na Zapad, nije zaživeo. U zapadnim zemljama je postojalo interesovanje za japansku umetnost, ali ne na način koji bi ugrozio ili zamenio postojeće stilove u različitim granama umetnosti, već kao zanimanje za orijentalne predmete, čija je egzotičnost bila u tome što su dolazili iz daleke, malo poznate zemlje. Na primer, Eduard Mane (*Edouard Manet*), Edgar Dega (*Edgard Dega*) i Henri Tuluz Lotrek (*Henry Toulouse Lautrec*) bili su pasionirani kolekcionari japanskih duboreza.¹⁵⁷

3.4.2.1. Slikarstvo

Slikarstvo je na početku perioda Meidi i dalje bilo pod uticajem Zapada, zaostalim iz poslednjih godina šogunata Tokugava. U Tehničko-umetničkoj školi, bio je zaposlen italijanski slikar Fontanezi, izuzetno uticajan strani savetnik u oblasti umetnosti. Zbog neslaganja sa japanskom vladom napustio je Japan, posle samo dve godine boravka. Po njegovom odlasku, 1878. godine, njegovi učenici su formirali udruženje koje je nastavilo da podržava zapadne slikarske stilove, stvarajući prvi nezavisni umetnički pokret u Japanu u modernom periodu.¹⁵⁸ U prvoj polovini Meidi perioda nastavio se trend učenja zapadnog slikarstva koje su podučavali strani učitelji, započet u periodu *bakumatsu*.

Pretposlednja decenija XIX veka, međutim, predstavljala je težak period za *yōga* umetnike, jer se naklonost javnosti usmerila na tradicionalne stilove japanske umetnosti. Vladajuće strukture su kroz uspešnu promociju tradicionalne umetnosti pokušavale da joj ponovo daju legitimno mesto i

¹⁵⁶ Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2002, str. 477.

¹⁵⁷ Shuichi Kato, *Spirit and Form*, Charles E. Tuttle Company, Rutland and Tokyo, 1994, str. 22.

¹⁵⁸ H. Paul Varley, *Japanese Culture*, 4th Edition, University of Hawaii Press, Honolulu, 2000, str. 265.

ulogu. Ova „naklonost ka tome da se sačuva ono što postoji“, imala je, međutim, još jednu dimenziju. Jedan od neskrivenih ciljeva bilo je podsticanje onih vrsta umetnosti koji su se dopadale strancima. Ideja je, naime, bila da se iskoristi pomama koja je na Zapadu vladala za japanskim predmetima.¹⁵⁹ Međutim, ponovno vraćanje japanskim vrednostima i stilovima u slikarstvu, koje se javilo u drugoj fazi promena u japanskoj kulturi tokom Meiji perioda, tokom osamdesetih godina XIX veka, nije u potpunosti prihvatilo tradicionalne stilove, već su se javile nove škole, koje su kombinovale tradicionalno japansko slikarstvo sa modernim tendencijama. Ovakve tendencije svakako su bile otežavajuće za stil *yōga*.

Jedan od najuticajnijih stranih savetnika, kada je japanska tradicionalna umetnost u pitanju, bio je Ernest Fenolosa (*Ernest Francisco Fenollosa*).¹⁶⁰ On je u Japan došao sa Univerziteta Harvard, 1878. godine, da bi predavao filozofiju i političku ekonomiju na novoosnovanom Tokijskom univerzitetu. Prvobitno je bio član Društva zmajevog jezera, da bi sa nekolicinom članova osnovao novo društvo za očuvanje i popularizaciju japanske tradicionalne umetnosti 1880. godine – Udruženje za vrednovanje slikarstva (*Kangakai*). Osim toga, svrha društva je bilo stvaranje mešovitog stila, odnosno korišćenje zapadnih tehnika, kao što je senčenje, u japanskoj tradicionalnoj umetnosti – slikanju na svili. Novi stil je nazvan japansko slikarstvo (*nihonga*) i pored tradicionalnog *yōga* slikarstva, tokom daljeg perioda Meiji ovaj stil je ostao najuticajniji. Ipak, zavisno od trenutnog raspoloženja kako vlasti, tako i javnosti prema zapadnim uticajima, ova dva stila su naizmenično bila vodeća u japanskoj umetnosti.

Osamdesetih i devedesetih godina XIX veka, budući da se smanjio entuzijazam za vrednosti Zapada i potencirala potreba za vraćanjem tradicionalnim japanskim vrednostima, i u umetnosti su počeli da jačaju stilovi koji su se okretali japanskom – kako tradicionalnom, tako i novim stilovima. Tehničko-umetnička škola je, usled novih stremljenja u slikarstvu i uopšte umetnosti, zatvorena 1883. godine, a umetnička dela koja su stvarana u zapadnom duhu nisu izlagana na izložbama koje je organizovala država – Domaćim izložbama slikarstva (*Naikoku kaiga kyōshinkai*) 1882. i 1884. godine. Fenolosa je, osim toga, sa svojim učenikom Okakutom Kakuzom (*Okakura Kakuzō*) 1887. godine osnovao Tokijsku školu lepih umetnosti (*Tokyo Bijutsu Gakko*), u kojoj se, u skladu sa njihovim stavovima, nije proučavalo *yōga* slikarstvo. Kenet Pajl smatra da su Fenolosa i Okakura pokušavali da nađu srednju poziciju između liberalnih, utilitarističkih i prozapadnih krugova, s jedne strane, i tradicionalističkih i ksenofobičnih, s druge. Pokušali su da stvore novu osnovu za japansku umetnost u amalgamu Istoka i Zapada, starog i novog, subjektivnog i objektivnog.¹⁶¹

Osim toga, u slikarstvu se javila težnja ka slikanju istorijskih tema, koje su trebalo da podrže formiranje nacionalnog identiteta i nacionalnog jedinstva.¹⁶² Emiko Jamanaši (*Emiko Yamanashi*) ukazuje na to da je insistiranje na istorijskim temama izazivalo diskusiju u javnosti u kojoj je, između ostalih, učestvovao i Tojama Masakazu (*Toyama Masakazu*), koji je, pošto je slikarstvo učio u Evropi i bio pod uticajem evropskog slikarstva i evropskih majstora, smatrao da su istorijske teme suviše i da je potrebno da se japansko slikarstvo okrene realnim, svakodnevnim temama.¹⁶³ U ovom periodu,

¹⁵⁹ Vinsent van Gog se divio japanskoj umetnosti: „Zavidim Japancima na ogromnoj jasnoći koja prožima njihov rad. Jednostavna je kao disanje, i oni crtaju figuru u samo nekoliko poteza.“ Shuichi Kato, *Spirit and Form*, Charles E. Tuttle Company, Rutland and Tokyo, 1994, str. 11.

¹⁶⁰ Fenolosa je u Japanu boravio 12 godina i tokom tog perioda je sakupljao japansku tradicionalnu umetnost. Više o tome videti u Felice Fischer, „Meiji Painting from the Fenollosa Collection“, *Philadelphia Museum of Art Bulletin*, Vol. 88, no. 375, 1992, pp. 1–24, dostupno na: www.jstor.org/stable/3795365

¹⁶¹ Kenneth B. Pyle, „Meiji Conservatism“, in *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 694.

¹⁶² Potrebi za stvaranjem nacionalnog jedinstva doprinelo je i pripajanje ostrva Hokaido Japanu, 1879. godine, koje su većinom naseljavali pripadnici naroda Ainu, koji sebe nisu smatrali Japancima.

¹⁶³ Emiko Yamanashi, „Western-Style Painting: Four Stages of Acceptance“, *Since Meiji: Perspectives on Japanese Visual Arts 1868-2000*, Edited by J. Thomas Rimer, University of Hawaii Press, Honolulu, 2012, str. 25.

iako je u fokusu bilo prikazivanje istorijskih tema, i dalje je proučavan stil *nihonga*. Okakura je, po Fenolosinom povratku u Ameriku,¹⁶⁴ 1898. godine, osnovao sopstvenu školu – Japansku akademiju lepih umetnosti (*Nihon bijutsuin*) koja je ubrzo postala najprestižnija institucija za promociju i podučavanje stila *nihonga*.

Ovu drugu fazu u razvoju slikarstva, karakterisao je masovan odlazak japanskih slikara u Evropu i Ameriku i učenje na samom izvoru. Najpoznatiji od njih bio je Kuroda Seiki (*Kuroda Seiki*), koji je slikarstvo učio u Parizu i, po povratku u Japan, uticao na prihvatanje zapadnih stilova. Svoje znanje i novu perspektivu iskoristio da se bavi razvojem japanskog slikarstva i lepih umetnosti. On je prvobitno bio zagovornik *yōga* stila, da bi, zatim, učestvovao u stvaranju nove škole slikanja „purpurne škole“ (*murasakiha*), koju je karakterisala tendencija da senke prikazuje ljubičastom bojom. Iako školovan pod uticajem impresionista, po svom povratku prigrlio je novi stil u slikarstvu *kōsōga*, slikanje velikih istorijskih kompozicija, koje su pretpostavljale istorijski narativ na koji su mogle da se oslone. Pored toga, Kuroda je smatrao da je suština ovakvih kompozicija predstavljanje večitih vrednosti – ljubavi, mira ili hrabrosti. Kuroda je sa sledbenicima izlagao u okviru novoosnovanog Udruženja belog konja (*Hakubakai*), čije je stvaralaštvo bilo u suprotnosti sa istorijskim temama Meidi udruženja lepih umetnosti (*Meiji bijutsukai*). Antipod Kurodinom lirskom stilu bilo je realistično slikarstvo drugog velikog slikara iz perioda Meidi – Asai Čua (*Asai Chū*), koji je sa svojim sledbenicima osnovao 1902. godine Pacifičko umetničko udruženje (*Taiheiyō gakai*). Ova dva društva su nastavila da paralelno postoje još dugi niz godina, zajedno negujući novonastale moderne japanske stilove u slikarstvu i zajedno izlažući na različitim izložbama.¹⁶⁵

Studije slikarstva u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama, na koje su japanski umetnici odlazili, stvorile su osnovu i ispunile preduslove za nastanak poslednje faze u slikarstva u Meidi periodu, koja je nastupila pred sam kraj ovog perioda, posle 1900. godine. Ovu fazu više nije karakterisalo puko preuzimanje zapadnih stilova, već prikazivanje novonastalih japanskih stilova, pre svega stilova *nihonga* i *yōga*. Cilj je bio da se, s jedne strane, utiče na formiranje ukusa modernog japanskog društva, a s druge, da se zapadnim zemljama prikaže moderno japansko slikarstvo, kao i to da je Japan dostigao odgovarajući, odnosno, civilizacijski nivo zapadnog sveta. Godina 1900. bila je prelomna jer je veliki broj japanskih umetnika prisustvovao Pariskom slikarskom salonu koji je održan te godine. Slikari koji su obeležili ovaj period bili su Wada Eisaku (*Wada Eisaku*), Okada Saburosuke (*Okada Saburōsuke*), Kanokogi Takeširo (*Kanokogi Takeshirō*), Micunani Kuneširo (*Mitsutani Kunishirō*) i Nakamura Fuzecu (*Nakamura Fuzetsu*). Sada su japanski slikari, školovani u inostranstvu, imali dovoljno znanja o Zapadu kako bi mogli da ga kritički primene na japanske tradicionalne stilove, kao i na novonastale slikarske pravce, kao i da prate kretanja u umetnosti u skladu sa zapadnim tendencijama. Osim toga, i novi stil koji se pojavio na Zapadu – secesija, imao je dosta sličnosti sa japanskim tradicionalnim slikarstvom – dvodimenzionalnost, prikazivanje prirode, dekorativnost, što je prihvatanje ovog modernog stila u Japanu, učinilo lakšim i prirodnijim. Pored toga, nova tendencija se javila i u shvatanju umetnosti u Japanu – Takamura Kotaro (*Takamura Kōtarō*) je objavio čuveni članak „Zeleno sunce“ (*Midori iro no taiyō*) u kojem je obrazložio potrebu za postojanjem potpune slobode u umetnosti i zalagao se za prestanak državnog mešanja i insistiranja na realizmu i naturalizmu.

3.4.2.2. Vajarstvo

Pojam skulpture (*chōkoku*) u Japanu se javio u vreme nastanka Tehničko-umetničke škole, 1876. godine. Pod zapadnim uticajem, vajarstvo je uvršteno u kurikulum ove škole. Vajarstvo u za-

¹⁶⁴ Fenoloza je posle svog povratka u Ameriku, 1912. godine, objavio knjigu „Epohe kineske i japanske umetnosti: kratak pregled istorije istočnoazijskog dizajna“ u dva toma. Videti više u Ernest Francisco Fenollosa, *Epochs of Chinese and Japanese Art: An Outline History of East Asiatic Design*, Stone Bridge Press, Berkeley and IBC Publishing, Tokyo, 2011.

¹⁶⁵ Možda najvažnija od svih izložbi u Japanu bila je Nacionalna izložba koju je Ministarstvo obrazovanja organizovalo po ugledu na Pariski slikarski salon. Svrha ove izložbe bila je prikazivanje (uspešnih) rezultata modernizacije.

padnom smislu reči u Japanu nije postojalo pre Meiđi restauracije, te su prvi učenici ove škole bili različite zanatlije koje su se bavile primenjenim umetnostima ili samo obradom nekog materijala.¹⁶⁶ Zato su, između ostalih, u školu primljeni budistički vajari Takamura Kōun (*Tamakura Koun*), Jama-da Kisai (*Yamada Kisai*), Šinkai Taketaro (*Shinkai Taketarō*), zanatlije koje su rezbarile slonovaču – Asahi Gjokuzan (*Asahi Gyokuzan*), Takenući Hisakazu (*Takenouchi Hisakazu*) i Išikava Homei (*Ishikawa Kōmei*), stolari Jonehara Unkai (*Yonehara Unkai*) i Kitamura Šikai (*Kitamura Shikai*) i kamenorezac Tavana Koseki (*Tawara Kōseki*). S obzirom na to da vajarstvo kao takvo ranije nije postojalo, njegov razvoj karakterisala je mogućnost kombinovanja različitih srodnih znanja koje su polaznici vajarske škole posedovali, japanske tradicije i zapadnih modernih rešenja. Međutim, iako je školovanje vajara bilo uspešno, nekolicina njih je 1887. godine osnovala Tokijsko društvo rezbara i zanatlija (*Tokyo Chōkōkai*). Ovo društvo je zagovaralo vraćanje tradicionalnim vrednostima, te su na taj način potencirali japanske korene svog novog zanimanja, a što je bilo u skladu sa tadašnjim tendencijama u umetnosti – vraćanju japanskim, autohtonim stilovima.

Ono što je takođe karakterisalo vajarstvo u periodu Meiđi restauracije bilo je i široko shvatanje pojma skulpture. Ono je bilo namerno široko postavljeno kako bi različiti vidovi trodimenzionalne umetnosti iz ranijih perioda mogli da se prikažu kao istorija vajarstva u Japanu, paralelna sa postojanjem vajarstva u zapadnom civilizacijskom okviru, koje se pre svega odnosilo na antičke skulpture. U takav proširen pojam skulptura uklapale su se religiozne budističke skulpture. Novost prihvaćena u vajarstvu bila je spomenik. Prva monumentalana skulptura u zapadnom stilu, nastala 1893. godine, bila je spomenik Omuri Masujiru (*Ōmura Masujirō*), osnivaču moderne japanske vojske. Time je započet dalji trend pravljenja masivnih skulptura.

U Tokijskoj školi lepih umetnosti, u skladu sa novim tendencijama koje su se odnosile na vraćanje tradiciji, vajarstvo prvobitno nije predavano. Ipak, 1896. godine uključen je i kurs vajarstva, koji je držao Kuroda Seiki. Nešto kasnije, Omura je pokušao da ustanovi šta tačno predstavlja vajarstvo, odvajajući zanatske tehnike, kao što je rezbarenje, od vajarstva i svrstavajući ga u primenjene umetnosti, što je, po Šuiju Tanaki (*Shūji Tanaka*), predstavljalo polaznu tačku za kasnije osiromašenje različitih stilova japanskog vajarstva.¹⁶⁷ Početkom XX veka, u poslednjoj fazi razvoja, u japanskom vajarstvu je prihvaćen stil naturalizma. Istovremeno, posle posete Pariskom slikarskom salonu 1900. godine, pojavile su se nove tendencije u japanskom vajarstvu, na koje je najznačajniji uticaj imao Ogist Roden, pod čijim je uticajem nastalo remek delo Ogivare Morie (*Ogiwara Morie*) „Žena“ (*Onna*), stvarajući novi pokret „rodenizam“ koji je postavio buduće standarde moderne skulpture u Japanu.

3.4.2.3. Arhitektura

Kao i u svim drugim oblastima umetnosti, Meiđi restauracijom, odnosno potrebom za modernizacijom, tradicionalni načini stvaranja dovedeni su u pitanje. Taj preokret je posebno očigledan u arhitekturi, gde je modernizacija podrazumevala promenu stilova u gradnji, ali, samim tim, to sa sobom nosilo i promenu tehnika i materijala koji su izgradnju pratili. Osim toga, zadatak arhitekture je bio nešto zahtevniji – arhitektura je imala i zadatak da gradnjom upravnih i javnih zgrada u zapadnom stilu istakne i potvrdi modernizaciju Japana, da podvuče njegov raskid sa „lošim običajima prošlosti“, kako je bilo navedeno u članu 4. Carske zakletve od pet članova.

U prvom periodu, koji je započeo još pre Meiđi restauracije, u poslednjim godinama šogunata Tokugava, prihvatane su zapadne ideje, ali bez arhitekata obrazovanih u zapadnom duhu, rezultati

¹⁶⁶ Slična situacija je u Evropi, tačnije Italiji, postojala početkom renesanse, kada nije postojao pojam vajara, već su korišćeni različiti nazivi za zanatlije koje su radile u raznovrsnim materijalima: *statuarii* (rade u kamenu), *sculptores* (u drvetu), *caleatores* (u metalu), *factores* (u glini). Vladislav Tatarkjevič, *Istorija šest pojmova: Umetnost. Lepo. Forma. Stvaralaštvo. Podržavanje. Estetski doživljaj*, Nolit, Beograd, 1980., str. 25.

¹⁶⁷ Shūji Tanaka, „Sculpture in Western-Style Painting: Four Stages of Acceptance“, *Since Meiji: Perspectives on Japanese Visual Arts, 1868-2000*, Edited by J. Thomas Rimer, University of Hawaii Press, Honolulu, 2012, str. 283.

do kojih se moglo doći bili su polovična rešenja, kombinacija istočne i zapadne arhitekture, s tim što su se rešenja zapadne arhitekture uglavnom svodila na dekorativne elemente i dostupne materijale. Za razliku od slikarstva, puko podražavanje u arhitekturi je bilo neodrživo, s obzirom na to da su za gradnju objekata, osim znanja, bili potrebni i tehnika i materijali sa kojima Japanci još uvek nisu bili upoznati. Zato je već početkom perioda Meidi restauracije, 1873. godine, osnovan Carski koledž za tehniku (*Kōbu Daigakkō*). U sledećoj fazi, posle školovanja prvih japanskih arhitekata na ovom koledžu, koje se poklopilo sa periodom smanjenog entuzijazma za zapadne vrednosti, nastupila je faza građenja delimično u tradicionalnom, a delimično u zapadnom stilu, tačnije, sada je postojao tehnički osnov za gradnju u zapadnom stilu, ali je ponovo jačao uticaj tradicionalnog japanskog stila gradnje.

Ipak, bez obzira na jačanje ili slabljenje okrenutosti Zapadau, čije su se faze smenjivale u umetnosti tokom perioda Meidi restauracije, u arhitekturi, tokom celog perioda, vesternizacija se uglavnom zadržala na zidanju zgrada za javno korišćenje u zapadnom stilu, dok su privatne kuće zadržale uglavnom tradicionalnu arhitekturu. Razlozi za zadržavanje tradicionalnog stila u izgradnji privatnih kuća bili su dvojaki, praktične i emotivne prirode. Japanci su se odlučivali za tradicionalna rešenja kako zbog niže cene gradnje tradicionalnih kuća, tako i zbog ličnog izbora da žive u tradicionalnim japanskim kućama. Jedini izuzetak kod izgradnje privatnih kuća, bile su kuće koje su u zapadnom stilu građene za strane savetnike.

Prvi pokušaj izvođenja velikog arhitektonskog projekta bila je obnova dela Tokija – Ginze, uništenog u požaru, 1872. godine. Ovim projektom, koji je radio irski građevinski tehničar Tomas Voters (*Thomas J. Waters*), dotadašnje drvene kuće i uske ulice zamenjene su prostranim i svetlim zgradama od cigle i širokim ulicama. Međutim, ovaj projekat nije bio naročito dobro prihvaćen u javnosti, niti je u potpunosti izveden prema Votersovoj zamisli. Samo su pročelja zgrada morala da budu izgrađena u skladu sa projektom, dok su prostorije i zadnja dvorišta, po želji Japanaca, ostajala verna tradicionalnom stilu gradnje japanskih kuća. Druga zgrada od javnog značaja koja je izgrađena u zapadnom stilu, inače jedna od najznačajnijih javnih zgrada tako građenih, bio je Paviljon rike jelena (*Rokumeikan*), 1884. godine. Ova zgrada, namenjena javnim okupljanjima, bila je, pre svega, sazidana sa ciljem da strancima prikaže uspešnu modernizaciju Japana, da bi kasnije postala poznata i kao simbol vesternizacije Japana tokom perioda Meidi restauracije.

Ipak, kako Dejvid i Mićiko Jang (*David and Michiko Young*) smatraju, ključna odlika modernizacije sprovedene tokom Meidi perioda, bila je sazrevanje i napredovanje japanske arhitekture, a ne obavezno njena vesternizacija.¹⁶⁸ Može se zaključiti da je arhitektura, i pored velikog truda države da nametne nove stilove, koje su bili primenjeni na javnim upravnim zgradama, bila jedna od oblasti u koju modernizacija Japana u periodu Meidi resturacije nije unela mnogo promena.

3.4.2.4. Muzika i pozorište

I muzika je, kao i druge umetnosti, morala da bude usklađena sa zapadnim kanonima, stilovima i stremljenjima. Japanski zvaničnici su, odmah po restauraciji, insistirali na vesternizaciji muzike, međutim, ubrzo je ovaj kurs unekoliko promenjen i pojavila se potreba za uređivanjem muzičke scene, s obzirom na njen simboličan značaj za stvaranje novog nacionalnog identiteta modernog Japana. Muzika je u ranijim periodima imala značajnu ulogu u različitim kako religijskim ritualima, tako i u dvorskim ceremonijama. Kako je u toku bilo stvaranje novog nacionalnog identiteta, vlast je bila zainteresovana za određivanje odgovarajuće muzike koja bi taj povratak pratila i uobličila. Izava Šuji (*Izawa Shūji*) bio je poznati reformator muzike u periodu Meidi i Marius Jansen smatra da je on bio uveren da je postojeća popularna kultura bila deo „loših običaja prošlosti“ i da je, samim tim, postojala potreba za njenom transformacijom.¹⁶⁹

¹⁶⁸ David and Michiko Young, *Introduction to Japanese Architecture*, Periplus, 2004, str. 111.

¹⁶⁹ Marius B. Jansen, *Making of Modern Japan*, the Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2002, str. 474.

Osim toga, i svakodnevni život je bio u značajnoj meri isprepletan sa različitim muzičkim stilovima. Period Meiji su karakterisale tri vrste muzike, koje su, slično različitim religijama, formirale jedinstvenu muzičku kulturu Japana. Tradicionalna muzika iz perioda Tokugava, *gagaku*, koja se izvodila na carskom dvoru, nastavila je da bude popularna i tokom perioda Meiji. Druga vrsta muzike koja se slušala bila je, u tom trenutku, popularna azijska muzika. Treća vrsta je obuhvatala različite stilove evropske i američke muzike, klasičnu muziku pre svega. *Gagaku* se najčešće izvodio prilikom državnih ceremonija, s obzirom na to da je tokom celog perioda Meiji restauracije ličnost cara bila deifikovana, te je bila potrebna odgovarajuća muzika koja je vezivala njegovu ličnost sa šintoizmom i vekovima prošlosti.

Modernizacija japanske muzike započela je imitiranjem zapadnih vojnih orkestara, jer je sa uvođenjem zapadnog modela vojske, uvedena i imitacija zapadne vojne muzike. Elizabet Mej (*Elizabeth May*) smatra da su na Japance i njihovo okretanje zapadnoj muzici, odnosno, formiranju orkestara u zapadnom stilu, presudni uticaj imala dva vojna orkestra koja su pratila komodora Perija prilikom njegove prve posete Japanu.¹⁷⁰ Već 1871. godine u japansku vojsku, tada već reformisanu po uzoru na francusku vojsku, uveden je prvi vojni orkestar, a uskoro je formiran i mornarički orkestar, po uzoru na onaj koji je imala britanska mornarica, i ova dva orkestra su održala prve javne koncerte na kojima je izvođena zapadna muzika. Jasuko Cukahara (*Yasuko Tsukahara*) ističe da su melodije koje su svirali vojni orkestri bile zapadne, ali da su određene japanske ideje uklapane u zapadni kontekst, kako bi izrazile japanski identitet u ceremonijalnom prostoru.¹⁷¹

Ubrzo su se zapadni uticaji preneli i na druge, civilne oblasti muzike. Japanska vlada je ispravno razumela potrebu indoktrinacije koja započinje još od malih nogu, te je modernizaciju sprovedila i među najmlađim stanovnicima Japana. Kako se insistiralo na modernizaciji obrazovanja, američki profesor Luter Mejson (*Luther Whiting Mason*) je 1880. godine angažovan kako bi sastavio prvu pesmaricu za japansku decu. U pesmarici koju je sastavio, polovina pesama je imala zapadne melodije, na koje su napisani stihovi japanskih pesnika, dok su drugu polovinu činile prilagođene stare japanske melodije, u novom zapadnom aranžmanu.¹⁷²

Prva zapadna opera izvedena na japanskom jeziku bila je Glukova opera „Orfej i Euridika“, 1903. godine.¹⁷³ Iako su dela klasične muzike izvođena širom Japana, istovremeno se zadržao interes za tradicionalnu japansku muziku, pre svega na individualnom nivou, odnosno, japanska muzika nije bila nametana od strane države, ali su u njoj svakodnevno uživali Japanci. Iako su izvođeni zapadni pozorišni klasici, kao što su Šekspir i Molijer, prevedeni na japanski jezik, tradicionalno pozorište *nō* je zadržalo uobičajene forme predstava. Padom Tokugava šogunata, *nō* je ostalo bez podrške države, odnosno šoguna, koji su bili patroni ovog oblika scenske umetnosti, ali je nastavilo da postoji neizmenjeno tokom čitavog Meiji perioda, sve do današnjih dana. Osim ove forme pozorišta, i *kabuki* pozorište se održalo bez promena. Naravno, u prvom naletu, pokušana je i njegova vesternizacija, ali joj se *kabuki* u potpunosti odupreo, i kao i *nō*, nastavio je da postoji u izvornom obliku, do danas.

3.4.2.5. Književnost

Donald Kin smatra da je japanska književnost krajem Tokugava i početkom Meiji perioda bila na svojim najnižim granama, da su se književna dela svodila na bezlične sadržaje nalik tračevima.¹⁷⁴ Ipak, promene u književnosti pod uticajima Zapada nisu mogle da budu brze. Bilo je potrebno dosta

¹⁷⁰ Elizabeth May, „The Influence of the Meiji Period on Japanese Children’s Music“ in *Journal of Research in Music Education*, Vol. 13, no. 2, 1965, pp. 110–120, str. 112., dostupno na: www.jstor.org/stable/3344448.

¹⁷¹ Yasuko Tsukahara, „State Ceremony and Music in Meiji-era Japan“ in *Nineteenth-Century Music Review*, Volume 10, Issue 2, Dec. 2013, pp. 223-238, str. 5., dostupno na: <https://doi.org/10.1017/S1479409813000244>

¹⁷² Andrew Gordon, *A Modern History of Japan*, Oxford University Press, Oxford, 2014, str. 106.

¹⁷³ William G. Beasley, *The Japanese Experience: A Short History of Japan*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1999, str. 225.

¹⁷⁴ Donald Keene, „Introduction“ *Modern Japanese Literature: From 1868 to the Present Day*, Anthology Compiled and Edited by Donald Keene, Charles E. Tuttle Company, Rutland and Tokyo, 1994, str. 13.

vremena da se upozna zapadna civilizacija, kako bi se preuzeo i razumeo kvalitetan psihološki roman, u to vreme popularan na Zapadu.

Krajem Tokugava i početkom Meidi perioda, postojala je velika potražnja za prevodima zapadnih književnih dela. Jedno od prvih prevedenih dela bio je „Robinzon Kruso“,¹⁷⁵ a veoma su bila popularna i dela Žila Verna. Prvi pokušaji pisanja u zapadnom stilu vide se u romanima koji su prikazivali smelo, čak drsko ponašanje, neki od njih su se bavili, u skladu sa dešavanjima u Japanu, i revolucijama u različitim delovima sveta, ali Skot Morton (*Scott Morton*) smatra da ovakva dela nisu imala naročitu literarnu vrednost.¹⁷⁶ Prvi celokupni prevod nekog zapadnog romana na japanski jezik bio je roman Edvarda Litona (*Edward Bulver Lytton*) „Ernest Maltravers“, objavljen 1878. godine.¹⁷⁷ Prvi originalan roman moderne japanske literature, nastale pod uticajem zapadne književnosti, bio je „Odbegli oblak“ (*Ukigumo*), objavljen u tri dela, u periodu od 1877. do 1879. godine, koji je napisao Futabatei Šimei (*Futabatei Shimei*). Kin smatra da je uticaj na ovaj roman nesumnjivo imao Turgenjev, čije pripovetke je Šimei prevodio na japanski jezik.¹⁷⁸ S druge strane, postojala je i tradicionalna struja japanskih književnika, koji su, bez obzira na modernizaciju, zadržali originalan tradicionalni izraz, što se pre svega odnosilo na roman i pripovetku.

Sredinom osamdesetih godina XIX veka, sledeći pristalice tradicionalnog i modernog, nastala su dva društva – Društvo prijatelja ljudi (*Min'yiisha*) i Društvo za političko obrazovanje (*Seikosha*). Jedan od osnivača Društva prijatelja ljudi, Tokutomi Soho (*Tokutomi Sohō*), kritikovao je preuzimanje samo materijalnih vrednosti sa Zapada, kakvo je zastupao Fukuzava, a ne i duhovnih, i kao jedini način modernizacije video je preuzimanje i materijalnih i duhovnih vrednosti Zapada. Jedan od vođa Društva za političko obrazovanje, Mijake Securei (*Miyake Setsurei*), nasuprot tome, smatrao je da su za modernizaciju od ključnog značaja nacionalne karakteristike svakog naroda, koje ga čine posebnim, te da je najvažnije zadržati tradicionalno i ono japansko. Zato su pod njegovim uticajem ponovo objavljivana dela japanske tradicionalne književnosti, *waka* poezija, književnost iz perioda *genroku*, dela Saikakua, Bašoa i Čikamacua.

Bez obzira na sukobe dve frakcije, književnost se ipak razvijala svojim tokom. Ozaki Kojo (*Ozaki Koyō*) je, 1897. godine, napisao „Zlatnog demona“ (*Konjiki Yasha*), roman koji se odlikovao bogatim poetskim stilom. U nešto realističnijem, ali i dalje tradicionalnom stilu, roman „Odrastanje“ (*Takekurabe*) objavila je književnica Higuči Ičijo (*Higuchi Ichiyo*) 1895. godine. Prvi roman objavljen pod uticajem romantizma bio je „Igračica“ (*Maihime*), koji je napisao Mori Ogai (*Mori Ogai*), koji je živio u Nemačkoj. S druge strane, poezija i drama su u potpunosti zadržale svoje tradicionalne oblike. Evropska poezija se dosta prevodila, međutim, to nije uticalo na postojeće japanske poetske stilove, niti je zapadna poezija menjala tradicionalnu japansku.

Početak XX veka doveo je do nenadanog napretka i razvoja moderne japanske književnosti. Predvodio ga je Nacume Soseki (*Natsume Soseki*), koji je 1905. godine objavio roman „Ja sam mačka“ (*Wagahai wa neko de aru*). U ovom, poslednjem periodu razvoja japanske književnosti, moderna književnost se u potpunosti distancirala od evropskih i zapadnih uzora. Počela je da samostalno stvara dela vredna pažnje u evropskom duhu, ali ne imitirajući ih, već sa dubokim razumevanjem stila pisanja, kao i sadržine. Donald Kin smatra da je za ovu promenu odgovorna pobeda Japana u rusko-japanskom ratu, koja je japanskoj naciji, po njemu, vratila osećanje samopoštovanja i vrednosti.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Za koga je njegov prevodilac na japanski jezik mislio da su u pitanju stvarni događaji.

¹⁷⁶ W. Scott Morton, J. Kenneth Olenik, *Japan: Its History and Culture*, 4th Edition, McGraw-Hill Inc., New York, 2005, str. 155.

¹⁷⁷ Donald Keene, „Introduction“ in *Modern Japanese Literature: From 1868 to the Present Day*, Anthology Compiled and Edited by Donald Keene, Charles E. Tuttle Company, Rutland and Tokyo, 1994, str.15.

¹⁷⁸ *Ibid.*, str. 18.

¹⁷⁹ *Ibid.*, str. 25.

3.5. Hibridni model teorije pravnih transplanata primenjen na prenošenje znanja u oblasti japanske kulture u periodu Meiji restauracije

U skladu sa ciljem istraživanja u ovoj doktorskoj disertaciji, koji je ispitivanje postojanja i mogućnosti primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata, u daljem tekstu ovog poglavlja analiziraće se mogućnost postojanja i primene hibridnog modela na prenošenje umetničkih stilova, rešenja i ideja, jednom rečju, znanja zapadnih država u različite oblasti japanske kulture. Na isti način na koji se metodom pravnih transplanata prenose pravna rešenja iz jedne države u drugu, odnosno iz pravnog sistema države davaoca u pravni sistem države primaoca, u nastavku ovog poglavlja doktorske disertacije će se, u skladu sa izloženom hipotezom o ispitivanju postojanja hibridnog modela teorije pravnih transplanata, na oblast japanske kulture primeniti hibridni model teorije pravnih transplanata, kojim će se ispitati eventualno prenošenje različitih znanja, odnosno stranih modela u drugim oblastima života, osim u pravu, (konkretno – u religiji, obrazovanju i lepim umetnostima.)

Osnovni preduslov za ispitivanje postojanja hibridnog modela teorije pravnih transplanata jeste utvrđivanje činjenice da je do promena došlo. U slučaju preuzimanja zapadnih znanja u periodu Meiji restauracije, ovo je opštepoznata činjenica. Na nju ukazuju svi autori koji se ovom materijom bave. Na primer, Urs Cahman (*Urs M. Zachmann*) smatra da su moderno zapadno znanje i klasično kinesko učenje tokom Meiji perioda koegzistirali¹⁸⁰, što je naravno, jedino moguće ukoliko je došlo do prenošenja zapadnih znanja u Japan tokom perioda Meiji restauracije.

Drugi uslov koji mora da bude ispunjen kako bi moglo da se govori o postojanju hibridnog modela teorije pravnih transplanata jeste postojanje državnog projekta, odnosno planiranog i organizovanog preuzimanja znanja u određenoj oblasti, u ovom slučaju, u japanskoj kulturi. I ova pretpostavka je u slučaju japanske kulture u periodu Meiji restauracije, ispunjena. Vlada Japana je angažovala veliki broj stranih savetnika da bi svojim znanjem pomogli vesternizaciju i modernizaciju Japana u tom periodu. Hirakava Sukehiro (*Hirakawa Sukehiro*) kaže da su Japanci smatrali da strani savetnici treba da imaju samo privremenu ulogu u podučavanju Japanaca zapadnim znanjima i da se što kraće zadrže u Japanu.¹⁸¹

Međutim, iako su obe činjenice koje uslovljavaju postojanje hibridnog modela, ispunjene, uticaj zapadnih ideja se, s obzirom na pomenuto ugledanje na zapadne države, može videti u nekim, ali ne u svim oblastima japanske kulture u užem smislu. Zato je, prilikom razmatranja postojanja hibridnog modela teorije pravnih transplanata u japanskoj kulturi, potrebno ispitati ga u različitim oblastima „japanske kulture“, koje su prethodno obrađene u ovom poglavlju doktorske disertacije: religiji, obrazovanju i lepim umetnostima.

Ukoliko se prvo razmotri mogućnost postojanja hibridnog modela u oblasti japanske religije, može se zaključiti da su različita verovanja koja je čine bila primer prenošenja znanja iz drugih država u Japan, te se ispitivanje prenošenja znanja putem hibridnog modela može sprovesti. Međutim, iza takvog preuzimanja znanja nije stajao državni projekat – planirano preuzimanje religija, već su, u slučaju budizma i hrišćanstva, misionari sami dolazili u Japan, a ne na poziv cara ili vladajućih slojeva. Jedini izuzetak u ovom slučaju bio je konfucijanizam.¹⁸² Ipak, važno je istaći da se nastanak japanske

¹⁸⁰ Urs M. Zachman, *China and Japan in the Late Meiji Period: China Policy and Japanese Discourse on National Identity, 1852-1904*, Routledge, London and New York, 2009, str. 18.

¹⁸¹ Hirakawa Sukehiro, „Japan's Turn to the West“, in *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 470.

¹⁸² Japanski carevi su, između V i VIII veka, slali misije u Kinu, sa ciljem da u Japan donesu različita kineska učenja i znanja pa bi se zato moglo tvrditi da je formiranje spleta religija i verovanja delimično i rezultat primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata. Međutim, s obzirom na to da je ovaj način preuzimanja korišćen mnogo pre perioda Meiji restauracije, koji je predmet ispitivanja ove doktorske disertacije, ovaj zaključak se neće koristiti u daljem ispitivanju

religije i dolazak različitih misionara dešavao pre Meiđi restauracije, te se ovaj period i zaključci u vezi sa njim neće koristiti u daljem tekstu ove doktorske disertacije. Ispitivanje će se fokusirati na eventualno prenošenje religijskih učenja tokom perioda Meiđi restauracije.

U periodu Meiđi restauracije nije postojao državni projekat kojim je bila planirana izmena postojeće japanske religije, odricanje od nje, ili preuzimanje neke druge religije. Do promena u oblasti postojeće japanske religije tokom ovog perioda, a na šta se ukazalo u ranijem tekstu ovog poglavlja,¹⁸³ nije dolazilo usled preuzimanja znanja iz drugih država i religija, već su svi pokušaji modernizacije dolazili iznutra, iz samog japanskog društva i iz vladajućih struktura, usled potrebe Japana za prilagođavanjem novonastaloj situaciji – potreba za jačanjem carske pozicije, i kao odgovor na spoljne pritiske. ukidanje zabrane hrišćanstva. Sprovedene promene ticale su se jačanja uticaja jedne postojeće religije u odnosu na druge – šintoizma u odnosu na do tada uticajni, budizam, kao i usled toga, borbe između budizma i hrišćanstva za dominantniju poziciju. Ipak, učinjene promene bile su minimalne. Nisu uneta nova znanja, doktrine ili učenja, niti je postojećem amalgamu različitih verovanja priključena nova religija.

Na osnovu toga se može zaključiti da tokom Meiđi restauracije nije došlo do promena u japanskoj religiji i verovanjima. Ona nije suštinski izmenjena u odnosu na japansku religiju iz perioda Tokugava, niti je to bila namera vladajućih slojeva i države. Promene nastale u periodu Meiđi svele su se na jačanje jedne religije u odnosu na drugu, ali suština onoga što se naziva japanskom religijom je ostala ista. U skladu sa navedenim, može se izvesti zaključak da u periodu Meiđi restauracije u oblasti religije nije došlo do prenošenja znanja putem hibridnog modela teorije pravnih transplanata. Time se dalje ispitivanje o eventualnom autoritetu koji je uživala država ili religije iz koje je novo učenje preuzimano, ili njegovoj dostupnosti, neće ni sprovoditi.

U oblasti obrazovanja se pre svega, može ustanoviti postojanje preuzimanja stranih znanja. Postojanje hibridnog modela teorije pravnih transplanata se može ispitati, s obzirom na to da je u oblasti obrazovanja u periodu Meiđi restauracije došlo do organizovanog preuzimanja znanja zapadnih sila. Meiđi vođe su obrazovanje, pored prava, videle kao oblast koju najpre treba modernizovati. Naravno, modernizacija je podrazumevala preuzimanje zapadnih modela. Vilijam Bizli (*William G. Beasley*) ističe da je obrazovanje bilo jedna od oblasti koju su Japanci najviše proučavali prilikom različitih misija kako onih pre, tako i onih posle Meiđi restauracije.¹⁸⁴ Na osnovu toga se može zaključiti da je postojala namera države da znanje preuzme iz drugih obrazovnih sistema, te je osnovni uslov za ispitivanje postojanja hibridnog modela teorije pravnih transplanata ispunjen.

Modernizacija u oblasti školstva i obrazovanja je započela pod francuskim, a nastavljena je pod američkim uticajem. Prvobitni uticaj Francuske je poticao još sa kraja Tokugava perioda i logično je bilo okretanje njoj i kada je obrazovanje u pitanju. Američki uticaj se javio kao rezultat Ivakura misije, prilikom čijeg boravka u Sjedinjenim Američkim Državama posebna pažnja je posvećena američkom obrazovnom sistemu. Članovi misije su posetili različite američke obrazovne institucije (između ostalih i Smitsonijan institut i školu, vojnu akademiju Vest Point i Denman školu za devojke), a neki od članova misije su tamo ostali da uče i studiraju, te su se po završenim studijama vratili u Japan. Osim toga, japanska vlada je angažovala i veliki broj stranih učitelja i profesora:– Dejvida Murej, Ernesta Fenolosu, Franca Abrahama (*Franz Abraham*), Hermana Alburga (*Hermann Ahlburg*), Gotskog Daniloviča (*Gotski Danilovich*), Džejmisa Kidera (*James Kidder*) i mnoge druge.

S obzirom na to da je preuzimanje znanja u oblasti školstva i obrazovanja potvrđeno na osnovu postojećih istorijskih činjenica, što potvrđuju i mišljenja različitih autora, (preuzeti su modeli obrazovnih institucija, pedagoških mera i angažovani su različiti strani stručnjaci), jasno je da postoji

postojanja hibridnog modela.

¹⁸³ V. Poglavlje III., 3.2.3. Japanska religija u periodu Meiđi restauracije

¹⁸⁴ William G. Beasley, *The Japanese Experience: A Short History of Japan*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1999, str. 221.

evidentan uticaj stranih znanja, kao i njihovo organizovano preuzimanje, u skladu sa kojima je japanski obrazovni sistem unapređen i modernizovan. Zato se na osnovu svega navedenog može zaključiti da je Japan od zapadnih sila preuzimao znanja u oblasti obrazovanja putem hibridnog modela teorije pravnih transplanata.

Pošto je potvrđeno postojanje hibridnog modela, teorijsko ispitivanje se može proširiti i na pitanje da li su presudni uticaj na to iz koje države će se znanje preuzeti, imala dva činioca teorije pravnih transplanata, koji određuju iz koje države ili kojeg sistema će pravo, a u slučaju primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata, znanje, biti preuzeto. Ta dva činioca su, kao što je već navedeno u prvom poglavlju ove doktorske disertacije, autoritet sistema davaoca i dostupnost sistema davaoca.

Kod preuzimanja znanja u oblasti obrazovanja, autoritet koji je odredio iz kog društvenog i obrazovnog sistema će znanje biti preuzeto, zasnivao se na uzrocima modernizacije. Budući da je modernizacija bila rezultat kako potrebe da se Japan uskladi sa zapadnim silama, tako i hitnosti tog usklađivanja, države koje su za Japance predstavljale autoritet kod pozajmljivanja obrazovnih modela i znanja, bile su, pre svega, zapadne sile sa kojima su zaključeni neravnopravni ugovori – Amerika i evropske države, zbog kojih je modernizacija i sprovedena. Autoritet se zasnivao kako na činjenici da su to bile sile koje su bile uzor Japanu u njegovoj modernizaciji, tako i na činjenici da su članovi, bilo Ivakura misije, bilo drugih misija, posetili ove zemlje, te su njihovi pozitivni utisci takođe uticali na povećavanje poštovanja prema znanjima iz ovih zemalja. Osim toga, autoritet zapadnih sila su osnaživali i sami Japanci koji su se školovali u inostranstvu, u nekoj od tih država, te su iz prve ruke mogli da se uvere u kvalitet obrazovanja u tim zemljama, a koji je bio u skladu sa ciljevima koje su Japanci želeli da postignu (u pitanju je bilo, pre svega, jačanje ekonomske moći, čiji su osnov Japanci videli u znanju koje je omogućavalo brzu i uspešnu industrijalizaciju zemlje).

Dostupnost se kod preuzimanja znanja iz obrazovanja zasnivala na, pre svega, poznavanju jezika zemlje iz koje se znanje preuzimalo, uz mogućnost pribavljanja odgovarajućih knjiga. U prvoj fazi, logičan izbor bio je francuski obrazovni sistem, zbog postojeće saradnje i bliskosti sa Francuskom, koja se razvijala još u vreme Šogunata, i poznavanja francuskog jezika. Taj model je kasnije zamenjen američkim modelom, što je bio rezultat Ivakura misije i upoznavanja sa američkim sistemom obrazovanja, koji je na Japance ostavio jak utisak, kao i boljeg poznavanja engleskog jezika. Tome je svakako doprineo i otvoren i srdačan odnos koji su Amerikanci imali prema Ivakura misiji – oni su članove japanske delegacije upoznali sa školskim sistemom i organizovali su im posete različitim obrazovnim institucijama.

Ukoliko se hibridni model teorije pravnih transplanata ispituje u oblasti lepih umetnosti, odnosno u japanskoj književnosti, slikarstvu, vajarstvu, arhitekturi i muzici, može se zaključiti sledeće: i u oblasti lepih umetnosti, odnosno u japanskoj književnosti, slikarstvu, vajarstvu, arhitekturi i muzici u periodu Meidi može se ustanoviti postojanje stranih stilova i znanja, prenetih u Japan. Kultura je od strane Meidi vođa viđena kao način za lakše sprovođenje modernizacije, odnosno prihvatanjem i popularizacijom zapadne umetnosti stvaran je utisak uspešne modernizacije Japana, koji je, istovremeno, podsticao Japance da lakše prihvate promene u drugim oblastima života. Na osnovu toga može se zaključiti da je u japanskoj kulturi vesternizacija umetnosti bila državni projekat, te je samim tim ispunjen uslov za ispitivanje prenošenja znanja putem hibridnog modela teorije pravnih transplanata.

Ivakura, a i druge misije su tokom svojih boravaka u državama zapadnog sveta posećivale i galerije, muzeje, koncerte i pozorišta, upoznavajući se sa različitim vidovima umetnosti. Angažovani su strani umetnici da bi na različitim školama i univerzitetima u Japanu predavali muziku, slikarstvo, vajarstvo, arhitekturu. Osim toga, japanski studenti su slati na studije različitih umetnosti, koji su se, po okončanju studija, vraćali u Japan, donoseći nove zapadne stilove. Kako su u umetnosti prihvatani različiti zapadni stilovi, neki kopiranjem, a neki koji su kombinovanjem sa tradicionalnim japanskim stvarali nove stilove (na takav način je, npr., u slikarstvu nastao stil „purpurne škole“), jasno je da je znanje u oblasti lepih umetnosti prenošeno putem hibridnog modela teorije pravnih transplanata.

Sledstveno tome, može se ispitati i da li su ispunjeni kriterijumi autoriteta i dostupnosti, odnosno da li su oni bili presudni prilikom izbora zemlje iz koje će znanje biti preuzeto. Iz svega ranije navedenog, i kod lepih umetnosti može se ustanoviti organizovano preuzimanje znanja iz različitih država Evrope i iz Sjedinjenih Američkih Država, s obzirom na potrebu modernizacije. Zemlje u okviru zapadnog civilizacijskog kruga iz kojih će se znanje preuzimati i strani savetnici koji će biti angažovani, bili su birani takođe na osnovu autoriteta, odnosno ugleda koji je određena zemlja uživala u određenoj vrsti umetnosti, te su se tako za slikarstvo, vajarstvo i arhitekturu angažovali italijanski i francuski umetnici, od kojih je možda najveći uticaj imao Italijan, Antonio Fontanezi.

Za dostupnost sistema iz kojeg će se preuzimati znanje, i ovde je bila od značaja prethodna saradnja sa Francuskom, odnosno poznavanje francuskog jezika, pa je Francuska svakako bila polazna osnova za proučavanje umetnosti. Pored toga, Francuska i jeste bila poznata po različitim vrstama umetnosti, pa su mnogi japanski umetnici odlazili na studije slikarstva i vajarstva u Francusku. Što se muzike tiče, preuzimana su dela klasične muzike, a za muzičko obrazovanje dece bio je angažovan Amerikanac Dejvid Murej (*David Murray*), što je takođe bio rezultat Ivakura misije. Na osnovu svega toga, može se zaključiti i da je u oblasti lepih umetnosti u Japanu u periodu Meidi restauracije korišćen hibridni model teorije pravnih transplanata u preuzimanju znanja zapadnih država, kao i da su prilikom odabira država iz kojih će potrebno znanje biti preuzeto, presudan uticaj imali autoritet države iz koje se znanje preuzima, kao i njegova dostupnost.

3.6. Osvrt na promene do kojih je došlo u japanskoj kulturi u periodu Meidi restauracije

Iako se smatra da Meidi restauracija nije bila revolucija, promene koje su njom nastupile odnosile su se na sve oblasti života, obuhvatale su različite nauke, tehniku, industriju, privredu, pravo, religiju, etičke modele, obrazovanje, i umetnost. Prve promene u svim oblastima u periodu Meidi u početku su imale zajedničku i jedinstvenu ideju vodilju – da je potrebno prigrliti sve zapadno.

Na polju religije, ta tendencija je rezultirala ukidanjem zabrane hrišćanstva, ubrzo po Meidi restauraciji. Istovremeno, Japanu je bilo potrebno da formalizuje religiju koja će cara vezivati za njegovo božansko poreklo, i time opravdati obavezu podanika da mu duguju pokornost i odanost, što je garantovalo i lakše upravljanje njima, i samim tim bržu, i lakšu modernizaciju u skladu sa idejama Meidi vođa. Ali, odmah za tom tendencijom, javila se sledeća, koju je karakterisala hao-tičnost – odnos prema postojećim religijama se menjao i pojedine religije su bile podržavane ili odbacivane od različitih istaknutih pojedinaca, zavisno od različitih perioda Meidi restauracije, jednog u kojem je podržavana vesternizacija, ili naprotiv, sledećeg, koji je karakterisao pojačani nacionalizam.

Rezultat viševkovnog suživota šintoizma i budizma bio je njihova spojenost u jedno vero- vanje u kojem se njihova učenja, filozofije i rituali prepliću, bez međusobnog isključivanja. Tokom vekova zajedničkog postojanja, javljali su se periodi u kojima je podržavana jedna, a potiskivana druga religija, ali to nije remetilo njihovo zajedništvo. Tokom perioda Tokugava budizam je bio uti- cajnija religija, ali su se Meidi restauracijom stvari promenile. Ipak, njihov prethodno usklađen odnos je, posle prvobitnog potenciranja šintoizma održavan i tokom perioda Meidi. Međutim, mora se istaći da je u traženju pravog puta i uspešnog modela modernizacije došlo i do nekih manjih promena na polju budizma. Na primer, 1872. godine budističkim sveštenicima je bilo dozvoljeno da se žene i da konzumiraju meso, što bi se svakako moglo pripisati evoluciji jedne religije i njenom usklađivanju sa modernizacijom i napredovanjem japanskog društva.

S obzirom na to da je zastupao vrednosti koje su za vođe Meidi restauracije bile svrsishodne i odgovarajuće, konfucijanizam je uglavnom zadržao prvobitnu poziciju. Početno potiskivanje usled vesternizacije, sredinom Meidi perioda zamenjeno je vraćanjem vrednosnom sistemu iz Tokugava

perioda, koji je cenio hijerarhiju, zahtevao poslušnost, marljivost i rad na sebi, sa ciljem koji nije bio poboljšavati samo sebe, već i unaprediti čitavo društvo.

Hrišćanstvo je kao zapadna religija prosperiralo na talasu vesternizacije Japana, što se moglo očekivati. Zabrana hrišćanstva je ukinuta i time je priznato postojanje japanskih hrišćana, i omogućeno pokrštavanje Japanaca. Ovu priliku su iskoristili pojedini mladi Japanci koji sebe više nisu videli u, po njima, vremenom i okolnostima pregaženom, religijskom spletu različitih verovanja, uglavnom ubrzo po prestanku zabrane. Ukupan broj japanskih hrišćana se kasnije nije mnogo menjao, ostao je stabilan tokom celog Meidi perioda, a i posle njega. Ali je japanska vlada, nesrazmerno broju hrišćana u Japanu, a u želji da izađe u susret državama zapadnog sveta, usvojila i određene odlike hrišćanstva – prihvaćen je lunarni kalendar, a Božić je proglašen za državni praznik.

O tome kako su Japanci i hrišćanstvo, kao i sva druga znanja, prihvatili i kombinovali na sebi svojstven način, svedoči stav Kozakija Hiromičija (*Kozaki Hiromichi*), budućeg pastora Tokijske kongregacije, koji je, prešavši u hrišćanstvo i poredeći konfucijanizam i hrišćanstvo rekao da nije odbacio jedno da bi ga zamenio drugim, već da je prihvatio hrišćanstvo, jer je verovao da ono ispunjava duh i stvarnu svrhu konfucijanizma.¹⁸⁵ Sličan stav, koji je potvrđivao specifičan japanski odnos prema različitim (znanjima i religijama) imao je i poznati novinar Kuga Kacunan (*Kuga Katsunan*). On je, 1893. godine objavio više članaka u kojima je izneo svoje mišljenje da hrišćanstvo ne treba odbacivati, već ga, kao i budizam, treba asimilovati.¹⁸⁶

Dve naznačajnije promene koje su uticale na japansku religiju u ovom periodu bile su jačanje šintoizma, kako bi se time osnažila carska pozicija, i prestanak zabrane hrišćanstva. Može se zaključiti da su promene u japanskoj religiji, odnosno pojedinačnim religijama tokom perioda Meidi restauracije, bile minimalne, uglavnom inicirane spoljnim pritiscima i uklapanjem sa zahtevima Zapada, ili sa željama vladajućih struktura. Ali te promene nisu zadirale u suštinu ni jedne od religija. Ukidanje zabrane hrišćanstva, a zatim i napuštanjem do tada uticajnijeg budizma, a u skladu sa „raskidanjem sa lošim običajima prošlosti“, i jačanje šintoizma u državnoj organizaciji nisu uticali na postojeći amalgam svih tih religija. Međutim, do suštinske promene u japanskom verovanju nije došlo, niti je religijom posebno izmenjeno japansko nacionalno biće i njegova suština.

U oblasti obrazovanja broj promena, kao i njihovi rezultati bili su nemerljivo veći u odnosu na oblast religije. Majkl Stefens (*Michael D. Stephens*) smatra da se može zaključiti da se Japan, krajem Tokugava perioda, odnosno pred samu modernizaciju, nije mogao smatrati zaostalom zemljom, imajući u vidu njegovu dugu tradiciju postojećeg obrazovanja, nivo pismenosti u svim ključnim delovima zemlje i jednostavnog i lakog preuzimanje tuđih znanja i ideja.¹⁸⁷ U skladu sa Stefenonovim mišljenjem, ali i sa činjenicama navedenim u prethodnom tekstu ove celine, može se smatrati da je postojanje razvijenog obrazovnog sistema u Tokugava periodu, pored postojanja centralizovane države, bilo zamajac za brzu i uspešnu (mada ne isključivo ka napred, već sa povremenim lutanjima) modernizaciju obrazovanja u periodu Meidi restauracije. S obzirom na to da je obrazovanje još u Tokugava periodu smatrano za veoma važno i da je već tada postojao veliki broj škola, kao i pismenih i obrazovanih Japanaca, napredak i modernizacija u oblasti školstva i obrazovanja bila je sprovedena lakše i brže nego u drugim oblastima tokom Meidi restauracije. Međutim, bez obzira na postojanje unekoliko organizovanog i razrađenog školskog sistema, osavremenjivanje obrazovanja nije bilo pošteđeno grešaka i promena u pristupu njegovoj modernizaciji, kao ni u idejama i ciljevima zbog kojih je modernizacija sprovedena.

Tokom Tokugava perioda obrazovanje je bilo u skladu sa tradicionalnim vrednostima, po kojima je funkcionisala i tradicionalna porodica. Do promena u ovakvoj konstelaciji došlo je moderniza-

¹⁸⁵ Marius B. Jansen, *Making of Modern Japan*, the Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2002, str. 464.

¹⁸⁶ Kenneth B. Pyle, *The New Generation of Meiji Japan: Problems of Cultural Identity 1885-1895*, Stanford University Press, Stanford, 1969, str. 129.

¹⁸⁷ Michael D. Stephens, *Japan and Education*, Palgrave and Macmillan, New York, 1991, str. 27.

cijom obrazovanja u Meiji periodu, kada se obrazovanje u potpunosti okrenulo zapadnim modelima. Učenici i studenti su učili o zapadnim naukama i tehnologijama iz prevedenih udžbenika i bili su obrazovani u modernom duhu, kako bi državi obezbedili obrazovanu radnu snagu, koja je mogla da prati industrijalizaciju zemlje, birokratiju koja je mogla da sprovodi dalje reforme i modernizaciju i moderne japanske podanike koji su ispunjavali zahteve Zapada da se Japan modernizuje.

Modernizacija u oblasti obrazovanja bila je mnogo uspešnije i lakše sprovedena među višim slojevima društva i u gradovima. Iako je po Baringtonu Muru (*Barrington Moore Jr*), cilj Meiji restauracije bio da, pored ukidanja feudalizma, seosko stanovništvo uključi u politički život,¹⁸⁸ suština života u seoskim zajednicama se posle Meiji restauracije nije mnogo promenila. Seljani su i dalje, iako ne naredbama, bili vezani za zemlju, s obzirom na to da se i dalje najveći deo stanovništva izdržavao poljoprivredom. Osim sličnih životnih uslova, porodice su zadržale i tradicionalne vrednosti, u skladu sa postojećim etičkim modelima. Budući da je obrazovanje insistiralo na drugačijim vrednostima, to je izazivalo zbunjenost kod mladih, jer im u prvom periodu modernizacije nije bilo jasno da li se treba prikloniti tradicionalnom ili modernom Japanu.

Kao dva osnovna cilja obrazovanja u Meiji periodu mogu se izdvojiti potreba da se stvori odgovarajuća radna snaga za industrijalizovani Japan, i da se obrazovanjem uvedu nove vrednosti, stvaranje osećanja nacionalne pripadnosti, kojim će se podržati nova vlast, a pre svega, prihvatiti nacionalno jedinstvo oličeno u caru. Međutim, formiranje novog moralnog kodeksa i ideala, u skladu sa zapadnim, ipak se, na kraju, posle prvobitnih lutanja i isključivog okretanja ka Zapadu i njegovim vrednostima, u najvećoj meri vratilo tradicionalnim vrednostima i etičkim modelima dotadašnjeg japanskog društva. Može se zaključiti da je u obrazovanju nastupila ista ideologija, kao i u drugim oblastima znanja – zadržati postojeće moralne kodekse i etičke modele, a znanja prilagoditi modernim vremenima i potrebama moderne države, orijentisane ka uspehu i ekonomskom, privrednom i vojnom jačanju, oličena u sloganu „japanski duh, zapadna tehnologija“ (*Wakon-yōsai*).

Kako je entuzijazam, kao i nekritičko preuzimanje zapadnih modela sa godinama slabilo, isto tako je i prvobitni cilj modernizovanja Japana po svaku cenu, vremenom zamenjen vraćanjem tradiciji i zadržavanjem ranije postojećih modela. I Piter Dus smatra da je prvobitni fokus sa stvaranja samouverenih i nezavisnih modernih Japanaca, koji je preovlađivao u obrazovnim reformama početkom sedamdesetih godina XIX veka, prebačen na ponovno uspostavljanje socijalnog reda i hijerarhije koji su karakterisali Japan pre Meiji restauracije.¹⁸⁹ Takođe, Dus smatra da je u tom periodu došlo i do izmene cilja koji je obrazovanjem trebalo postići – od ideje da obrazovanje oslobađa, do vraćanja prethodnoj ideji da će obrazovanje stanovnike učiniti poslušnim.¹⁹⁰ Škole su osamdesetih godina XIX veka vladajućoj eliti služile da obrazovanjem nametane ideale poštovanja hijerarhije, poslušnosti, patriotizma, koje su bile od značaja za formiranje odgovarajućeg novog pojedinca. Japanci su prvi put ustavom bili pomenuti u Meiji ustavu iz 1889. godine, i to kao podanici. Taj termin nije bio slučajan. U osamdesetim godinama XIX veka, ideje o napuštanju ideala iz vremena pre Meiji restauracije, polako su napuštane i oduševljenje novim se povlačilo pred pragmatičnijim pristupom i vraćanjem viševjekovnim modelima koji su omogućavali stabilnu vlast i poslušne podanike. U obrazovanju su se ovakve tendencije ogledale u uticaju koji je država imala na nastavni program u školama, on je centralizovan i u svim školama je bio isti.

Na osnovu svega dosad navedenog, može se zaključiti da su promene u obrazovanju sprovedene tokom perioda Meiji restauracije rezultirale:

1) Ujednačavanjem i centralizacijom školstva i obrazovanja u odnosu na Tokugava period kada je obrazovanje bilo decentralizovano, povereno upravi kneževa. Država je shvatila moć obrazo-

¹⁸⁸ Barrington Moore, Jr, „*Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant*“, *The Making of the Modern World*, Pinguin University Books, Harmondsworth, Middlesex, 1974, str. 272.

¹⁸⁹ Piter Duus, *The Rise of Modern Japan*, Houghton Milffin Company, Boston, 1976, str. 116.

¹⁹⁰ *Ibid*;

vanja. Potrebu da stvori jedinstvenu naciju, koja deli iste ideale, država je pokušala da stvori obrazovanjem, u čemu je i uspela. Zato se i postarala da ona odlučuje o obrazovanju, odnosno centralizovala ga je. U celoj zemlji u školama se učilo po istom nastavnom programu i iz istih udžbenika, škole su bile državne, dok su univerziteti mogli da budu i privatni, ali isključivo u skladu sa odredbama koje je država propisala.

2) Sveobuhvatnom kontrolom nad školama i univerzitetima, koja je bila potpuna suprotnost državnoj politici prema obrazovanju i školskom sistemu u Tokugava periodu u kojem se vlast, osim u samurajske škole, u školski sistem nije mešala i samo ga je delimično nadgledala.

3) Univerzalnim i obaveznim obrazovanjem, koje je zamenilo selektivno, pojedinačno i neobavezno obrazovanje iz Tokugava perioda. Velika promena uneta Meiji restauracijom u obrazovanje, bila je i njegova otvorenost za sve. Ne samo osnovno obrazovanje, već i srednje škole i univerziteti, bili su otvoreni za sve koji su to mogli sebi da priušte, i koji su imali akademskih aspiracija, a to je grupu onih koji su mogli da ih pohađaju činilo neuporedivo većom od prethodno ograničene na kategorije plemićke, samurajske i dece iz povlašćenih seoskih porodica.

I oblast japanske kulture u užem smislu, odnosno, lepe umetnosti su pretrpele određene promene tokom Meiji restauracije. Meiji vlada je u umetnosti videla način da dostizanjem kulturnih modela zapadnih država i stvaranjem „civilizovanog“ Japana, olakša i ubrza njegov put u društvo naroda. Prve promene okrenute prihvatanju zapadnih modela, nisu bile ni tako isključive niti uspešne kao u drugim oblastima.

Iako su pritisci na japanske lepe umetnosti bili evidentni i direktni, Endru Gordon smatra da su se japanske lepe umetnosti uspešno oduprle vesternizaciji. Štaviše, čak su i neke tradicionalne forme u pojedinim umetnostima procvetale, i to bez pomoći države.¹⁹¹ Međutim, Gordon primećuje da je u drugoj polovini Meiji perioda došlo do stvaranja novih tradicija, odnosno određene umetnosti i kulturne forme su preoblikovane u skladu sa novim modernim tendencijama, i država ih je predstavljala kao tradicionalne forme, koje su i kasnije kao takve prihvaćene i od strane Japanaca, a ne samo stranaca. Sa Gordonom se slaže i Elen Konant (*Ellen P. Conant*), koja smatra da, bez obzira na pokušaje Fenoloze i Okakure da pomire stare tradicije i nove tendencije, slikarstvo u periodu Meiji restauracije nije patilo od stagnacije, niti od prevelikog i preovlađujućeg zapadnog uticaja, niti mu je bila potrebna renesansa – restauracija.¹⁹² Ona dalje smatra da je japansko slikarstvo u periodu Meiji prešlo put od sleđenja kulturne politike i pragmatizma Meiji vlade, preko prvih umetnika perioda Meiji, koji su tranziciju pokušavali da sprovedu, do njihovih učenika, koji su krajem Meiji perioda stvorili uspešne primere japanskog modernog slikarstva.

Međutim, suprotno od Gordonovog stava, velika promena je ipak zabeležena u vajarstvu, jer je stvoreno vajarstvo kakvo je postojalo u zapadnom civilizacijskom krugu, do tada nepoznato u Japanu. Kako je ono za cilj imalo i veličanje države, njenih uspeha i prikazivanje uspešne modernizacije, obručke je prihvaćeno od Meiji države.

Slično tome, arhitektura je imala za cilj izgradnju objekata koji će prikazati civilizacijski napredak Japana, ali je, u suprotnosti sa suštinskim promenama kod vajarstva, prihvatanje zapadnih načina gradnje na tom nivou i zadržano. Japanci usmereni na nove tendencije ipak nisu smatrali ili videli da je izmena njihovog načina stanovanja, odnosno izgradnja privatnih kuća u zapadnom stilu ono što treba da prihvate od dijapazona novih tehnologija i znanja koje su se vesternizacijom našle na raspolaganju. Promene u arhitekturi zadržale su se na izgradnji objekata javne namene koji su za cilj imali ostavljanje pozitivnog utiska na zapadnjake, odnosno koji su za cilj imali da potvrde uspešno sprovedenu modernizaciju.

¹⁹¹ Andrew Gordon, *A Modern History of Japan*, Oxford University Press, Oxford, 2014, str. 107.

¹⁹² Ellen P. Conant, „Japanese Painting from Edo to Meiji: Rhetoric and Reality“, *Since Meiji: Perspectives on Japanese Visual Arts, 1868-2000*, Edited by J. Thomas Rimer, University of Hawaii Press, Honolulu, 2012, str. 53.

Muzika je pretrpela značajne promene uvođenjem zapadnih melodija i stilova, ali njena suština je kasnije izgubljena i zadržani su oblici tradicionalne muzike. Kao i u arhitekturi, diskurs javnog je odvojen od privatnog, pa ono što je Meiji država zdušno zagovarala i primenjivala u javnom diskursu, nije uspešno ni rado prenošeno u privatni. Najmanje promene su, osim u arhitekturi, učinjene i u književnosti, ali ne zato što je književnost bila najmanje interesantna japanskim zvaničnicima, već zato što je realizam koji je preovladao u pisanju o svakodnevnom životu, o problemima sa kojima su se susretali zapadni književni junaci, i ideali kojima su težili, nije bio tako dalek i nerazumljiv Japancima a, samim tim, ni japanskim piscima. Sličnost je postojala kod npr. Ihare Saikakua (*Ihara Saikaku*), koji je u periodu Tokugava pisao o prolaznosti života, životu trgovaca, zarađivanju i gubljenju novca, o temama i pojavama koje su bile zajedničke svim ljudima, bez obzira da li žive na Istoku ili Zapadu.

Ukratko, promene nastale u japanskoj kulturi u periodu Meiji restauracije bile su delimične. U religiji je priznavanjem hrišćanstva otvorena mogućnost uticaju još jedne religije, ali i sa ovim uticajem, koji nije bio veliki, nije došlo do suštinske izmene religijskog spleta verovanja, koji je zadržan do danas. Ni lepe umetnosti, iako su bile podložnije uticaju Zapada, prihvatajući nove stilove i tehnike, uz nemalo mešanje države, ipak nisu u potpunosti zanemarile tradicionalnu japansku umetnost.

Najveće promene su svakako sprovedene u obrazovanju, ali kada se u obzir uzme njegova važnost za sprovođenje samog procesa modernizacije i vesternizacije, kako zbog ostavljanja utiska na Zapad, tako i zbog stvaranja suštinskog osnova za naprednije društvo, ovakve promene su u potpunosti bile očekivane. Osim toga, i njihovo sprovođenje usled postojanja prethodno razvijenog sistema obrazovanja u Tokugava periodu, bilo je lakše i ono je predstavljalo osnov za bržu i uspešniju modernizaciju Japana. Promene sprovedene u periodu Meiji restauracije u oblasti obrazovanja mogu se posmatrati i kao nužni preduslov za sprovođenje i prihvatanje promena u svim oblastima japanske kulture, zahtevanih u cilju modernizacije Japana, ali pre svega, i kao osnov ekonomskog napretka Japana kao što je s druge strane, stvaranje odgovarajućeg zakonskog okvira, takve promene formalizovalo i učinilo legalnim i legitimnim.

IV. PROMENE U ETIČKIM MODELIMA U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE

Običaji, mentalitet i etički modeli jednog naroda rezultat su vekova različitih uticaja i posledica su istorijskih događaja, kao i etnoloških i etičkih karakteristika tog naroda, nastalih delovanjem različitih činilaca. U ovom poglavlju će najpre biti predstavljeni činoci koji su uticali na formiranje japanske kulture, odnosno pojedinca koji je njen neodvojivi deo, kao i etičkih modela Japana. Pod pojmom japanske kulture koja će biti predmet istraživanja u ovom poglavlju, za razliku od trećeg poglavlja ove doktorske disertacije, posmatraće se kultura u najširem smislu, ona koja obuhvata i materijalnu i nematerijalnu baštinu japanskog naroda, kulturu sa kojom neki autori izjednačavaju pojam civilizacije, i kao jedan njen deo, etički modeli.

U daljem tekstu ovog poglavlja, nakon toga, ukazaće se na osobine japanske kulture i etičkih modela koji su se razvili kao rezultat uticaja tih činilaca. U nastavku rada biće iznete karakteristike antropoloških kategorija *giri*, *ninjo* i *on*, koje su – budući proizvod konkretnog socio-kulturnog konteksta – nastale pod uticajem različitih prirodnih i društvenih činilaca koji se u ovom poglavlju razmatraju. Zatim, analiziraće se nastali etički modeli Japana, a nakon toga će se ukazati i na promene do kojih je došlo u prirodnim i društvenim činocima tokom perioda Meiđi restauracije, usled sprovođenja modernizacije Japana, kao i način na koji je to uticalo na etičke modele koje je Meiđi restauracija zatekla. U daljem tekstu će se ispitati mogućnost primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata na prenošenje znanja i ideja kod etičkih modela u periodu Meiđi restauracije. Na kraju ovog poglavlja će se ukazati na promene do kojih je došlo u etičkim modelima Japana u periodu Meiđi restauracije.

4.1. Činioci koji su uticali na formiranje etičkih modela pre Meiđi restauracije

Franc Boas (*Franz Boas*) iznosi zaključak da se pojedinac mora posmatrati kao deo kulture u kojoj živi, a kultura neodvojivo od pojedinaca koji žive u njoj.¹⁹³ Uzimajući u obzir jednu od mnogih prihvaćenih definicija kulture, koja glasi da je kultura sistematizovan skup naučenih ponašanja koja se prenose sa roditelja na decu,¹⁹⁴ ponovo se može izvesti zaključak da se kultura mora posmatrati kroz prizmu pojedinaca koji žive u njoj. Vezu društva i pojedinca podvlači i Radomir Lukić, iznoseći stav da društvo stvara onakav moralni karakter kakav je potreban za njegov opstanak, a da je pojedinac prinuđen da se prilagođava društvenim zahtevima, jer bez društva ne može da živi.¹⁹⁵ Koliko je značajan uticaj društva na stvaranje obrazaca ponašanja moralnog karaktera njegovih članova, naglašava i Margaret Mid (*Margaret Mead*), tvrdeći da različita društva izgrađuju različite karaktere.¹⁹⁶

Iz svega navedenog može se zaključiti da se moralni karakter pojedinca formira u skladu sa zahtevima i uslovima određenog društva, odnosno da je moralni karakter uslovljen različitim činocima na osnovu kojih se formira ne samo pojedinac, već i čitavo društvo i njegova kultura, pa samim tim, i etički modeli određenog društva. U okviru ove celine, a u skladu sa navedenim uticajem različitih činilaca, razmotriće se najpre različiti prirodni, a nakon toga i društveni činoci koji su uticali na formiranje moralnog karaktera pojedinca, a samim tim, i japanskog društva i kulture u celini, i koji su stvorili etičke modele u skladu sa zahtevima, potrebama, ali i mogućnostima japanskog društva. Prirodni činoci koji će se ispitati biće oni koji su vezani za geografski položaj Japana, a društveni činoci čiji će se uticaj analizirati su društvena izolacija, vezanost za zemlju i uticaj različitih religi-

¹⁹³ Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, Mentor Book, New York, 1960, str. xiv

¹⁹⁴ *Ibid.*, str. v

¹⁹⁵ Radomir D. Lukić, *Sociologija morala*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2011., str. 477.

¹⁹⁶ Više o tome videti u Margaret Mid, *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Naprijed, Zagreb, 1968.

ja. Analiziraće se geografski položaj Japana kao ostrvske zemlje, koja je zbog udaljenosti od kopna bila udaljena i od uticaja drugih naroda, i istovremeno, njegova blizina Vatrenom pojasu Pacifika, koji je zaslužan za česte zemljotrese, cunamije i vulkanske erupcije, koji su oduvek često pogađali Japan. Društveni činioci koji će biti obrađeni tiču se izolacije u okviru japanskog društva, vezanosti za zemlju, koja je posledica pretežnog bavljnja poljoprivredom i specifične japanske religije, (koja je cenila određene vrline i idealizovala određene vrste ponašanja). U daljem tekstu ovog poglavlja ukazaće se i na antropološke modele koji su nastali kao rezultat uticaja ovih činilaca. Ukazaće se, takođe, na međusobnu zavisnost geografskih, istorijskih, socioloških i drugih faktora, koji, ponavljajući se dugi niz godina, stvaraju određene obrasce ponašanja, očekivanja i uzore. Biće ukazano i na koji način su se svi ovi činioci isprepletali i stvorili ono što se prepoznaje kao japanski etički modeli, koji će dalje biti proučavani u drugoj celini ovog poglavlja.

4.1.1. Prirodni činioci

Veliki broj autora radove i studije o istoriji ili kulturi Japana započinje analizom geografskog položaja Japana.¹⁹⁷ Iz toga se može zaključiti da je geografski položaj jedan od činilaca koje je nesumnjivo imao veliki uticaj na formiranje pojedinca, a zatim i japanskog nacionalnog identiteta, da je određen geografski položaj Japana uticao na njegov razvoj, njegovu kulturu i, između ostalog, stvorio Japan kakav poznajemo. Slično mišljenje ima i Tecuro Vacuji (*Tetsuro Watsuji*), koji smatra da klima i prirodna okolina utiču na ljude, samim tim, i na ljudsku istoriju, pa tako i ljudska istorija ne postoji nezavisno od klime, ukazujući na taj način na njihovu međusobnu uslovljenost i obostrane uticaje.¹⁹⁸ Sledstveno tome, određeni prirodni činioci koji su uticali na formiranje ponašanja japanskog pojedinca su direktno povezani sa geografskim položajem Japana. Ovi činioci obuhvataju dve vrste uticaja: jedna vrsta uticaja je rezultat položaja Japana kao ostrvske zemlje, udaljene od azijskog kontinenta. Takav položaj je rezultirao izolovanošću Japanaca i Japana i ograničenim kontaktom s drugim kulturama i civilizacijama; druga vrsta uticaja je povezana s položajem Japana, koji obuhvata grupu ostrva koja se nalaze u Vatrenom pojasu Pacifika, a posledica takvog položaja su česte prirodne katastrofe, kakve su erupcije vulkana, zemljotresi i cunamiji.

Dominantan uticaj na svakodnevni život Japanaca tokom dugogodišnjeg istorijskog perioda vezuje se za ostrvski položaj zemlje, čime su kretanja stanovništva bila ograničena na kretanja u okviru grupe ostrva ili u okviru samog ostrva. Za razliku od drugih kontinentalnih država, u kojima su migracije bile česta i uobičajena pojava, migracije u Japanu nisu bile deo formiranja nacionalnog bića, niti mešanja različitih običaja u okviru samog Japana. S druge strane, geografski položaj Japana, odnosno udaljenost od azijskog kontinenta (Japan je od svojih kontinentalnih suseda Kine i Koreje odvojen moreuzom), služio mu je i kao zaštita. Morska barijera nije onemogućavala trgovinu, ali je bila dovoljna prepreka invazijama japanskih suseda (a i drugih civilizacija), sve do XX veka.¹⁹⁹ Ostrvski položaj je,

¹⁹⁷ Na taj način svoje radove o Japanu započinju Endru Gordon u „Modernoj istoriji Japana“, Andrew Gordon, *A Modern History of Japan*, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2014; Daikiči Irokava (*Daikichi Irokawa*) svoju knjigu „Kultura perioda Meiji“, Daikichi Irokawa, *The Culture of the Meiji Period*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988; kao i Ljiljana Marković i Radimir Đurović svoju knjigu „Pravni sistem Japana“, prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radimir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011.

¹⁹⁸ „Kao što je prethodno rečeno, čovek je kako proizvod svoje okoline, tako i onaj koji je oblikuje. Određeni smo klimom u kojoj živimo, i naše prilagođavanje njoj je, ne samo deo istorije ljudi koji u njoj žive, već ona menja i način na koji je doživljavamo, prihvatamo i način na koji joj se prilagođavamo, menjajući način na koji gradimo domove, na koji se oblačimo, planiramo svoje radne obaveze i slobodno vreme, konstruišemo svoja prevozna sredstva i sredstva komunikacije, obrazujemo svoju decu, i slavimo ono što jesmo i svoje mesto kroz likovne umetnosti, muziku i književnost“. Robert Carter, Yuasa Yasuo, *Encounter with Englightenment – A Study on Japanese Ethics*, State University of New York Press, New York, 2001, str. 148.; Na međusobni uticaj čoveka i klime ukazuje i Fernan Brodel, videti više u Fernan Brodel, *Mediterran: Prostor i istorija*, Centar za Geopoetiku, Beograd, 1995.

¹⁹⁹ Prvo zabeleženo strano osvajanje Japana je ono koje se dogodilo 1945. godine. U ranijem periodu nije zabeležena

takođe, uticao i na okrenutost Japana sebi i na očuvanje sopstvenih tradicija i običaja, kao i na nastanka Japana kao civilizacije *sui generis*, kakvim ga vidi Johan Aranson (*Johann P. Aranson*).²⁰⁰

Pored toga što je Japan ostrvska zemlja, na formiranje etičkih modela Japanaca je još više uticao drugi činilac – činjenica da se japanski arhipelag nalazi u Vatrenom pojasu Pacifika, i da je stoga bio izložen čestim prirodnim katastrofama. U Japanu je zabeležena najveća učestalost vulkanskih erupcija na svetu, kao i vulkanska erupcija najveće snage na svetu.²⁰¹ Pored toga, u Japanu se svake godine zabeleži preko 1500 zemljotresa.²⁰² Svakodnevni život u takvoj sredini morao je da se prilagodi datim okolnostima. Prirodne katastrofe su uticale na japansko poimanje života i sveta, a pre svega na odnos Japanaca prema materijalnom. Japanci nisu imali odnos prema materijalnom na način na koji ga imaju Evropljani ili Amerikanci. Njihova viševjekovna iskustva čestog uništavanja materijalnih dobara izazvanih nekom od prirodnih katastrofa, naučila su ih da materijalnom ne pridaju preveliki značaj. Život u surovim uslovima kojima nisu imali mogućnosti da se suprotstave, osim da prihvate gubitak i nastave dalje, formirao je odnos japanskog društva prema materijalnom, preciznije rečeno, manjak odnosa prema materijalnom, a razvio empatiju, pomirljivost i prihvatanje kao osnovne crte japanskog karaktera.²⁰³

4.1.2. Društveni činioci

Pored prirodnih činilaca, na formiranje moralnog kodeksa Japanaca, kao i same japanske kulture, uticali su i društveni činioci – namerna izolacija zemlje (*sakoku*), koja je za posledicu imala manje migracija i stranog uticaja. Pored manje migracija, još jedan društveni činilac koji je imao uticaja bilo je i društveno uređenje koje karakterišu vezanost za seosku zajednicu i kolektivna odgovornost. Treći društveni činilac koji je uticao na kulturu bile su različite istočne religije koje su u različitim vremenskim periodima donošene u Japan i koje su kumulativno stvarale jedinstveni spoj verovanja, svojstven Japanu. Osim toga, mora se istaći i to da je specifičnost Japana u tome što društveni činioci koji su uticali na formiranje etičkih modela nisu bili posledica vojnog osvajanja, niti znanja koje je nasilnim putem nametnuto, što je u istoriji često bio slučaj.²⁰⁴ Naime, pre Meidi restauracije, Japan je različita znanja, uključujući i religiju, preuzimao od drugih zemalja slobodnim odabirom, odnosno izborom vladajućeg staleža, s obzirom na to da je prvi put osvojen u XX veku.

Pored geografske izolovanosti uslovljene položajem japanskog arhipelaga, prinudna izolacija Japana u Tokugava periodu predstavlja društveni činilac koji je dodatno uticao na formiranje japanske kulture i mentaliteta. Japan je prve kontakte sa zapadnim svetom imao tek u XVI veku. Prvi kontakti ostvareni su kada su Evropljani počeli da tragaju za alternativnim tržištima i kada su Portugalci „otkrili“ Japan zapadnom svetu. Portugalcima su se prvo pridružili katolički misionari, a za njima su

čak ni namera osvajanja Japana, osim dve mongolske invazije u drugoj polovini XIII veka, od kojih se odustalo. Videti više u Piter Duus, *The Rise of Modern Japan*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1976, str. 20.

²⁰⁰ Johann P. Aranson, „Is Japan a Civilization *Sui Generis*?“, *Japanstudien*, Vol.14, no. 1, 2003, pp. 43-68, dostupno na: <https://doi.org/10.1080/09386491.2003.11826889>

²⁰¹ Andrew Gordon, *A Modern History of Japan*, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2014, str. 3.

²⁰² *Ibid*;

²⁰³ Odnos pojedinca prema drugome koji zavisi od osobina i kvaliteta te druge osobe, ukazuje na to da je Japan tokom vekova borbe sa prirodnim nepogodama naučio da je mnogo važnije biti nego imati. Takie Sugiyama Lebra, *Japanese Patterns of Behavior*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1976, str. 39.

²⁰⁴ Takvih primera u istoriji je mnogo. Japanu je najkorisniji bio primer Kine, iz kojeg je Japan shvatio šta će mu se dogoditi ukoliko na vreme ne ojača i ne pripremi se za pritiske i uticaje zapadnih sila. Japanski političar Sakuma Šozan (*Sakuma Shōzan*) povodom toga je zaključio da je razlog zbog kog je velika sila poput Kine izgubila od zemlje kao što je Engleska, činjenica da su kineski vladari sebe smatrali superiornim, da su sa prezirom gledali na spoljni svet i da nisu obraćali pažnju na razvoj industrije u stranim zemljama. Piter Duus, *The Rise of Modern Japan*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1976, str. 59; Slični primeri mogu se naći u npr. Indiji, za vreme britanske kolonijalne vlasti, kao i u mnogim zemljama afričkog kontinenta, kod kojih su različita znanja i učenja, uključujući i religiju i pravne sisteme, nametani tokom godina kolonizacije.

stigili i evropski trgovci, pre svih Španci, Holanđani i Englezi. Međutim, sve veći uticaj koji su Evropljani imali u Japanu, kao i istovremeno širenje hrišćanstva među japanskim narodom, podstaklo je šoguna Tokugavu Iemicua (*Tokugawa Iemitsu*) da 30-tih godina XVII veka Japan „prinudno“ zatvori za sve, osim za holandske i kineske trgovce,²⁰⁵ koji su imali pristup samo određenim lukama, i na taj način zemlju uvede u period namerne izolacije koji je trajao sve do prinudnog otvaranja Japana 1854. godine. Ta vrsta izolacije²⁰⁶ imala je za posledicu manje novih iskustava i znanja i jačala je upućenost kako na sebe, tako i na postojeće moralne i etičke kodekse.

Pored izolacije od ostatka sveta, za Japan je u doba feudalizma karakterističan i život u seoskim zajednicama,²⁰⁷ koji je za prosečnog stanovnika Japana, zemljoradnika, značio izolaciju na još jednom, dodatnom nivou.²⁰⁸ Brojni autori o Japanu govore kao o kulturi uzgajivača pirinča, gde ova poljoprivredna grana određuje i uslovljava način života i ponašanje njenih stanovnika. U slučaju Japana, veza-
nost za zemlju koju ova kultura pretpostavlja, bila je od velikog uticaja na formiranje etičkih modela.²⁰⁹

Život seljana u kulturi uzgajivača pirinča bio je zajednički poduhvat – samo kolektivnim radom mogli su uspešno da obrađuju zemlju, iskopavaju kanale za navodnjavanje i po potrebi preusmeravaju vodu potrebnu za navodnjavanje. Upućenost jednih na druge, kao i u mnogim drugim feudalnim društvima bila je činjenica *sine qua non*. Čie Nakane (*Chie Nakane*) ističe da su seoske zajednice bile izrazito homogene i da su razlike među seljanima bile relativne i beznačajne.²¹⁰ Upravo takve zajednice su zaslužne za stvaranje jakog osećaja solidarnosti koji je karakterisao japansko društvo.

Naravno, kako bi proizvodnja pirinča neometano tekla, interes vlasti je bio da seljani ne beže iz seoskih zajednica, niti da ih menjaju. Dokument Tosa (*Tosa*) iz 1612. godine ukazuje na to da je glavni cilj vlasti bio onemogućavanje seljaka da napuste provinciju.²¹¹ Duž svih većih puteva bili su postavljeni punktovi (*sekisho*) i na njima su se beležili dolasci i odlasci putnika, i proveravale su se dozvole koje su imali

²⁰⁵ Setom zakona donetih od strane šogunata Tokugava u periodu od 1633. do 1639. godine, koji se nazivaju Sakoku (*Sakoku*). Istovremeno, tim zakonima Japancima je bilo zabranjeno da putuju izvan Japana.

²⁰⁶ Izolacija Japana je sprovedena kao politička mera u borbi protiv hrišćanstva. I dalje postoje kontroverze po pitanju toga koliko je Japan u datom periodu bio izolovan, ali se zna da su tokom četrdesetih godina XVII veka postojale zabrane posedovanja brodova za plovidbu okeanom, što je vodilo delimičnoj trgovinskoj izolaciji zemlje. Wakita Osamu, „The Social and Economic Consequences of Unification“, *The Cambridge History of Japan, Volume 4: Early Modern Japan*, Edited by John Whitney Hall, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, str. 120. Mere su se sastojale od zabrane putovanja izvan Japana, čije se kršenje od 1635. godine kažnjavalo smrću, smanjenja prisustva Evropljana u Japanu i progona hrišćana. Jurgis Elisonas, „Christianity and the Daimyo“, *The Cambridge History of Japan, Volume 4: Early Modern Japan*, Edited by John Whitney Hall, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, str. 369.

²⁰⁷ Preko 80 % stanovništva u srednjem veku bavilo se poljoprivredom (prema zvaničnoj proceni iz 1721. godine), a taj broj je, manje-više, ostao isti do kraja perioda Tokugava. Mikiso Hane, *Peasants, Rebels, and Outcasts: The Underside of Modern Japan*, Rowman and Littlefield Publishers Inc., Lanham, 2003, str. 6.

²⁰⁸ Postojao je i manji broj stanovnika koji se nisu bavili poljoprivredom, već pratećim zanatima, kao što su drvoseče, kojima kretanje nije bilo ograničeno. Ito Abito, *Aspects of Japanese Culture and Society: An Anthropologist View*, Paper, Tokyo University, str. 13., dostupno na: <https://epdf.pub/aspects-of-japanese-culture-amp-society-an-anthropologists-view.html>

²⁰⁹ Između ostalih i Sasaki Komei (*Sasaki Kōmei*), koji je u delu „Strukturalna kompleksnost japanske kulture“ potvrdio ovu ideju, ukazao na kompleksnost različitih poljoprivrednih kultura koje se gaje u Japanu, ali na ipak posebno mesto koje pirinač ima u odnosu na druge kulture, ali i na posledice koje dominantno gajenje pirinča imalo na japansku kulturu. Aizava Seišisai (*Aizawa Seishisai*) intelektualac iz perioda *bakumatsu* je čak smatrao da je osnov japanske superiornosti u odnosu na druge nacije taj što Japan uzgaja najbolji pirinač na svetu: „Amaterasu je obezbedila najbolje seme kako bi njime nahranila svoj narod, te ga je posadila u avgustovska polja pirinča“ u Charles Shirō Inouye, *Evanescence and Form: An Introduction to Japanese Culture*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, str. 108.

²¹⁰ Chie Nakane, *Japanese Society*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles and London, 1972, str. 142. Za razliku od nje, Šeldon Garon smatra da su takve razlike ipak postojale, i istice da kolektivno plaćanje poreza u okviru organizovanih seoskih zajednica „petorki“ nije bilo jednako, već je bilo uobičajeno da oni „bogatiji“ seljani plaćaju i deo onih siromašnijih. Sheldon Garon, *Molding Japanese Minds: The State in Everyday Life*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 3rd Edition, 1998, str. 29.

²¹¹ Marius, B. Jansen, *Making the Modern Japan*, the Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2002, str. 114.

seljani koji su išli na hodočašća u hramove.²¹² Karakteristika ovakvog uređenja bila je vezanost za zemlju, odnosno manje kretanja između sela – bilo je uobičajeno da se neko rodi i umre, a da ne napusti selo.²¹³

Seoska zajednica se sastojala od najmanje ćelije društva porodice – *ie*, a na čelu svake seoske zajednice nalazio se seoski starešina. *Ie* su činili članovi porodice čiji je osnov pripadnosti porodici bio zajednički život u domaćinstvu, više ih određujući na osnovu toga što su članovi istog domaćinstva, nego na osnovu srodstva. I sam pojedinac se određivao prema porodici i svom položaju u njoj – socijalni atributi pojedinca definisali su se pripadnošću *ie*. Pojedinac je u političkom životu sela mogao da učestvuje samo kao njen predstavnik.²¹⁴ Osim toga, nije postojala mogućnost izbora zanimanja, ono se nasleđivalo u okviru porodice, što je povećavalo već postojeću međuzavisnost u okviru *ie*. Karakteristika takvog uređenja bila je i kolektivna odgovornost. Porodice u jednom selu bile su podeljene u najmanje oblike društvenog organizovanja i odgovornosti – grupe od po pet porodica – *goningumi*, u kojima je postojala kolektivna odgovornost cele grupe za svakog pojedinca u njoj, u cilju međusobnog nadgledanja i kolektivne odgovornosti.²¹⁵ Na isti način bilo je organizovano i plaćanje poreza, pa ukoliko bi neki seljanin pobegao, njegove obaveze u vezi sa plaćanjem poreza (ali i ostale obaveze), prenosile su se na ostale članove grupe – tzv. „petorke“.²¹⁶ Pored toga, kolektivna odgovornost koja je karakterisala život u seoskim zajednicama može se ilustrovati i odredbom Zakonika od 100 članova (*O-Sadame-Gaki Hyakkajo*), iz 1742. godine – seoski starešina je bio kažnjavao za zločine ili prekršaje seljana iz svoje seoske zajednice, a nekada bi i celo selo bilo kažnjavano zbog zločina pojedinca.²¹⁷ Osim toga, ni položaj starešine sela se nije mnogo razlikovao od položaja ostalih seljana. To se može ilustrovati odredbom iz Tokugava perioda na osnovu koje se može zaključiti da je jedina značajna razlika između njih bila u pogledu nešto raskošnije odeće koju su mogli da nose seoski starešina i članovi njegove porodice, dok su u pogledu smeštaja i ishrane svi stanovnici sela bili izjednačeni.²¹⁸ Takva „jednakost“ omogućavala je viši stepen razumevanja između seljana i seoskih starešina i nije dovodila do manje upućenosti jednih na druge usled velikih klasnih razlika ili razlika u pravima.

Pored *goningumi* postojali su i *buraku* oblici kolektivnog organizovanja. *Buraku* je obuhvatao petnaestak seoskih domaćinstava. Svaki *buraku* je imao seoskog starešinu, koji se smenjivao na godišnjem nivou, po principu rotacije, i bio je nadležan za nadgledanje imanja članova, određivanje dana za zajednički rad, obznanjivanje praznika. Ali ovi oblici organizovanja nisu bili prepoznati od strane države. Međutim, to što nisu bili prepoznati od strane države, nije imalo uticaja na jačanje povezanosti i kolektivnog duha pojedinaca. Osnov njihovog organizovanja, za razliku od *goningumi* zajednica, nije bila potreba države da upravlja i da obezbedi naplatu svojih potraživanja, kao i da svoju vlast sprovodi i u najsitnijim oblicima društva, već, s obzirom na prirodne činioce o kojima je

²¹² Peter Duus, *The Rise of Modern Japan*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1976, str. 32.

²¹³ Još je manja bila mogućnost migracija između sela i gradova, a naročito izvan Japana.

²¹⁴ Akitoshi Shimizu, „Ie and Dozoku“, *Current Anthropology*, Vol. 28, No 4, Aug.-Oct. 1987, pp. 85-89, str. 87., dostupno na: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/203593?mobileUi=0&>

²¹⁵ Porez je bio propisan po selima, pa ukoliko bi neko pobegao, ili izbegavao da plati porez, njegov deo se prenosio na ostale seljanje, koji su bili dužni da među sobom razdele i plate, kako njegov deo poreza, tako i druga obavezna davanja. Marius B. Jansen, „Introduction“ in *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 3.

²¹⁶ Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 163.

²¹⁷ Dan Fenno Henderson, „Some Aspects of Tokugawa Law“, *Washington Law Review*, Vol. 27, No 1, 1952, pp. 85-109, str. 105, dostupno na: <https://digitalcommons.law.uw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2883&context=wlr>

²¹⁸ „ 1. Ubuduće je zabranjeno starešini sela i bilo kom seljaku da gradi kuću van proporcija za njegov status.

2. Ukoliko su u mogućnosti, u pogledu odeće, starešine sela, njegova žena i njegova deca, mogu oblačiti svilu ili pamuk, ali seljaci mogu oblačiti samo pamuk i oni ne mogu koristiti drugi materijal izuzev za okovratnik i pojas.

3. Zabranjeno je starešini sela ili svakom seljaku da koristi odela ljubičaste ili crvene boje. Oni mogu koristiti druge boje bez ukrasa (ukrasnih šara).

4. U pogledu hrane svaki može jesti žitarice uključujući takođe i pirinač. Pirinač se može jesti samo u posebnim prilikama.“ Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 73.

bilo reči ranije u ovom poglavlju, da obezbedi sigurnost i olakša život i privređivanje seljana. *Buraku* su bili široko rasprostranjeni, njihov broj se u Tokugava periodu kretao oko 76 000.²¹⁹ Džon Vitni Hol (*John Whitney Hall*) smatra da je mali broj ljudi u predmodernu doba živeo pod tolikim teretom propisa i obaveza. On iznosi svoje viđenje da su japanski seljani svoj život živeli sa kontantno pognutom glavom pred višim autoritetom.²²⁰ Život u seoskoj zajednici, u kojoj postoji kolektivna odgovornost, razvio je određenu dozu empatije, prihvatanja i solidarnosti. Shvatanje da su dobri međuljudski odnosi imperativ, s obzirom na to da je pojedinac osuđen na život u istoj grupi seljana i da će se, ukoliko nešto ne uradi kako treba, sa osobom kojoj se zamerio ili o koju se ogrešio, susretati ceo život. Time su moralna načela postajala važnija od materijalnih dobara, o čijoj oskudnosti je već bilo reči.

Pored svih, do sada navedenih spoljašnjih činilaca, na formiranje pojedinca u Japanu, kao i šire posmatrano, na formiranje etičkih modela, uticale su i tri religije, koje se praktikuju u Japanu.²²¹ Običaji i verovanja šintoizma, budizma i konfucijanizma uporedo su se primenjivali i poštovali u svakodnevnom životu stvarajući dodatni osnov za formiranje jedinstvenog koncepta etičkog i moralnog kodeksa.

Šintoizam je najstarija religija u Japanu, zasnovana na verovanju da svaka stvar u prirodi ima dušu, da je život neprekidan tok, koji nestaje i obnavlja se. Božanstvo u smislu zapadnih religija ne postoji, kao božanstvo se pojavljuje *kami*, duh koji prožima sve stvari u prirodi. Kao *kami* se pominju ljudska bića (pre svega carevi), životinje, planine, more, pa čak i prirodne pojave (grmljavina), a *kami* karakterišu saosećanje i natprirodne moći. Uticaj šintoizma na formiranje japanskog etičkog kodeksa je delimičan. Šintoizam, naime, ne poznaje etički kodeks, u njemu ne postoji set moralnih pravila, niti šintoizam prepoznaje raj i pakao, ili koncept dobra i zla kao suprotstavljenih strana. Međutim, on ipak ističe obavezu pojedinca prema roditeljima, precima i caru.

Budizam je u Japan stigao u VI veku iz Indije. Budistički misionari su na postojeća šintoistička verovanja nadovezali nova budistička, stvarajući kombinaciju dve religije. Na primer, šintoistička božanstva ljudi i božanstva prirode smatrana su inkarnacijama različitih buda. Budizam je na moralni kodeks uticao tako što je u postojeću šintoističku religiju uneo prve postulate i moralne principe svojim verovanjem o „četiri plemenite istine“²²² i „osmostrukoj stazi“ koju je potrebno slediti kako bi se poništila želja i, samim tim, izbegla patnja koja je izazvana smrću, bolešću, žudnjom, željom za onim što ne možemo da imamo i mržnjom prema onome što ne možemo izbeći. Budizam je preporučivao i biranje „srednjeg puta“ koji je bio sredina između asketizma i zadovoljavanja svih želja.

Treća religija, koja je imala najizraženiji uticaj na formiranje japanskog etičkog kodeksa, bila je konfucijanizam, koji su u Japan doneli misionari iz Kine u XVI veku. Konfucijanizam je bio više skup pravila nego religija, primenjiv etički sistem, budući da je bio fokusiran na čovekovo moralno kultivisanje, i da je težio da uredi etiku i moral, kao i da ostvari socijalnu harmoniju. On je veličao *li* – etički princip, kao najvišu silu kosmosa. Pet osnovnih vrlina na kojima se zasnivao *li* su: 1) humanost, 2) pravednost, 3) uljudnost, 4) mudrost i 5) vernost. Na sličan način kao i budizam, za dostizanje pet osnovnih vrlina, nudio je pet odnosa u kojima treba iskazivati privrženost i poštovanje. To su odnosi: 1) između roditelja i dece, 2) gospodara i slugu, 3) između supružnika, 4) između braće, i 5) između prijatelja.²²³ Ovakvi odnosi odslikavali su se i na odnos pojedinca prema državi i naciji, jer je Konfucije

²¹⁹ Kenneth B. Pyle, „Meiji Conservatism“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 713.

²²⁰ Peter Duus, *The Rise of Modern Japan*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1976, str. 32.

²²¹ Japanac se rađa kao šintoista, živi po pravilima konfucijanizma, a sahranjuje se kao budista. Marina Jović Đalović, „Osnovne etičke norme japanskog društva“, *Etika u nauci i kulturi*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010., str. 352.

²²² Pol Verli ukazuje na sledeće četiri istine: na prvom mestu, ukazuje na istinu da je svet mesto ispunjeno patnjom; zatim na to da je patnja izazvana ljudskim željama i našim nastojanjem da ih ispunimo; treće da se nešto može učiniti da bi se patnja okončala i na kraju da se okončanje patnje i prosvetljenje može postići pridržavanjem osmostrukog staze. H. Paul Varley, *Japanese Culture*, 4th Edition, University of Hawaii Press, Honolulu, 2000, str. 20.

²²³ Marina Jović Đalović, „Osnovne etičke norme japanskog društva“ u *Etika u nauci i kulturi*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010., str. 356.

smatrao da na državu i naciju treba gledati kao na proširenu porodicu na koju se prenose prethodno pomenuti hijerarhijski odnosi. Pozicija oca u porodici se izjednačavala sa pozicijom vladara u državi.²²⁴ U konfucijanizmu su odnosi zasnovani na ljubavi i privrženosti, ali i hijerarhiji i potčinjenosti.

Ideali konfucijanizma u Japanu su naišli na plodno tle, jer su propagirali odnose poštovanja i pravednosti, na kakve su inače pojedinci bili primorani s obzirom na uslove života.²²⁵ U Japanu se od pet vrlina konfucijanizma: humanosti, pravednosti, uljudnosti, mudrosti i vernosti, najvažnijom smatrala humanost, što možemo tumačiti kao rezultat već navedenih prirodnih i društvenih činilaca. Osim toga, Ping Jan (*Ping Yan*) i Lili Pan (*Lili Pan*) smatraju da je japanski konfucijanizam karakterisala i podrška interesovanju za nauku i tehnologiju i razvoju praktičnih nauka,²²⁶ što bi svakako moglo da objasni uspešan proces tehničkog i tehnološkog napretka Japana tokom njegove modernizacije. Dok kineski konfucijanizam na njih gleda s visine, japanski zagovara i podržava njihov razvoj.

Iako različite, sve tri religije su, s obzirom da pripadaju istočnom kulturnom krugu, svoje etičke kodekse postavljale u odnosu na kolektivno, na pojedinca u okviru grupe, što možemo posmatrati kao suprotnost zapadnoj individualističkoj i subjektivističkoj kulturi. Čie Nakane smatra da pošto japanska kultura ne poznaje apstraktno postojanje Boga, u potpunosti odvojenog od ljudskog sveta, Japanci zbog toga ne prihvataju individualizam na način na koji je on dominantan u zapadnoj subjektivističkoj kulturi.²²⁷ Na formiranje etičkog kodeksa pojedinca su, pored različitih prirodnih i društvenih činilaca, koji su akcenat stavljali na grupu i kolektivno, uticale i ove tri religije. Zato je očekivano da se svi japanski etički modeli baziraju na kolektivnom, na dobrobiti grupe i zajedničkom cilju.

4.1.3. Rezultati uticaja različitih činilaca

Iz svega navedenog može se zaključiti da su prethodno opisani činioци uticali na pojedince,²²⁸ na njihov moralni karakter, a samim tim i na etičke modele, na sledeći način:

²²⁴ Kavaji Tošijoši (*Kawaji Toshiyoshi*), osnivač moderne japanske policije izjavio je: „Nacija je porodica, vlada je roditelj, (i) narod su deca.“ Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan, (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 194.

²²⁵ Japan ne preuzima kineski konfucijanizam nekritički, već naprotiv, preuzima njegove najnaprednije koncepte, prilagođavajući ih japanskoj kulturi i običajima. On je, za razliku od kineskog konfucijanizma, koji je okrenut sebi, otvoren i okrenut traženju najboljeg rešenja.

²²⁶ Ping Yan and Lili Pan, „From „Goodness“ in Chinese Confucianism to „Truth“ in Japanese Confucianism“, *Asian Social Science*, Vol. 6, No. 3, Mar. 2010, pp. 108-112, str. 111., dostupno na:

<https://pdfs.semanticscholar.org/6e10/c633573a5d6cd321d2f9dbd7f6236c5cc12b.pdf>

²²⁷ Chie Nakane, *Japanese Society*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1972, str. 139.

²²⁸ Jošijuki Noda (*Yoshiuki Noda*), poznati japanski pravnik, smatra da se kao posledica prethodno navedenih činilaca razvilo nekoliko najvažnijih karakteristika japanskog mentaliteta. Kao prvu karakteristiku, navodi izuzetnu homogenost mišljenja Japanaca, koja se ogleda u tome da Japanci smatraju da svaki drugi Japanac misli isto kao i oni i da se to podrazumeva (*hara to hara de* - um koji sreće um). On smatra da takav način razmišljanja ima korene u geografskom položaju Japana, njegovoj izolovanosti od azijskog kontinenta, drugih naroda i uticaja. Kao drugu karakteristiku japanskog mentaliteta, navodi kolektivnu svest i ponašanje Japanaca, njihovu izuzetnu povezanost i homogenost bez vidljivih spoljnih uticaja, gde na sličan, pa čak i potpuno isti način reaguju na spoljne uticaje. I to na potpuno nesvesnom nivou, bez lidera. Ovakav vid ponašanja može se videti na primeru sela, koje predstavlja oblik zajedničkog života i međusobne upućenosti kako članova *ie*, tako i seljanja međusobno, kao što je već navedeno u ovom poglavlju, kao jednu od posledica društvenog uređenja. Ta karakteristika direktno vodi ka sledećoj koju Noda ističe, a to je izostanak želje za odgovornošću i liderstvom. Kao mogući vrhunac liderstva, javlja se pojedinac koji započne predvođenje ili predstavi grupu i njene ideje i odmah se povuče. Kao primer, Noda navodi slučaj japanskog učešća u II svetskom ratu, koje se, prema shvatanju pripadnika japanske Vlade, iznetom na suđenju pred Međunarodnim vojnim tribunalom, prosto desio i u čemu oni nisu videli svoju aktivnu ulogu (za razliku od nemačkih nacističkih generala i zapovednika koji su iznosili i priznavali svoju želju (želju Trećeg rajha) da pokori Evropu). Četvrta karakteristika japanskog mentaliteta po Nodi je nedostatak osećaja za normu, odnosno pravilo. Japansko shvatanje pravila je odsustvo potrebe za istima. Japanci smatraju da je najbolje stvari ne dirati, ne rešavati, i one će se rešiti same od sebe. Taj uticaj bi se mogao pripisati šintoizmu, koji zastupa ideju da čovek treba da živi u harmoniji sa prirodom, a kako u prirodi sve teče, ciklusi rađanja i umiranja se nastavljaju, bez

Geografska izolovanost – samim tim bez uticaja, ali i mogućnosti pomoći drugih naroda, naučila je Japance da moraju da se oslone sami na sebe, odnosno jedni na druge, na najbliže sunarodnike. Prirodne katastrofe – vulkani, cunamiji, zemljotresi, naučili su ih da je imovina nešto prolazno; ono što imaju danas, može već sutra da nestane, ali da je pomoć suseda i meštana ono što ih može spasti ili im pomoći da ponovo izgrade, sakupe ili stvore ono najosnovnije ili barem ono što je dovoljno za život.

Život u seoskim zajednicama u kojima je postojala vezanost pojedinca za zemlju i seosku zajednicu u kojoj se rodio, imao je veliki uticaj na pojedinca i na formiranje kolektivne svesti. Taj uticaj je pojačavao i sistem društvenog uređenja u kojem je čitavo selo imalo kolektivnu odgovornost, kao i činjenica da je *ie*, najmanju ćeliju društva, činila porodica, a ne pojedinac. Iz svega navedenog se lako uočava preovladavanje kolektivnog u odnosu na individualno. Pored toga, i ideje sve tri religije se prepliću u veličanju harmonije (sve teče, tok ne treba remetiti, život je neprekidan ciklus), kojoj treba težiti u svakodnevnom životu. Sa time da se kolektivism razvio kao posledica spoljnih okolnosti, a ne kao rezultat etike, slaže se i Roj D'Andrade (*Roy D'Andrade*), koji ovaj svoj stav potvrđuje citirajući i Johtarua Takanu (*Yohtarou Takana*) i Eiko Osaku (*Eiko Osaka*).²²⁹

U takvim uslovima nemoguće je razvijanje individualizma, niti se on ceni, već je ideal zajednice harmonija. Zato se i bilo kakve norme smatraju uplitanjem u neometani tok života koji prosto teče. Šusui Kotoku (*Shusui Kotoku*), jedan od prvih lidera socijalističkog pokreta u Japanu, izjavio je: „Mi se prava gnušamo i jedva čekamo dan kada će se ono pokazati beskorisnim.“²³⁰ To samo pokazuje koliko je u japanski etos bilo ukorenjeno duboko neshvatanje normi. One su isključivo doživljavane kao suvišne i remetilačke. U skladu s tim, razvijaju se i određene društvene norme i očekivani obrasci ponašanja, koji kao ideal vide harmoniju, veličaju zajednicu naspram pojedinca, i nematerijalno naspram materijalnog. U takvo tumačenje se uklapa i često pribegavanje rešavanju sporova putem medijacije, o čemu će biti više reči kasnije u ovom poglavlju.

4.1.3.1. *Giri, ninjo i on*

Kao rezultat uticaja svih prethodno navedenih faktora na formiranje etičkih modela u Japanu, razvio se specifičan set moralnih vrednosti i obaveza kojima se svaki pojedinac vodi u svom svakodnevnom životu i u odnosu na koje određuje svoje ponašanje. Možda se kao najznačajniji može postaviti *giri*. Koncept *giri* nastajao je u Japanu vekovima, kao rezultat potrebe da se poštuju određeni odnosi i sa ciljem da se teži određenim vrlinama, o kojima je bilo reči u prethodnom delu ovog poglavlja.²³¹ *Giri* se može posmatrati kao društvena norma. Međutim, njegovo značenje u japanskoj kulturi je mnogo šire, smatra se da je sa antropološke tačke gledišta *giri* jedan od najtežih pojmova za tumačenje, pošto ne postoji njegova tačna definicija niti spisak oblika ponašanja ili obaveza koje ga čine.

Giri je neprevodiva reč. To je dug koji pojedinac ima prema sebi i prema drugome. Rut Benedikt ga definiše kao produkt orijentalnog budizma i kineskog konfucijanizma.²³² Kaže se i da je „*Giri* breame koje nosi svaki Japanac“,²³³ odnosno „pravi put, put kojim ljudi treba da idu čak i ako je protiv

čovkovog uticaja na njih, tako se treba postaviti i prema životu. Yosiyuki Noda, „Characteristics of Japanese Mentality“ *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 295.

²²⁹ Roy D'Andrade, *A Study of Personal and Cultural Values: American, Japanese and Vietnamese*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, str. 118.

²³⁰ Yosiyuki Noda, „Characteristics of Japanese Mentality“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 302.

²³¹ V. Poglavlje IV., 4.1., Činioci koji su uticali na formiranje etičkih modela pre Meidi restauracije.

²³² Ruth Benedict, *The Chrysanthem and the Sword*, Mariner Books, New York, 1960, str. 133.

²³³ Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011, str. 8.

njihove vlastite volje, da bi se osigurao oprostaj od sveta“.²³⁴ Koliko je *giri* važan i nezaobilazan deo japanskog moralnog kodeksa, vidi se i po tome da se najvećom uvredom u Japanu smatra za nekoga reći „onaj ko ne poznaje svoj *giri* (*shirazu*)“.²³⁵ Kod *giri* ne postoje nabrojane činjenice koje ga čine ili skup pravila koja se moraju poštovati, *giri* se oseća i pretpostavlja, *giri* je nešto sa čim se u Japanu rađa i živi. Nešto opširniju definiciju *giri* daje Takejoši Kavašima (*Takeyoshi Kawashima*), koji *giri* definiše kao više različitih situacija osećanja. Po njemu je *giri* društveno uređenje koje se sastoji od skupa društvenih normi koje svakom nosiocu istih nameće određeni zadatak koji treba da izvrši.²³⁶

Giri ima dva oblika – *giri* prema svetu i *giri* prema svom imenu. *Giri* prema svetu je dug koji pojedinac ima prema svojoj okolini,²³⁷ porodici u koju je ušao brakom, a *giri* prema svom imenu je dug prema sebi, odnosno očuvanju poštovanja svog imena. *Giri* prema sebi posebno ističe *giri* prema vlastitoj profesiji gde je primarni cilj ne pokazati da nešto ne znate, mnogo veći od onog da se posao uradi najbolje moguće.

Kada se govori o etičkim modelima i *giri*, moraju se razmotriti još dva antropološka pojma – *ninjo* i *on*. *Ninjo* se često definiše kao antipod *giri*. Za razliku od *giri*, *ninjo* označava ljudska osećanja. Japanski etički kodeks zahteva prenebregavanje sopstvenih osećanja – *ninjoa*, pod uticajem koji je potekao iz budističke doktrine, uz težnju ka kolektivnom. Takie Sugijama Lebra (*Takie Sugiyama Lebra*) *ninjo* definiše kao osećanje. Po njemu, kod Japanaca *ninjo* podrazumeva dva osećanja, koja oni ne razlikuju: 1. ugađanje Egu, bez obzira na *giri* kao društvenu obavezu; i 2. saosećajno razumevanje i prihvatanje želje, koja može biti u suprotnosti sa Egom. Česta ilustracija za *ninjo* je da je to ono što navodi muškarca da se oženi devojkom koju je sam izabrao.²³⁸ U zakonodavstvu, kazna se vidi kao akt suprotan *ninjo*.²³⁹

Kada se govori o *on*, s obzirom na fluidnost ovog antropološkog pojma, potrebno je razmotriti mišljenja različitih autora. Ana Vircbicka (*Anna Wierzbicka*) se poziva na Kavašimu i Lebru kada kaže da je japanska kultura, kultura orijentisana na obaveze, nasuprot zapadnoj kulturi koja je orijentisana na prava, i da ništa bolje ne opisuje ovu fokusiranost od pojmova *giri* i *on*.²⁴⁰ Ona smatra da je *on* pojam potekao iz samurajske etike, i nudi njegovu definiciju: „*On* je akt darivanja druge osobe (obično imovinom) koja čini da je onaj ko je poklon dobio bude zahvalan i kod njega budi osećaj dugovanja.“²⁴¹ Rut Benedikt pojam *on* takođe ne definiše jednom rečju. Objašnjava ga kao obavezu, ali i kao lojalnost i ljubav. Može se opisati kao ljubav deteta prema majci, koje joj je zahvalno za sve što je činila za njega od kad se rodilo, i dužnost da joj to uzvрати.²⁴² Lebra, slično tome, *on* povezuje sa jednom rečju – reciprocitet.²⁴³

Pored *on* prema roditeljima, javlja se i *on* prema caru, odnosno u periodu pre Meidi restauracije, prema knezu, odnosno šogunu. Postoji i *on* prema učiteljima – *nushi*, kojima treba biti zahvalan za pruženo obrazovanje.²⁴⁴ Uopšte, u Japanu, kao i u drugim istočnim kulturama, postoji shvatanje

²³⁴ Prof. dr Ljiljana Marković, Milica Jotov, Sanja Radenković, Nikola Backović, *Japan u praskozorje modernizacije*, Univerzitet u Beogradu - Filološki fakultet, Beograd, 2016., str. 56.

²³⁵ Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 27.

²³⁶ Takie Sugiyama Lebra, *Japanese Patterns of Behavior*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1976, str. 93.

²³⁷ Za razliku od gimija (*gimi*) koji je skup obaveza koje pojedinac ima prema svojoj najbližjoj porodici i caru, a koje su nastale njegovim rođenjem. Ruth Benedict, *The Chrysantem and the Sword*, Mariner Books, New York, 1960, str. 133.

²³⁸ Takie Sugiyama Lebra, *Japanese Patterns of Behavior*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1976, str. 46.

²³⁹ Yoshiuki Noda, „The Character of Japanese People and Their Conception of Law“, *The Japanese Legal System, Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 303.

²⁴⁰ Anna Wierzbicka, *Understanding Cultures through their Key Words: English, Russian, Polish, German and Japanese*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1997, str. 254.

²⁴¹ *Ibid*;

²⁴² Ruth Benedict, *The Chrysantem and the Sword*, Mariner Books, New York, 1960, str. 101.

²⁴³ Takie Sugiyama Lebra, *Japanese Patterns of Behavior*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1976, str. 92.

²⁴⁴ Više o *on* videti u Ruth Benedict, *The Chrysantem and the Sword*, Mariner Books, New York, 1960, str. 98-132.

da su nadređeni uvek dobronamerni prema svojim podređenima, kako na nivou države (odnos cara i podanika), tako i u okviru društva. Možda bi najpribližniji prevod pojma *on* bio zaduženost. *On* je i obaveza koja nastaje između davaoca i primaoca činjenjem neke usluge ili davanjem poklona velike vrednosti. *On* je obaveza koja traje sve dok se takav poklon ili usluga ne uzvрати. I za onoga koji ne zna da vrati *on* – koristi se izraz *shirazu*.²⁴⁵ Lebra u „Japanskim obrascima ponašanja“ *giri* objašnjava u vezi sa konceptom *on*, kada postoji obaveza (*giri*) koju primalac poklona ima prema davaocu, i željom da se dug stvoren poklonom što pre vrati (*on*).²⁴⁶ Po njemu, *giri* je osećanje koje postaje dominantno u želji da se više ne duguje *on*. Takođe, kada je *giri* u vezi sa konceptom *on*, dug – poklon ili usluga koja se vraća, mora da bude jednaka primljenom poklonu ili usluzi. A u slučaju da se dug ne vrati u odgovarajućem roku, na njega se zaračunava ono sto je nama poznato kao kamata i često se dug vraća znatno uvećan zbog kašnjenja. Za razliku od njega, vraćanje samo dela duga, koje je vremenski neograničeno, naziva se *gimu*.²⁴⁷ Rut Benedikt daje, takođe, prilično detaljan prikaz svih oblika zaduženosti i obaveza vraćanja u Japanu. Ono što se na osnovu toga može zaključiti jeste da su uslovi života u Japanu – prirodne katastrofe, vremenske nepogode i oskudni resursi, doveli do potrebe za preciziranjem različitih oblika dugovanja. Dugovi ne postoje samo u odnosu na nadređene, već i svaki oblik pomoći, materijalne i nematerijalne prirode, zahteva propisanu formu vraćanja.²⁴⁸

U pravu se *giri* javlja u slučajevima medijacije i naknade štete.²⁴⁹ Medijacija je čest način rešavanja sporova.²⁵⁰ Njegova svrha je da se druga strana ne bi izlagala neprijatnosti izlaskom na sud, jer je, pod uticajem *giri*, krajnji cilj očuvanje ugleda svog imena. Dodatni razlozi za medijaciju kao način rešavanja sporova su različiti, ali se svi mogu vezati za *giri*. Na primer, cilj korišćenja medijacije jeste da se smanji broj situacija u kojima dolazi do takmičenja, kako onaj koji izgubi ne bi morao da se suoči sa društvenim pritiskom, što je i cilj *giri*. U korišćenju medijacije se ogleda i osnovna karakteristika *giri* - učenje konfucijanizma da je harmonija ideal, a medijacija je način da se harmonija ne remeti.

Pod uticajem *giri* se formira i specifičan odnos prema naknadi štete, kod koje je mnogo bitnije da se lice koje je nanelo štetu izvini i ponudi određeni iznos da štetu nadoknadi. Međutim, nije potrebno ponuditi iznos u visini iznosa štete, već više simboličan iznos, kako bi tim davanjem lice koje je štetu nanelo pokazalo da je svesno učinjene štete i da se zbog toga kaje. U takvoj situaciji se *giri* pojavljuje kao nešto slično obligacionom odnosu u kojem se od jednog učesnika – dužnika, očekuje činjenje prema drugom licu u ovom odnosu – poveriocu. Iako ne postoji prinuda, poverilac je dužan da sačeka izvršenje, bez ikakvih dejstava ili uticaja na dužnika.

Može se zaključiti da je *giri* fluidan i neuhvatljiv, a opšteprisutan, po njemu se postupa po osećanju, ima mnogo značenja i različitih tumačenja, kao i sama japanska kultura. Nedorečenost, koja je za zapadni mentalitet mana, u ovom, ali i u drugim primerima japanske kulture, može se, naprotiv, tumačiti kao željena i podsticana. Osim toga, u *giri* se ogledaju i etički postulati više religija. Vidi se

²⁴⁵ Marina Jović Đalović, „Osnovne etičke norme japanskog društva“, *Etika u nauci i kulturi*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010., str. 351.

²⁴⁶ Kao primer odnosa *giri* i *on* u svakodnevnom životu može se uzeti i slučaj o kojem piše Aleksandar Presol: kada je, jednom prilikom, u Japanu posetio lekara zbog prehlade, začudilo ga je što mu ta poseta nije naplaćena. Kasnije je saznao da je japanski doktor kod koga je bio na pregledu, dok je studirao u inostranstvu, posetio lekara, zbog sličnog stanja, i da mu taj strani lekar nije naplatio pregled. Iako mu tim besplatnim pregledom nije nametnuta nikakva obaveza, japanski lekar je po povratku u Japan započeo praksu besplatnog pregleda stranaca za slične bolesti. Na taj način japanski lekar je smatrao da otplaćuje svoj dug (*giri no on*) za uslugu koju je besplatno dobio. Alexander Prasol, *Modern Japan Origins of the Mind*, World Scientific Publishing Co., Singapore, 2010, str. 106.

²⁴⁷ Ruth Benedict, *The Chrysanthem and the Sword*, Mariner Books, New York, 1960, str. 115.

²⁴⁸ *Ibid*, str. 116.

²⁴⁹ Videti više o statističkim podacima o broju izlazaka na sud u Japanu u Takeyoshi Kawashima, „The Dispute Resolution in Contemporary Japan“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 269.

²⁵⁰ Jošijuki Noda smatra da Japance karakteriše i poseban odnos prema pravu, a kao jedan od načina na koji se takav odnos manifestuje je da Japanci izbegavaju da izlaze na sud, što im medijacija i omogućava.

uticaj šintoizma, koji smatra da sve teče, a u Japanu se kao prednost ističe situacija u kojoj se rečenica ne dovršava kako bi se sagovorniku omogućilo da njen kraj nasluti. Budizam se ogleda u prenebre-gavanju sopstvenih osećanja, a humanost se poštuje kao najbitnija od pet postulata konfucijanizma. Kompleksnost pojma *giri*, njegova višeznačna priroda, ukazuju na opštu karakteristiku japanske kul-ture – nedorečenost koja dozvoljava različita tumačenja, daje slobodu slušaocu ili čitaocu da sam odredi krajnje tumačenje. Ta nedorečenost je toliko neočekivana za narod koji je ograničen različitim činio-cima, koji je i sam sebi nametnuo mnoštvo dodatnih ograničenja, a koji je, ipak, u nedorečenosti, tome našao protivtežu.

4.2. Karakteristike japanskih etičkih modela

Kao što je već rečeno na početku ovog poglavlja, kultura i pojedinac u okviru nje, ne mogu da postoje nezavisno jedno od drugoga, već je njihovo postojanje i formiranje međusobno uslovljeno. Prethodna analiza činilaca koji su uticali na nastanak etičkih modela ukazala je na to da su oni uslov-ljeni kako prirodnim, tako i društvenim činio-cima: česte vremenske nepogode i prirodne katastrofe navele su Japance da imaju pomirljiv odnos prema gubitku materijalnog, da štetu trpe i da čuvaju ono što je mnogo bitnije i trajnije – svoj obraz. Na to ih je usmerio kako život naarhipelagu, tako i izolo-vani život u seoskoj zajednici i vezanost za zemlju. Zatvorenost i upućenost suseda jednih na druge, s jedne strane naveli su ih da, pre svega, čuvaju međuljudske odnose (*giri* i on se tiču obaveze prema drugome²⁵¹), jer je materijalno prolazno, a, s druge strane, bilo je pitanje trenutka u kojem će se odnos preokrenuti i kada će doći do obrnutog odnosa naknade štete usled međusobne upućenosti. Ovakvi uticaji posredno su doveli i do formiranja specifičnih etičkih modela Japanaca i nastanka različitih društvenih normi, od kojih su u prethodnom tekstu ovog poglavlja obrađeni *giri*, *ninjo* i *on*.²⁵²

Japanski etički modeli, od VII veka naovamo, nastajali su u okviru kineskog kulturnog kru-ga koji pripada dalekoistočnoj kulturi, te su u skladu s tim, pravo i moral bili odvojene kategorije. Karakteristika dalekoistočnog poimanja prava je da se ono ne prepoznaje kao sredstvo za obezbe-đivanje mira i društvenog i socijalnog poretka.²⁵³ Pored toga, sve dalekoistočne kulture su, u skladu sa kineskim uticajem, smatrale da je samo pravo, pomoćno sredstvo, odnosno način da se primene konfucijanska moralna pravila. Hejli smatra da u Japanu mandat neba nije bio potreban i da nije ni bio uveden.²⁵⁴ To objašnjava i odnos Japanaca prema pravu, koje je, pošto je ono samo bilo način da država sprovodi svoju volju (doduše, za dobrobit društva), i nije moralo da bude, a često i nije ni bilo, u skladu sa onim što Japanci smatraju moralnim. Osim toga, pravo, u skladu sa budističkom filozo-fijom, nema božansko poreklo. Takvi uticaji su kod Japanaca doveli do već pomenutog otklona od prava, o kojem govori Jošijuki Noda (*Yoshiuki Noda*).²⁵⁵

Japanska kultura je, kako to Rut Benedikt u svojoj knjizi „Hrizantema i mač“ tumači, suprot-nost zapadnoj kulturi krivice. Nasuprot zapadnoj kulturi, japanska kultura je kultura srama.²⁵⁶ Ovo viđenje japanske kulture Rut Benedikt se može primeniti i na period pre Meidi restauracije. Moguće ga je povezati i s tim da je zapadna kultura, kultura u kojoj se izjednačavaju pravo i moral, odno-sno, u kojoj pravo proističe iz morala, a obe kategorije imaju božansko poreklo, čime su unutrašnja

²⁵¹ Marina Jović Đalovic, „Osnovne etičke norme japanskog društva“, *Etika u nauci i kulturi*, Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet, Beograd, 2010., str. 358.

²⁵² V. Poglavlje IV., 4.1.3.1. *Giri*, *ninjo* i *on*

²⁵³ Rene David, John E.C. Brierley, *Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law*, 2nd Edition, The Free Press, New York, 1978, str. 477.

²⁵⁴ John Owen Haley, *The Spirit of Japanese Law*, The University of Georgia Press, Athens, and London, 1998, str. 7.

²⁵⁵ Videti više u Yoshiyuki Noda, „Characteristics of Japanese Mentality“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 301-310.

²⁵⁶ Ruth Benedict, *The Chrysantem and the Sword: Patterns of Japanese Culture*, Mariner Books, New York, 1960, str. xii

ograničenja pojedinca podjednako jaka kao i spoljašnja. U takvoj kulturi i moral je dovoljan da kod pojedinca izazove krivicu, odnosno, pojedinac je svestan svog postupka i već će ga od određenog ponašanja odvratiti savest, a ne spoljna granica – kazna. Preciznije, pojedinac svoje ponašanje ne ograničava polazeći od spoljnih pritisaka koji će sankcionisati njegovo ponašanje ukoliko nije u skladu sa opšteprihvaćenim i očekivanim.

Nasuprot tome, japanska kultura i njeni etički modeli umnogome zavise od spoljnih uticaja. Rut Benedikt smatra da Japanci manje polažu na ponašanje vođeno moralom, a više na spoljne sankcije koje će dovesti do željenog ponašanja.²⁵⁷ Razdvojenost morala i prava, karakteristična za istočne civilizacije, kod Japanaca je dovela do toga da se pravo prepoznaje kao nametnuto, bez božanskog porekla, a da moral nije ono što će delovati na Japanca. Meril Din (*Meryl Dean*) iznosi mišljenje i da se shvatanje istine razlikuje kod Japanaca i u zapadnim kulturama. Na Zapadu se u skladu sa vaspitanjem i moralom, smatra očekivanim da se govori istina. Nasuprot tome, u Japanu je taj koncept nešto drugačiji – smatra se da je bolje nekoga uvrediti, nego mu reći istinu, posebno ako će ta istina povrediti tu osobu.²⁵⁸

Etički modeli Japana, formirani na osnovu različitih činilaca i uticaja, doveli su i do specifičnog odnosa Japanaca prema pravu i sudovima. Kultura srama posledično je vodila i ka jednom od osnovnih osećanja Japanaca kada je pravo u pitanju, a to je sramota za pojedinca da tuži ili da bude tužen. Kako bi se takva sramota izbegla, rešenje je nađeno u medijaciji, koja se u Japanu izuzetno često koristila. Medijacija je za japanski moralni kodeks bila od velikog značaja. Omogućavala je da se pojedinci ne izvode na sud, oslobađajući sramote i tužioca i tuženog. Uz to, ona je omogućavala i rešavanje sporova uz što manje remećenja, kako postojećih odnosa, tako i uopšte života u čiji se tok, u skladu sa budističkim verovanjima, treba što manje mešati.²⁵⁹ Medijacija je, osim toga, bila moguća i usled velike međuzavisnosti stanovnika Japana i njihove upućenosti jednih na druge. Međutim, Erik Feldman (*Eric A. Feldman*) smatra da se ovakav način rešavanja sporova, koji nije formalno pravni, ne može objasniti isključivo kulturom (i etičkim modelima, prim. autora).²⁶⁰ On se ovde poziva i na Kavašimino (*Takeyoshi Kawashima*) mišljenje. Kavašima ističe da je kultura samo jedan od aspekata japanskog shvatanja prava i odnosa prema pravu.²⁶¹ Feldman ističe, i Hejljevo mišljenje da je japanska elita na različite načine sprečavala parničenje.²⁶² Ipak, i pored navedenih argumenata, mora se istaći da se medijacija jeste uklapala u japansko poimanje prava i shvatanje *giri* i da su etički modeli svakako imali uticaja na korišćenje ovog vida rešavanja sporova.

Način na koji su se odnosili prema naknadi štete takođe je bio veoma karakterističan za japansko društvo sve do Meidi perioda. Ljiljana Marković i Radomir Đurović iznose zapažanje da su Japanci naknadu štete smatrali neobičnom i da se nije očekivalo da oštećeni tuži štetnika.²⁶³ To su činili da bi izbegli svako remećenje postojećih odnosa. Za ovakav odnos prema šteti, najznačajnija su bila dva razloga. Prvi je bio u skladu sa karakteristikama etičkog kodeksa, formiranog usled čestih gubitaka, gde materijalno nije predstavljalo najznačajniji imenilac, i gde Japanci nisu bili naročito osetljivi na gubitak. Mnogo važnije je bilo sačuvati obraz – da krivac ponudi svoje izvinjenje i često

²⁵⁷ *Ibid.*, str. 223.

²⁵⁸ Meryl Dean, *Japanese Legal System*, Cavendish Publishing Limited, Singapoure, 2nd Edition, 2002, str. 122.

²⁵⁹ Primer koji ilustruje ovakav način rešavanja sporova je slučaj ubistva iz nehata prilikom ribolova u provinciji Harima, 1856. godine. Videti više u Alexander Prasol, *Modern Japan Origins of the Mind*, World Scientific Publishing Co., Singapoure, 2010, str. 221.

²⁶⁰ Eric A. Feldman, „Law, Culture, and Conflict: Dispute Resolution in Postwar Japan“, *Law in Japan: A Turning Point*, Edited by Daniel H. Foot, University of Washington Press, 2007, str. 61.

²⁶¹ Više o različitim stavovima o rešavanju konflikata u japanskoj pravnoj kulturi videti u Eric A. Feldman, „Law, Culture, and Conflict: Dispute Resolution in Postwar Japan“, *Law in Japan: A Turning Point*, Edited by Daniel H. Foot, University of Washington Press, 2007, str. 50-80.

²⁶² *Ibid.*, str. 62.

²⁶³ Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 199.

samo simboličnu materijalnu nadoknadu. Bilo je važno da odnos *giri – ninjo* ostane nepromenjen, kao i činjenica da se postupilo u skladu sa ovim odnosom. Drugi razlog je bio osnov etičkog modela čiji su činioци postojali sve do Meidi restauracije – velika međuzavisnost pojedinaca nastala usled suživota u seoskim zajednicama i kolektivne odgovornosti i time uslovljena upućenost jednih na druge.

4.2.1. Etički modeli u periodu Meidi restauracije

Pitanje pred kojim su se Japanci našli posle Meidi restauracije bilo je da li napustiti stare etičke modele i tradiciju, ono što ih je činilo Japancima, jer takav koncept očigledno nije uspeo da opstane u modernom svetu, pod pritiskom stranih država, i prikloniti se novom, ili, u skladu sa dotadašnjim načinom prihvatanja stranih znanja, religija, ideja, istovremeno zadržati staro, ali i prihvatiti moderne koncepte i ideje.

Odgovor na ovo pitanje nije bio jednostavan. S obzirom na to da su u prethodnoj celini ovog poglavlja ispitani uticaji prirodnih i društvenih činilaca koji su formirali japanske etičke modele pre Meidi restauracije, jedan deo odgovora na ovo pitanje može se dati, pošto se ispituju promene koje su nastupile kod svakog od tih činilaca, s jedne strane. S druge strane, potrebno je analizirati i nove uticaje, koji su nastali kao posledica potrebe za modernizacije društva i države tokom perioda Meidi restauracije. Tek analizom obe grupe promena, može se ustanoviti do kojih je sve promena u etičkim modelima je došlo u periodu Meidi restauracije.

Prirodni činioци koji su uticali na izolovanost Japana, svakako se nisu promenili Meidi restauracijom, te se njihov uticaj neće dalje razmatrati. Međutim, društveni činioци su se tokom perioda Meidi unekoliko izmenili, što je dovelo i do određenih promena u etičkim modelima Japana. Prvi društveni činilac na koji je ukazano ranije u ovom poglavlju bila je prinudna izolacija u kojoj je Japan bio tokom Tokugava perioda, a koja je prekinuta dolaskom komodora Perija. Nastupanjem otvaranja Japana – *kaikoku*, Japancima je omogućeno da putuju izvan Japana, štaviše, u datom periodu, kada je znanje stranih država bilo od ključnog značaja za razvoj Japana, putovanja su bila i ohrabrivana, i misije su organizovane kao državni poduhvati.²⁶⁴ Drugi društveni činilac i istovremeno drugi vid izolacije bio je vezanost seljaka za zemlju i selo, odnosno zabrana napuštanja mesta boravka, koja je važila tokom Tokugava perioda i ovaj vid izolacije je prekinut ukidanjem ove zabrane. Ukinuta su i sva ograničenja u pogledu ishrane, oblačenja i izbora zanimanja seljana, koja su decenijama pojedincu ograničavala svaku mogućnost izbora. Ovakva odluka je uticala i na smanjivanje važnosti staleža kojem je pojedinac pripadao.

Još jedan društveni činilac koji je uticao na formiranje etičkih modela Japana bila je religija, odnosno splet različitih religija koje je Japan tokom vekova prihvatao, stvarajući jedinstveni spoj verovanja. Međutim, tokom Meidi restauracije do značajnih promena u japanskoj religiji nije došlo. Japanska religija je i tokom perioda Meidi zadržala uticaj koji je imala do Meidi restauracije. Iako su postojale različite tendencije i pokušaji modernizacije, promena u japanskoj religiji se svela na jačanja šintoizma u odnosu na budizam i na ukidanja zabrane hrišćanstva, ali ove promene nisu suštinski uticale na izmenu etičkih modela Japana, već je najveća promena u etičkim modelima bila posledica korišćenja šintoizma za jačanje japanskog nacionalnog bića, ali ona je samo pojačala i podvukla već postojeće elemente odanosti caru i državi.

S druge strane, tokom perioda Meidi, etički modeli su menjani u skladu sa tri faze razvoja odnosa Japana prema zapadnim znanjima i vrednostima, prilagođavani su potrebama u datom trenutku, dok nisu konačno usvojili samo pojedine od mnogih stranih uticaja. Prvu fazu je karakterisalo stihijsko preuzimanje zapadnih ideja. Tradicionalni etički modeli, običaji i vrednosti olako su napušteni u cilju modernizacije. Razlog za to bilo je shvatanje da tradicionalne vrednosti očigledno nisu ni

²⁶⁴ U Carskoj zakletvi od pet članova, iz 1868. godine, član 5. glasi: „Kako bi se ojačali temelji carske vlasti, za znanjem će se tragati širom sveta.“

bile dobre, čim su dovele Japan u poziciju u kojoj se našao potpisivanjem neravnopravnih ugovora. Moralne i etičke vrednosti Zapada zamenile su dotadašnju konfucijansku etiku u obrazovanju unošenjem prevoda francuskih i američkih tekstova o moralu u udžbenike koji su objašnjavali šintoističko moralno učenje (*shushin*).²⁶⁵ Prvi uticaji koje su strani savetnici, kao i japanski studenti doneli sa školovanja na Zapadu, bile su ideje Džona Stjuarta Mila (*John Stuart Mill*), Herberta Spensera (*Herbert Spencer*), Džeremija Bentama (*Jeremy Bentham*), a nešto kasnije uticajan je bio i Ruso (*Jean Jacques Reaumeau*). Širile su se ideje građanskih sloboda, prirodnog prava, utilitarizma i, sasvim očekivano, menjale postojeće etičke modele.²⁶⁶

Drugu fazu je karakterisao prestanak stihijskog preuzimanja znanja zapadnih sila, kao i prestanak nametanja zapadnih etičkih modela. Javila se potreba za ponovnim uspostavljanjem tradicionalnih vrednosti, obnavljanjem tradicionalnih etičkih modela. Fokus je bio na stvaranju jedinstvenog nacionalnog bića koje će ujediniti Japance i ojačati nacionalni identitet. Uz to, bilo je potrebno ustanoviti i odgovarajući moralni sistem. Kenet Pajl (*Kenneth B. Pyle*) navodi kako je 1886. godine, Nišimura (*Nishimura*) objavio traktat o japanskom moralu „*Nihon dotoku ron*“ u kom iznosi kritike na račun konfucijanizma i iznoseći mišljenje da konfucijanizam karakterišu nedostatak želje za napretkom, idealizacija prošlosti i rigidan hijerarhijski poredak. S druge strane, po njemu, zapadna filozofija nije pridavala dovoljno pažnje ponašanju pojedinca i nije pružala osnov za čvrst moralni sistem. Po njemu, Japan je morao da izgradi sopstveni sistem, kombinujući osnove konfucijanskog duha i osavremenjujući ga odgovarajućim moralnim odrednicama zapadne filozofije.²⁶⁷

Slično je razmišljao i Kuga Kacunan. On je 1893. godine učestvovao u polemici o odnosu obrazovanja i religije. Tom prilikom je izneo svoju zabrinutost za očuvanje nacionalnog identiteta. U nizu uvodnika pod naslovom „Religija i obrazovanje“, on je oštro isticao razliku između moralne filozofije (*rinri gaku*) i moralnog vaspitanje (*tokuiuku*). Za Kugu je moralna filozofija bila univerzalni aspekt čovekovog ponašanja i čista etika. Naglasio je, međutim, da istorija i trenutne okolnosti oblikuju etičke principe u skladu sa potrebama naroda i da je u trenutku kada se različite nacije takmiče, očuvanje morala naroda od ključnog značaja jer on čuva osećaj zajedništva.²⁶⁸

Treću fazu preuzimanja znanja karakterisalo je selektivno, promišljeno preuzimanje. Ova faza se poklapala sa zapažanjem Alana Votsona u vezi sa teorijom pravnih transplanata, koji smatra da što jedan sistem ili država ima više samopouzdanja, to ima i manje pozajmljivanja prava. Osim toga, Votsonovo mišljenje bi se, u skladu sa hibridnim modelom teorije pravnih transplanata, moglo primeniti na znanje prenošeno u ovoj oblasti

Ipak, sve tri faze promena u etičkim modelima su se pre svega odnosile na japanske gradove, Tokio pre svih. Mnogo manje izmena je prihvatano u provinciji. Tu su promene, koje su sprovedene u etičkim modelima, imale mnogo manje upliva, samim tim zato što i tradicionalni položaj seljana, koji su se bavili poljoprivredom, Meidi restauracijom nije umnogome izmenjen. Promene nastale

²⁶⁵ Kenneth B. Pyle, „Meiji Conservatism“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 682.

²⁶⁶ Prihvatanje evropskog morala odmah po Meidi restauraciji, sa ciljem da se ukaže na japansku modernizaciju obuhvatilo je i zapadni odnos prema obnaživanju u javnosti. Ono je u Japanu bilo relativno uobičajeno, postojala su i topla zajednička kupatila za muškarce i žene, što je za zapadnjake bilo nezamislivo. Japanci su ubrzo preuzeli ovakav odnos prema obnaživanju, već 1873. godine su je zabranili. Nije slučajno što je takva odluka doneta iste godine i kada je ukinuta zabrana hrišćanstva, hrišćanski moral je bio u potpunoj suprotnosti sa njom. Takva promena u moralu je dovela do toga da je 1895. godine, kada je Kuroda na Četvrtoj domaćoj industrijskoj izložbi, izložio akt, odijum javnosti bio toliki da je bio prinuđen da sliku povuče sa izložbe. Emiko Yamanashi, „Western-Style Painting: Four Stages of Acceptance“, *Since Meiji: Perspectives on Japanese Visual Arts, 1868-2000*, Edited by J. Thomas Rimer, University of Hawaii Press, Honolulu, 2012, str. 27.

²⁶⁷ Kenneth B. Pyle, „Meiji Conservatism“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 682.

²⁶⁸ Kenneth B. Pyle, *The New Generation of Meiji Japan: Problems of Cultural Identity 1885-1895*, Stanford University Press, Stanford, 1969, str. 129.

ukidanjem izolacije Japana, kolektivne odgovornosti, slabljenjem tradicionalne porodice, nisu mnogo uticale na njihovu, i dalje, suštinsku vezanost za zemlju. Osim toga, njihov broj je bio stabilan i industrijalizacija zemlje nije potisnula naciju uzgajivača pirinča, koji je ostao, za veliki broj stanovnika Japana, i dalje osnovni način života.²⁶⁹ Indoktrinacija i stvaranje novih etičkih modela, koji su u suštini bili oni stari, samo sa nešto izmenjenom spoljašnošću i strukturom, sprovedila se putem obrazovanja u školama, u vojsci i putem medija. Međutim svi ovi načini modernizacije nisu dopirali do provincije i seljana, koji su ostajali verni tradicionalnim etičkim modelima.

Nastupanje Meidi restauracije sa sobom je donelo i određene težnje novog vladajućeg sloja, čiji je cilj bila modernizacija Japana, u skladu sa pritiscima zapadnih sila. Novom industrijalizovanom društvu je bila potrebna nova radna snaga, koja je mogla da prati brz industrijski i ekonomski razvoj zemlje, ali je njeno obrazovanje, s obzirom na to da je industrijalizacija sprovođenja u skladu sa zapadnim znanjima i tehnologijama, zahtevala obrazovanje u zapadnom duhu i iz zapadnih udžbenika, uz istovremeno nastojanje vladajućeg sloja da ustanovi nove, odgovarajuće etičke modele, koji će se uklopiti u stvaranje naprednog i uspešnog Japana.

Međutim, problem se javio, u skladu sa ambivalentnim odnosom Japana prema modernizaciji, koja se često sprovodila naprečac i u potpunoj suprotnosti sa postojećim znanjima i običajima ili onim što je prethodno već bilo promenjeno, u tome što je takvo obrazovanje koje je insistiralo na zapadnim modelima, bilo je u suprotnosti sa tradicionalnom porodicom i tradicionalnim modelima. Istovremeno, vladajući sloj je nastojao da tradicionalne etičke modele, koji su se ticali osećaja pripadnosti porodici, u skladu sa ponovnim vraćanjem vlasti u ruke cara, iskoristi i prenese na novi nivo – pripadnost državi, gde je primenjen konfucijanski ideal poštovanja roditelja i prenet na odnos cara i države, s jedne, i podanika, s druge strane. Kako bi pomirio suprotne težnje i ciljeve, vladajući sloj je u novom poretku iskoristio postojeće etičke modele koji su podrazumevali osećaj odanosti, poštovanje hijerarhije, solidarnost, kako bi ujedinili Japance i stvorili ujedinjenu modernu državu. Država je postavljena kao porodica, car kao otac, a podanici kao deca, te su oni time dugovali caru poslušnost. Istovremeno se ohrabivala ideja o „porodičnoj“ pripadnosti državi, ali se i očekivala i glorifikovala požrtvovanost rapidnoj industrijalizaciji. Ipak, promene u Japanu su se, ne praveći logičan korak u skladu s vesternizacijom kojoj je bilo podvrgnuto čitavo društvo i ne preuzimajući individualizam kao novi model ponašanja, i dalje su veličale kolektivno u odnosu na individualno, a državu iznad svega, kao što to primećuje Roj D'Andrejd.²⁷⁰

Isti problem, vladajući slojevi su, iskusili i prilikom stvaranju novog odgovarajućeg mesta žena u novom modernom Japanu. Prvobitno su se bili okrenuli stvaranju koncepta poslušne žene, u skladu sa dotadašnjim položajem žena. Iako se podređeni položaj žena podrazumevao u periodu Tokugava i posle Meidi resturacije, pojava građanskih prava i sloboda po ugledu na Zapad, navelo ih je da razmatraju načine na koje bi se zadržala pokornost žena. Prvobitna ideja bila je ona koju su izneli članovi Društva Meidi šest, da je svrha žene da bude negovateljica i da je njeno mesto kod kuće, sažeto u sloganu „dobra supruga, mudra majka“.²⁷¹ Međutim, na prelazu iz XIX u XX vek, kada su moderne tendencije već zavladaile, i kada je bilo jasno, da u određenim odnosima nema povratka na feudalne modele, položaj žena je morao da bude prilagođen i potrebama novog, industrijalizovanog društva. U skladu sa prihvatanjem kako zapadnih modela i uklapanjem sa novim zakonskim okvirom – jednakost polova je propisana Građanskim zakonikom Japana, ali istovremeno i potrebom da se žene školuju, kako bi obezbedile i kvalifikovanu radnu snagu, ali i da bi mogle da odgajaju moderne mlade Japance, ova ideologija je pod istim imenom, zamenjena praktičnijom i potrebnijom suštinom – da je svrha i obaveza žene da se obrazuje, kako bi mogla da odgaji obra-

²⁶⁹ Početkom XX veka, više od polovine Japanaca se i dalje bavilo zemljoradnjom i uzgajanjem pirinča.

²⁷⁰ Roy D'Andrade, *A Study of Personal and Cultural Values: American, Japanese and Vietnamese*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, str. 117.

²⁷¹ Andrew Gordon, *A Modern History of Japan*, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2014, str. 111.

zovane ljude, a sve kako bi oni mogli da prate i učestvuju u nagloj industrijalizaciji Japana i time doprinesu napretku Japana.

4.3. Hibridni model teorije pravnih transplanata primenjen na prenošenje znanja kod etičkih modela u periodu Meidi restauracije

Žan Pjer Lemana je izneo stav da jedina oblast u periodu Meidi restauracije u kojoj evropski uticaj nije bio presudan bila religija.²⁷² Sa ovom tvrdnjom se treba složiti, jer religija svakako nije bila oblast u kojoj je strani (ne samo evropski) uticaj u periodu Meidi restauracije bio presudan. Međutim, ovoj Lemanovoj tvrdnji trebalo bi dodati i činjenicu da presudan uticaj zapadnih znanja nije postojao ni u oblasti etičkih modela.

U daljem tekstu ovog poglavlja doktorske disertacije ispitaće se načini na koji su promene u etičkim modelima izvršene, odnosno analiziraće se mogućnost primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata na prenošenje znanja, odnosno ideja i antropoloških modela iz država zapadnog civilizacijskog kruga u etičke modele Japana.

Osnovni preduslov za mogućnost ispitivanja postojanja hibridnog modela teorije pravnih transplanata (u oblasti etičkih modela) jeste planirano i organizovano preuzimanje znanja u određenoj oblasti od strane države. Ukoliko taj osnovni preduslov primenimo na stvaranje, odnosno prenošenje bilo kojeg oblika znanja u periodu Meidi restauracije, koji bi na neki način mogao da dovede do promena u postojećim etičkim modelima, može se ustanoviti da taj osnovni preduslov nedostaje. Nasuprot prenošenju znanja u različitim sferama japanske kulture, koje jeste bilo rezultat državne strategije, o čemu je bilo reči u trećem poglavlju ove doktorske disertacije, kod etičkih modela nije postojala strategija koja se odnosila na prenošenje stranih, pre svega, zapadnih, antropoloških modela, etičkih i moralnih kodeksa u periodu Meidi restauracije. Mičio Morišima ukazuje na činjenicu da je izgradnja moderne države u Japanu sprovedena u skladu sa njihovim (japanskim) viđenjem Zapada, na materijalističko-fizičkom, a ne duhovnom planu, pa se po njemu, time može objasniti izostajanje takvih brzih promena i u domenu političkog sistema i duhovnih vrednosti, te takav stav objašnjava i poreklo izreke „japanski duh, *zapadna tehnologija*“.²⁷³ Jednostavno, Japan nije interesovala izmena suštine, već samo forme.

Činioci koji utiču na odluku od koje zemlje treba preuzeti znanje – autoritet i dostupnost, koji su kod teorije pravnih transplanata, pa bi samim tim bili i kod hibridnog modela teorije pravnih transplanata, ključni za određivanje pravnog sistema, odnosno države iz koje će se odgovarajuće pravno rešenje, odnosno, znanje, preuzeti, kod etičkih modela se neće ispitivati. Kako prenošenja znanja putem hibridnog modela teorije pravnih transplanata u periodu Meidi restauracije nije ni bilo, nema osnova ni za ispitivanje moguće primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata, i dalje, odlučujućih činilaca za preuzimanje znanja.

Kod etičkih modela se ne može potvrditi primena hibridnog modela teorije pravnih transplanata, ali je ipak, potrebno ukazati na uticaj koji je prenošenje prava, odnosno stvaranje modernog pravnog sistema Japana, po uzoru na zapadne sisteme, imalo na etičke modele. U petom poglavlju ove doktorske disertacije, ukazaće se na stvaranje različitih pravnih kodifikacija u Japanu i na promene koje su njima unete u japanski pravni sistem. Takve promene su se odnosile na preuzimanje prava iz zapadnih sistema, putem metoda pravnih transplanata. Ali ono što karakteriše pravo zapadnih sila je njegova vezanost za zapadnu kulturu i njene demokratske ideje. Zato je preuzimanje prava i unošenje u japanski pravni sistem pravnih instituta koje on nije poznao, kao i rešenja koja su se razlikovala od japanskih etičkih modela, dovela do njihovog uticaja na postojeće etičke modele. Promene

²⁷² Jean Pierre Lehmann, *The Roots of Modern Japan*, Macmillan, London, 1990, str. 167.

²⁷³ Mičio Morišima, *Zašto je Japan „uspeo?“: Zapadna tehnologija i japanski etos*, Rad, Beograd, 1986., str. 68.

koje su strani savetnici japanske vlade unosili u pravne kodifikacije, u skladu sa svojim vaspitanjem i obrazovanjem, kao i demokratskim idejama Zapada, uticale su na postojeće odnose u japanskom društvu i menjale ih u prvom trenutku. Na primer, izjednačavanje položaja muškaraca i žena, kao i mogućnost nasleđivanja, koje su predložene u građanskoj kodifikaciji, bile su u suprotnosti sa do tada opšteprihvaćenom konfucijanskom idejom o pokornosti koju žena duguje mužu ili o njenom tradicionalno podređenom položaju, duboko usađenim u japanski etos. Ipak, već u narednim decenijama Meiji perioda se uglavnom odustajalo od takvih rešenja.

Konačno, na osnovu svega navedenog u prethodnom tekstu ovog poglavlja ne može se zaključiti da je hibridni model teorije pravnih transplanata primenjen kod promena u etičkim modelima. Minimalne promene jesu nastale, etički modeli Japana jesu unekoliko izmenjeni, ali do promena nije došlo putem organizovanog i planiranog preuzimanja znanja, već isključivo uklapanjem postojećih modela u odgovarajuće nove koncepte. Suština japanskog bića, ali i japanski etički modeli ostali su uglavnom nepromenjeni i suštinski nemodernizovani.

4.4. Osvrt na promene do kojih je došlo u etičkim modelima u periodu Meiji restauracije

Sve promene koje su nastupile u periodu Meiji restauracije nisu bile ni jednostavne, ni lake za pojedinca. Lafkadio Hearn (*Lafcadio Hearn*) kaže „da socijalno i moralno iskustvo jedne rase ne mogu biti naglo promenjeni, ali ni postepeno, a da to ima srećne rezultate“.²⁷⁴ A kako Čie Nakane ističe kako za Japance nisu važni ni religija ni filozofija, već moral koji se tiče ljudskog ponašanja²⁷⁵ jasno je da su eventualne promene u etičkim modelima za Japance imale posebnu težinu. Proces modernizacija nije bio automatski. U prvom periodu Meiji restauracije, preuzimanje znanja sa Zapada je bilo prilično nekritičko, smatralo se da je sve moderno ono čemu treba težiti i posebno su mladi napuštali tradicionalne obrasce ponašanja. Štaviše, čak su se i stideli tradicionalnog nasleđa. Međutim, vremenom, prihvatanje zapadnih modela i vrednosti je postalo kritičko. Uz tendenciozan upliv države, koja je planski stvarala novi nacionalni identitet i osećaj pripadnosti, tradicionalne vrednosti su ponovo uspostavljene.

Promene u etičkim modelima bile su započete Carskom zakletvom od pet članova. U članu 3. ove zakletve bila je predviđena mogućnost izbora zanimanja.²⁷⁶ To je bila revolucionarna promena u odnosu na dotadašnju praksu. Takva odluka je dovela i do veće slobode za mlade, ali, s druge strane vodila je i slabljenju porodice – *ie*. S obzirom na to da više nije postojala obaveza nastavljanja porodičnog zanimanja, već se javila mogućnost izbora, uz veliki industrijski napredak, koji je taj izbor dodatno proširio, pojedincima je bilo omogućeno da se odvoje od porodice. Samim tim, međuzavisnost u okviru porodice je oslabila. Slabljenju porodice su dodatno doprineli i drugi izmenjeni odnosi, kao što je npr. bila izjednačenost muškaraca i žena, starije i mlađe braće. Dve decenije kasnije, izmena etičkih modela je i formalizovana – Meiji ustavom su Japanci prvi put pomenuti, dodeljen im je status podanika, a Građanskim zakonikom Japana iz 1898. godine prvi put je istaknuta jednakost polova. Ipak, slabljenje porodice i menjanje postojećeg etičkog modela je nadomešćeno jačanjem uloge države i odnosa između cara i njegovih podanika, koji je imitirao odnos oca i dece. Te promene nastale slabljenjem porodice su samo unekoliko izmenile etički model, i dalje zadržavajući značaj hijerarhije i odanosti, s obzirom na to da je *ie* nastavila da postoji, ali je u onom delu u kom je oslabila, odanost i pokornost prema glavi porodice je zamenila novonastala obaveza prema caru.

²⁷⁴ Kenneth B. Pyle, *The New Generation of Meiji Japan: Problems of Cultural Identity 1885-1895*, Stanford University Press, Stanford, 1969, str. 18.

²⁷⁵ Chie Nakane, *Japanese Society*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1972, str. 150.

²⁷⁶ „Svakom pojedincu, uključujući i pripadnike vojske i policije, biće omogućeno da samostalno bira svoje zanimanje, kako ne bi bio nezadovoljan.“

Pozicija cara u etičkom modelu Japana, kao potomka boginje sunca Amaterasu Omikami, i vrhovnog vladara, nije promenjena u odnosu na Tokugava period, s tim što je realna vlast u Tokugava periodu bila u rukama šoguna, a Meiđi restauracijom je vraćena u ruke cara. Car je i dalje bio simbol nacije. Interes Meiđi vođa je bilo jačanje veze između cara i podanika, te je carska vlast, odnosno njeno božansko poreklo, u periodu Meiđi bilo dodatno potvrđeno time što je bilo definisano Meiđi ustavom.²⁷⁷ Pored toga, za opravdanje i potvrdu takve carske moći koristili su jačanje osećaja nacionalne pripadnosti i stvaranje jedinstvenog japanskog nacionalnog bića. I ove promene, iako nisu bile usmerene na menjanje etičkih modela Japana, svakako su morale da dovedu do određenih promena u etičkim modelima formiranim u periodu koji je prethodio Meiđi restauraciji.

Osim toga, sama modernizacija i vesternizacija Japana nije mogla da nimalo ne utiče na etičke modele Japana. Japan u periodu Meiđi restauracije nije bio zainteresovan za menjanje sopstvene suštine i sopstvenog bića i identiteta. Njegov jedini cilj jeste bilo prilagođavanje promenama na koje je bio prinuđen, kao i ekonomsko i vojno jačanje i zauzimanje odgovarajuće pozicije među drugim državama, posebno onim zapadnog civilizacijskog kruga. Japan je bio prinuđen da modernizuje svoj pravni sistem, kako bi izmenio postojeće neravnopravne ugovore. Da bi izvršio modernizaciju prava, u skladu sa zahtevima zapadnih zemalja, morao je da primeni njihova pravna rešenja. A takva pravna rešenja su u sebi sadržala i zapadne etičke modele – demokratske principe na kojima su bile zasnovane države zapadnog civilizacijskog kruga. Zato je prilagođavanje promenama sobom nosilo i prihvatanje određenih demokratskih principa zemalja zapadnog sveta. Rezultat je bio preliivanje zapadnog uticaja i na postojeće etičke modele Japana. Preuzeta pravna rešenja istovremeno su uticala i na položaj Japanaca, strukturu tradicionalne porodice i oblasti porodičnog i naslednog prava, čijim je izmenama ipak došlo do određenih promena u etičkim modelima. Međutim, to je bila samo posredna promena, koja se usled modernizacije sprovedene u drugim oblastima života nije mogla izbeći.

Cilj Japana bio je da stvori jedinstvenu i naprednu naciju kako bi se odbranio od nasrtaja Zapada. Iako se u prvim godinama posle Meiđi restauracije, učinilo da je potrebno odbaciti sve staro i prihvatiti novo i moderno koje dolazi sa Zapada, ovaj stav je vrlo brzo počeo da bleđi. Prethodno napuštenim idealima konfucijanizma, Japanci su vrlo brzo počeli ponovo da teže. Prvobitna zanesenost novim i modernim koja je preovladavala odmah posle Meiđi restauracije, osamdesetih godina XIX veka biva zamenjena vraćanjem japanskim vrednosnim sudovima i stavovima, običajima i tradiciji. Društvo za političko obrazovanje bilo je osnovano 1888. godine. Cilj ovog društva bilo je očuvanje japanskog kulturnog identiteta. Iako su modernizacija i prihvatanje uticaja zapadnih država bili neminovni, članovi ovog društva su smatrali da je jedini način da se Japan postavi kao ravnopravan državama zapadnog sveta bio taj da Japan zadrži svoju posebnost i jedinstvenost i povrati svoj nacionalni ponos.²⁷⁸ Za postizanje tog cilja, korišćen je, između ostalog, i moral. Odnosno, različite vrste morala, kojima su težile različite socijalne grupe posle Meiđi restauracije, Japan je pokušao da ujedini u jedan, odgovarajući moralni kodeks i za to je koristio etiku. Prva katedra za etiku (*rinrigaku*) osnovana je na Tokijskom imperijalnom univerzitetu 1893. godine. Interesantno je da su posledice proučavanja etike, imajući za cilj približavanje zapadnim vrednostima, uz proces ujedinjavanja Japana, bile i osuđivanje do tada uobičajenih formi ponašanja u Japanu, koje su se kosile sa shvatanjima Zapada pozivajući se na „civilizacijsku etiku“.²⁷⁹ S vremenom, kako je modernizacija napredovala, civilizacijska etika je zamenjena „civilizacijskim duhom“, koji je od Japanaca zahtevao odanost državi i poštovanje i samoodricanje kada je država u pitanju. Osim toga, Reitan (*Richard M. Reitan*) ističe kako su neki od aspekata poželjnog morala, odnosno ponašanja u skladu sa njim bili i ispunja-

²⁷⁷ Član 3. Ustava Carevine Japana glasi: „Car je svet i nepovrediv“.

²⁷⁸ Kenneth B. Pyle, *The New Generation of Meiji Japan: Problems of Cultural Identity 1885-1895*, Stanford University Press, Stanford, 1969, str. 5.

²⁷⁹ Richard M. Reitan, *Making a Moral Society: Ethics and the State in Meiji Japan*, University of Hawaii Press, Honolulu, 2010, str. xi

vanje obaveza pojedinca kao podanika države i to da svaki pojedinac ima svoje mesto i svoju ulogu u društvu,²⁸⁰ što ukazuje na to da je *giri* i dalje ostao suštinski nepromenjena kategorija. Jedan od ciljeva bilo je i očuvanje tradicionalnih vrednosti.²⁸¹ Međutim, iz ovoga se može zaključiti da je cilj etike bio stvaranje odgovarajućeg etičkog modela za državu, odnosno u skladu sa novim državnim i društvenim uređenjem posle Meiji restauracije. Očigledno je da se *giri*, kao i vrednosti konfucijanizma umnogome uklapao u ideje Meiji vođa, koje su moralne vrednosti i ponašanja pojedinca koja treba podstrekivati i ohrabrivati, pa se *giri* uglavnom ne mnogo izmenjen, zadržao.

Kada se procenjuju promene do kojih je došlo u etičkim modelima, treba uzeti u obzir i da do promena jeste došlo, s obzirom na to da je došlo do modernizacije, upoznavanja sa kulturama zapadnog civilizacijskog kruga, ali i da se njihov uticaj na Japan zaustavljao kod preuzimanja znanja, tehnologija, pravnih instituta. Kako su pravnim kodifikacijama, preuzimana i određena načela zapadnog sveta, na primer principi demokratije, i posledice takvih pravnih transplanata su se ogledale u promenama u etičkim modelima. Ipak, do suštinskih izmena u etičkom kodeksu Japana nije došlo. Pre se može reći da su i vrednosti Zapada, nametnute Japanu, većim delom bile usvojene samo na spoljnom nivou, dok je suština ostala ista. Državi je odgovaralo da postojeće etičke modele iskoristi u izmenjenom obliku i da poštovanjem hijerarhije, poslušnošću i odanošću omogući brzu industrijalizaciju i modernizaciju Japana. I ono što je usvojeno, usvojeno je na isti način na koji je sam etički model i nastajao vekovima pre Meiji restauracije – nove ideje su dodate na već postojeći sistem, uklopljene su i usvojene. Nije došlo do suštinskih ili ključnih promena, već je postojeći model dopunjen novim vrednostima koje su uklopljene u postojeći sistem.

Zato se, kada se govori o promenama u etičkim modelima u periodu Meiji restauracije, može se reći da su Japanci i na pitanje kako sprovesti modernizaciju etičkih modela odgovorili na sebi svojstven način. Zadržali su postojeće modele, a modernizaciju u oblasti etičkih modela su dozvolili samo onoliko koliko je bilo potrebno da ostale oblasti, koje su morale da budu celokupno osavremenjene, ispune taj cilj. Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da do promena u moralnom i etičkom diskursu nije došlo na način na koji je modernizacija sprovedena u većini drugih oblasti života. Promene u etičkim modelima nisu bile suštinske, budući da Meiji restauracija nije zadirala u običaje japanskog naroda, nije im menjala svrhu, verovanja ili običaje. S obzirom na to da su postojeći etički modeli Japana bili odgovarajući i za novu vlast, nije bilo potrebe za njihovom izmenom. Izmenjeno je samo onoliko koliko je bilo potrebno da se prikaže civilizacijski napredak Japana, dok je suština japanskog nacionalnog bića ostala secesionistička – otvorena za različita znanja i uticaje, ali bez odbacivanja postojećeg, već isključivo uz njegovu nadgradnju.

²⁸⁰ *Ibid*, str. xiii

²⁸¹ *Ibid*, str. 154.

V. PROMENE U PRAVNIM KODIFIKACIJAMA U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE

Modernizacija prava u periodu Meiđi restauracije bila je preko potrebna, ne samo zbog spoljnih pritisaka i potrebe da se ispune zahtevi zapadnih sila, već i s obzirom na to da je poslednji ustav koji je u Japanu bio donet bio onaj princa Šotokua iz VII veka. Na snazi su bili zakoni dostupni samo plemićima i činovnicima, uz postojanje običajnog prava koje je u praksi često zamenjivalo pisane zakone. Japan je razumeo potrebu da se novo državno i društveno uređenje, nastalo kao posledica Meiđi restauracije i ideja koje je ona sa sobom donela, pravno uobliči korišćenjem zapadnih modela.

Metod koji je Japan koristio kako bi modernizovao svoj pravni sistem bio je metod pravnih transplanata, odnosno preuzimanje prava pozajmljivanjem gotovih i uspešnih rešenja iz pravnih sistema zapadnih sila, ali i drugih država čijem je statusu na međunarodnoj sceni težio i sam Japan. Ovakav izbor napravljen je ne samo iz potrebe za hitnim pravnim izmenama, već i iz jednog dubljeg razloga. Naime, japansko prepisivanje pravnih rešenja iz zapadnih sistema imalo je, pored evidentne praktične vrednosti, za cilj i mimikriju – Japan se nadao da će, ukoliko zapadne sile uvide sličnost svog pravnog sistema sa japanskim, samim tim mu omogućiti da zauzme ravnopravnu poziciju sa njima. Istovremeno, Kenzo Takayanagi (*Kenzo Takayanagi*) iznosi mišljenje da je modernizacija prava bila moguća i usvajanjem i osavremenjivanjem postojećih pravnih pravila iz perioda Tokugava. Međutim, hitnost donošenja novih modernih zakona, za vođe Meiđi restauracije bila je važniji kriterijum od usaglašavanja autohtonih pravnih normi sa zahtevima novog vremena.²⁸²

U prvoj celini ovog poglavlja obradiće se mešoviti pravni sistem Japana, odnosno, ukazaće se na činjenicu da je pravni sistem Japana i pre Meiđi restauracije bio pod uticajem drugih pravnih sistema, konkretno kineskog, i da je unošenje zapadnih rešenja u periodu Meiđi samo ponavljalo već postojeći obrazac kombinovanja starog i novog, odnosno autohtonog i importovanog. U ovoj celini će se dalje ukazati na karakteristike feudalnog pravog sistema Japana, kakav je postojao pre nastupanja Meiđi restauracije. Sa nastupanjem modernizacije, pravo je bilo jedna od prvih oblasti na koju je ona primenjena, ali kako je postojao veliki broj prava zapadnih država iz kojih je bilo moguće pozajmiti odgovarajuća pravna rešenja, a uz to, kako su se i same zapadne države borile za ostvarivanje što većeg uticaja na Japan, razvoj prava u Japanu je karakterisao dominantan uticaj prvo francuskog, a kasnije i nemačkog prava, o čemu će biti reči u drugoj celini ovog poglavlja. U trećoj celini, koja je i najopširnija, analiziraće se nastanak modernih pravnih kodifikacija – Ustava, Građanskog zakonika, Građansko-procesnog zakonika, Krivičnog zakonika, Krivično-procesnog zakonika i Trgovinskog zakonika. Svaka od kodifikacija će biti posebno analizirana, s tim što će se najdetaljnije analizirati nastanak Građanskog zakonika Japana. Ukazaće se na proces donošenja građanske kodifikacije, koja je obuhvatala donošenje predloga Građanskog zakonika, a zatim i drugog predloga koji je usvojen kao Građanski zakonik Japana. Ispitaće se i potencijalni uticaj Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru, na obe japanske kodifikacije. U daljem tekstu celine koja se bavi građanskom kodifikacijom, ispitaće se i sličnosti Crne Gore i Japana u trenutku nastanka Opšteg imovinskog zakonika i predloga Građanskog zakonika Japana na kojem je radio Gistav Boasonad. Zatim će se izvršiti poređenje i ukazati na sličnosti u nastanku, kao i u metodama korišćenim prilikom pisanja ova dva zakonika.

Hibridni model teorije pravnih transplanata u ovom poglavlju neće biti ispitivan, s obzirom na to da je u doktrini potvrđeno i opšteprihvaćeno stanovište da je preuzimanja prava u Japana u periodu Meiđi restauracije, vršeno metodom pravnih transplanata, kao izvorne teorije o prenošenju prava. Ipak, u ovom poglavlju će se ispitati primena određenih zaključaka koje je Alan Votson izveo iz ove

²⁸² Kenzō Takayanagi, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, 1868-1961“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 174.

teorije na japansko pravo u periodu Meidi restauracije i ispitaće se da li postoji mogućnost za proširivanje ove teorije u budućnosti. Na kraju ovog poglavlja će se ukazati na sva zakonska rešenja doneta tokom modernizacije japanskog pravnog sistema u periodu Meidi restauracije.

5.1. Mešoviti pravni sistem Japana

Razvoj prava u Japanu karakteriše nepostojanje jednog pravnog sistema koji je preuzet i u potpunosti primenjen na Japan. Viševjekovni razvoj prava u Japanu, karakteriše uticaj više različitih pravnih sistema, čija se dominacija smenjivala u različitim periodima. Kada se govori o pravnom sistemu Japana, moraju se imati u vidu četiri faze njegovog razvoja – prva faza, koju je karakterisalo autohtono japansko pravo; druga faza, koja je prethodila Meidi restauraciji, u kojoj se javio kineski uticaj i koju je karakterisalo feudalno pravo; zatim treća faza – faza modernizacije japanskog prava, koja je trajala do Drugog svetskog rata; i četvrta faza, koja je nastupila posle Drugog svetskog rata i koja traje i danas.²⁸³ Zajedničko za sve četiri faze je kombinacija više različitih prava i uticaja različitih pravnih sistema. Međutim, za ovu doktorsku disertaciju su od značaja druga i treća faza razvoja, kako bi se ukazalo na stanje pravnog sistema pre Meidi restauracije, a zatim i na promene koje su u periodu Meidi restauracije uvedene modernizacijom japanskog pravnog sistema, o čemu će biti reči u daljem tekstu.

Prvi uticaji kineskog prava na japanski pravni sistem, odnosno autohtone običaje i ideje šintoizma, javljaju se u VII veku i od tada je japansko pravo karakterisala kombinacija konfucijanskog učenja pridodatog postojećim japanskim običajima i idejama šintoizma i budizma. Za razliku od zapadnog civilizacijskog okvira u kojem moral i pravo imaju božansko poreklo i karakter, u Japanu je, pod uticajem konfucijanizma, ovaj odnos bio drugačiji. Uticaj kineske kulture, i samim tim, i prava započeo je u VII veku. Ovaj uticaj kineskog prava nije bio rezultat kolonizacije, pa, sledstveno tome, ni preuzimanje kineskih modela nije bilo prinudno i sveobuhvatno. Japan je preuzeo postulate konfucijanizma, a u pravu su bila primenjivana kineska rešenja. U Japanu su pravo i moral, za razliku od zapadnog sveta, kao i u Kini, bili shvaćeni kao kategorije odvojene od religije, odnosno kao kategorije koje nemaju božansko poreklo, niti vezu sa božanskim. U skladu sa konfucijanizmom, pravo se posmatralo kao instrument za sprovođenje volje države, dok je moral bio odvojena kategorija i ono što je legalno, nije moralo da bude moralno, i obrnuto. A ukoliko je nešto bilo i legalno i moralno, tim bolje (mada je takva situacija najčešće bila slučajnost, a ne rezultat rada na tome da nešto istovremeno bude i legalno i moralno).

Prvi zakonici nastali pod uticajem kineskog prava su Taiho (*Taihō*) zakonik iz 701. godine, kojim je bilo predviđeno osnivanje lokalnih kancelarija nove vlade i kojima su određena načelna pravila ponašanja za Japance, i Joro (*Yōrō*) zakonik iz 718. godine.²⁸⁴ U kasnijem feudalnom periodu, donošeni su različiti zakonici. Den Feno Henderson (*Dan Fenno Henderson*) nabraja zakonike iz feudalnog perioda: Prvi feudalni zakonik bila su Hođo pravila,²⁸⁵ na kojima je počivao pravosudni sistem (*Go Seibai Shikimoku*), doneta 1232. godine, a koja su sadržala 51 član. Ovaj zakonik je bio namenjen pružanju moralnih uputstava zvaničnicima, što je najčešće i bio oblik pravnih akata donošenih u feudalnom periodu, i njime, kao ni kasnijim feudalnim zakoncima, nisu bila regulisana privatna prava.

²⁸³ Podelu na tri faze razvoja japanskog prava izneo je Nobušige Hozumi u svom radu „Novi japanski Građanski zakonik: materijal za studiju komparativnog prava“, međutim, sa obzirom na to da je ovaj rad objavljen 1904. godine, u međuvremenu je nastala i nova faza razvoja prava, ona posle Drugog svetskog rata. Nobušige Hozumi, *The New Japanese Civil Code: As Material for the Study of Comparative Jurisprudence*, a Paper read at the International Congress of Arts and Science, at the Universal Exposition, Saint Louis, 1904, Tokyo Printing Co. Ltd., Tokyo, 1904, str. 28.

²⁸⁴ Petra Schmidt, „Family Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 270.

²⁸⁵ Pol Verli ga naziva zakonik *Jōei*.

Sledeći zakonik je donet 1336. godine – Zakonik Ašikaga (*Kenmu Shikimoku*),²⁸⁶ kao dopuna Hođo zakoniku.²⁸⁷ On je sadržao 17 članova i uзор mu je bio Ustav princa Šotokua (*Šotoku Taiši No 17 Do No Kempo*),²⁸⁸ donet u VII veku. Oba teksta su sadržala skup opštih pravila i načela, ali je Zakonik ipak nudio primenu tih principa.

Tokom perioda Tokugava, pravo je i dalje bilo feudalno uređeno, ali bez systemske organizacije, primena prava se zasnivala na feudalnim zakonima kojih nije bilo mnogo i koji su bili parcijalni. Oni nisu javno objavljivani, čak je njihova tajnost i bila propisana samim zakonima kao, naprimer, odredbom Zakonika od 100 članova (*0-Sadame-Gaki Hyakkajō*) iz 1742. godine, a zatim i sličnom odredbom sledećeg donetog zakonika *Kwajo-rui-ten*.²⁸⁹ Karakterisala ga je vezanost za različite slojeve društva, koji su u feudalnom periodu u Japanu bili precizno određeni. Takva staleška organizacija, logično, bila je preneti i na polje prava i zakona. Den Henderson navodi da je jednim od zakona iz Tokugava perioda nejednakost, odnosno različito postupanje prema pripadnicima različitih staleža, bilo i pravno regulisano odredbom: „Svi prekršaji su kažnjivi u skladu sa staležom“²⁹⁰ (kome okrivljeni pripada, prim. autora). Zakoni su regulisali krivično i upravno pravo, njima nisu bila propisana prava, već samo obaveze, a bili su dostupni samo plemstvu i zvaničnicima. Ostalo privatno pravo bilo je regulisano naredbama. Osim toga, država je sve sporove u vezi sa privatnim pravom, a u skladu sa konfucijanskim nasleđem, težila da reši putem medijacije.

U Tokugava periodu donet je Zakonik za plemiće carskog dvora, 1615. godine (*Kuge Hoshiki*), kao i više zakonika koji su regulisali vojnički stalež (*Buke Shohatto*), koji su sukcesivno donošeni tokom XVII veka. Izuzetak u dotadašnjoj praksi da zakoni budu namenjeni isključivo plemstvu i zvaničnicima, bili su zakoni izdavani, počev od 1711. godine, namenjeni nižim staležima (*Kosatsu*). Zakonik od 100 članova (*0-Sadame-Gaki Hyakkajo*) donet je 1742. godine, kao uputstvo za zvaničnike koji sude u krivičnim postupcima. Njegovom odredbom je ilustrovana i kolektivna odgovornost koja je bila karakteristična za život u seoskim zajednicama – gde je seoski starešina bio kažnjavan za zločine ili prekršaje seljaka, a nekada bi i celo selo bilo kažnjeno zbog zločina pojedinca.²⁹¹ Kako među plemstvom, tako i u ovim seoskim zajednicama, hijerarhija je bila strogo poštovana, jednakost je postojala samo na prvi pogled i nečiji položaj se određivao na osnovu brojnih kriterijuma, pre svega imajući u vidu konfucijanska načela – poštovanje hijerarhije i autoriteta, koja se primenjivala u odnosima između oca i sina, muža i žene, starijeg i mlađeg brata.

Osim toga, postojali su i zakonici koji su regulisali *goningumi* seoske zajednice. *Goningumi* zakonici su predstavljali dopunu postojećim feudalnim zakonicima, mada ni oni nisu regulisali sve aspekte seoskog života, već su, pre svega, služili dopunjavanju zakonika u vezi sa pravnim pitanji-

²⁸⁶ Tekst Zakonika videti u „Rediscovery of the confuciansm“, *The Sources of Japanese Tradition Volume 1: From Earliest Times to 1600*, 2nd Edition, Compiled by Wm. Theodore de Bary, Donald Keene, George Tanabe, and H. Paul Varley, Columbia University Press, New York, 2001, str. 419-420.

²⁸⁷ Dan Fenno Henderson, „Some Aspects of Tokugawa Law“, *Washington Law Review*, Vol. 27, No 1, 1952, pp. 85-109, str. 95., dostupan na: <https://digitalcommons.law.uw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2883&context=wlr>

²⁸⁸ Ustav princa Šotokua iz 604. godine bio je prvi i jedini japanski ustav, koji je prethodio Meiđi ustavu. Sadržao je uputstva namenjena činovnicima, i o njemu se pre može govoriti kao o manifestu ili deklaracije nego o Ustavu u pravom značenju te reči. Tekst Ustava videti u prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 63. – 68. Videti više o samom Ustavu u „Chinese Thought and Institutions in Early Japan“, *The Sources of Japanese Tradition, Volume 1: From Earliest Times to 1600*, Compiled by Wm. Theodore de Bary, Donald Keene, George Tanabe, and H. Paul Varley, 2nd Edition, Columbia University Press, New York, 2001, str. 50-55. Osim toga, tumačenje ovog ustava kroz prizmu budizma može se videti u Wm. Theodore de Bary, *East Asian Civilizations: A Dialogue in Five Stages*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1988, str. 27-33.

²⁸⁹ Nobushige Hozumi, *The New Japanese Civil Code: As Material for the Study of Comparative Jurisprudence*, a Paper read at the International Congress of Arts and Science, at the Universal Exposition, Saint Louis, 1904, Tokyo Printing Co. Ltd., Tokyo, 1904, str. 20.

²⁹⁰ Article Dan Fenno Henderson, „Some Aspects of Tokugawa Law“, *Washington Law Review*, Vol. 27, No 1, 1952, pp. 85-109, str. 95, dostupno na: <https://digitalcommons.law.uw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2883&context=wlr>

²⁹¹ *Ibid*, str. 105.

ma koja su se ticala plemstva.²⁹² Herman Ooms (*Herman Ooms*) ističe da su odredbe ovih zakonika bile u potpunosti u skladu sa odredbama feudalnih zakonika, kao i da su pojedini zakonici različitih geografskih područja bili veoma slični.²⁹³ Pored toga, Henderson smatra da feudalni zakonici nisu regulisali odnose između seljana, odnosno, nisu zamenjivali postojeće običaje, osim kod pitanja koja su se ticala poreza i bezbednosti.²⁹⁴

Takođe, Džon Vitni Hol (*John Whitney Hall*) ukazuje na mišljenje Masahidea Bitoa (*Masahide Bitō*), koji u feudalnom pravu pažnju usmerava na koncept *yaku*. Taj koncept definiše očekivanja koje društvo ima za svaku klasu i grupu društva, na osnovu kojeg su pojedinci, ukoliko su obavljali zadatke u skladu sa svojim položajem i mestom u zajednici, bili jednako tretirani pred zakonom i u skladu sa postojećim precedentima.²⁹⁵ Osim toga, Kenzo Takajanagi smatra da je u Tokugava periodu, u teoriji, građansko pravo sprovedeno kao dar zvaničnika, njihova milost, a ne pravo pojedinca na pravično suđenje (i suđenje uopšte). Ipak, u praksi je primena bila donekle pragmatičnija, ali pre svega namenjena određenim, povlašćenim kategorijama.²⁹⁶

Međutim, ovu, na prvi pogled, mračnu sliku feudalnog pravnog sistema razvedrava Vigmor (*John H. Wigmore*), koji smatra da se privatno pravo u Japanu u Tokugava periodu razvijalo nezavisno i da je to osnovna razlika između japanskog i kineskog pravnog sistema. Uz to, smatra da su japanske sudije u Tokugava periodu bile na istom nivou kao i engleske sudije u tom periodu, i da su samo engleske i japanske sudije u tom periodu presuđivale na osnovu sudske prakse.²⁹⁷ Japanski pravnik Nobušige Hozumi (*Nobushige Hozumi*) razvio je teoriju po kojoj su svi pravni sistemi u svetu mogli da se svrstaju u jednu od sedam porodica prava. Ovako prethodno okarakterisano feudalno pravo tokom Tokugava perioda, kakvo je zatekla Meiđi revolucija, Hozumi je svrstao u porodicu kineskih zakona. Međutim, Meiđi period je, s druge strane, u japanski sistem prava uveo potpuno nove, zapadne, zakone, koji su izmenili postojeći pravni sistem uvođenjem novih pravnih instituta, uz zadržavanje japanskih običaja i odredbi postojećeg (kineskog) prava. Ova promena u pravnom sistemu dovela je do toga da je Nobušige ovaj, sada izmenjeni pravni sistem, svrstao u porodicu germanskih zakona.

Iako se većina autora slaže sa Nobušigeom, da je za oba sistema, pre i posle Meiđi revolucije, zajedničko to što su u pitanju mešoviti pravni sistemi, nisu saglasni svi sa njegovom idejom o promeni porodice zakona kojoj japansko pravo pripada posle Meiđi restauracije. Neki autori smatraju da japansko pravo posle recepcije zapadnih prava u Meiđi periodu, nije prešlo u grupu rimskog prava, već je ostalo u porodici kineskih zakona. Takejoši Kavašima (*Takeyoshi Kawashima*) ovo svoje mišljenje potkrepljuje sledećim argumentima: on ističe da se neizlaženje na sud, odnosno često pribegavanje medijaciji kao načinu rešavanja sporova u japanskom pravu vezuje za konfucijanski uticaj koje svaki izlazak pred sud smatra sramotom kako za tužioca, tako i za optuženog.²⁹⁸ Sličan zaključak povodom japanskog mentaliteta, koji ide u prilog ovakvoj Kavašiminoj teoriji izneo je Jošijuki Noda, koji smatra da je jedna od osnovnih karakteristika japanskog odnosa prema pravu izbegavanje suđenja.²⁹⁹

²⁹² Primer *Goningumi* zakonika iz 1640. godine videti u Herman Ooms, *Tokugawa Village Practice: Class, Status, Power*, Law University of California Press, Berkley and Los Angeles, California, 1996, str. 353-355., a *Goningumi* zakonika iz 1662. godine na str. 356 - 361.

²⁹³ *Ibid*, str. 194,

²⁹⁴ Dan Fenno Henderson, „Law and Political Modernization“, in *Political Development in Modern Japan: Studies in the Modernization of Japan*, Edited by Robert E. Ward, Princeton University Press, New Jersey, 1973, str. 399.

²⁹⁵ John Whitney Hall, „Introduction“, *The Cambridge History of Japan, Volume 4: The Early Modern Japan*, Edited by John Whitney Hall, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, str. 18.

²⁹⁶ Kenzō Takayanagi, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, 1868-1961“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 174.

²⁹⁷ Videti više u John H. Wigmore, *Panorama of the World's Legal Systems*, Volume 2, West Publishing Company, St. Paul, Minnesota, 1928, str. 481-489. i 503-520.

²⁹⁸ Hiroshi Oda, *Japanese Law*, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2011, str. 4.

²⁹⁹ Yoshiuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present“, *Japanese Legal System: Introductory*

Međutim, s obzirom na to da je korišćenje medijacije samo jedna od karakteristika pravnog sistema Japana u periodu posle Meiđi restauracije, ona ne bi trebalo da bude od presudnog značaja za kategorizaciju japanskog sistema kao dela porodice kineskih zakona. Japansko pravo umnogome je zadržalo svoje konfucijanske korene, međutim, unete su i značajne izmene modelima preuzetim iz zapadnih pravnih sistema, o čemu će biti reči u daljem tekstu ovog poglavlja, pa je verovatnija teorija da je pravo ipak prešlo u porodicu germanskih zakona.

S druge strane, Hejli smatra da su se zapadne pravne institucije i uopšte pravna rešenja preneti u japansko pravo (putem pravnih transplanata, prim. autora) vrlo lako uklopile u japansku kulturu i institucionalnu matricu. On smatra da se ova lakoća prenosa može, s jedne strane, tumačiti i postojanjem sličnih institucija, procesa, pa čak i pravnih normi u pravnom sistemu Tokugava perioda.³⁰⁰ A svoj stav potvrđuje i iznoseći mišljenje Džona Vigmora (*John Henry Wigmore*), koji smatra da zakони nastali u Meiđi periodu nisu bili u suprotnosti sa japanskim običajima.³⁰¹ Ipak, u oba slučaja, japanski pravni sistem je rezultat kombinacije autohtonih običaja, konfucijanskog učenja i mnogobrojnih pravnih uzora preuzetih iz stranih (pre svega zapadnih) pravnih sistema.

Jedna bitna karakteristika Japana bila je preduslov za uspešan razvoj pravnog sistema Japana i njegovu brzu modernizaciju. To je bila činjenica da je Japan u Tokugava periodu bio visokocentralizovana država, čije su karakteristike omogućile brz i uvek ka napred razvoj svih oblasti života, a pre svega prava. Tokom Tokugava perioda Japan je bio carevina, na čelu sa carem, koji, međutim, nije sprovodio svoju vlast. U feudalnom periodu, sva vlast je bila okupirana od strane šoguna. Iako je car samo oličavao vrhovnu vlast, a faktički je sprovodio šogun, glavna karakteristika ovakvog uređenja bila je njegova centralizovanost – sve odluke su donošene na jednom mestu. Samoju visokocentralizovanoj državi je, osim sveukupne vlasti oličene u šogunu, doprinosio i alternativni sistem stanovanja kneževa, koji su morali da imaju dvor i u Edu. Takav sistem je, s jedne strane, doprineo razvoju komunikacije između centra i periferije, koji je kasnije služio kao kanal za protok informacija i širenje moderne kulture i uopšte novih znanja u svim oblastima života, a, s druge strane, izgradnji prateće infrastrukture, koja je suštinski omogućila brže sprovođenje modernizacije Japana. Tokom ovog perioda razvijana je i administracija, ustanovljena je prestonica, standardizovan je jezik i započeto je razvijanje obrazovnih institucija.

Ponovnim vraćanjem vlasti u ruke cara posle Meiđi restauracije, kao i centralizovanjem vlasti u rukama nekolicine Meiđi vođa, samo je nastavljen trend odlučivanja u vrhu vlasti. Vekovima ustanovljavani putevi donošenja odluka i njihovog bespogovornog izvršavanja, omogućili su sprovođenje reformi tokom Meiđi perioda na prilično neometan i uigran način. Naravno, u svakoj oblasti koja je modernizovana dolazilo je do određenog protivljenja u javnosti, međutim, takva iskazivanja nezadovoljstva nisu bila usmerena protiv čitavog sistema, već su se zadržavala na njegovim modalitetima – tražene su pojedinačne izmene, koje nisu odstupale od konačnog cilja – modernizacije.

5.2. Strani uticaji na razvoj japanskog prava u periodu od 1868. do 1912. godine

Modernizacija japanskog prava i preovlađivanje uticaja jednog, a zatim i okretanje drugom stranom pravu, može se podeliti u više vremenskih perioda, koje karakterišu različiti pristupi osavremenjivanju i stvaranju prava, kao i okretanje različitim uzorima. U daljem tekstu biće pomenuti različiti periodi, i izneti razlozi koji su doveli do toga da dva strana prava – francusko i nemačko – preuzmu primat, čemu je unekoliko doprineo metod kojim je strano pravo preuzimano – metod

Cases and Materials, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 302.

³⁰⁰ John Owen Haley, *Authority without Power: Law and the Japanese Paradox*, Oxford University Press, Oxford, 1991, str. 70.

³⁰¹ *Ibid*;

pravnih transplanata. Ukazaće se i na razloge koji su bili političke prirode, kao i na one koji su proistekli iz etičkog kodeksa Japana. Pored toga, Alan Votson smatra da na izbor određenog prava, osim političkih, ekonomskih ili drugih razloga, dolazi i usled posrednog uticaja – da kada jedan pravni sistem počne da se koristi kao izvor pravnih pravila u drugom pravnom sistemu, pozajmljivanje pravnih odredbi će se nastaviti i, što se više pozajmljuje, smatraće se opravdanim i dalje pozajmljivanje iz ovog sistema (čak i kada se pozajmljuje pravo koje nije odgovarajuće za pravni sistem primaoca).³⁰²

Proučavanje prava stranih država započeto misijama tokom šogunata Tokugava, a nastavljeno i posle 1868. godine i tokom perioda Meidi restauracije je zbog potrebe za što hitnijom modernizacijom države postalo mnogo obimnije. Istovremeno, ubrzao se rad na stvaranju modernog japanskog prava, onog koje bi bilo ravnopravno sa pravima zapadnih sila. Problem revizije neravnopravnih ugovora, osim potrebe za što hitnijim donošenjem odgovarajućih ili bar zadovoljavajućih rešenja, takođe se odnosio i na činjenicu da nije bilo moguće sve neravnopravne ugovore, zaključene sa različitim zapadnim državama, izmeniti po jednom modelu, odnosno jednom stranom pravu. Zapadne sile jesu insistirale na zaostalosti Japana, ukazujući na njegovu potrebu za modernizacijom, ali nijedna od velikih zapadnih sila nije smatrala da revizija ugovora treba da se obavi u skladu sa nekim drugim pravom, osim upravo pravom te države. To je vođe Meidi restauracije stavilo pred još jedan problem – čije pravo preuzeti? Odgovor na ovo pitanje nije bio lak, niti je postojao unapred pripremljen plan po kojem će se, u određenom vremenskom periodu, na određen način i iz odgovarajućih izvora preuzimati različite grane prava.

Radi boljeg razumevanja načina na koji se japansko pravo u periodu Meidi restauracije razvijalo, i načina na koji su moderne pravne kodifikacije u tom periodu u Japanu donošene, potrebno je ukazati na nekoliko perioda u kojima su se preplitali uticaji dva najdominantnija pravna uzora Meidi Japana – francusko i nemačko pravo. U daljem tekstu ovog poglavlja će se izneti viđenje Jošijukija Node, koji smatra da se razvoj japanskog prava tokom Meidi perioda, započet stihijskim i nekritičnim preuzimanjem stranih pravnih rešenja bez realnog sagledavanja posledica takvih pozajmica i prethodnog utvrđivanja da li se one i kojoj meri uklapaju u japansko društvo i državu, može podeliti u nekoliko faza, koje karakteriše uticaj dva najdominantnija prava – francuskog i nemačkog.³⁰³ Za razliku od Node, Vilhelm Rol citira različite autore, koji razvoj prava tokom perioda Meidi restauracije dele na različite faze, čija se trajanja razlikuju, ali je i njihov osnov podele drugačiji.³⁰⁴ Kod tih razdoblja podela se ne zasniva na intervalima dominantnog uticaja stranih prava, već se vezuje za nivo razvoja države i društva i modernizacije pravnog sistema. Međutim, pre nego što se pristupi analizi uticaja ova dva prava, treba istaći i to da je i treće pravo imalo uticaja na pravni sistem Japana. To je englesko pravo, koje, međutim, nikada nije bilo dominantno, niti je Ustav, niti bilo koji od pet zakonika (kako njihovih predloga, tako i usvojenih tekstova), bio sastavljen pod preovlađujućim uticajem ovog prava. Uticaj engleskog prava karakterišu dva perioda – prvi od 1868. do 1896. godine i drugi od 1896.

³⁰² Alan Votson, *Pravni transplant: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 167.

³⁰³ Yosiyuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present“, in *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 195.

³⁰⁴ Vilhelm Rol navodi podele koje iznose: Suzuki (Y. Suzuki), koji razvoj prava u periodu Meidi restauracije, prateći državne i društvene promene deli na tri faze: prvu od 1867. do 1871. godine, drugu od 1871. do 1889. godine i treću fazu, od 1890. do 1912. godine; Zatim Iši (R. Ishi) koji iznosi podelu zakonodavstva u periodu Meidi na tri faze – prvu fazu 1868.-1881. godine, koju karakteriše prelaz iz feudalnog u moderno zakonodavstvo, drugu, koja traje od 1882. do 1898. godine, tokom koje moderni zakonici stupaju na snagu i treću, od 1899. do 1912. godine, kada se moderni zakonici primenjuju bez donošenja novih amandmana; Treću podelu na koju Rol ukazuje iznose četiri autora – Ukai (N. Ukai), Fukušima (M. Fukushima), Kavašima (T. Kawashima), i Cuji (K. Tsuji). Oni razvoj prava u Meidi periodu dele na dve faze razvoja – prvu od 1868. do 1888. godine, tokom koje se vrši priprema (modernog) pravnog sistema i drugu od 1889. do 1914. godine, tokom koje se moderni pravni sistem primenjuje. Videti više u Wilhelm Röhl, „Generalities“ *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 3-10.

godine do 1920. godine.³⁰⁵ U prvom periodu, englesko pravo je bilo jedno od mogućih prava na koje će se Japan ugledati, i tada su njegove pristalice učestvovala u kontroverzi oko Građanskog zakonika, protiveći se njegovom usvajanju. U drugom periodu je već bilo jasno da, posle donetog predloga Građanskog zakonika Japana, englesko pravo neće imati primat. Proučavanje engleskog prava se zadržalo, ali bez uticaja na pravni sistem Japana.

5.2.1. Prvi period razvoja prava od 1868. do 1881. godine

Po Nodi, prva faza razvoja prava, koja obuhvata period od 1868. do 1881. godine, pod dominantnim je uticajem francuskog prava.³⁰⁶ On smatra da tu fazu karakteriše nekritičko preuzimanje stranih pravnih rešenja, pre svega zasnovano na hitnosti modernizacije prava.³⁰⁷

Situacija u kojoj se Japan zatekao zbog svoje izolovanosti, kao i težnje stranih sila da ostvare svoje interese, a na koju je, između ostalog, uticalo i loše poznavanje međunarodnog, odnosno zapadnog prava od strane zvaničnika Šogunata, imala je za posledicu potpisivanje neravnopravnih ugovora. Japan je bio svestan svoje greške, i pokušao je da brzom modernizacijom dostigne nivo razvoja zapadnih zemalja. Prvi period u kojem je započet rad na upoznavanju i preuzimanju pravnih rešenja započeo je u žurbi i pod pritiskom, sa idejom da se za što manje vremena preuzme što više pravnih rešenja i pukim prepisivanjem dostigne ravnopravna pozicija sa stranim silama. Kao ilustracija načina na koji je strano pravo preuzimano može se navesti situacija u kojoj je Eto Šimpei, u svojstvu predsednika Komiteta za Građanski zakonik (*Minpō hensan kaigi*) naložio Rinšu Micukuriju (*Rinshō Mitsukuri*) da prevede francuski Građanski zakonik iz 1804. godine na japanski jezik što je brže moguće. Eto je smatrao da je dovoljno da se u prevodu Zakonika svaka reč „francuski“ zameni sa „japanski“ i da će se time dobiti odgovarajući tekst za japanski Građanski zakonik³⁰⁸ (Doduše, Noda smatra da tačnost ovog podatka treba ispitati³⁰⁹). Ali to nije bio prvi prevod nekog francuskog zakonika. Prethodno je Soeđima Taneomi (*Soejima Taneomi*) Micukuriju naložio da prevede deo francuskog Krivičnog zakonika na japanski jezik.³¹⁰

Međutim, takav poduhvat nije mogao da bude uspešan, s obzirom na to da su japanski pravници čiji je to zadatak bio, bili školovani na konfucijanskom pravu, sa malo ili nimalo znanja o zapadnom pravu i ograničeni kratkim vremenskim periodom predviđenim za sastavljanje novih zakonika. Oni su, svesni ograničenja, pristupili najjednostavnijem sistemu preuzimanja prava – bukvalnom prevodjenju i direktnoj primeni prevedenih stranih pravnih akata, bez da su ih prethodno proučili i uporedili sa situacijama na koje će biti primenjivani. U skladu sa već navedenim karakteristikama načina preu-

³⁰⁵ Masami Itō, „Foreign Law and Japanese Law“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 244.

³⁰⁶ Yosiyuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present“, in *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 196.

³⁰⁷ *Ibid*;

³⁰⁸ Ronald Frank, „Civil Code: General Provision“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 172.

³⁰⁹ Yosiyuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 200. Osim toga, Masako Ikeda, citira Inoue Šoičija (*Inoue Shōichi*) sudiju Vrhovnog suda u periodu Meiđi, koji je istakao da je Eto Šimpei bio svestan problema prenošenja prava iz francuskog u japanski pravni sistem, s obzirom na različite civilizacijske krugove kojima su pripadali, na različite tradicije i običaje dva naroda. Eto je konkludovao i Buskea povodom preuzimanja samo prevedenih francuskih zakonika, koji ga je ohrabrio tvrdeći da, s obzirom na to da se francuski pravni sistem zasniva na školi prirodnog prava, do problema ne bi trebalo da dođe. Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 71. To unekoliko razvija sliku o površnom preuzimanju francuskog prava, ali, s druge strane, ne menja činjenicu da je postojala potreba za hitnim preuzimanjem prava, te da se ovako preuzimanje prava u prvom trenutku činilo jednim mogućim rešenjem.

³¹⁰ *Ibid.*, str. 70.

zimanja prava, putem metoda pravnih transplanata, element koji je bio presudan za izbor izvora koji će se koristiti, bila je dostupnost odgovarajućeg zakona ili pravne kodifikacije. Međutim, dostupnost prava je uključivala zakone različitih zapadnih država, pa se postavlja pitanje koji su razlozi bili od presudnog značaja za dominaciju francuskog prava tokom ovog perioda. Pre svega, tu je interesovanje za sve francusko koje je poticalo od šogunata Tokugava i njegove okrenutosti Francuskoj, koja se nije zasnivala samo na divljenju Napoleonu, njegovim vojnim uspesima i slavi, već i na konkretnim koracima koje je Francuska preduzimala da se približi Japanu. Do početka Meiđi restauracije značajan broj naučnika i činovnika već je bio upoznat sa francuskom istorijom, političkim sistemom, i koristili su se francuskim jezikom. Jedan od prvih Japanaca koji je upoznao Japan sa francuskim pravnim sistemom bio je Kurimoto Joun (*Kurimoto Joun*), koji je učestvovao u poslednjoj misiji koju je Šogunat organizovao, a koja je posetila Svetsku izložbu u Parizu, 1867. godine. Po svom povratku u Japan objavio je beleške sa svog putovanja „*Gyōsō tsuiron*“, u kojima je detaljno opisao francuski pravni sistem, iznoseći u uvodu i svoje divljenje prema njegovoj efikasnosti, a posebno prema francuskom Građanskom zakoniku iz 1804. godine.³¹¹

Veliki doprinos upoznavanju Japanaca sa francuskim pravom imali su i Leon Roš (*Leon Roche*), predstavnik Napoleona III, koji je u Japan došao 1864. godine³¹² i Albert Šarl de Buske (*Albert Charles du Bousquet*). Leon Roš je imao značajan uticaj na japanske zvaničnike i približavao ih je francuskim interesima. On je smatrao da je potrebno priznanje Šogunata kao zvanične vlade,³¹³ čime se približio Šogunatu, ali je omogućio i pojačan francuski uticaj, koji je doveo do toga da je još Tokugava šogun bio naklonjen Francuskoj, da bi se taj uticaj nastavio i tokom Meiđi restauracije. Albert de Buske bio je francuski poručnik, koji je 1866. godine u Japan stigao u okviru prve francuske vojne misije, koju je Napoleon III poslao na zahtev Tokugava Iemočija (*Tokugawa Iemochi*). De Buske je u Japanu ostao i posle Meiđi restauracije i radio je za japansku vladu. On je na japanski jezik preveo različite francuske zakone i pravne propise.³¹⁴ Ono što je fasciniralo Japance bila je njegovo dobro poznavanje japanskog jezika, i poštovanje koje su osećali prema njemu reflektovalo se i na francuski pravni sistem i uticalo je na to da Japanci u datom trenutku više cene francuski pravni sistem nego pravne sisteme drugih zapadnih zemalja.

Pored Roša i de Buskea, uticaj na jačanje francuskog prava, neočekivano, imao je i američki misionar Gvido Verbek (inače rođen u Holandiji), koji je bio izuzetno cenjen u Japanu i koji je svesrdno zagovarao korišćenje francuskog pravnog sistema kao uzora za modernizaciju japanskog pravnog sistema. On je 1871. godine u memorandumu poslatom političaru Okumi Šigenobuu (*Ōkuma Shigenobu*), koji je kasnije u dva navrata bio premijer Japana, izneo stav da je francuski pravni sistem najnapredniji,³¹⁵ što je svakako doprinelo naklonjenosti japanskih zvaničnika francuskom pravnom sistemu.

Osim ovih, može se reći, subjektivnih razloga koji su bili rezultat angažovanja Francuske na jačanju njenog uticaja u Japanu, i angažovanosti stranih stručnjaka čije se mišljenje cenilo u Japanu, a koji su doveli do dominacije francuskog prava, postojali su i oni objektivni – francusko pravo je, za razliku od engleskog *common law* sistema i precedentnog prava koje se koristilo u Sjedinjenim Američkim Državama, bilo kodifikovano i samim tim je moglo da se prevede na japanski jezik i odmah koristi. Noda smatra da je u ovom periodu najvažnije bilo da se zakon što brže donose, što je

³¹¹ *Ibid.*, str. 245.

³¹² Videti više u Mark David Ericson, *The Tokugawa Bakufu and Leon Roches*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1978.

³¹³ Marius B. Jansen, „Meiji Restoration“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century* Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 350.

³¹⁴ Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 57.

³¹⁵ Albert Altman, „Guido Verbeck and the Iwakura Embassy“, *Japan Quarterly*, XIII, 1966, p. 54-62, str. 56.

dostupnost francuskog zakonodavstva i omogućavala.³¹⁶ Osim toga, precedentno pravo je predviđalo i postojanje porote koja bi odlučivala u postupku, što je za Japance, u skladu sa njihovim etičkim principima, bilo potpuno strano i neprimenjivo.

Dalje, francusko pravo je, za razliku od engleskog i američkog, bilo pravo centralizovane države, oblika državnog uređenja kojem je i Japan težio, pa je preuzimanje prava takve države bio logičan potez. Želja za centralizacijom se zadržala i u kasnijim periodima i videla se i u tome što je nemačko pravo postalo dominantno u narednom periodu. Takođe, francuski Građanski zakonik iz 1804. godine u Evropi je bio izuzetno cenjen. To, kao i njegov uticaj na druge zapadne pravne sisteme nisu promakli Japanu i takođe su doprineli jačanju uticaja francuskog prava.

Posle Meidi restauracije, počinje i organizovaniji pristup preuzimanju francuskih pravnih rešenja. Vlada Japana je organizovala školovanje pravnika, i 1872. godine je osnovala *Meihō Rjō* školu prava, koja je kasnije prerasla u „Školu prava pri Ministarstvu pravde,³¹⁷ a zatim je 1876. godine škola je prerasla u Specijalnu školu francuskog prava, u kojoj je francusko pravo predavano na francuskom jeziku, da bi kasnije predavanja bila držana na japanskom jeziku.³¹⁸ Istovremeno, Meidi vlada je zaposlila trojicu Francuza kao savetnike pri Ministarstvu pravde – Žorža Buskea (*Georges Hilaire Bo-usquet*), Gistava Boasonada i Henrija Beneta (*Henry Bennett*).³¹⁹ Štaviše, prva dvojica su bili istovremeno imenovani savetnici sudova – Boasonad suda u Tokiju, a Benet suda u Osaki. Sudije tih sudova su primenjivale njihova mišljenja, navodeći ih od reči do reči u sudskim presudama, i to je bio još jedan način na koji je francusko pravo vršilo uticaj na japanski pravni sistem – kroz sudsku praksu.

Tokom perioda dominantnog uticaja francuskog pravnog sistema, 1880. godine donet je Krivični zakonik u čijem sastavljanju je učestvovao Gistav Boasonad, francuski savetnik Vlade Japana. On je 1888. godine završio i predlog Građanskog zakonika Japana, pisan pod velikim uticajem francuskog Građanskog zakonika iz 1804. godine. Takođe je radio na sastavljanju japanskog Krivično-procesnog zakonika.

Ipak, mora se napomenuti da je tokom dominantnog perioda uticaja francuskog prava, istovremeno postojao i značajan uticaj engleskog prava. I Frejzer govori o tome kako je obrazovanje pravnika bilo moguće ili samo o engleskom pravu, ili samo o francuskom pravu, pa je samim tim od prava čiji je uticaj u tom trenutku preovlađivao, zavisilo i zaposlenje pojedinog pravnika, jer ukoliko je bio školovan po jednom pravnom sistemu, o drugom nije znao ništa.³²⁰ S obzirom na to da su pojedinci najčešće motivisani sopstvenim interesom, jasno je zašto je otpor pravnika engleske i nemačke škole donošenju francuskog modela Građanskog zakonika bio tako snažan.

Osim toga, za ovaj period je karakterističan i način popunjavanja pravnih praznina, odnosno to što je pravo koje je određeni pravnik, a kasnije sudija, prethodno studirao, značajno uticalo i na presude koje su donošene. Ume Kendiro (*Ume Kenjiro*) je u vezi sa uticajima različitih stranih prava na donošenje odluka tokom sedamdesetih godina XIX veka, u periodu dominantnog francuskog uti-

³¹⁶ Time bi se zapadnim silama pokazalo da je Japan modernizovan i to bi bio osnov za revidiranje neravnopravnih ugovora. Rad je započet 1870. godine, radu na zakoniku se 1872. godine pridružio i francuski savetnik Žorž Buske, a 1873. godine i Boasonad, međutim već tada su uvideli da bukvalan prevod zakonika nije upotrebljiv i time je iniciran početak rada na japanskom Građanskom zakoniku. Hirakawa Sukehiro, „Japan’s Turn to the West“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 473. Ovaj primer ne samo što ukazuje na način na koji je dostupnost prava igrala ulogu u njegovom odabiru, ilustruje i način preuzimanja prava i činioce koji su određivali uticaj konkretnog prava u datom trenutku.

³¹⁷ Yosiyuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 201.

³¹⁸ Charles P. Sherman, „The Debt of Modern Japanese Law to French Law“, *California Law Review*, Vol. 6, No. 3, Mar. 1918, pp. 198-202, str. 199., dostupno na: https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5450&context=fss_papers

³¹⁹ Sva tri savetnika Boasonad, Buske i Benet, istovremeno su predavali i u školi prava pri Ministarstvu pravde.

³²⁰ Andrew Fraser, R.H.P.Mason and Philip Mitchell, *Japan’s Early Parliaments, 1890-1905*, Routledge, London and New York, 1997, str. 167.

caja, istakao da su sudije u skladu sa „Pravilima za presude u parnicama u različitim prefekturama“ (*Fuhanken kōshō soshō junban kitei*) postupajući u parnicama, ukoliko nije postojala odgovarajuća zakonska odredba, odlučivale na osnovu običaja, a ako ni običaj nije postojao, na osnovu zdravog razuma – *jōri*. Iz toga se može zaključiti da su sudije sudile na osnovu prava o kojem su stekli saznanja tokom svog obrazovanja.³²¹ Sličan stav je izneo i Inoe Kovaši, koji je smatrao da je sasvim prirodno da studenti koji studiraju englesko pravo podržavaju engleski način razmišljanja, oni koji studiraju francusko pravo, francuski,³²² pa je samim tim logično da će se i sudije kada sude, povesti za jednim ili drugim pravom, u skladu sa svojim obrazovanjem. Sve navedeno je ukazivalo na veliki značaj koje je i obrazovanje imalo na uticaj određenog prava na pravni sistem Japana.

5.2.2. Drugi period razvoja prava od 1881. do 1898. godine

Posle perioda dominantnog francuskog uticaja, 1881. godine je započeo period u kojem je, iako je i dalje bio prisutan uticaj francuskog zakonodavstva, rastao značaj nemačkog prava. Katedra za nemačko pravo na Tokijskom imperijalnom koledžu je osnovana 1887. godine. Tokom ovog perioda Boasonad je 1888. godine završio i predlog Građanskog zakonika Japana koji je pisan pod velikim uticajem francuskog Građanskog zakonika iz 1804. godine. Skoro istovremeno, 1890. godine, usvojen je Trgovinski zakonik koji je sastavio Herman Rozler. On je, takođe, radio na predlogu Građansko procesnog zakonika, koji je jedini usvojen, kako je i planirano, 1891. godine.³²³ Jačanje uticaja nemačkog prava ogleda se i u neusvajanju Boasonadovog predloga Građanskog zakonika 1892. godine. On je zatim dat Rozleru na doradu, i dalje izmenjen u skladu sa nemačkim zakonodavstvom. U datoj verziji koja je usvojena 1898. godine, po mišljenju pojedinih autora, uticaj nemačkog prava je dostigao vrhunac.³²⁴ Tokom ovog perioda donet je i Meidi ustav, rađen po uzoru na Ustav Kraljevine Prusije,³²⁵ koji je proglašen 11. februara 1889. godine, a stupio na snagu 29. novembra 1890. godine. U ovom periodu je čak nastala i izreka da „svako pravo koje nije nemačko pravo, uopšte i nije pravo“.³²⁶

Noda kao primer navodi Eiči Makina (*Eichii Makino*) koji je svoje studije francuskog prava zamenio učenjem nemačkog, i koji za taj prelaz nije umeo da navede konkretne razloge.³²⁷ Tačnije, on ukazuje na to da se prelaz sa francuskog na nemačko pravo desio sam od sebe. Noda, pak to objašnjava karakteristikama japanskog mentaliteta, ističući izuzetnu homogenost mišljenja među Japancima, koja se ogleda u tome što svaki Japanac smatra da svi Japanci misle isto kao i on, kao i u tome da Japanci na sličan, pa čak i potpuno isti način, reaguju na spoljne uticaje.³²⁸ Međutim, nasuprot Nodinom mišljenju, u daljem tekstu ovog poglavlja iznosi se stav o tome da su pre svega, određena istorijska kretanja bila od presudnog značaja za jačanje uticaja nemačkog prava na japanski pravni sistem, a kojima su prethodno navedene karakteristike japanskog mentaliteta, omogućile da se taj uticaj brže proširi.

³²¹ Tsung fu Chen, *Transplant of Civil Code in Japan, Taiwan, and China: With the Focus of Legal Evolution*, Paper presented in the International conference on Theoretical and Practical Issues in Comparative Law in the New Millennium, held by Waseda University Institute of Comparative Law in Tokyo, Japan, 2009, str. 393.

³²² Hirakawa Sukehiro, „Japan’s Turn to the West“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 493-494.

³²³ Wilhelm Röhl, „Generalities“, in *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 26.

³²⁴ Yosiyuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 204.

³²⁵ U toj činjenici može se videti kako nemački uticaj u datom trenutku odnosi prevlast i sledstveno tome, nemačko pravo postaje dominantno.

³²⁶ Yosiyuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 196.

³²⁷ *Ibid.*, str. 209.

³²⁸ *Ibid.*;

Razlozi za ovaj preokret mogu se naći u političkim kretanjima u drugoj polovini XIX veka. Japan je težio da ekonomski ojača i da postane svetska sila, a krajem XIX veka u Evropi je bio vidljiv uspon Nemačke, posebno u odnosu na Francusku, čija se dominacija okončala sa Napoleonom i porazom koji je Francuska pretrpela u francusko-pruskom rata, kao i proglašenjem Nemačkog carstva 1871. godine. Ivakura misija je 1873. godine posetila Nemačku. Naišli su na srdačan doček, nekoliko puta ih je primio nemački car Vilhelm I, što je svakako imalo uticaja na njihovu pozitivnu sliku o Nemačkoj.³²⁹ Međutim, ono što je najviše uticalo na buduće ugledanje na Nemačku bila je večera sa nemačkim kancelarom Otom fon Bizmarkom, na koju su viši članovi misije bili pozvani. Bizmark je, tom prilikom, održao govor u kojem je, između ostalog, istakao da je međunarodno pravo samo manevar velikih sila kojima se slabijim državama oduzimaju njihova suverena prava. Pored toga, istakao je i da je Prusija bila mala država kada je on bio dečak, ali da je od tada napredovala i ojačala („...smogli smo snage kao nacija i težili da oblikujemo naš patriotski duh kako bismo postali zemlja koja zaslužuje poštovanje u diplomatskim odnosima...“)³³⁰ i da je to put koji bi i Japan trebalo da sledi. Razumevanje na koje su članovi delegacije naišli kod Bizmarka³³¹ i njegovo otvoreno pozivanje da se ugledaju na Prusiju, umesto na Englesku i Francusku, svakako je doprinelo okretanju ka Nemačkoj.

Političkom krizom koja je nastupila 1881. godine započet je proces germanizacije. Ideja vođa Meidi restauracije bila je formiranje ustavne monarhije po uzoru na Nemačku. Inoue Kovaši je smatrao da je od svih evropskih nacija Japanu najbliža Nemačka, zbog okolnosti njenog ujedinjenja, koje su, po njemu, najslabije Japanu. Zato je predložio ohrabrivanje „Nemačkih studija“ – proučavanja nemačke države, nemačke civilizacije i njenih dostignuća, smatrajući da treba zastupati pruski ustav kao model za moderan japanski ustav, nasuprot britanskom ustavu.³³²

Društvo za nemačke studije (*Doitsugaku Kyōkai*), osnovano je neposredno pre ove političke krize, 1881. godine, i imalo je za cilj promovisanje istraživačke i intelektualne delatnosti vezane za Nemačku. Osnovali su ga japanski političari, naučnici i diplomate, germanofili, između ostalih, Ito Hirobumi, Kacura Taro (*Katsura Tarō*), budući premijer Japana, Kato Hirojuki (*Katō Hiroyuki*), budući predsednik Tokijskog univerziteta i Inoue Kaoru (*Inoue Kaoru*), što je kasnije takođe dovelo do jačanja nemačkog uticaja. Društvo je 1883. godine, osnovalo i Školu društva za nemačke studije (*Doitsugaku Kyōkai Gakkō*), čiji je zadatak bio da buduće generacije lidera obrazuje u nemačkom duhu. Institucionalizacija nemačkog uticaja je ohrabrivana organizovanjem seminara posvećenih nemačkoj političkoj ekonomiji namenjenih administraciji i izdavanjem časopisa Društva za nemačke studije.³³³

S druge strane, jačanje nemačkog uticaja bilo je i rezultat aktivnog angažovanja nemačke vlade, koje je sledilo Ivakura misiju, a koja je u Japanu videla mogućnost da pojača svoj uticaj u istočnoj Aziji, kao protivtežu britanskoj dominaciji u regionu. Kada su u pitanju pokušaji revidiranja neravnopravnih ugovora, Nemci se nisu zadržali samo na davanju saveta, već su pružali i konkretnu

³²⁹ Prethodna zvanična misija koja je Nemačku posetila 1862. godine nije izazvala ni približno interesovanje Nemaca, niti je iskusila tako srdačan doček. Može se čak reći da je njen boravak u Nemačkoj prošao krajnje nezapaženo. Ulrich Wittenberg, „Germany 7-28 March, 15-17 April, 1-8 May 1873“, *The Iwakura Mission to America nad Europe - The New Assesment*, Edited by Ian Nish, Japan Library, Curzon Press Ltd, 1998, str. 76 .

³³⁰ Ceo Bizmarkov govor videti u Kume Kunitake, *Japan Rising: The Iwakura Embassy to the USA and Europe, 1871–1873*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, str. 306 -307.

³³¹ „... Gospodo, ni vi se ne smete opustiti, jer sam i sam rođen u malom narodu, i poznajući takvo stanje stvari, u potpunosti vas razumem... Dok Japan sada možda ima prijateljske diplomatske odnose s velikim brojem zemalja, njegovo prijateljstvo sa Nemačkom trebalo bi da bude najprisnije od svih, zbog istinskog poštovanja koje gajimo prema pravu (svake države, prim. autora) na suverenost.“ Kume Kunitake, *Japan Rising: The Iwakura Embassy to the USA and Europe, 1871–1873*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, str. 307.

³³² Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 109.

³³³ Kume Kunitake, *Japan Rising: The Iwakura Embassy to the USA and Europe, 1871–1873*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, str. 307.

pomoć Japanu. Karl fon Ajzendeher (*Karl von Eisendeher*), šef nemačke diplomatske misije u Japanu, ponudio je pomoć ministru inostranih poslova Inoue Kaoruu, kada su zapadne sile glatko odbile Kaoruuov predlog za reviziju neravnopravnih ugovora i ličnim angažovanjem je doprineo održavanju pripreme konferencije u vezi sa revizijom neravnopravnih ugovora 1882. godine, u Tokiju, kojoj su prisustvovala sve zemlje sa kojima su neravnopravni ugovori bili potpisani.³³⁴ Osim toga, Sven Saaler (*Sven Saaler*) smatra da je kompletno angažovanje fon Ajzendehera, tokom čitavog njegovog mandata kao predstavnika nemačke vlade u Japanu, od 1875. do 1882. godine, a ne samo povodom revizije neravnopravnih ugovora, bilo osnov za jačanje nemačkog uticaja.³³⁵ Time je poverenje Japanaca u Nemačku još više poraslo. Iako broj Nemaca u Japanu u ovom periodu, a i kasnije, nije bio veliki (u Japanu je 1914. godine je bilo oko 1000 nemačkih građana, dok je npr. u isto vreme taj broj u Koreji 1945. godine dostigao 700 000³³⁶), broj nemačkih građana očigledno nije bio srazmeran uticaju koji je Nemačka imala u Japanu.

Posle prvog talasa nemačkog uticaja iz osamdesetih godina XIX veka, drugi talas se javio kao rezultat prvog – odlaska japanskih studenata na studije u Nemačku, koji su po svom povratku propagirali nemački duh i *ratio* i samim tim uticaj Nemačke na sve vidove života u Japanu, a ne samo na pravo i pravni sistem.

Divljenje Nemačkoj, kao i njeno aktivno učestvovanje u germanizaciji Japana, za rezultat je imalo i angažovanje nemačkih savetnika tokom osamdesetih godina XIX veka: Pola Majeta (*Paul Mayet*), ekonomiste, koji se bavio organizacijom pošte, osiguranja i bankarskog sistema i Henriha Mosthafa (*Heinrich Mosthaf*), državnog činovnika koji je bio savetnik u Ministarstvu inostranih poslova,³³⁷ a pre svega angažovanje nemačkih pravnih savetnika – Hermana Roslera, profesora Univerziteta u Rostoku, koji je sastavio Trgovinski zakonik Japana, radio na predlogu Građanskog zakonika koji je usvojen i takođe predavao na Tokijskom carskom univerzitetu; Alberta Mosea (*Albert Mosse*), sudije, koji je držao predavanja Itou Hirobumiju, tokom njegovog boravka u Austriji i Nemačkoj. Mose se u Japanu bavio različitim oblastima prava, ali je njegov najveći doprinos priprema i rad na tekstu japanskog ustava. Pored toga, on je radio i kao savetnik pri nekoliko japanskih ministarstava; Oto Rudorf (*Otto Rudorff*), sudija, sastavio je predlog Zakona o sudovima (o osnivanju sudova); Herman Tehov (*Hermann Techow*), sudija, javni tužilac i zvaničnik nemačke Vlade, u Japanu je bio angažovan na reformi obrazovnog sistema, ali je takođe učestvovao i u pisanju Građansko-procesnog zakonika.³³⁸

Svi do sada navedeni razlozi ukazuju na to da se „ničim izazvano okretanje nemačkom uticaju“ ne može prihvatiti. U prethodnom tekstu ove celine je ukazano na različite načine na koje je Nemačka vršila uticaj na Japan i radila na zadobijanju prednosti u odnosu na druge strane sile, ne samo u oblasti prava, već sveopšteg uticaja, na osnovu čega se dominacija Nemačke nastavila i u narednim decenijama.³³⁹

³³⁴ Hoi-eun Kim, „Made in Meiji: German Expatriates, German-Educated Japanese Elites and the Construction of Germanness“, in *Geschichte und Gesellschaft*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, 41., pp. 288-320, str. 306.

³³⁵ Sven Saaler, „Karl von Eisendeher and Japan in Transnational Encounters and the Diplomacy of Imperialism in Transnational Encounters between Germany and Japan“, *Perceptions of Partnership in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Editors Joanne Miyang Cho, Lee M. Roberts, Christian W. Spang, Palgrave Macmillan, New York, 2016, str. 40.

³³⁶ Hoi-eun Kim, „Made in Meiji: German Expatriates, German-Educated Japanese Elites and the Construction of Germanness“, *Geschichte und Gesellschaft*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, 41., 288-320., str. 290.

³³⁷ Wilhelm Röhl, „Generalities“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 26.

³³⁸ *Ibid*;

³³⁹ Više o nemačko-japanskim odnosima u periodu od Meiji restauracije do danas videti u *Transnational Encounters between Germany and Japan: Perceptions of Partnership in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Editors Joanne Miyang Cho, Lee M. Roberts, Christian W. Spang, Palgrave Macmillan, New York, 2016.

5.2.3. Treći period razvoja prava od 1898. do 1916. godine

Prema Nodi, treći period, u kojem je nemački uticaj bezuslovno preovladao, nastupio je 1898. godine, donošenjem japanskog Građanskog zakonika koji je rađen po nemačkom modelu i pod njegovim uticajem, i trajao je i posle završetka Meiji restauracije, sve do 1916. godine i poraza Nemačke u Prvom svetskom ratu.³⁴⁰ Značajan nemački uticaj koji je postojao i u prethodnom periodu, sada je ojačao, kao što je i pozicija Nemačke jačala na svetskoj sceni. Njegovo jačanje je bilo rezultat dve vrste uticaja koji su se javljali u drugom periodu razvoja prava. S jedne strane, oni su se javili kao rezultat prethodnog ulaganja u jačanje nemačkog uticaja i širenje nemačke kulture. To se ogledalo u okretanju sve većeg broja studenata i pravnika nemačkim izvorima i uзорima i u donošenju značajnih japanskih zakonika uz pomoć nemačkih savetnika ili po ugledu na nemačke modele. S druge strane, javili su se usled učvršćivanja pozicije Nemačke na globalnom nivou: njena prevlast, kao i dalja naklonjenost Japanu, imala su jak uticaj u svim sferama života u Japanu, a posebno u pravu. Pored Građanskog zakonika Japana, najznačajniji zakonik donet u ovom periodu, bio je novi Krivični zakonik Japana, donet 1907. godine.

5.3. Pravne kodifikacije u periodu Meiji restauracije

Pravna rešenja koja su putem pravnih transplanata prenetu u pravni sistem Japana, samo su jedan od elemenata koji čine japanski pravni sistem. Japan se, posle promišljanja koje je započelo krajem Tokugava perioda, a zatim se nastavilo i početkom Meiji perioda, o tome koji je najefikasniji i najbrži način za dostizanje nivoa tehničkog i kuturnog razvoja zapadnog sveta, kao i način da se spase od nasrtaja zapadnih sila, odlučio za preuzimanje gotovih stranih pravnih rešenja metodom pravnih transplanata. Bitno je imati u vidu da u periodu Meiji restauracije, konkretan izbor određenih pravnih rešenja nije bio rezultat pažljive primene određenog pravnog metoda, a još manje planirana primena teorije pravnih transplanata Alana Votsona. Japan je, prilikom modernizacije, zadržao svoj konzervativizam, ali je istovremeno prepoznao potrebu da viševjekovnu tradiciju i običaje preoblikuje i preobuče u ruho modernog prava, povinujući se zahtevima zapadnih sila. Preuzimanje je, kada je reč o autoritetu prava koje se prenosi, bilo pod naizmeničnim dominantnim uticajem francuskog i nemačkog prava, o čemu je već bilo reči u prethodnoj celini ovog poglavlja.³⁴¹ Prvobitni cilj modernizacije prava je bio revizija neravnopravnih ugovora, i za taj cilj Japanu se činilo da je dovoljno prepisivanje postojećih pravnih normi iz pravnih sistema tih istih zapadnih sila. Ipak, u kasnijem periodu, puko prepisivanje je zamenjeno usklađivanjem pravnog sistema i pravnih pravila drugih država sa potrebama japanskog pravnog sistema, sa prvobitno zanemarenim, a zatim, pod pritiskom javnosti, obuhvaćenim japanskim običajima i pozitivnim pravom, stvaranim u viševjekovnoj izolaciji i okrenutosti sebi. Jer, i kao takav, Japan je stvorio uređeno društvo i visokocentralizovanu državu, koji su, samim tim, bili dobro pripremljeni za iznenadan i brz uspon na svetskoj pozornici. Zato, kada se govori o pravu Japana u Meiji periodu, pravne transplante treba posmatrati kao metod preuzimanja pravnih rešenja, ali kod sadržaja pravnih rešenja u obzir se moraju uzeti i različiti pravni izvori, korišćeni kao sekundarni izvori prava – običajno pravo (*kanshu*) i u okviru njega *giri*,³⁴² i *jōri*, a ne samo pravna pravila drugih pravnih sistema.

³⁴⁰ Yosiyuki Noda, „Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 198.

³⁴¹ V. Poglavlje V., 5.2., Strani uticaji na razvoj japanskog prava u periodu od 1868. do 1912. godine

³⁴² Ljiljana Marković i Radimir Đurović smatraju da su pravila običajnog prava *giri*, u periodu od I do VII veka bila preovlađujući oblik pravnih izvora, i da je njihova primena nastavljena i posle donošenja pisanih izvora prava (ustava, zakona, uredaba). Oni dalje smatraju da se zato *giri* može posmatrati kao trajni paralelni izvor prava pisanim izvorima prava, koji traje sve do današnjih dana. Prof. dr Ljiljana Marković, prof. dr Radimir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 189 -190.

Primarni izvor prava tokom Meidi perioda bio je skup koji je činilo šest pravnih akata (*Roppō*). Pored Ustava, u kojem je članom 98. sam Ustav bio predviđen kao najviši pravni akt, tu su spadali i Građanski zakonik, Građansko-procesni zakonik, Krivični zakonik, Krivično-procesni zakonik i Trgovinski zakonik. Međutim, ovi zakonici nisu doneti odmah po Meidi restauraciji i nepromenjeni važili čitav period Meidi. Naprotiv, oni su donošeni, menjani i usvajani tokom ovog čitavog perioda.

Preuzimanje prava putem pravnih transplanata nije bilo od prvog trenutka uspešno i bez greške. U nastavku teksta ukazaće se na načine nastanka različitih pravnih kodifikacija iz čega će se videti da je dolazilo do pokušaja, promašaja i možda nesavršenih rešenja kako u početku, tako i kasnije – tokom čitavog Meidi perioda. Ali nepobitno je da su rezultati prenošenja bili uspešni i da je Japan uspeo u tome da svoje pravo osavremeni i da njime poboljša položaj svojih građana i svoju poziciju na svetskoj sceni. Pored toga, u nastavku teksta će se ukazati i na promene do kojih je došlo usled stvaranja pravnih kodifikacija u periodu Meidi restauracije.

Od ovih šest pravnih akata, prvo će biti analizirana materija ustavnog prava. Redosled po kojem će se obrađivati ostale grane prava je hronološki, po redu po kojem je započinjan rad na zakonima i kada su prvi zakonici iz te oblasti prava usvajani. Ipak, najveća pažnja biće posvećena Građanskom zakoniku, je za ovaj rad značajan zbog njegove veze sa Valtazarom Bogišićem i Opštim imovinskim zakonikom za Knjaževinu Crnu Goru, što ga svakako čini najinteresantnijim pravnim aktom za domaću stručnu javnost iz okvira japanskog prava u periodu Meidi. U daljem tekstu će biti reči o krivičnom i trgovinskom pravu, odnosno zakonima donetim u ovim oblastima, jer se njima u velikoj meri ilustruju načini nastanka modernog prava u periodu Meidi restauracije. Njihova analiza pomaže kod uvida u razvoj moderne pravne misli kod Japanaca, ali istovremeno omogućava i uvid u to na koji način je evoluirao stav Japanaca prema stranom pravu i uopšte znanjima zapadnog sveta. Krivično-procesno i građansko-procesno pravo, odnosno zakonici doneti u ovim oblastima, biće pomenuti i ukratko obrađeni, ovaj rad ih neće posebno i detaljno obrađivati, s obzirom na to da je njihov nastanak u velikoj meri vezan za Krivični, odnosno Građanski zakonik. Osim toga, sličan im je i način nastanka, koji je samim tim, u velikoj meri objašnjen analiziranjem Krivičnog i Građanskog zakonika.

5.3.1. Meidi ustav

Tokom perioda šogunata Tokugava, vlast je nominalno pripadala caru, ali je u potpunosti bila u rukama šoguna, koji su je sprovodili. Pisanih zakona nije bilo mnogo, a ako su i postojali, nisu bili objavljeni, uglavnom se koristilo običajno pravo, a ono malo prava koje je dopiralo do običnih građana smatralo se carevim poklonom, nikako nečim na šta su carski podanici imali pravo. Takvo shvatanje prava, odnosno njegove svrhe i načina sprovođenja je zadržano i u Meidi ustavu³⁴³, koji je i sam poklon cara Japancima. Pored toga, tokom perioda vladavine šogunata Tokugava, nije postojala podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, već su sve tri grane vlasti bile oličene u ličnosti cara, ali je svu vlast sprovodio šogun. Upravo zbog toga, promena do koje je došlo Meidi ustavom bila je velika.

U trenutku kada je započela Meidi restauracija, poslednji ustav koji je u Japanu bio donet bio je Ustav princa Šotokua iz VII veka. Zastareli ustav, kao i nerazvijen pravni sistem, ali samo u očima zapadnih sila, koje nije interesovala suština, već samo forma i činjenice koje mogu da iskoriste u svoju korist, davao im je mogućnost da kao osnov za odbijanje revizije neravnopravnih ugovora ističu zaostalost japanskog prava. Vođama Meidi restauracije bilo je jasno da je potrebno doneti ustav koji će Japan prikazati kao modernu i civilizovanu državu u očima zapadnog sveta.³⁴⁴

³⁴³ Iako je Meidi ustav bio izuzetno značajan u pogledu naprednih shvatanja za dotadašnje japansko društvo i državu, ipak su ona bila samo delimična.

³⁴⁴ Potrebu za donošenjem ustava je izneo Kido Takajoši, još 1873. godine, po povratku sa Iwakura misije. Njegovo mišljenje

Još tokom vladavine šogunata Tokugava, četrdesetih godina XIX veka, u Japanu je bio preveden holandski ustav, a 1873. tokom perioda dominantnog uticaja francuskog prava, preveden je i francuski ustav iz 1848. godine. Sastavljanje ustava, koji je obećan Poveljom od pet članova, inicirao je 1872. godine Mijađima Seičiro (*Miyajima Seichiro*).³⁴⁵ Međutim, pošto se u pisanju ustava nije daleko odmaklo, car je 1876. godine ponovo naredio da se sačini predlog ustava, koji će uzeti u obzir japansku tradiciju, ali će iskoristiti i rešenja ustava drugih zemalja.³⁴⁶ Ivakura Tomomi je, sledeći u to vreme već ustaljenu praksu preuzimanja stranog prava, čak istakao da je potrebno proučiti što više stranih ustava, kako bi japanski ustav bio što bolji. Sačinjen predlog ustava bio je, međutim, napušten kao neodgovarajući, jer nije uzeo u obzir božansko poreklo carske porodice i samog cara.³⁴⁷

Istovremeno, ubrzan razvoj Bizmarkovog Drugog carstva u Nemačkoj i pad Drugog carstva u Francuskoj doveli su do promene u nadmoći između država u Evropi i do pojave nemačke prevlasti. Ključna ideja Meiji restauracije bila je izgradnja države koja će biti ravnopravna sa državama Zapada i kao takva sposobna da im stane rame uz rame, ali isto tako, ako bude potrebno, i da im se suprotstavi. Japansko poimanje modernog i moćnog Zapada je u ovoj promeni snaga videlo uzdizanje novog uzora kojem treba težiti, te je tokom osamdesetih godina XIX veka Japan svu pažnju usmerio ka novom uzoru – Nemačkoj i njenom pravnom sistemu. Osim toga, Meiji restauracija i vraćanje vlasti u ruke cara 1867. godine, ponovo je uspostavilo ideal centralizovane carske vlasti (*ritsuryo*), koji se u potpunosti poklapao sa centralizovanim sistemom vlasti u pruskom ustavu. Način na koji su do tada, tokom Meiji restauracije, preuzimani pravo i uopšte znanja o zapadnoj civilizaciji, nije menjan ni kada je Japan odlučio da se sistematski posveti modernizaciji svog pravnog sistema i sastavljanju ustava koji bi trebalo da doprinese ispunjenju sledećih ciljeva: omogućavanju revizije neravnopravnih ugovora; predstavljanju Japana kao moderne države,³⁴⁸ i jačanju moći cara. Te ciljeve je bilo potrebno sprovesti na dva načina. Na prvom mestu, trebalo je preuzeti pravna rešenja iz stranih pravnih sistema, i uneti pravne običaje i postojeće tradicije u novonastale pravne kodifikacije i sprovesti prilagođavanje zatečenog društvenog i državnog uređenja njihovoj primeni.

Pored postavljenih ciljeva, na oblikovanje Meiji ustava najviše su uticali Ivakura misija koja je tokom 1872. i 1873. godine, između ostalih država, posetila Nemačku, koja je, kao i njeni državni- ci, ostavila najupečatljiviji utisak na članove japanskog poslanstva i Ito Hirobumijeva poseta Evropi tokom 1882. i 1883. godine. Prilikom te posete Hirobumi je, sa zadatkom da nađe najbolje pravno rešenje, odnosno odgovarajući model za novi ustav, posetio nemačke i austrijske naučnike – Rudolfa fon Gnajsta (*Rudolph von Gneist*), Gnajstovog učenika Alberta Mosea³⁴⁹ i Lorenca fon Štajna (*Lorenz von Stein*). Može se reći da je idejni tvorac ustava bio je Ito Hirobumi, uz pomoć Inoue Kovašija i Hermana Rozlera, koji je postavljen za pomoćnika Inoi Kovašiju, Kaneka Kentarōa (*Kaneko Kentarō*), učesnika Ivakura misije, koji je u Sjedinjenim Američkim Državama ostao i završio studije na Harvardu, a zatim predavao na Tokijskom univerzitetu i Itoa Muodija (*Itō Myōji*) koji je radio kao Itoov glavni asistent. Uticaj nemačkog prava koji je s godinama u Japanu bio sve veći, potpomognut

da je Japanu potreban autokratski ustav, bilo je vođeno time da je bilo kakav ustav, ipak ustav i da čak i autokratski ustav, u kome je car centralna figura, ograničava carsku vlast. U Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 39. Kidoovo mišljenje je delio i OkuboTošimiči, koji je isticao potrebu za podelom vlasti između cara i naroda. U Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 44.

³⁴⁵ Donald Keene, *Emperor of Japan: Meiji and his World, 1852-1912*, Columbia University Press, New York, 2002, str. 339.

³⁴⁶ *Ibid*;

³⁴⁷ Hiroshi Oda, *Japanese Law*, Oxford University Press, Oxford, 2009, str. 15.

³⁴⁸ Pod modernom državom se podrazumevala država uređena kao ustavna monarhija, u suprotnosti sa do tada postojećom feudalnom državom i sa ustavom kojim se definisala podela vlasti i kojim su se garantovala osnovna prava i slobode pojedinca;

³⁴⁹ Mose je kasnije učestvovao i u pisanju ustava, pošto je 1886. godine pozvan u Japan, kako bi radio kao savetnik japanske vlade, između ostalog, i na predlogu Meiji ustava.

stečenim znanjima i utiscima nastalim tokom Ivakura misije, doveli su do toga da su Meidi vođe kao odgovarajući model za budući japanski ustav uglavnom videle Ustav Kraljevine Prusije iz 1850. godine. U daljem tekstu ovog poglavlja biće izneti detalji o studijskom putovanju Itoa Hirobumija i načinu na koji su nemački i austrijski naučnici uticali na konačan izgled Meidi ustava.

5.3.1.1. Ito Hirobumijevo putovanje

Sastavljanje Ustava Carevine Japana je zvanično započeto carskim ukazom, 1881. godine, kojim je Itou Hirobumiju naloženo da formira komisiju koja će se baviti proučavanjem državnih institucija drugih zemalja i u vezi s tim da ode u Evropu, kako bi proučavao strane ustave i našao odgovarajući model za budući japanski ustav. Međutim, Itoovom putovanju je prethodila borba za uticaj i zauzimanje pozicije sastavljača novog ustava. Okuma je 1881. godine samostalno sastavio predlog budućeg ustava i nameravao je da predlog ustava krišom da caru i ubedi ga da takav ustav prihvati. Kada se to saznalo, Ivakura je naredio Inoue Kovašiju da prouči Okumin predlog i na osnovu njega sastavi svoj predlog teksta ustava. Inoue je pripremio prvi predlog ustava koji je predat *Genrōinu*.³⁵⁰ Taj tekst je danas poznat kao Ivakura memorandum, a sadržao je predloge koji će se kasnije i naći u ustavu, kao što su ustav kao poklon cara svojim podanicima, donošenje Zakona o carskom domaćinstvu i njegovo izuzimanje iz ustava, mogućnost vlade da se koristi budžetom od prethodne godine ukoliko dođe do zastoja u odobravanju budžeta u skupštini i druge.³⁵¹

U ovakvoj situaciji nije izgledalo kao da će ideja da se Ito pošalje u Evropu dati značajne rezultate. Tako se i Inoue postavio kada je Itou, pošto je otputovao, poslao svoj predlog ustava i poručio mu da se na ovom studijskom putovanju odmara, budući da je on (Inoue), već završio rad na predlogu ustava.³⁵² Međutim, najmanje što se može zaključiti je da Ito nije poslušao njegov savet i da se koncentrisao na pronalaženje odgovarajućih pravnih rešenja.

Misija, koja je brojala tek desetak članova, sa Itoom na čelu, stigla je 1882. godine u Berlin, u kome je Ito imao zakazana predavanja kod Rudolfa fon Gnajsta, poznatog nemačkog profesora prava. Međutim, reči dobrodošlice sa kojima ga je Gnajst dočekao, a kojima se Ito ni najmanje nije nadao obojile su početak misije i delimično objašnjavaju kasnije okretanje Itoa Lorencu fon Štajnu. Gnajst je, naime, tom prilikom izjavio: „Veoma sam Vam zahvalan što ste tokom ove misije došli sve do Nemačke, međutim, ustav nije pravni dokument; to je [oličenje] duha i mogućnosti jednog naroda. Ja sam Nemač, a samim tim i Evropljanin. Znam dosta o nekim evropskim zemljama, o Nemačkoj najviše. Nažalost, o Japanu ne znam ništa. Da sam ga proučavao, mogao bih da ga razumem, ali sada moram da Vas zamolim da mi date tačne podatke o prirodi odnosa između vladara i podanika, o običajima i temperamentu ljudi, o istoriji, itd. Razmisliću o svemu, a onda ću Vam dati svoj savet. Ali nisam uveren da će ono što Vam budem rekao biti od koristi niti da će Vam pružiti osnovu za izradu ustava.“³⁵³ Izloženo Gnajstovo stanovište čini se veoma promišljenim i primenjivim ne samo na odnos ustava i društvenog konteksta, već i svih drugih pravnih akata. Iako je Gnajst opravdano ukazao na sveobuhvatnu isprepletanost između prava i brojnih društvenih činilaca i potrebu da se oni pažljivo i udruženo proučavaju na putu izgradnje valjanog pravnog sistema, Gnajstov stav nije zadovoljio Itoa i nikako se nije uklapao u njegovo viđenje budućeg ustava.

Ipak, neke činjenice na koje je Gnajst ovom prilikom ukazao Itou, bile su od velikog značaja i tačnosti: Gnajst je izneo stav da ustav mora da otelotvoruje i karakteristike naroda na koji će se pri-

³⁵⁰ *Genrōin* je bila narodna skupština osnovana posle Konferencije u Osaki, 1875. godine. Zamenjena je Carskom skupštinom, ustanovljenom Meidi ustavom 1890. godine. Za razliku od *Genrōin*, *Genrō* je bio naziv za takozvane „očeve osnivače“ modernog Japana – vođe Meidi restauracije, koju su imali konsultativnu ulogu i služili su kao savetnici caru tokom čitavog Meidi perioda, a i kasnije. Svi članovi *Genrō* su istovremeno bili i članovi *Genrōin*.

³⁵¹ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 55.

³⁵² *Ibid*;

³⁵³ *Ibid.*, str. 60.

meniti, da prilikom njegovog pisanja u obzir moraju da budu uzete činjenice koje se tiču kako istorije tog naroda, tako i ciljeva koji ustavom žele da se postignu.³⁵⁴ Da je Ito imao više predznanja o sastavljanju ustava i načinu na koji funkcioniše zapadno pravo, ne bi ove onespokojavajuće Gnajstove reči protumačio kao odbijanje i obeshrabrivanje, već naprotiv, kao zamajac za dublje proučavanje japanskog naroda i njegovih moralnih kodeksa i običaja. Pored toga, i za projekciju o tome šta Japan želi da postane i na koji način, dublju i detaljniju od stalno ponavljane revizije neravnopravnih ugovora i dostizanja pozicije moći u ravni sa zapadnim silama. Ipak, na osnovu daljeg toka sastavljanja novog ustava, može se zaključiti da je i sam Ito kasnije, u toku svog studijskog boravka u Evropi, došao do ovakvog zaključka.

Pored toga, Gnajstov odgovor kao da je nagovestio i buduću, ne baš sjajnu atmosferu na njegovim predavanjima – uslovljenu time što ih Ito u početku nije najbolje razumeo, kako zbog nedovoljnog poznavanja jezika, tako i zbog njihove sadržine, odnosno zbog manjka predznanja o idejama, principima i institucijama o kojima je bilo reči. Pored toga, Gnajst je u svojim predavanjima savetovao da se narodnoj skupštini da ograničena vlast, onemogućavajući joj odlučivanje o vojnim i finansijskim pitanjima, a u skladu sa trenutnim stanjem u Nemačkoj, ali i drugim zemljama zapadne Evrope, gde je u parlamentarnim sistemima moć onog ko upravlja budžetom bila od presudnog značaja. Gledište Japanaca po pitanju uvođenja parlamentarizma bilo je, zbog nedovoljne upućenosti i u skladu sa velikim očekivanjima, sasvim suprotno stavu koji je Gnajst iznosio. Naime, u Nemačkoj, u kojoj je parlamentarni sistem već postojao i gde su mnogo puta do tada bili suočeni sa različitim problemima koji su proizlazili iz njegove primene, smatrali su da moć parlamenta treba ograničiti. Nešto kasnije, Gnajst je držanje predavanja ustupio svom učeniku Albertu Moseu, čiji se način predavanja Itou ni najmanje nije svideo, pa se Itoov manjak entuzijazma i izostanak rezultata može i time tumačiti.

Pomak u do tada sasvim neuspešnom radu na sastavljanju ustava inicirao je, krajnje neočekivano, tadašnji otpravnik poslova Japana u Berlinu, Aoki Šuzo (*Aoki Shūzō*). On je Itou predložio da proučavanje ustavnog prava proširi i na proučavanje upravnog prava s obzirom na to da je ono bilo mnogo bitnije, jer je sadržalo uputstva za primenu ustavnog prava. Šuzo je smatrao da je postojanje upravnog prava bilo osnov na kojem je ustav počivao.³⁵⁵ Taj Aokijev komentar je Ito kasnije primenio kada je uz Meidi ustav donet i Zakon o carskom domaćinstvu (*Kōshitsu Tempan*).³⁵⁶

Ubrzo posle toga, Ito je odlučio da poseti Beč i tom prilikom se susreo sa Lorencom fon Štajnom. Taj susret je imao značajan uticaj na dalji tok misije.³⁵⁷ Štajn je bio tvorac jedinstvene teorije u kojoj je državu poredio sa nezavisnim bićem, koje poseduje svest o sebi, volju, i dela u skladu sa njima.³⁵⁸ Ito je sa Štajnom, odmah po upoznavanju, našao zajednički jezik, iako Štajnova teorija nije

³⁵⁴ Gnajst je tom prilikom izneo osnovne ideje Savinjijeve istorijskopravne škole, kojoj je i sam pripadao.

³⁵⁵ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 131.

³⁵⁶ Ovaj zakon se navodi već u članu 2. Meidi ustava i njime se regulišu pitanja koja se tiču ličnosti i pozicije cara, a koja su u ustavima drugih zemalja uobičajeno bila regulisana u samom ustavu. Ovakva organizacija u Japanu je Carskoj skupštini onemogućila mešanje u pitanja vezana za ličnost cara. To je navedeno i u članu 74., stavu 1 Meidi ustava, u kome se navodi sledeće: „Nijedna izmena Zakona o carskom domaćinstvu neće biti podneta na razmatranje Carskoj skupštini“, ali isto tako se u istom članu, stavu 2, navodi da „...nijedna odredba ovog ustava neće moći da bude izmenjena Zakonom o carskom domaćinstvu.“

³⁵⁷ Interesantno je da je Herman Rozler bio Štajnov sledbenik i da je razvio sopstenu teoriju o društvu, zasnovanu na Štajnovoj teoriji, ali nigde nema podataka da je Rozler uputio Itoa na Štajna. Videti više u Johannes Siemes, „Hermann Roesler's Commentaries on the Meiji Constitution“, *Monumenta Nipponica*, Vol. 17, No. 1/4, 1962, pp. 1-66, str. 2. U literaturi se nailazi i na podatak da je Kavašima Acuši (*Kawashima Atsustshi*), član japanskog poslanstva u Beču, pohađao Štajnova predavanja, i da je o tome po povratku u Japan, dopisom obavestio japansku vladu, ali se ne nalazi direktna veza između predavanja koja je pohađao i Itoovog susreta sa Štajnom. Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 79.

³⁵⁸ Država, poput pojedinca, poseduje tri elementa – svest o sebi, volju i akciju. Svest o sebi je otelotvorena u ličnosti vladara, formiranje volje države u zakonodavnoj vlasti, a sprovođenje državnih aktivnosti (akcija) u izvršnoj vlasti. Prema Štajnovom mišljenju, ustavni sistem je oblik vladavine koji oblikuje jedinstven i skladan odnos između ove tri nezavisna elementa, odnosno tri grane prava, koje se međusobno kontrolišu i ograničavaju moć jedna drugoj. Takii Kazuhiro, *The*

podržavala neograničenu vlast monarha i bila je u suprotnosti sa pozicijom cara koju je Ito ustavom želeo da postigne. Naime, Štajn je smatrao da je vladar samo državni organ koji simbolično predstavlja jedinstvo nacije, koji vlada, ali ne upravlja.³⁵⁹ Pored toga, Štajn je ukazao i na to da nije dovoljno samo da zakonodavna vlast donosi zakone. S obzirom na to da su ljudski odnosi u stalnom menjanju i napredovanju, potrebno je zakone prilagođavati tim promenama i da su takve promene zakona i njihovo prilagođavanje zadatak izvršne vlasti. S druge strane, Itoova konfucijanska etika, na kojoj je bio vaspitan, učila ga je da očekuje socijalni mir i harmoniju, samo na osnovu toga što su vladine odluke bile pravedne i odgovarajuće objašnjene građanima, bez očekivanja ikakvih promena i prilagođavanja istima (Richard Sims (*Richard Sims*) primećuje da se ovo Itoovo očekivanje, nažalost, nije obistinilo³⁶⁰).

Ovo okretanje Itoa Štajnu, sa kojim je lako pronašao zajednički jezik, i napuštanje Gnajsta i Mosea, moguće je objasniti na sledeći način: s jedne strane, kroz teoriju pravnih transplanata – dostupnošću pravnog rešenja – i Štajn i Ito su, za razliku od Mosea, govorili engleski jezik, pa su se sporazumevali bez prevodioca, što je umnogome olakšavalo međusobnu komunikaciju i razumevanje; s druge strane, i razlozima zasnovanim na Itoovom dotadašnjem obrazovanju – Gnajst je svoja predavanja Itoou preneo na svog učenika Mosea, koji je bio pet godina mlađi od Itoa, za razliku od Štajna, koji je bio od Itoa stariji 25 godina, pa u skladu sa Itoovim konfucijanskim obrazovanjem, a koje se prenelo i na Itoovo sagledavanje znanja i informacija koje dobijao od starijeg Štajna, Štajn je za Itoa bio veći autoritet. S treće strane, prethodno navedenom se može dodati i jedan praktičan razlog – činjenica da su se Štajnova predavanja, za razliku od Moseovih, koja su bila napravo i nemačku državu, bavila i socijalnim, ekonomskim i obrazovnim temama.³⁶¹

Kao rezultat, usmeravanja Itoove pažnje na upravno pravo od strane Šuzoa, a zatim i pod uticajem Štajnovih predavanja,³⁶² u kojima je Štajn takođe isticao potrebu za regulisanjem upravnog prava pored sastavljanja ustava, i njegovog stava o odnosima i zadacima tri grane vlasti, Ito je došao do zaključka da nije dovoljno samo se koncentrisati na tekst ustava. Potrebno je sprovesti i administrativnu reformu koja će omogućiti njegovu primenu. Ito sada zastupa stav da je ustav samo jedan od elemenata u političkoj organizaciji, kao što je i skupština, i predlaže proučavanje japanskog društva iz različitih perspektiva, uključujući i politiku i ekonomiju.³⁶³ Ovde Ito diže glas i protiv do tada uobičajenog načina preuzimanja prava, koje osim što je uključivalo metodu pravnih transplanata, nije ulazilo u njegovu sadržinu, što je karakteristika prvog perioda razvoja prava tokom Meiji

Meiji Constitution, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 74.

³⁵⁹ Ovo je Štajnov koncept „*Sozialer monarch*“, vladara koji je društveno angažovan i odgovoran i koji preuzima aktivnu ulogu u vladanju državom zarad dobrobiti svojih podanika. Rozler se i ovde slagao sa Štajnom i u svojim komentarima na Meiji ustav, u komentaru na član 1., naveo je i stav francuskog političara Tjersa (*Thiers*), koji smatra da car vlada, ali ne upravlja, kao suprotnost carskoj vlasti u Japanu ustanovljenoj Meiji ustavom, jer Rozler smatra da je Štajnov pristup primenjen i u Meiji ustavu. Međutim, Džon Hejli (*John Owen Haley*) u *Authority without Power: Law and the Japanese Paradox*, Oxford University Press, Oxford, 1991, str. 79. smatra da je Rozler pogrešio, sa čim se slaže i Petra Šmit. *Petra Schmidt*, „*Law of Criminal Procedure*“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 691.

³⁶⁰ Richard Sims, *Japanese Political History since the Meiji Restoration 1868-2000*, Palgrave, New York, 2001, str. 43.

³⁶¹ R. M. Spaulding, *Imperial Japan's Higher Civil Service Examinations*, Princeton University Press, Princeton, 2015, str. 47.

³⁶² Po odlasku iz Beča i povratku u Berlin, Ito je zabeležio: „Ma koliko god da je ustav dobro sastavljen i skupština odgovarajuće uspostavljena, podrazumeva se da ako je administracija loša i ukupan rezultat će biti loš. Za dobru administraciju, preduslov su čvrsta organizaciona pravila, i među njima su nezamenljiva pravila koja regulišu predstavnike vlasti, njihovo ponašanje, njihovo imenovanje i razrešenje dužnosti, procedure za preispitivanje njihovih odluka i odgovornosti, kao i njihovo penzionisanje.“ Zatim je Ito dodao da su nemačke države u odnosu na sve ostale, u tom pogledu, bile superiornije, a samim tim i da je „vlast carskog domaćinstva neuporediva i carski prerogativ može da iz svega toga procveta.“ R. M. Spaulding, *Imperial Japan's Higher Civil Service Examinations*, Princeton University Press, Princeton, 2015, str. 49.

³⁶³ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 79.

restauracije. Ito kaže: „Zaista bi bilo sjajno da japanski divljaci, koji samo umeju da piskaraju, nisu netačno informisali neobrazovanu javnost da je način na koji se organizuje njegova vlada prostim prevođenjem fraza iz knjiga, bez ikakvog razumevanja realnosti koja iza tih fraza stoji, i tvrdeći da je upravo takav ustav te i te države, itd; i da smo umesto toga mogli da prisustvujemo transparentnoj diskusiji o ovim pitanjima, zasnovanoj na sveobuhvatnom znanju o tome koje mesto ona zauzimaju u nacionalnoj istoriji, kao i da čujemo utemeljenu ocenu u vezi sa suštinskim argumentima za i protiv tokom debate u vezi sa ovim pitanjima.“³⁶⁴

I Štajn se, kao i Gnajst i Mose, zalagao za ograničenje parlamenta ustavom, po istom osnovu po kojem je i Gnajst savetovao Itoa da parlamentu što je moguće više ograniči moć, i liši ga odlučivanja o finansijama i vojnim pitanjima.³⁶⁵ To se, međutim, kosilo sa Itoovom idejom parlamentarizma i nema dokaza da je on od ove ideje odustao, što se kasnije moglo videti iz predloga novog ustava. On je posle svih predavanja evropskih stručnjaka, ostao pri tome da Carskoj skupštini (*Diet*) ostavi upravljanje finansijama, doduše sa ograničenjem, da figura cara bude centralna i da car vlada i upravlja, kao i da je potrebno razviti birokratiju i prateće zakone, jer je ustav sam po sebi samo proglas iza kojeg moraju da stoje odgovarajuće pravne procedure i zakoni, koji će omogućiti njegovu primenu. Po povratku sa puta Ito je nastavio rad na ustavu, sa čini se, jasnom idejom šta će i kako da uradi: formalizovao je podelu vlasti između cara i podanika osnivanjem novog plemstva, razgraničio je vlast od ranije postojećeg Državnog saveta, i kako bi to postigao, predložio je osnivanje kabineta, ali mu je problem predstavljao način na koji će da rezerviše vlast za cara.

Interesantno je na koji je način u diskusiji koja se povodom predloga Ustava pavela u Tajnom savetu Ito izneo dva potpuno različita stava o carskoj vlasti kada je predloženo da Carska skupština ima pravo da se caru žali na nelegalne postupke državnih zvaničnika, Ito se tome protivio tvrdeći „da je Ustav sastavljen kako bi ojačao autoritet cara i učinio ga značajnijim“, pa samim tim nije bilo odgovarajuće da se car bavi tako trivijalnim stvarima.³⁶⁶ Potpuno suprotan stav Ito je zauzeo kada je Mori Arinori (*Mori Arinori*) predložio da se termin „prava podanika“, zameni terminom „društveni položaj podanika“. Ito je tvrdio da je u duhu ovog ustava da se ograniči moć vladara i da se zaštite prava podanika, pa bi samim tim isključivanje termina „prava podanika“, njih svodilo na obespravljene objekte. Ito je smatrao je da su prava podanika neophodan deo svakog ustava.³⁶⁷ Iz svega navedenog može se zaključiti da je Ito Meidi ustavom pokušavao nemoguće – da istovremeno omogući carski apsolutizam i vlast naroda.³⁶⁸

Marius Jansen smatra da je Ito bio zagovornik ustanovljavanja carske pozicije kao centralne u ustavu, i samim tim, u Meidi Japanu. Smatrao je da u Evropi istorija i religija zajedno, pružaju osnovu za ustavotvornu monarhiju, međutim, da to nije slučaj sa Japanom. U Japanu, religija ne može da bude taj kamen temeljac, jer je šintoizam suviše slab, a uticaj budizma je u opadanju.³⁶⁹ Zato je jedino uporište na koje se može osloniti carski dom, odnosno pozicija cara.³⁷⁰ Ito se nije slagao sa Štajnovom teorijom o socijalnom monarhu, sa kojom ga je Štajn upoznao tokom predavanja

³⁶⁴ *Ibid*;

³⁶⁵ Rozler se i ovde slagao sa Štajnom oko toga da su finansije dominantni faktor u ustavima buržoaskih država.

³⁶⁶ Alistair Swale, *The Meiji Restoration: Monarchism, Mass Communication, and Conservative Revolution*, Palgrave Macmillan, London, 2009, str. 164.

³⁶⁷ Mori je tvrdio je da je politički neprimereno procenjivati prava podanika u odnosu na njihovog vladara; Dok je Ito smatrao sledeće: „Utvrdio sam da je definisanje takvih prava bilo nezamenljiv element u bilo kojem ustavu.“ Videti više u Alistair Swale, *The Meiji Restoration: Monarchism, Mass Communication, and Conservative Revolution*, Palgrave Macmillan, London, 2009, str. 164.

³⁶⁸ Videti više u Mikiso Hane and Louis G. Perez, *Japan - The Historical Survey*, Westview press, Boulder, Colorado 2nd Edition, 1992, str. 131.

³⁶⁹ V. Poglavlje III., 3.2.2., Japanska religija pre Meidi restauracije.

³⁷⁰ Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2002, str. 393.

kojima je Ito prisustvovao u Beču. Istovremeno, Herman Rozler, koji je bio Štajnov sledbenik, i koji je učestvovao u izradi predloga Meidi ustava, sa Štajnom je delio stav o ulozi cara.³⁷¹ Međutim, iako je Rozler u svojim komentarima na Meidi ustav, u komentaru na član 1. Ustava³⁷² izneo mišljenje da u Japanu car vlada i upravlja, da je napuštena podela vlasti i da je vlast koncentrisana u ličnosti cara. Međutim, Džon Hejli (*John O. Haley*) se ne slaže sa Rozlerom i ukazuje na to da je ličnost cara koja je zasnovana na japanskoj tradiciji, a sa kojom je Meidi ustav konzistentan, centralna figura u kojoj se prepliću suverenost i vrhovni državni autoritet, ali da istovremeno car ne upravlja.³⁷³ Sa ovim Hejljevim mišljenjem se slaže i Lorenc Koderič (*Lorenz Ködderitzsch*).³⁷⁴ Razlog za ovu Rozlerovu grešku Hejli vidi u nerazumevanju istorijske uloge institucije japanskog cara. Da bi car bio zaštićen od odgovornosti za donošenje političkih odluka, on ih nije donosio. Umesto njega to su činili drugi.³⁷⁵

Konačni predlog Ustava Carevine Japana završen je 1887. godine. Konačni tekst predloga Ustava je pregledao Herman Rozler. Zatim je tekst, po osnivanju Tajnog saveta (*Sūmitsu-in*), dat i Savetu na uvid.³⁷⁶

5.3.1.2. Ustav Carevine Japana iz 1889. godine (*Meiji Kenpō*)

Nakon više od šest meseci diskusija u Tajnom savetu, Ustav Carevine Japana (Meidi ustav) proglašen je 11. februara 1889. godine, a stupio je na snagu 29. novembra 1890. godine.³⁷⁷ Doneti Ustav se sastojao od 7 poglavlja i 76 članova.³⁷⁸ Na snagu je stupio kao prvi ustav posle, do tada važećeg, Ustava princa Šutokua, donetog 604. godine.

Teodor de Bari smatra da je Ustavom ispunjena većina obećanja koja su data Carskom zakletvom od pet članova.³⁷⁹ Ustavom je najveći deo vlasti predat u ruke cara (*Tennō*).³⁸⁰ Car je duhovni i

³⁷¹ Rozler se, kao nemački stručnjak, slagao sa mišljenjima Štajna i Gnajsta, a posebno u vezi sa potrebom da se razvije snažna i napredna administracija. Pored toga, delio je i Štajnovo mišljenje o vladaru koji vlada, ali ne upravlja.

³⁷² Johannes Siemes, „Hermann Roesler’s Commentaries on the Meiji Constitution“, *Monumenta Nipponica* Vol. 17, No. ¼, 1962, pp. 1-66, str. 43., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2383259.pdf?seq=1>

³⁷³ John Owen Haley, *Authority without Power: Law and the Japanese Paradox*, Oxford University Press, Oxford, 1991, str. 79.

³⁷⁴ Lorenz Ködderitzsch, „Administrative Litigation and Administrative Procedure Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 631.

³⁷⁵ John Owen Haley, *Authority without Power: Law and the Japanese Paradox*, Oxford University Press, Oxford, 1991, str. 79.

³⁷⁶ Po završetku sastavljanja predloga Ustava, kao i predloga Zakona o carskom domaćinstvu, 1888. godine, na inicijativu Itoa Hirobumija osnovan je Tajni savet (*Sūmitsu-in*), po uzoru na Tajni savet Velike Britanije, a na čijem se čelu nalazio sam Ito. Prvobitni zadatak Tajnog saveta bio je da daje komentare na tekst predloga ustava, ali je i po usvajanju Ustava nastavio da postoji. Njegova nova uloga bila je rešavanje sukoba mišljenja koji su se javljali između različitih državnih organa u vezi sa tumačenjem Ustava. Samo car je imao pravo da donosi ustavne amandmane, koji su morali da dobiju saglasnost oba Doma Carske skupštine, a tumačili su ih sudovi, i ukoliko bi se desilo da dođe do neslaganja, a do rešenja nije moglo da se dođe, Tajni savet je imao poslednju reč.

³⁷⁷ Tekst Ustava Carevine Japana iz 1889. godine videti u Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 267 - 277.

³⁷⁸ Ustavu su bili priključeni i Zakon o carskom domaćinstvu, Zakon o domovima Carske skupštine, Zakon o izborima, i drugi. W.G. Beasley, „Meiji Political Institutions“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 663.

³⁷⁹ Wm. Theodore de Bary, *East Asian Civilizations: A Dialogue in Five Stages*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1988, str. 79.

³⁸⁰ Poziciju cara definisanu Meidi Ustavom Ito Hirobumi je formulisao na sledeći način: „Sva zakonodavna i izvršna ovlašćenja države, putem kojih on [car] vlada državom i upravlja narodom, ujedinjeni su u ovoj najuzvišenijoj figuri, koja na taj način u svojim rukama drži sve razgranate niti političkog života zemlje.“ W.G. Beasley, „Meiji Political Institutions“ *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 664.

moralni vođa japanskog naroda. Carski presto se prenosi po naslednoj liniji, car je svet i nepovrediv, on upravlja carevinom, kombinujući u svojoj ličnosti prava na suverenost i sprovodeći ih. On ima zakonodavnu vlast, uz saglasnost Carske skupštine.³⁸¹ Car postavlja najviše državne službenike, saziva Carsku skupštinu, izdaje carske ukaze (*Chokurei*) koji imaju snagu zakona, uz naknadno odobrenje Carske skupštine, objavljuje rat i mir, dodeljuje plemićke titule, on je vrhovni komandant vojske i mornarice. Ali car nema pravo da bilo koje od ovih ovlašćenja sprovodi na sopstvenu inicijativu. Uskladu sa svojim položajem izjednačenim sa vrhovnim božanstvom, car nema nijednu obavezu koja proizilazi iz ustava, ustavom su isključivo definisana njegova prava. Car je postavljen izvan politike, time što je postavljen iznad nje, kako nalazi Taičiro Mitani (*Taichirō Mitani*).³⁸²

Najveća promena uneta Meidi ustavom jeste ta da je vlast cara ograničena u odnosu na prethodno važeći Ustav princa Šotokua i viševekovnu neograničenu carsku vlast.³⁸³ Ustavom je njegova zakonodavna vlast ograničena zahtevanom saglasnošću Carske skupštine,³⁸⁴ a izvršna vlast je ograničena potrebnom saglasnošću ministara.³⁸⁵ Vlast cara proizilazi iz toga što car potiče od šintu božanstva, kao i do tada, a iz člana 4. Ustava se može videti da, s obzirom na to da je on vladar Carevine Japana, sve nadležnosti koje nisu dodeljene drugim državnim organima, spadaju u nadležnost cara, odnosno, on je slobodan da o njima donosi odluke, iz čega se vidi da je ipak njegova reč konačna.

Meidi ustavom japanski građani se nazivaju podanicima. Ovde je ipak rano govoriti o dostizanju nivoa građanskih prava koji se javlja u demokratijama zapadnih sila. Prava i slobode japanskih podanika su ograničena zakonom. Prava su im dodeljena kao poklon cara, ali je to svakako veliki napredak u odnosu na prethodni Ustav princa Šotokua, u kojem nije bilo ni pomena o pravima carskih podanika. Prava i obaveze japanskih podanika su definisani u poglavlju 2. Ustava Carevine Japana. Oni mogu da budu postavljeni u civilnu ili vojnu službu, imaju pravo da sami biraju svoje prebivalište.³⁸⁶ Nijedan japanski podanik neće biti uhapšen, zadržan, niti će mu se suditi, osim u skladu sa zakonom.³⁸⁷ Garantovano im je pravo na pravično suđenje,³⁸⁸ nepovredivost prava svojine,³⁸⁹ pravo na slobodu veroispovesti³⁹⁰ i govora.³⁹¹ Obavezni su da plaćaju porez³⁹² i služe vojsku.³⁹³ Sve to su bile potpuno nove tekovine za japanskog podanika, pre nego građanina, i veliki su korak ka modernijem i pravednijem društvu, ali, ako se posmatraju iz perspektive dojučerašnjeg feudalnog Japana, i bile su i ustupak učinjen zapadnim silama.

Sve do kasnih osamdesetih godina XIX veka osnovni elementi novog ustavnog poretka bili su formirani, preostalo je jedino formiranje Carske skupštine, obećane Carskim ukazom iz 1881. godine. Piter Dus (*Peter Duus*) u svojoj knjizi „Uzdizanje modernog Japana“ iznosi mišljenje da odugovla-

³⁸¹ Ali činjenica da je car bio centralna figura, davala je određene ruke grupi Meidi vođa, koji su kontrolisali cara i na taj način zadržali vlast u svojim rukama, pre svega, preko *Genrō*.

³⁸² Taichirō Mitani, „The Establishment of Party Cabinets, 1898-1932“, *The Cambridge History of Japan, Volume 6: The Twentieth Century*, Edited by Peter Duus, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, str. 60.

³⁸³ Tu ipak treba uzeti u obzir da je tokom perioda Tokugava vlast cara bila deklarativna, dok je stvarna vlast bila u rukama šoguna, pa kod isticanja činjenice da je Meidi ustavom carska vlast ograničena, treba imati na umu da je stvarna vlast Meidi ustavom ustvari ponovo predana u ruke caru (doduše, ovog puta ograničena ne samo ustavnim odredbama, već i vlašću Meidi vođa, koji su se, pišući ustav, pobrinuli da poluge vlasti ostanu u njihovim rukama).

³⁸⁴ Ustava Carevine Japana iz 1889. godine, član 5.

³⁸⁵ *Ibid.*, član 55.

³⁸⁶ *Ibid.*, član 22.

³⁸⁷ *Ibid.*, član 23.

³⁸⁸ *Ibid.*, član 24.

³⁸⁹ *Ibid.*, član 27.

³⁹⁰ *Ibid.*, član 28.

³⁹¹ *Ibid.*, član 29.

³⁹² *Ibid.*, član 21.

³⁹³ *Ibid.*, član 20.

čenje nije bilo slučajno, jer su vođe Meiji restauracije htele da prvo ustanove jaku administrativnu organizaciju, da bi se zatim pozabavili Ustavom.³⁹⁴

Moglo bi se zaključiti da je Ito ipak poslušao i Gnajsta i Štajna, i da je Ustavom ustanovljena jaka izvršna vlast uz nešto oslabljenu Carsku skupštinu, po ugledu na Veliku Britaniju. Carska skupština se sastoji od Doma lordova (*Kizoku-in*) u koji se članovi postavljaju i Doma predstavnika (*Shūgi-in*) u koji se članovi biraju. Pored toga, novi sistem plemstva je ustanovljen 1884. godine. U Dom lordova su se postavljali pripadnici viših i nižih slojeva plemstva, kao i uvažene javne ličnosti, najčešće naučnici i predstavnici najvećih poreskih obveznika. Dom predstavnika se sastojao od najmanje 300 članova, kasnije je broj povećan na 466, a pravo da biraju i da budu birani imali su muškarci stariji od 25 godina, koji su plaćali najmanje 15 jena godišnjeg poreza. U praksi se pokazalo da je to pravo imalo manje od jednog procenta stanovništva.³⁹⁵

Ustavom je takođe ustanovljen kabinetski sistem vlade, preuzet iz Velike Britanije. Premijera je imenovao car na osnovu konsultacija sa starijim državicima. Dodata je i važna odredba kako bi se vladi osiguralo nešto slobode od kontrole koju je imala Carska skupština. Naime, zadržana je mogućnost da vlada koristi isti budžet kao za prethodnu godinu, ukoliko Carska skupština nije uspjela da usvoji novi budžet. Sudska vlast je predata u ruke sudova,³⁹⁶ ali samo za građanske i krivične sporove, dok je Ustavom³⁹⁷ predviđena nadležnost posebnog suda – Suda za upravna sporove.³⁹⁸ Međutim, u prilog suverenoj vlasti cara, govori i to da se sudske presude donose u ime cara, a ne u ime naroda.

Pored toga, u Ustavu postoji veliki broj uzajamnih ograničenja suverenosti različitih grana vlasti: car je mogao da postavlja i razrešava ministre, ali samo uz saglasnost ostalih ministara; premijer nije mogao da imenuje ministre, ali mogao je da ih ukori ili suspenduje; vladi su data značajna izvršna ovlašćenja, ali je vlada morala da ih deli sa Tajnim savetom, Ministarstvom za carsko domaćinstvo i vrhovnom vojnom komandom. Ovakav ustav ostavljao je dosta prostora za takmičenje i političke sukobe. Endrju Frejzer (*Andrew Fraser*) u svojoj knjizi „Rani parlamenti u Japanu, od 1890. do 1905. godine“ iznosi mišljenje da je i Meiji ustav, kao i zapadni ustavi na koje se ugledao, brzo postao zavisian od modernog kabinetskog sistema i predstavnika političkih partija.³⁹⁹ Herbert Norman (*E. Herbert Norman*) smatra da je Meiji ustav stvoren u duhu blagonaklone autokratije i kao nefleksibilan instrument apsolutizma.⁴⁰⁰

Posle proglašenja Meiji ustava, 1889. godine, Kaneko Kentaro je poslat u Evropu i Sjedinjene Američke Države, kako bi obavestio evropske države i SAD da je Meiji ustav donet i da bi dobio njihovo mišljenje o pravnim rešenjima primenjenim u Ustavu i o Ustavu uopšte.⁴⁰¹ Mišljenje stranih sila bilo je od velikog značaja, s obzirom na to da je Ustav Carevine Japana i bio sastavljen da bi se tim istim zapadnim silama Japan prikazao kao ravnopravna, civilizovana i moderna država. Kentaro je, osim Ustava, sa sobom nosio i zvaničnu interpretaciju teksta Ustava – Ito Hirobumijeve Komentare Ustava, prevedene na engleski jezik.⁴⁰² Mišljenja o donetom Ustavu u zapadnim zemljama, uglavnom

³⁹⁴ Peter Duus, *The Rise of Modern Japan*, Houghton Mifflin School, Boston, 1976, str. 113.

³⁹⁵ W. Scott Morton, J. Kenneth Olenik, *Japan: Its History and Culture*, 4th Edition, McGraw-Hill Inc., New York, 2005, str. 163.

³⁹⁶ Član 57. Ustava Carevine Japana iz 1889. godine.

³⁹⁷ Članovi 60. i 61. Ustava Carevine Japana iz 1889. godine.

³⁹⁸ Ovaj sud je nastao pod uticajem francuskog sudskog sistema, što je retkost za Meiji ustav, koji je rađen pod uticajem pruskog ustava i uz pomoć nemačkih savetnika japanske vlade. U Nemačkoj je postojalo više nivoa upravnih sudova, a ne samo jedan sud, kao što je u Japanu predviđeno Meiji ustavom.

³⁹⁹ Andrew Fraser, R.H.P.Mason and Philip Mitchell, *Japan's Early Parliaments, 1890-1905*, Routledge, London and New York, 1997, str. 198.

⁴⁰⁰ E. Herbert Norman, *Japan's Emergence as a Modern State: Political and Economic Problems of the Meiji Period*, 60th Anniversary Edition, Edited by Lawrence T. Woods, UBC Press, Vancouver, Toronto, 2000, str. 188.

⁴⁰¹ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 131.

⁴⁰² Videti više u Ito Hirobumi, *Commentaries on the Constitution of the Empire of Japan*, Chuo University, Tokyo, 1906,

su bila veoma pozitivna.⁴⁰³ Možda bi moglo da se diskutuje o tome koliko su se stvarno rešenja Meiji ustava dopala stranim pravnicima, a koliki je bio uticaj faktora iznenađenja – od jedne tako „zaostale“ zemlje, nije se očekivao ustav koji je primenjivao zapadna rešenja na istočnjačko društvo, istovremeno ih uklapajući sa svojom tradicijom. Međutim, čini se da je u svakom pogledu, Meiji ustav bio pozitivno prihvaćen, i da je zahvaljujući njemu, ugled Japana u očima drugih država značajno porastao. Osim toga, o njegovom neospornom kvalitetu govori i činjenica da je poslužio kao model za ustave drugih država, kao što je npr. Ustav Etiopije donet 1931. godine.⁴⁰⁴

5.3.2. Krivičnopravne kodifikacije u periodu Meiji restauracije

U daljem tekstu analiziraće se promene u krivičnom pravu, odnosno napuštanje postojećih feudalnih modela i njegova modernizacija. Istorijat nastanka modernog krivičnog prava u Japanu obuhvata nekoliko krivičnih zakonika donetih tokom perioda Meiji, počevši od prvog krivičnog zakonika iz 1868. godine, pa sve do modernog Krivičnog zakonika iz 1907. godine, koji je i dan-danas na snazi. Postoji nekoliko razloga zbog kojih će se u nastavku ovog rada analizirati razvoj krivičnog prava, odnosno donošenje krivičnih kodifikacija.

Prvi razlog je to što modernizacija krivičnog prava možda najbolje ilustruje način na koji je japansko pravo napredovalo i razvijalo se tokom modernizacije Japana u drugoj polovini XIX veka. Krivično pravo je prešlo put od zakonika koji otelotvoruju feudalni sistem do onih koji usvajaju moderne pravne institute karakteristične za zapadne sile, pa čak sadrže i kranje originalna rešenja. Početkom Meiji perioda, zakonici su i dalje donošeni pod uticajem kineskog prava i konfucijanizma, zatim tokom ovog perioda, pod dominantnim francuskim uticajem, da bi pred kraj ovog perioda prevladao uticaj nemačkog prava. Ukazuje se i na napredovanje putem sistema promašaja i pogodaka, kojem Japan nije svesno težio, ali svakako jeste bio način na koji se razvijao, kao i na probleme sa kojima se na svom putu ka modernizaciji suočavao. Pored toga, na primeru procesa donošenja krivičnog zakonika Japana može se videti i to da su razlozi za donošenje ili nedonošenje određene odredbe, usvajanje ili neusvajanje pravnog rešenja⁴⁰⁵ ili neuključivanje određenog pravnog načela u zakonik bili često i politički i istorijski događaji i da zakonodavstvo tokom Meiji restauracije nije nastajalo isključivo po planu, već pod uticajem aktuelnih dešavanja.

Kao drugi razlog svakako treba navesti i stav samih japanskih zvaničnika da je za modernizaciju Japana i njegovog pravnog sistema najvažnije bilo kodifikovanje krivičnog prava. Taj stav nije bio bez osnova. Zapadne sile su koristile razne izgovore kako bi neravnopravne ugovore zadržale na snazi, a jedan od razloga koji su najčešće isticali bio je nepostojanje modernog krivičnog prava u Japanu. Zadržavanje neravnopravnih ugovora opravdavano je potrebom za postojanjem konzularnih sudova u Japanu, koji su bili nadležni za suđenje stranim državljanima. Zapadne zemlje su isticale da se ne slažu s tim da se njihovim građanima sudi po japanskom feudalnom krivičnom pravu. Naravno, iako je nepostojanje modernog krivičnog prava bilo neoboriva činjenica, zastarelost prava je pre bila izgovor nego stvaran razlog za zadržavanje konzularnih sudova. Kao treći razlog treba navesti i činjenicu da je prvi moderan zakonik usvojen u periodu Meiji restauracije upravo bio Krivični zakonik Japana iz 1880. godine (uz istovremeno usvojeni Krivično-procesni zakonik).

dostupno na: <https://archive.org/details/commentariesonco00itohuoft>

⁴⁰³ O komentarima stranih pravnika na Meiji ustav videti više u Kenzo Takayanagi, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, 1868-1961“, *Law in Japan: The Legal Order in a Changing Society*, Edited by Arthur Taylor fon Mehren, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963, str. 7.

⁴⁰⁴ Bahru Zewde, *A History of Modern Ethiopia: 1855–1991*, 2nd Edition, James Currey, Oxford, 2001, str. 110.

⁴⁰⁵ A na primeru predloga Građanskog zakonika Japana može se videti i neusvajanje čitavog zakonika.

5.3.2.1. Predmoderne krivične kodifikacije

DžonVigmor (*John H. Wigmore*) smatra da se privatno pravo u Japanu tokom perioda Tokugava samostalno razvijalo. Uz to, on smatra i da su sudije u periodu Tokugava bile na istom intelektualnom nivou kao i engleske sudije u datom periodu i da su samo engleske i japanske sudije u tom periodu presuđivale na osnovu sudske prakse.⁴⁰⁶ Krivično pravo u Japanu tokom Tokugava perioda je bilo feudalno. Važeći zakonik pre Meidi restauracije bio je Zakonik 100 članova (*O-Sadame-Gaki Hyakkajō*),⁴⁰⁷ donet 1742. godine, koji je sadržao i građansko i krivično pravo. Njegova primena je bila u skladu sa feudalnim shvatanjem da su zakoni način da se upravlja stanovništvom u skladu sa postojećim poretkom i da propisi ne treba da budu javni, već da veza između prekršaja i kazne treba da se prikriva.

Nasuprot nepostojanju jednog zakona koji je isključivo regulisao krivičnu materiju, uz relativno rasparčanu i delimičnu regulaciju ove materije različitim zakonima i pravnim aktima tokom perioda Tokugava, Meidi restauracija je donela potpuni zaokret kod regulisanja prava, pa tako i u oblasti krivičnog zakonodavstva. Prethodnu fragmentaciju i malobrojne akte, zamenila je potpuno drugačija slika. Posle Meidi restauracije, hitnost regulisanja krivičnog prava rezultirala je donošenjem velikog broj zakonika u relativno kratkom periodu, od samo nekoliko decenija. Prvo je donet privremeni Krivični zakonik (*Karikeiritsu*) 1868. godine, zatim nacrt novog Krivičnog zakonika (*Shinritsukōryō*) 1870. godine. Njegov izmene i dopune (*Kaitei Ritsurei*) donete su 1873. godine i važile su sve do stupanja na snagu modernog Krivičnog zakonika (*Kyūkeihō*)⁴⁰⁸ donetog 1880. godine (stupio na snagu 1. januara 1882. godine) i koji je kasnije nazvan stari Krivični zakonik, budući da je novi Krivični zakonik (*Keihō*), koji je i danas u upotrebi, donet 1907. godine a stupio je na snagu sledeće godine.

Privremeni Krivični zakonik (*Karikeiritsu*) iz 1868. godine, bio je prvi zakonik koji je uopšte donet tokom Meidi perioda. Rađen je po uzoru na kinesko pravo, čiji se uticaj zadržao i u nekoliko narednih krivičnih zakonika (sve do donošenja „starog“ Krivičnog zakonika). Uticaj kineskog prava na pisanje ovog zakonika, bio je, pre svega, posledica konfucijanskog obrazovanja njegovih autora. Ogleđao se u primeni određenih pravnih instituta iz kineskog prava, od kojih je najnapredniji bio *jis-hu*. Po ovom pravnom institutu, počiniocu zločina sledovala bi blaža kazna ili bi čak bi oslobođen u slučaju da se sam preda pre nego što bi zločin bio otkriven.⁴⁰⁹ Budući da ovaj pravni institut nije bio poznat tadašnjim evropskim zakonodavcima, može se nazvati modernim pravnim rešenjem feudalnog zakonika. Pored toga, Privremeni krivični zakonik je zadržao smrtnu kaznu i druge oštre kazne za počinioce. Uticaj feudalnog sistema se ogleđao u tome što je oštrina kazne zavisila od socijalnog položaja okrivljenog.

Sledeći Krivični zakonik (*Shinritsukōryō*) donet je 1870. godine. Ni on nije bio moderan zakonik. Zadržao je uticaj kineskog prava, i feudalnih pravila, smrtnu kaznu i nije primenjivao pravilo *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Takođe, u oba zakonika je zadržana kolektivna krivica, odnosno, kolektivna odgovornost, koje su bile karakteristične za Japan u periodu Tokugava. Izmene i dopune Krivičnog zakonika, objavljene kao Revidirani Krivični zakonik (*Kaitei Ritsurei*) donet 1873. godine, nisu umnogome izmenile opšte principe na kojima se zasnivalo krivično pravo početkom perioda Meidi. One su primenjivane zajedno sa postojećim Krivičnim zakonikom. Njima su telesne kazne, prinudni

⁴⁰⁶ Videti više u John H. Wigmore, *Panorama of the World's Legal Systems, Volume 2*, West Publishing Company, St. Paul, Minnesota, 1928, pp. 481-489 i pp. 503-520. Sličnog mišljenja je i Karl Strinstrap (*Carl Streenstrup*) koji smatra da su neki od metoda i principa koji su primenjivani u *bakufu* sudovima, prethodili sličnim rešenjima u zapadnoevropskom pravu. Carl Streenstrup, *A History of Law in Japan until 1868*, Brill Academic Publishers, Leiden, 1996, str. 93.

⁴⁰⁷ Tekst zakonika na engleskom jeziku može se naći u John Carey Hall, „Japanese Feudal Laws III: The Tokugawa Legislation IV“, *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, Yokohama, V. 41, pt.5, 1906, str. 683.

⁴⁰⁸ Ovaj zakonik Kenzo Takayanagi naziva zakonik *Keihō*.

⁴⁰⁹ Ova odredba je bila preuzeta iz kineskog prava. Smatralo se da će se njenom primenom izbeći optuživanje nevine osobe. Karl-Friedrich Lenz, „Penal Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 612.

rad i deportacija bili zamenjeni kaznom zatvora.⁴¹⁰ Vilijam Bisli smatra da su Izmene i dopune Krivičnog zakonika rađene pod uticajem francuskog prava.⁴¹¹ Utoliko su i bile značajne za razvoj krivičnog prava tokom perioda Meidi, jer je to prvi krivični tekst u kojem se vide uticaji stranih zakonodavstava.

Zajednička crta ovih feudalnih zakonika bila je potreba da se njima očuva red u društvu i strogo kazni svako odstupanje od propisanog ponašanja. Međutim, kako je vreme odmicalo, vođe Meidi restauracije postale su svesne da ovakavo krivično pravo ne može da ispuni zahteve vremena i ubrzane modernizacije i da je potrebno doneti moderan zakonik. Svakako, na to su ih podstakle i zapadne sile i njihovo pozivanje na zastarelost krivičnog prava kao razlog nemogućnosti revizije neravnopravnih ugovora.

5.3.2.2. Stari Krivični zakonik iz 1880. godine (*Kyūkeihō*)

Krivični zakonik Japana iz 1880. godine, uz koji je usvojen Krivično-procesni zakonik, zajedno su stupili na snagu 1. januara 1882. godine i bili su prvi moderni japanski zakonici doneti tokom Meidi perioda rađeni po uzoru na zapadne modele. Sastavljanje modernog Krivičnog zakonika započelo je 1875. godine, pod vođstvom Ministarstva pravde i *Genrōin*. Osnovana je Komisija za sastavljanje modernog Krivičnog zakonika Japana.⁴¹² Odlučeno je da će se raditi po uzoru na francuski Krivični zakonik iz 1804. godine, s obzirom na njegovu dostupnost – francuski Krivični zakonik je bio prvi zakonik zapadnog prava koji je delimično preveden na japanski jezik. Osim toga, za rad na japanskom zakoniku je angažovan francuski savetnik Gistav Boasonad. Međutim, izgleda da je francusko pravo bilo samo polazna osnova za ovaj zakonik. Masako Kobajaši Ikeda (*Masako Kobayashi Ikeda*) smatra da je Boasonad pokušao da stvori zakonik koji bi bio hibrid rešenja iz različitih evropskih prava, a istovremeno prilagođen japanskim pravima i običajima, koje je takođe uneo u zakonik.⁴¹³ Na primer, u Zakonik je uneta i karakteristika etičkog modela Japana, da je nekad bolje prećutati istinu kako ne biste uvredili nekoga, odnosno stav da istina nije ideal, već je to harmonija i neremećenje postojećeg reda. Ta karakteristika je primenjena kod odredbi kojim je u ovom zakoniku regulisana kleveta, predviđeno je da će se svako iznošenje činjenica koje štete reputaciji jedne osobe smatrati deliktom, bez obzira da li su iznete činjenice tačne.⁴¹⁴

Karl Fridrih Lenc (*Karl-Friedrich Lenz*) je saglasan sa ovim Ikedinim mišljenjem, ali ukazuje i na mišljenje Koičija Mikazave (*Koichi Mikazawa*), koji smatra, pozivajući se na činjenicu da su veći deo zakonika sastavljali sami japanski pravници,⁴¹⁵ da Boasonadov uticaj na zakonik i nije bio naročito velik.⁴¹⁶ Ipak, na osnovu činjenica koje Ikeda iznosi o Boasonadovom angažovanju na zakoniku i njegovim pokušajima da u zakonik unese dostignuća modernog zakonodavstva, kao i demokratskih zapadnih društava, u skladu sa svojim vaspitanjem i obrazovanjem, može se zaključiti da njegov uticaj ipak nije bio nevažan. Možda je najznačajniji Boasonadov doprinos tokom rada na ovom zakoniku, bilo njegovo nastojanje da se ukine smrtna kazna za počinioce političkih zločina. Međutim, politička

⁴¹⁰ *Ibid.*, str. 609.

⁴¹¹ W.G. Beasley, „Meiji Political Institutions“ *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 642.

⁴¹² Na čelu Komisije je bio Jamada Akijoši (*Yamada Akiyoshi*). Na konstitutivnoj sednici su donete i smernice po kojima će se Zakonik sastavljati. Više o tome u Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 180.

⁴¹³ *Ibid.*, str. 171.

⁴¹⁴ Meryl Dean, *Japanese Legal System*, Cavendish Publishing Limited, Singapoure, 2nd Edition, 2002, str. 122.

⁴¹⁵ Prema izveštaju sa konstitutivne sednice Komisije za sastavljanje Krivičnog zakonika, od 20. maja 1875.godine.

⁴¹⁶ Karl-Friedrich Lenz, „Penal Law“ in *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 610.

klima u tom trenutku ni najmanje nije odgovarala ovako modernim rešenjima⁴¹⁷ i ova Boasonadova nastojanja nisu urodila plodom.⁴¹⁸

Osim toga, Boasonad je pokušao da ukine i obezbeđivanje priznanja mučenjem, jer je to u potpunosti bilo u suprotnosti sa njegovim vaspitanjem i shvatanjima škole prirodnog prava kojoj je pripadao. On je 1875. godine, uputio pismo Ministarstvu pravde u kojem je izneo argumente za napuštanje prakse mučenja, iznoseći stav da je suština kažnjavanja kriminalaca da se obezbedi neponavljanje krivičnog dela, a ne fizička tortura, i da na suđenjima na Zapadu priznanje nije validno ukoliko nije dato slobodnom voljom optuženog. Takođe je istakao da je mučenje u suprotnosti sa principima teorije prirodnog prava, a kao ključni razlog je naveo da zadržavanje torture daje argument zapadnim zemljama da odbijaju reviziju neravnopravnih ugovora na osnovu zastarelosti krivičnog prava Japana i, sledstveno tome, potrebe za zadržavanjem jurisdikcije konzularnih sudova. Boasonada je u obraćanju japanskim zvaničnicima povodom zahteva za ukidanje mučenja, sledio Inoe Kovaši, posle čega je usvojena izmena člana 318. postojećeg zakonika, koji je sada glasio: „Kako bi se utvrdila krivica optuženog, potrebno je obezbediti priznanje“, odnosno ograničena je upotreba mučenja, uz obavezno prethodno odobrenje nadležanih.

Boasonadov stav su delili i pojedini japanski pravници, od kojih su neki razloge za napuštanje ove prakse izneli nešto ranije od Boasonada, sa ciljem da se sa prestankom mučenja steknu uslovi za reviziju neravnopravnih ugovora.⁴¹⁹ Pre Boasonada takav stav je izneo i američki savetnik japanske vlade, Džordž Hil (*George W. Hill*), koji je 1873. godine na sličan način argumentovao zahtev za napuštanje ove prakse, kao i Boasonad dve godine kasnije. Ono na šta treba ukazati jeste činjenica da su dva strana savetnika delila mišljenje o potrebi ukidanja mučenja i nije slučajno što su to bili Amerikanac i Francuz. Treba imati u vidu da se njihovo vaspitanje i obrazovanje zasnivalo na postulatima Deklaracije nezavisnosti i Povelje o pravima čoveka i građanina, na koje su obe nacije bile ponosne, te je njihov pogled na građanska prava i slobode pojedinca, evidentno bio moderniji nego savetnika Vlade Japana iz drugih zapadnih zemalja. Pored toga, jedan od Boasonadovih predloga bilo je uvođenje porote, međutim, taj njegov predlog nije usvojen. Japanski zvaničnici su smatrali da je Japan još nedovoljno pravno razvijen za uvođenje porote u sudski proces.⁴²⁰

Boasonad je rad na Krivičnom zakoniku završio već 1876. godine. Zakonik je usvojen 1880. godine, a stupio je na snagu u januaru 1882. godine. Sastojao se od 430 članova, podeljenih u 4 poglavlja.⁴²¹ Preuzeo je trodelnu klasifikaciju delikata iz francuskog krivičnog prava.⁴²² Gistav Boasonad se potrudio da raspon krivičnih sankcija bude što preciznije određen, kako bi se, nasuprot tadašnjoj feudalnoj praksi, sudijama ostavilo što manje diskrecionog prava prilikom donošenja istih, i samim tim, što manje prostora za eventualne zloupotrebe.⁴²³

⁴¹⁷ U tom periodu je izbio ustanak Sacuma (*Satsuma*) i izvršen je atentat na Okuboa Tošimičija (*Ōkubo Toshimitchi*).

⁴¹⁸ Više o tome videti u Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 182-184.

⁴¹⁹ Pored toga, pojedini, kao što su Suemacu Kenčo (*Suematsu Kenchō*), Tamaro Seiri (*Tamaro Seiri*) i Kusuda Hideijo (*Kusuda Hideiyo*) smatrali su da je, osim međunarodnog elementa, bilo važno ispunjavanje i domaćeg zahteva, a to je bilo onemogućavanje zloupotrebe službenog položaja od strane zvaničnika, ili prevelike upotrebe iste. Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 174.

⁴²⁰ *Ibid.*, str. 185.

⁴²¹ Najviše pažnje je privukao član 116. ovog zakonika. Kada je 1891. godine, izvršen atentat na ruskog carevića, poznatiji kao incident Ocu (*Ōtsu*), japanski pravници su se sporili oko toga da li se na ovaj slučaj može primeniti član 116. starog Krivičnog zakonika, kojim se propisuje smrtna kazna za atentat na cara (ali ovaj član se odnosio na atentat na japanskog cara). Širim tumačenjem ovog člana bilo bi moguće izvršioca atentata osuditi na smrtnu kaznu. Međutim, na kraju se odustalo od smrtno kazne. Videti više u Donald Keene, *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852-1912*, Columbia University Press, New York, 2002, str. 455-458.

⁴²² U francuskom krivičnom pravu delikti su bili podeljeni na „*crime*“, „*délit*“ i „*contravention*“.

⁴²³ Meryl Dean, *Japanese Legal System*, Cavendish Publishing Limited, Singapoure, 2nd Edition, 2002, str. 97.

Potvrde da je stari Krivični zakonik moderan zakonik mogu se naći u mnogim njegovim rešenjima. U nastavku će biti nabrojana samo ona načela i odredbe, koje su dovele do najznačajnijih promena do kojih je došlo usvajanjem ovog zakonika:

1. Primena načela zakonitosti – *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Meril Din (*Meryl Dean*) u „Japanskom pravnom sistemu“ iznosi mišljenje da je pored ovog pravnog načela, definisanog u članu 2. starog Krivičnog zakonika, najznačajnija odredba starog Krivičnog zakonika ona u članu 3. kojim se predviđa *ex post facto*, odnosno nemogućnost retroaktivne primene Krivičnog zakonika na dela učinjena pre nego što je ovaj zakon stupio na snagu.⁴²⁴

2. Primena načela jednakosti svih građana pred zakonom.

Jednakost svih pred zakonom bila je u suprotnosti sa dotadašnjim feudalnim krivičnim pravom, po kojem je kazna za zločin zavisila od socijalnog statusa i porekla počinioca krivičnog dela.

3. Starim Krivičnim zakonikom individualna krivica zamenjuje do tada primenjivanu kolektivnu krivicu, karakterističnu za feudalni pravni sistem.

4. Novost je i primena pravnog načela *actus non facit reum nisi mens sit rea*. Njime se uvode pravni instituti umišljaja, odnosno nehata, prethodno nepoznati japanskom pravu.

5. Ustanovljena je i nova kategorija krivičnih dela protiv carskog domaćinstva. Iako jedo tada postojanje ovih delikata u potpunosti bilo nezamislivo u skladu sa feudalnim i konfucijanskim moralnim načelima, ipak je ustanovljavanje ove grupe delikata bilo logičan korak posle jačanja pozicije cara, Meiđi restauracijom. Osim toga, takvu vrstu odredaba su sadržali i drugi evropski zakonici tog doba. Pored toga, Ocu (*Ōtsu*) incident je samo potvrdio dalekovidost sastavljača starog Krivičnog zakonika. Posle stupanja na snagu starog Krivičnog zakonika, Zakon o carskom domaćinstvu je bio donet uz Meiđi ustav, tako da je regulisanje prekršaja usmerenih protiv članova carskog domaćinstva bila kategorija koju je zadržao i novi Krivični zakonik iz 1907. godine.

5.3.2.3. Novi Krivični zakonik iz 1907. godine (*Keihō*)

Stupio je na snagu posle skoro tri decenije primene Boasonadovog Krivičnog zakonika. I Novi Krivični zakonik je, kao i drugi zakonici pred kraj Meiđi restauracije, pratio trend jačanja i prevage uticaja nemačkog prava i u skladu sa tim donet je po ugledu na nemačke uzore.⁴²⁵ Pored toga, donošenje novog Krivičnog zakonika je umnogome sledilo već poznati obrazac pogodaka i promašaja, odnosno donošenja mnogobrojnih predloga i nacrti zakonika, kao i odbacivanja istih, dok se konačno ne dođe do zadovoljavajućeg rešenja.⁴²⁶

U ovom zakoniku je napuštena podela francuskog krivičnog prava na tri vrste delikata. U njemu je, takođe, nasuprot starom Krivičnom zakoniku, sudijama ostavljen veliki prostor za donošenje odluka po sopstenom nahođenju. Uvedena je mogućnost odlaganja izvršenja kazne. Iako je Boasonad pokušavao da ukine smrtnu kaznu (za političke zatvorenike) još prilikom rada na starom Krivičnom zakoniku, ona je zadržana i u starom, kao i u novom Krivičnom zakoniku. U novom Krivičnom zakoniku broj članova je smanjen na 264 člana. Međutim, interesantno je da je u novom

⁴²⁴ Meryl Dean, *Japanese Legal System*, Cavendish Publishing Limited, Singapoure, 2nd Edition, 2002, str. 96.

⁴²⁵ Tekst novog Krivičnog zakonika videti na: <http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf>

⁴²⁶ Rad je započeo 1882. godine, to jest u godini u kojoj je stari Krivični zakonik stupio na snagu, jer je te godine u Ministarstvu pravde već došlo do rasprave o eventualnoj reformi Krivičnog zakonika. Osnovana je radna grupa i ona je donela prvi nacrt novog Krivičnog zakonika, 1890. godine. Ovaj nacrt nije usvojen i 1894. godine radna grupa je predala drugi predlog novog zakonika. O ovom drugom nacrtu se 1901. godine raspravljalo u Carskoj skupštini, ali ništa nije odlučeno. Ni treći predlog nije usvojen, tokom 1902. godine. Četvrti predlog čak nije ni objavljen, iako je podnet skupštini 1903. godine. Nova radna grupa je osnovana 1906. godine, i predlog koji je ona podnela skupštini 1907. godine, napokon je usvojen iste godine kad i novi Krivični zakonik. Karl-Friedrich Lenz, „Penal Law“ in *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 616.

Krivičnom zakoniku, kao i starom, nastavljena praksa donošenja jezički nerazumljivih zakona iz Tokugava perioda.⁴²⁷ Pored toga, i prilikom pisanja novog zakonika korišćeni su kandi i katakana.

Pošto je rađen po nemačkim uzorima, preuzeta su i određena nemačka rešenja, na koje pojedini autori ukazuju. Naprimjer, Krej (*W. F. Craies*) u članku „Predloženi Krivični zakonik za Japan“, navodi primer člana 3. novog Krivičnog zakonika, za koji kaže da je bukvalan prevod člana 3. nemačkog Krivičnog zakonika iz 1870. godine. Ukazuje, takođe i na član 4. novog Krivičnog zakonika koji je sličan odredbi nemačkog krivičnog zakonika *Novella* iz 1876. godine.⁴²⁸

I Karl Fridrih Lenc ukazuje na sličnosti novog Krivičnog zakonika i Krivičnog zakonika Nemačke.⁴²⁹ Pored toga, Lenc ukazuje na rešenja japanskog Krivičnog zakonika koja se razlikuju od nemačkih, i time, posredno, i na njegovu originalnost. On takođe analizira razlike ova dva zakonika, i neka od ovako analiziranih rešenja govore u korist japanskog krivičnog zakonodavstva, kao modernijeg. Kao primer, navodi odredbe kojima se određuje kazna za slučaj ubistva, koje se u japanskom Krivičnom zakoniku kreću od tri godine zatvora pa do smrtne kazne (uz mogućnost da zatvorska kazna bude uslovna), u zavisnosti od olakšavajućih okolnosti, dok je po rigidnom sistemu nemačkog zakonika ova kazna značila doživotan zatvor. Za takvo rešenje nemačkog zakonika Lenc smatra da kazna nije uvek odgovarajuća, imajući u vidu različite okolnosti u kojima je do ubistva moglo doći.⁴³⁰ Takođe, japanski zakonik predviđa mogućnost uslovne kazne,⁴³¹ što kod nemačkog zakonika nije slučaj. Ovim zakonikom u članu 3. se ukida teritorijalna nadležnost za počinjen zločin, odnosno, propisuje se nadležnost japanskog prava nad strancima koji su počinili krivično delo prema Japancima van Carevine Japana. Ovakvo rešenje je bilo svojstveno manjem broju zapadnih zemalja, među kojima su bile Austrija i Italija, ali ne i Nemačka.⁴³²

Prethodno navedena odstupanja od nemačkog uzora, ukazuju na originalnost i nezavisnost koje je japanski pravni sistem napokon ostvario u poslednjem periodu razvoja tokom perioda Meidi. Dugogodišnji put preuzimanja prava i učenja od zapadnih uzora, uz angažovanje velikog broja pravnikâ, studenata i profesora, doveo je japanski pravni sistem do zrelih rešenja, koja više nisu bila puko prepisivanje stranih kodifikacija uz angažovanje stranih savetnika i postupanje po njihovim savetima bez kritičkog mišljenja i uzimanja u obzir postojećeg japanskog prava i običaja. Štaviše, kritičko postavljanje prema ponuđenim rešenjima u ovom poslednjem periodu otišlo je još dalje, donošenjem originalnih pravnih rešenja, a to se može videti na primeru novog Krivičnog zakonika i uslovne kazne koja je njime predviđena još 1907. godine, dok je u Nemačkoj takvo rešenje doneto tek 1953. godine.⁴³³

Još jedna promena je način na koji je saučesništvo regulisano ovim zakonikom. S obzirom na ranije postojanje kolektivne krivice i njeno napuštanje tek u modernim krivičnim zakonicima, u Japanu je saučesništvo strože regulisano nego u zakonodavstvima zapadnih zemalja. Fumio Aojagi (*Fumio Aoyagi*) smatra da za to postoje dva razloga: da kod saučesništva nije lako utvrditi

⁴²⁷ Boasonad je kod starog zakonika posebno insistirao na jednostavnosti jezika i njegovoj razumljivosti običnim građanima, kao suprotnosti do tada neshvatljivim i nedokučivim feudalnim zakonicima. Takva njegova nastojanja su imala uporište u školi prirodnog prava, čiji je zagovornik bio.

⁴²⁸ W. F. Craies, „The Proposed Penal Code for Japan“, *Journal of the Society of Comparative Legislation*, Vol. 1, No. 2, Jul. 1899, pp. 322-323, str. 323., dostupno na: https://www.jstor.org/stable/752208?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents

⁴²⁹ Karl-Friedrich Lenz, „Penal Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 618.

⁴³⁰ *Ibid.*, str. 618.

⁴³¹ Propisane još reformom Krivičnog zakonika iz 1905. godine, koja je sprovedena donošenjem zakona iste godine.

⁴³² „The New Japanese Penal Code and Its Doctrine of Extraterritorial Jurisdiction“, *The American Journal of International Law*, Vol. 2, No. 4, Oct. 1908, pp. 845-849, str. 846., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/2186653>

⁴³³ Karl-Friedrich Lenz, „Penal Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 620.

ko je idejni tvorac zločina, a ko samo izvršilac i, s druge strane, da nije pravedno osuditi samo onoga ko je izvršio zločin, a ne i onoga ko ga je na zločin podstakao, odnosno, onoga ko je zločin isplanirao.⁴³⁴

5.3.3. Krivično-procesne kodifikacije u periodu Meiji restauracije

Kako je modernizacija krivičnog prava bila prioritet Meiji vođa, pokušaji da se, u skladu sa tim, modernizuje i krivično-procesno pravo započeli su ubrzo po Meiji restauraciji. Međutim, način na koji je trebalo izvršiti ovu modernizaciju nije bio najjasniji, te je donošenje pravnih akata i njihova izmena ubrzo donošenjem novih, bila pre pravilo nego izuzetak, koje je karakterisalo krivično-procesno pravo, i ne samo njega, početkom perioda Meiji. Prvi zakon koji se ticao suđenja u krivičnim predmetima, „Pravila za krivične sudove“, bio je donet 1870. godine, da bi već 1873. godine, bio zamenjen novim „Pravilima za krivične postupke“. Oba zakona su, sledeći primer krivičnih zakonika iz tog perioda i dalje sadržala feudalno pravo. Samim tim, oba zakonika su dozvoljavala mučenje, da bi ono prvi put bilo ograničeno sledećim donetim – „Privremenim krivičnim odredbama“.

Mučenje osumnjičenih prilikom ispitivanja bio je uobičajeni način prikupljanja dokaza i dobijanja priznanja tokom istrage i u ranijim periodima, i tokom perioda Tokugava, a takva praksa se nastavila i posle Meiji restauracije. Osim toga, na osnovu tako dobijenih iskaza, odmah je izricana i kazna. Lako je pretpostaviti da ovakva nehumana praksa nije dovođila do ispravnih presuda, dok je istovremeno bila u potpunoj suprotnosti sa načelima humanosti kojima je Japan pod pritiskom zapadnih država, posle Meiji restauracije težio. Nešto kasnije, u periodu sedamdesetih godina XIX veka, pre donošenja prvog Krivično-procesnog zakonika, različitim uredbama i odlukama menjane su pojedine prakse feudalnog zakonodavstva u oblasti krivičnog i krivično-procesnog prava. Kao jedna od najznačajnijih promena, javio se princip da „nema suđenja bez optužnice“, kasnije zadržan i u Krivično-procesnom zakoniku iz 1880. godine.

Kao prvi moderni zakonici u Japanu objavljeni su Krivični zakonik i uz njega Krivično-procesni zakonik, 1880. godine. Bili su prvi zakonici koji su uzeli u obzir ljudska prava i njihovu eventualnu zaštitu. Oba zakonika su insistirala na humanom odnosu prema optuženima i osuđenima, što u velikoj meri može da se smatra zaslugom Gistava Boasonada i njegovog demokratskog obrazovanja, kao i rezultatom njegovog angažovanja kako bi se u Japanu primenio humaniji tretman u krivičnim slučajevima.

5.3.3.1. Krivično-procesni zakonik iz 1880. godine (*Chizaihō*)

Neposredno nakon što je Gistav Boasonad završio rad na starom Krivičnom zakoniku, započelo se sa radom na zakoniku Krivično-procesnog prava, 1877. godine. I ovog puta je Ministarstvo pravde osnovalo Komisiju koja je Boasonada ponovo imenovala za sastavljača novog zakonika.⁴³⁵ Oda smatra da je Boasonad kao osnov za ovaj zakonik koristio francuski Zakonik o krivičnom postupku iz 1808. godine, ali uz korišćenje odredaba nemačkog prava.⁴³⁶ S druge strane, Kenzo Takajanagi smatra da je primenjivao francuski poluistražni sistem, koji je Japanu odgovarao, s obzirom na to da je bio sličniji postojećem metodu koji se primenjivao u Tokugava periodu, u odnosu na sistem primenjivan u anglosaksonskom pravu.⁴³⁷ Boasonadov najznačajniji uticaj ogledao se u pokušaju da

⁴³⁴ Fumio Aoyagi, „Aspects of the National Character Reflected in Japanese Penal Law“, *Monumenta Nipponica*, Vol. 20, No. 3/4, 1965, pp. 444-448, str 446., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/2383335>

⁴³⁵ Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 185.

⁴³⁶ Hiroshi Oda, *Japanese Law*, Oxford University Press, Oxford, 2009, str. 436.

⁴³⁷ Kenzo Takayanagi, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, 1868-1961“, *Law in Japan: The Legal Order in a Changing Society*, Edited by Arthur Taylor fon Mehren, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963, str. 19.

uvede porotu u suđenja za teške zločine. Međutim, kao i kod predloga Krivičnog zakonika, japanski pravници, kao i japanski zvaničnici, usprotivili su se, ističući bojazan da japansko društvo još uvek nije na odgovarajućem stepenu razvoja, koji bi omogućio primenu ovog instituta, pa ni ovaj pravni institut nije uveden.

Zakonik je stupio na snagu istovremeno sa Krivičnim zakonikom, 1. januara 1882. godine. Sastojao se od 480 članova, podeljenih u šest knjiga: Knjiga I „Opšte odredbe“, Knjiga II „Osnivanje sudova“, Knjiga III „Istraga“, Knjiga IV „Javnost suđenja“, Knjiga V „Dužnosti Vrhovnog suda i izvršenje presuda“ i Knjiga VI „Rehabilitacija i amnestija“. Ovaj zakonik je svakako bio napredan u odnosu na prethodno feudalno pravo, koje se primenjivalo u Tokugava periodu, ali i za krivično-procesno pravo početkom Meiji perioda. Njegovo najveće dostignuće bila je mogućnost angažovanja advokata u sudskim procesima, koja do tada nije postojala u Japanu. Članom 263. predviđeno je da su suđenja bila otvorena za javnost, a članom 266. ovog zakonika predviđao je pravo optuženog da za suđenje angažuje advokata, mada ova odredba nije bila precizna kada je u pitanju bilo angažovanje advokata u istražnom postupku. Pored toga, velika novina, suprotna postojećoj praksi, bilo je usvajanje prezumpcije nevinosti.⁴³⁸

5.3.3.2. Meiji Krivično-procesni zakonik iz 1890. godine

I oblast krivično-procesnog prava je sledila obrazac modernizacije drugih grana prava u periodu Meiji restauracije. S obzirom na to da, iako po svojoj formi i suštini moderan, Krivično-procesni zakonik iz 1880. godine imao je dve vrste nedostataka – nije bio precizan u svojim odredbama, i ostajao je nedorečen u nekim od njih, te je bilo potrebno donošenje velikog broja zakona i podzakonskih akata, kojima bi se omogućilo njegovo sprovođenje. S druge strane, dominantan uticaj francuskog prava je bledeo, prevagnulo je nemačko pravo, pod čijim uticajem je rađen novi Krivično-procesni zakonik koji je stupio na snagu u isto vreme kada i Meiji ustav, 1890. godine, pa se u literaturi često naziva i Meiji Krivično-procesni zakonik. Sadržao je 323 člana, podeljena u osam knjiga: Knjiga I „Opšte odredbe“, Knjiga II „Sudovi“, Knjiga III „Uvid u krivično gonjenje i preliminarno ispitivanje krivičnih dela“, Knjiga IV „Javnost kod suđenja“, Knjiga V „Povratnici“, Knjiga VI „Obnova postupka“, Knjiga VII „Postupak koji se odnosi na specijalna ovlašćenja Vrhovnog suda“ i Knjiga VIII „Izvršenje presuda u procesnom pravu“. Međutim, Petra Šmit smatra da ovaj zakonik, za razliku od prethodnog, nije doneo nikakve suštinske reforme.⁴³⁹ Njime nije bila regulisana nadležnost sudova, što jeste bio slučaj sa prethodnim Krivično-procesnim zakonikom.

5.3.4. Građanski zakonik Japana (*Minpō*)

Razlozi zbog kojih će se ova doktorska disertacija, koja proučava različite promene do kojih je došlo u japanskom društvu i državi kao posledica Meiji restauracije, najviše zadržati na proučavanju zakonika građanskog prava, jesu višestruki: prvo, na primeru nastanka Građanskog zakonika Japana, najbolje se može videti način na koji su stvarane pravne kodifikacije tokom perioda Meiji restauracije; drugo, ovaj primer, ilustruje smenu uticaja francuskog i nemačkog prava na moderno japansko pravo, o čemu je već bilo reči u ovom poglavlju; treće ne može se poreći da su uticaj koji su ideje Valtazara Bogišića i Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru najverovatnije imali na japanski Građanski zakonik, izuzetno zanimljivi za domaću stručnu javnost, i samim tim, nije iznenađujuće što će se značajan deo poglavlja o japanskom Građanskom zakoniku baviti ovim mogućim uticajem; četvrti razlog je to što se na primeru stvaranja Građanskog zakonika Japana i proučavanjem uticaja

⁴³⁸ Petra Schmidt, „Law of Criminal Procedure“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 694.

⁴³⁹ *Ibid.*, str. 695.

Valtazara Bogišića na njegovo nastajanje, može analizirati primena metoda pravnih transplanata i recepcija stranog prava u Japanu.

Pažnja koja će se u daljem tekstu posvetiti predlogu japanskog Građanskog zakonika može se objasniti i time što pojedini autori smatraju da je Japan u Boasonadovom nacrtu japanskog Građanskog zakonika prvi primenio ideju Valtazara Bogišića o sužavanju pojma građanskog prava na imovinsko pravo, izdvajanjem materije porodičnog i naslednog prava iz građanske kodifikacije.⁴⁴⁰ Iz mnogo razloga, o kojima će u ovom poglavlju biti reči, Boasonadov predlog zakonika nije usvojen i time nije postao druga građanska kodifikacija u svetu u kojoj je, posle Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru ova ideja zaživela. Međutim, kroz ovu prizmu možemo posmatrati i koliko je Japan u tom periodu bio otvoren za modernizaciju i okrenut novim rešenjima. Njegovom brzom napretku doprinela je, naravno, i visokocentralizovana država, kakav je Japan bio pre Meidi restauracije, i koja je, kao takva, omogućila njegov napredak. Tome je svakako doprineo i jedinstveni pristup Japana – prožimanje postojećeg nacionalnog i modernizujućeg sloja koji je prihvaćen pod uticajem Zapada. Takvo prožimanje je doprinelo održavanju društvene harmonije, i, na taj način, brzom i jednosmernom –uvek ka napred – razvoju zemlje.

Analiza nastanka i sadržine Građanskog zakonika Japana kako predloga Zakonika, tako i usvojenog teksta zapoćeće pregledom stanja građanskog prava pre Meidi restauracije, a nastaviće se ukazivanjem na različite pokušaje sastavljanja građanskog zakonika, počev od prvih, koji su se kasnije pokazali kao izuzetno naivni i nedorasli potrebi države koja pretenduje da zauzme poziciju vodeće svetske sile, pa sve do angažovanja Gistava Boasonada, francuskog savetnika Vlade Japana, i rada na predlogu Građanskog zakonika, odnosno na usvojenom Građanskom zakoniku.⁴⁴¹ U nastavku teksta, imajući u vidu da kod domaće stručne javnosti, s obzirom na poreklo Valtazara Bogišića i na njegov doprinos kako pravu, tako i pravnoj istoriji i sociologiji u drugoj polovini XIX veka, postoji pojačan interes za njegovo delo, pa samim tim i na eventualni uticaj Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika i na predlog i na usvojeni tekst japanskog Građanskog zakonika, pažnja će se usmeriti na predlog Građanskog zakonika Japana.

Dalji tekst ovog poglavlja baviće se terminološkim preciziranjem koje se tiče verovatnog uticaja Valtazara Bogišića na japanske građanske zakonike, predlog Građanskog zakonika Japana, koji nikada nije usvojen, a koji je rađen pod francuskim uticajem i uz saradnju Gistava Boasonada i na usvojeni Građanski zakonik Japana iz 1898. godine, u čijoj izradi je učestvovao Herman Rozler, nemački savetnik japanske vlade. Izneće se predlog o korišćenju odgovarajuće terminologije kada se govori o uticaju koji su Valtazar Bogišić i Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru imali na nacrt japanskog Građanskog zakonika, a zatim i na usvojeni Građanski zakonik Japana iz 1898. godine.⁴⁴² Analiza će se nastaviti ispitivanjem mogućnosti uticaja ideja Valtazara Bogišića na predlog

⁴⁴⁰ Npr. takav stav iznosi Jelena Danilović u „Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela“, priredila i predgovor napisala prof. dr Jelena Danilović, Službeni glasnik i Unireks, Podgorica - Beograd, 1998., na strani 38. Sličan stav iznosi i Aleksandar Molnar, koji smatra da je za Opšti imovinski zakonik karakteristična koncepcija da je građansko pravo stvar konvencije, a ne unutrašnje logike i konzistentnosti materije koja je njime regulisana. On kaže da je po Bogišićevom mišljenju, građansko pravo samo zbirni naziv za stvarno, obligaciono, porodično i nasledno pravo i ukoliko se stvari postave na taj način, onda sam pojam „građansko“ ne obavezuje da se upotrebi u regulaciji ovih oblasti društvenog života. Bogišić je zato rešio da uobičajeni sadržaj građanskih zakona podeli, i da reguliše samo prvu oblast (stvarno i obligaciono pravo) u OIZ. Druga oblast (porodično i nasledno pravo) prečutno je proglašena za nepristupačnu državnoj regulaciji i ostavljena je regulaciji starih običaja. Aleksandar Molnar, „Socijalna misao u pozadini kodifikacija Jovana Hadžića i Valtazara Bogišića“, Otišak iz zbornika radova *Sto pedeset godina od donošenja Srpskog građanskog zakonika (1844-1994)*(Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. LXXXI, Odeljenje društvenih nauka, knj. 18), Beograd, 1996., str. 151.

⁴⁴¹ U stranoj literaturi se za Boasonadov predlog Građanskog zakonika sreće naziv „stari“, a za usvojeni Građanski zakonik iz 1898. godine naziv „novi“.

⁴⁴² Iako je u slučaju oba zakonska teksta – i teksta predloga Građanskog zakonika Japana i teksta usvojenog Građanskog zakonika Japana, u pitanju Građanski zakonik Japana, kako bi se ova dva zakonska teksta lakše razlikovala, kada se bude govorilo o njihovom poređenju, u daljem tekstu ove celine, a i dalje u radu, za predlog Građanskog zakonika Japana koristiće se naziv predlog japanskog Građanskog zakonika, a usvojeni Građanski zakonik Japana će biti upravo tako

japanskog Građanskog zakonika i mogućnosti postojanja uticaja Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na usvojeni Građanski zakonik Japana.

Posle utvrđivanja eventualnih uticaja, ukazaće se i na sličnosti u državnom i društvenom uređenju Japana i Crne Gore u drugoj polovini XIX veka, u vreme nastanka građanskih kodifikacija u obe države, i sledstveno tome, i na sličnosti u načinima na koje su ova dva zakonika stvarana, koje, ukoliko se uzmu u obzir geografska udaljenost Japana i Crne Gore i njihova pripadnost različitim civilizacijskim krugovima (na relaciji Istok–Zapad), nisu u potpunosti očekivane.

5.3.4.1. Istorijat nastanka Građanskog zakonika Japana

Džon Vitni Hol (*John Whitney Hall*) smatra da je u Japanu pre Meiđi restauracije, tokom perioda Tokugava, postojala vladavina na osnovu statusa, koja se u pravu ogledala u tome da, ukoliko nije postojalo nepoštovanje pripadnosti određenoj klasi, pravo je primenjivano nepristrasno i na osnovu precedenata, a u skladu sa etičkim modelom, postojala je i mogućnost rešavanja sukoba i medijacijom, odnosno posredovanjem.⁴⁴³ Građansko pravo pre Meiđi restauracije, u feudalnom poretku Japana, nije bilo regulisano posebnim zakonikom. Građanskopravni sporovi su bili mnogo češći od krivičnopravnih sporova ili onih vezanih za upravno pravo.⁴⁴⁴ Sredinom XVIII veka, tokom Tokugava perioda, bio je donet Zakonik od 100 članova, poznat i kao Josemune zakonik, koji je sadržao i građansko i krivično pravo, i kojim su bili uređeni postojeći feudalni odnosi: regulisao je zalaganje zemlje, novčane obligacije, kao i kaznene mere za prestupe, učinjene protiv samuraja i pripadnika vladajućeg staleža.⁴⁴⁵

Međutim, povod za kodifikaciju građanskog prava nije bila potreba za napredovanjem Japana, koju je on sam uočio, i zatim procenio da je najbolje rešenje da se ugleda na modele evropskih zemalja. Naprotiv, povod je bio zahtev zapadnih sila za osavremenjivanjem prava, koje bi Japan učinilo „civilizovanim“ i na istom stepenu razvoja na kojem su se nalazile zapadne sile i čime bi bilo omogućeno ukidanje konzularnih sudova, što bi, na kraju dovelo i do revizije neravnopravnih ugovora. Hitnost kodifikovanja građanskog prava je bila nešto manja od one koja je pratila modernizaciju krivičnog prava, ali je, svakako, postojala. Naravno, postavilo se pitanje, na koje pravo se treba ugledati kao na model po kojem će se sastavljati zakonik u skladu sa zahtevima zapadnih sila. Odgovor, očekivano, nije mogao da bude jednostavan. Svaka od zemalja potpisnica neravnopravnih ugovora očekivala je da japansko pravo bude usklađeno sa njenim pravnim sistemom. Međutim, put koji je Japan silom prilika sledio tokom Meiđi perioda, bio je put učenja putem promašaja i pogodaka, i, u skladu sa tim, i Građanski zakonik Japana je sastavljan dugi niz godina, uz promenu prava na koje se većinom ugledao i uz odbacivanje prvog i konačno usvajanje drugog nacrtu zakonika.

Još krajem Tokugava perioda, Francuska je imala značajan uticaj u Japanu. Kasnije, prilikom započinjanja i tokom prvog perioda rada na kodifikaciji japanskog građanskog prava u Meiđi periodu, uticaj francuskog prava je preovlađivao. Zato je i bilo logično da se za izradu japanskog građanskog zakonika angažuje neki od postojećih francuskih savetnika japanske vlade. Pri jednom od prvih pokušaja pisanja zakonika, bio je angažovan Žorž Buske, da bi, nešto kasnije, zadatak u potpunosti bio poveren Gistavu Boasonadu, s obzirom na njegov prethodno uspešan rad na stvaranju Krivičnog zakonika Japana i veliki ugled koji je u Japanu uživao. Već 1876. godine, odmah pošto je završio rad na Krivičnom zakoniku, Boasonad je imenovan za savetnika *Genrōin*, a 1879. godine počinje sa radom na građanskom zakoniku Japana.

nazivan.

⁴⁴³ John Whitney Hall, „Introduction“, *The Cambridge History of Japan, Volume 4: Early Modern Japan*, Edited by John Whitney Hall, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, str. 18.

⁴⁴⁴ Ronald Frank, „Civil Code: General Provision“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 167.

⁴⁴⁵ Prof. dr Ljiljana Marković i prof. dr Radomir Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 164.

5.3.4.1.1. Hronologija nastanka predloga japanskog Građanskog zakonika

Ideja o potrebi donošenja građanskog zakonika Japana formalizovana je osnivanjem Komiteta za građanski zakonik, 1870. godine. Prvi pokušaj izrade japanskog građanskog zakonika bio je kada je Eto Šimpei, iste godine, u svojstvu predsednika Komiteta za građanski zakonik naložio Rinšu Micukuriju da prevede francuski Građanski zakonik iz 1804. godine na japanski jezik.⁴⁴⁶ Rinšuov prevod je svakako bio pionirski poduhvat, tokom kojeg je naišao na različite probleme,⁴⁴⁷ od kojih je nepoznavanje pravnih instituta evropskih država, kao i demokratskih principa na kojima su bili zasnovani, bio verovatno najveći.⁴⁴⁸ Povodom ovakve hitnosti, ali i površnosti u pristupanju stvaranju novog zakonika Žorž Buske je govorio o „ludosti“ ovakvog projekta.⁴⁴⁹

Taj prvi predlog građanskog zakonika, bio je u stvari puki prevod francuskog Građanskog zakonika, koji je obuhvatao 79 članova iz Knjiga I i II francuskog Građanskog zakonika. Nazvan je Odluka o građanskom zakoniku (*Minpō ketsugi*). Međutim, pojedine odredbe francuskog Zakonika bile su u suprotnosti sa postojećim japanskim pravom, pre svega Zakonom o registraciji porodice iz 1871. godine.⁴⁵⁰ Sledeće godine, 1872. godine, doneti su „Privremeni propisi za carski građanski zakonik“ (*Kōkoku minpō kari kisoku*) koji su se i dalje veoma oslanjali na francuski zakonik, ali su u obzir uzimali i japanske običaje i pravne presedane.⁴⁵¹ Oni se mogu smatrati faktičkim početkom rada na zakoniku, međutim, oni nisu usvojeni. Tokom narednih godina nastavljeni su pokušaji sastavljanja predloga građanskog zakonika i svi su bili bezuspešni.⁴⁵² Godine 1878. odbačen je i poslednji predloženi tekst građanskog zakonika, koji su Japanci samostalno sastavljali, i Boasonad, koji je prethodno uspešno okončao rad na Krivičnom zakoniku Japana, angažovan je 1880. godine na izradi Građanskog zakonika Japana.⁴⁵³

Boasonad je radio na Zakoniku narednih deset godina. On je radio na imovinskom delu zakonika, dok su, kao što je i sam Valtazar Bogišić primetio,⁴⁵⁴ porodično i nasledno pravo pripremali japanski pravници. Prve gotove delove Zakonika predao je premijeru Itou Hirobumiju 1886. godine. Predao je Knjigu II „Osnovi svojinsko-pravnih odnosa“, Knjigu III „Načini sticanja svojine“, Knjigu

⁴⁴⁶ Ronald Frank, Civil Code: „General Provision“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 172.

⁴⁴⁷ Neusklađenost sa zapadnim uzorima je bila velika, čak toliko da je za francuski izraz „*droit civil*“, Micukuri stvorio novu reč „*minken*“, ali je njen koncept – da ljudi imaju prava, za članove Komiteta bio uglavnom neshvatljiv.

⁴⁴⁸ Na ovom primeru je potrebno zastati i ukazati na nekoliko činjenica koje ilustruju postojeći francuski uticaj, kao i na razloge zbog kojih je francuski Građanski zakonik iz 1804. godine bio uzor za sastavljanje građanskog zakonika. Prvo se može postaviti pitanje zašto je izabran baš francuski Građanski zakonik za model po kom će se pisati japanski Građanski zakonik. U skladu sa ključnim karakteristikama metoda pravnih trasnplanata, njegova dostupnost je svakako imala uticaja, ali autor ove doktorske disertacije smatra da je od većeg uticaja bio autoritet (Francuske), po Votsonu, još jedna karakteristika presudna za izbor prava koje će se preuzeti. Francuski Građanski zakonik je bio prihvaćen i hvaljen u celoj Evropi i zakonici nekih evropskih zemalja su već bili pisani po ugledu na njega. Pored toga, francuski Građanski zakonik je bio zakonik centralizovane države, što je vođama Meidi restauracije u potpunosti odgovaralo, jer je to bilo uređenje kakvom su težili, i mnogo važnije – to je bio zakonik koji je sledio buržoasku revoluciju, na sličan način na koji su i vođe Meidi restauracije (koja je ipak bila oblik revolucije) u Japanu, želele da, pošto je ukinut feudalizam, uspostave novi državni i društveni sistem i osnaže ga odgovarajućim zakonima.

⁴⁴⁹ Mark Ravina, *To Stand with the Nations of the World: Japan's Meiji Restoration in World History*, Oxford University Press, Oxford, 2017, str. 154.

⁴⁵⁰ Ronald Frank, „Civil Code: General Provision“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 172.

⁴⁵¹ *Ibid.*, str. 173.

⁴⁵² Videti više Ronald Frank, „Civil Code: General Provision“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, pp. 173-175.

⁴⁵³ Ovo je bio prvi predlog Građanskog zakonika koji se nije zasnivao na pukom prevođenju francuskog Građanskog zakonika.

⁴⁵⁴ Valtazar Bogišić, *O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1893., str. 33.

IV „Sigurnost prava lica“ i Knjigu V „Dokazi i propisi“, koje su objavljene. Oktobra 1888. godine, premijeru Kurodi Kijotakiju (*Kuroda Kiyotaka*) su predate Knjiga I „Lica“, koja reguliše porodično pravo i „Zakon o nasleđivanju“, odnosno deo nazvan „Načini sticanja imovine“, koji je regulisao nasleđivanje koji je trebalo da bude deo Knjige III, odnosno, predati su delovi koje su pripremali japanski pravници.⁴⁵⁵ Celokupan konačni predlog japanskog Građanskog zakonika predat je premijeru Kurodi Kijotakiju, 27. decembra 1888. godine. Zatim je prvi deo Zakonika na kojem je radio Boasonad proglašen u aprilu 1890. godine, dok je porodični zakonik, deo na kojem su radili japanski pravnici, i koji je Boasonad verovatno ciljano odvojio od imovinskog zakonika, promulgovan u oktobru 1890. godine. Bilo je predviđeno da Zakonik stupi na snagu 1. januara 1893. godine. Međutim, Carska skupština je usled protivljenja javnosti novoj kodifikaciji, 1892. godine odložila stupanje na snagu Boasonadovog predloga do 31. decembra 1896. godine, da bi na kraju Boasonadov predlog, usled neslaganja kako stručne, tako i laičke javnosti, u potpunosti bio odbačen.

5.3.4.1.2. Kontroverza oko usvajanja predloga japanskog Građanskog zakonika Japana

Predaja gotovih delova Zakonika Itou Hirobumiju 1886. godine, a zatim i celokupnog konačnog predloga tadašnjem premijeru Kijotakiju 1888. godine,⁴⁵⁶ izazvali su kontroverzu koja je pratila usvajanje zakonika. Pobornici različitih pravnih škola u Japanu, sukobili su se oko teksta Boasonadovog predloga zakonika, što je za posledicu imalo odbacivanje predloga japanskog Građanskog zakonika.

Suprotstavljanju, kako laičke javnosti, tako i stručnjaka, predlogu japanskog Građanskog zakonika Japana, između ostalog, doprinele su i sledeće činjenice: prva od njih je bila ta da je proces japanske modernizacije započeo sa Meiji restauracijom napredovao, godine upoznavanja zapadnog sveta i učenja od njega, ali istovremeno i upoznavanje sa načinima na koje je moguće primeniti viđenja i preuzeta znanja, učinile su da puko prevođenje i nekritičko preuzimanje stranog zakonodavstva postanu prevaziđeni i da nastupi period u kojem je bilo potrebno usklađivanje sa realnom situacijom; druga činjenica bila je posledica neuspeha revizije neravnopravnih ugovora 1887. godine, što je za rezultat imalo manju okrenutost stranim modelima i vraćanje fokusa japanskih političara, a time i stranih stručnjaka i japanskih pravnika, japanskoj tradiciji i običajima; treća činjenica odnosi se na jačanje nemačkog uticaja kako zbog angažovanja same Nemačke, tako i posredno, postojanja sve većeg broja pravnika koji su se školovali na nemačkom pravu, bilo u Japanu ili u Nemačkoj. Oni su, kao i pobornici anglosaksonskog prava,⁴⁵⁷ zastupali istorijskopravnu školu i predstavljali su jednu frakciju u ovom sukobu, nasuprot zagovornicima francuskog prava, koji su zastupali školu prirodnog prava. Bili su protiv „francuskog modela“ zakonika, ističući da je ovakav zakonik isuviše pod evropskim, pre svega francuskim uticajem i da se u potpunosti udaljio od japanske tradicije i japanskih vrednosti; osim toga, četvrta činjenica koju je potrebno uzeti u obzir je ta da su zakoni doneti u prethodnom periodu bili rađeni po nemačkom modelu, što je protivnicima Boasonadovog modela služilo kao još jedan adekvatan argument; i konačno, peta činjenica koja se odnosi na prozaično obrazloženje ovakvog stava imala je osnov u pravnom obrazovanju. Frejzer ističe da su razlozi neslaganja pravnika oko francuskog i engleskog uticaja na Građanski zakonik, poticali iz sistema školstva, koji je predviđao mogućnost studiranja samo francuskog ili engleskog prava, bez upoznavanja sa onim drugim, što je, dalje vodilo tome da, u zavisnosti od obrazovanja koje je pravnik imao, i uticaj kog prava je preovladao, zavisila i njegova mogućnost zaposlenja i uspeha.⁴⁵⁸ A kako su često motivi koji pokreću

⁴⁵⁵ Japanski pravnici koji su pripremali ove delove zakonika su Kumano Tošizo (*Kumano Toshizō*) i Isobe Širo (*Isobe Shirō*).

⁴⁵⁶ Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gistave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 233.

⁴⁵⁷ Osnovni razlog za nemogućnost primene anglosaksonskih pravnih modela bilo je nepostojanje kodifikacija precedentnog prava.

⁴⁵⁸ Andrew Fraser, R.H.P.Mason and Philip Mitchell, *Japan's Early Parliaments, 1890-1905*, Routledge, London and New

pojedince, oni sebične prirode, jasno je da je protest engleskih i nemačkih đaka bio snažan.

Pored toga, još jedan razlog bile su kritike upućene „Zakonu o nasleđivanju“, odnosno delu nazvanom „Načini sticanja imovine“, koji je regulisao nasleđivanje, a koji je bio u suprotnosti sa japanskim shvatanjem nasleđivanja. Ono nije bilo način za sticanje imovine, jer je imovinu *ie* nasleđivala glava kuće, a ne njeni članovi, s obzirom na to da je *ie* bila najmanja jedinica društva.⁴⁵⁹

Vrlo malo kritika bilo je upućeno samom Zakoniku, odnosno njegovoj sadržini, sa čim se slaže i Ronald Frank.⁴⁶⁰ Očigledno je da je u pitanju bila borba za prevlast između francuske i nemačke škole prava, nastala kao posledica jačanja nemačkog uticaja. Kritike upućene sadržini Građanskog zakonika bile su, pre svega, usmerene na mogućnosti koje su predlogom Građanskog zakonika date članovima *ie*, koji su posmatrani kao pojedinci, što je izazivalo strahovanje da će tradicija, u kojoj je *ie* najmanja jedinica društva, biti izgubljena. Boasonad je, u skladu sa svojim obrazovanjem i demokratskim shvatanjima, Građanskim zakonikom predvideo prava pojedinačnih članova porodice, posebno žena, a regulisao je i jednaka prava na nasleđivanje za svu decu, što je bilo u suprotnosti sa japanskom tradicijom i postojećim oblikom porodice.⁴⁶¹ Međutim, tom prilikom prevideo je značaj *ie* kao grupe zasnovane na suživotu i očuvanju zajedničke imovine, pre nego na srodstvu.⁴⁶² Iako sam Boasonad nije bio sastavljač ovih delova Zakonika, njegov uticaj na ove odredbe svakako je vidljiv.⁴⁶³ Iz svega prethodno navedenog može se zaključiti da je u slučaju kontroverze oko predloga japanskog Građanskog zakonika, uticaj nemačkog prava bio dovoljno jak da prevagne i da se, kao rezultat usvajanja Zakonika odloži prvo za tri godine, da bi na kraju Boasonadov predlog Zakonika bio u potpunosti odbačen i izrada Zakonika bila poverena japanskim pravnicima i Hermanu Rozleru, nemačkom savetniku Vlade Japana.

5.3.4.1.3. Hronologija nastanka usvojenog Građanskog zakonika Japana iz 1898. godine

Posle dugotrajnog rada na Boasonadovom predlogu Zakonika, kao i višegodišnje neuspešne borbe za njegovo stupanje na snagu, i konačnog odbacivanja tog predloga, sastavljanje Građanskog zakonika Japana je nastavljeno. Carskim ukazom je 1893. godine osnovana, pod nadležnošću premijera Ito Hirobumija (bio je predsednik ove komisije), Komisija za istraživanje kodifikacija (*Hōten chōsa kai*).⁴⁶⁴ Komisija se sastojala od preko 30 članova, uključujući profesore, sudije, advokate, kao

York, 1997, str. 167.

⁴⁵⁹ Nobushige Hozumi, *The New Japanese Civil Code: As Material for the Study of Comparative Jurisprudence*, a Paper read at the International Congress of Arts and Science, at the Universal Exposition, Saint Louis, 1904, Tokyo Printing Co. Ltd., Tokyo, 1904, str. 25-26.

⁴⁶⁰ On kao izuzetak navodi mišljenje pravnika Tomia Masakija (*Tomii Masaki*) koji je diplomirao na Univerzitetu u Lionu, i koji je ukazao na nedostatke predloga Građanskog zakonika, koji su se ticali prevelikog oslanjanja na francuski model, velikog broja ponavljanja i preklapanja. Osim toga, Masaki je uočio da je veliki broj nedostataka Zakonika bio proceduralne prirode. Ronald Frank, „Civil Code: General Provision“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 179.

⁴⁶¹ Poznati pravnik Hozumi Jocuka (*Hozumi Yatsuka*), 1891. godine objavio je tekst „Ako Građanski zakonik bude usvojen, lojalnost i poštovanje prema roditeljima biće uništeni“ (*Minpō idete, chūkō horobu*). U ovom tekstu je izneo mišljenje da je deo Zakonika koji reguliše porodične odnose zasnovan na zapadnom individualizmu, sa idejom da su muševci i žene, starija i mlađa braća odvojene jedinice. Ovo je, po njemu, moglo da poljulja temelje japanskog društva, koje se zasnivalo na poštovanju predaka koji su i dalje bili središte kuće, odnosno porodice, jer kod *ie*, porodica se nije zasnivala na srodstvu, već na zajedničkom životu. Hirakawa Sukehiro, „Japan’s Turn to the West“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 487.

⁴⁶² Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gistave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 252.

⁴⁶³ U daljem tekstu ovog poglavlja biće navedene činjenice koji ukazuju na to da su ideje Valtazara Bogišića uticale na regulisanje odredaba porodičnog i naslednog prava van tela Građanskog zakonika Japana, u Boasonadovom predlogu Građanskog zakonika, dok je njihova sadržina bila rezultat primene Bogišićeve ideje da je te norme potrebno regulisati u skladu sa tradicijom.

⁴⁶⁴ Njen zadatak je osim revizije Boasonadovog predlogagrađanskog zakonika, bila i revizija starog TRgovinskog zakonika.

i službenike Ministarstva pravde i političare. Međutim, promene u društvu i napredak u modernizaciji Japana uticali su i na to da, ovog puta, u izradu zakonika budu uključeni predstavnici različitih pravnih škola – Hozumi Nobušige (*Hozumi Nobushige*), školovan u Engleskoj i Nemačkoj, i Tomi Masaki (*Tomii Masaki*) i Ume Kenjiro (*Ume Kenjirō*), obojica školovani u Francuskoj i Nemačkoj. Oni su otpočeli rad na novom predlogu građanskog zakonika.⁴⁶⁵ Uz njih, angažovan je i Herman Rozler. Njegovo angažovanje bilo je posledica dominantnog uticaja nemačkog prava, koji je nastupio u prethodnom periodu i prethodno uspeš rad na sastavljanju Meiđi ustava i Trgovinskog zakonika Japana.

Na prvi pogled, čini se da je prvi predlog nemačkog Građanskog zakonika iz 1887. godine bio model na koji su se ugledali pravnici prilikom pisanja teksta novog japanskog zakonika.⁴⁶⁶ Međutim, nije postojao samo jedan građanski zakonik koji su članovi Komisije uzeli kao model budućeg zakonika. U cilju sastavljanja odgovarajućeg građanskog zakonika, pregledano je više od trideset građanskih kodifikacija različitih zemalja.⁴⁶⁷ S obzirom na to da su u njoj učestvovali predstavnici različitih škola, Komisija je u svom radu bila posvećena održavanju ravnoteže između različitih predloga, odnosno različitih stranih zakonodavstava, i ugledala se na više stranih zakonika, uključujući i crnogorski.⁴⁶⁸ Prvi deo zakonika koji je stupio na snagu 24. aprila 1896. godine i sadržao je: Knjigu I „Opšte odredbe“, Knjigu II „Stvarna prava“ i Knjigu III „Obligaciono pravo“, dok su dodatni delovi zakonika – Knjiga IV „Porodično pravo“ i Knjiga V „Nasledno pravo“, promulgovane početkom 1898. godine, da bi kompletan Zakonik stupio na snagu 16. jula 1898. godine.⁴⁶⁹

Posle skoro dvadeset godina intenzivnog rada na kodifikaciji građanskog prava, donet je zakonik u kojem su se kao ožiljci videle posledice borbe francuskog i nemačkog prava za konačni uticaj

⁴⁶⁵ Petra Schmidt, „Civil Code: Family Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 267.

⁴⁶⁶ U stručnoj literaturi može se naići na tvrdnju da je usvojeni Građanski zakonik Japana rađen po uzoru na nemački Građanski zakonik (*Bürgerliches Gesetzbuch, BGB*), donet 1896. godine, a usvojen 1900. godine. Međutim, preciznije je reći da je on rađen po ugledu na prvi predlog ovog nemačkog Građanskog zakonika, objavljen 1887. godine, koji je nešto kasnije odbijen i nikada nije usvojen. Ovakvo preciziranje uticaja predlaže se usled hronološke neusaglašenosti nastanka japanskog Građanskog zakonika iz 1898. godine i nemačkog Građanskog zakonika iz 1896. godine, s obzirom na to da je rad na prve tri knjige japanskog Građanskog zakonika završen 1896. godine, iste godine kada je donet nemački Građanski zakonik. Zato se ne može reći da je zakonik koji tokom rada na japanskom Građanskom zakoniku, nije bio donet ili usvojen (kako Alan Votson navodi, bitan činilac za preuzimanje prava je da je pravo koje se prenosi dostupno, odnosno objavljeno), bio model za japanski Građanski zakonik. Štaviše, ovaj predlog je odbačen, tako da je nemački Građanski zakonik kasnije rađen na osnovu drugog predloga nemačkog Građanskog zakonika, te su se time prvi predlog nemačkog Građanskog zakonika i usvojeni nemački Zakonik još više udaljili, čime se njihov različiti uticaj na japanski Građanski zakonik još više potencira. Naprotiv, bilo je moguće da su Japanci pri sastavljanju zakonika koristili objavljeni prvi predlog nemačkog Građanskog zakonika iz 1887. godine, sa čim su pojedini autori saglasni. Mišljenje da je predlog nemačkog Građanskog zakonika bio model po kom je rađen usvojeni Građanski zakonik Japana iznosi npr. Vilijam Bardik, u knjizi „Principi rimskog prava i njihov odnos prema modernom pravu“. William L. Burdick, *Principles of Roman Law and Their Relation to Modern Law*, The Lawbook Exchange, Ltd., Clark, New Jersey, 2007, str. 31. Sa tim mišljenjem se slaže i Masami Okino. Masami Okino, „Contracts for the Benefit of the Third party in Japan“, *Formation and the Third Party Beneficiaries*, Edited by Mindy Chen-Wishart, Alexander Loke and Stefan Vogenauer, Oxford University Press, Oxford, 2018, str 256. Pored toga, Nobušige Hozumi smatra da je u izradi japanske građanske kodifikacije, osim prvog, korišćen i drugi predlog nemačkog Građanskog zakonika. Nobušige Hozumi, *The New Japanese Civil Code: As Material for the Study of Comparative Jurisprudence*, a Paper read at the International Congress of Arts and Science, at the Universal Exposition, Saint Louis, 1904, Tokyo Printing Co. Ltd., Tokyo, 1904, str. 11. Zato se, u skladu sa prethodno navedenom argumentacijom, u daljem tekstu ove doktorske disertacije predlaže preciznije imenovanje uzora koji je korišćen prilikom izrade usvojenog Građanskog zakonika Japana, a to je prvi model nemačkog Građanskog zakonika.

⁴⁶⁷ „The New Japanese Civil Code“, *Michigan Law Review*, Vol. 3, No. 1, Nov., 1904, pp. 67-68, str. 68., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1273261>

⁴⁶⁸ Nobušige Hozumi, *The New Japanese Civil Code: As Material for the Study of Comparative Jurisprudence*, a Paper read at the International Congress of Arts and Science, at the Universal Exposition, Saint Louis, 1904, Tokyo Printing Co. Ltd., Tokyo, 1904, str. 11.

⁴⁶⁹ Tekst Građanskog zakonika Japana iz 1898. godine videti u Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 425-520.

na zakonik. Usvojeni Građanski zakonik Japana zadržao je neke odredbe Boasonadovog predloga, o čemu govore Ljiljana Marković i Radomir Đurović,⁴⁷⁰ ali se u velikoj meri oslanjao na prvi predlog nemačkog Građanskog zakonika, objavljen 1887. godine,⁴⁷¹ koji, međutim, nikada nije bio usvojen.⁴⁷² Može se zaključiti da je Građanski zakonik Japana bio kompromis između uticaja nemačkog i francuskog prava. Potrebno je istaći i da je primenjen kompromis očigledno bio uspešan, s obzirom na to da je Građanski zakonik Japana i danas na snazi (osim delova koji regulišu materiju porodičnog i naslednog prava, koja je revidirana 1947. godine, u skladu sa novim Ustavom, donetim iste godine).⁴⁷³

5.3.4.2. Ispitivanje uticaja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na predlog japanskog Građanskog zakonika i na usvojeni Građanski zakonik Japana

Ono što je za cilj istraživanja u ovoj doktorskoj disertaciji svakako od značaja (a i interesovanja) jeste i ispitivanje verovatnoće uticaja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na prvobitni predlog japanskog Građanskog zakonika, pisanog pod uticajem francuskog prava i od strane Gistava Boasonada, kao i na konačno usvojeni Građanski zakonik Japana, koji je rađen pod nemačkim uticajem i na čijem sastavljanju je bio angažovan Herman Rozler. Međutim, pre nego što se u daljem tekstu ove celine analizira eventualno postojanje navedenih uticaja, prvo će biti izneti predlozi o korišćenju nešto drugačije terminologije kada se govori o ova dva uticaja, kao i predlozi za njihovo unekoliko preciznije imenovanje.

U daljem tekstu će biti ukazano na do sada, korišćenu terminologiju u stručnoj literaturi, i u skladu sa tim, predložiće se njeno preciziranje. Zatim će se obrazložiti i razlozi za predlaganje ovakve izmene, kao i predlog za korišćenje nešto drugačije terminologije za unekoliko preciznije imenovanje ova dva uticaja, prvo kod utvrđivanja uticaja na predlog Građanskog zakonika Japana, a zatim i kod uticaja na usvojeni Građanski zakonik Japana.

5.3.4.2.1. Predlog za korišćenje odgovarajuće terminologije kod utvrđivanja eventualnog uticaja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na predlog japanskog Građanskog zakonika

Kada se u domaćoj literaturi govori o ovom uticaju, sreće se formulacija o uticaju Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na prvobitni predlog japanskog Građanskog zakonika, koji je sastavio Gistav Boasonad.⁴⁷⁴ Međutim, u daljem tekstu ove celine ukazaće se na to zašto se

⁴⁷⁰ Videti više u prof. dr Ljiljana R. Marković i prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 396. Do istog zaključka dolazi i Ronald Frank u svom radu „Civil Code: General Provision“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 245.

⁴⁷¹ William L. Burdick, *Principles of Roman Law and Their Relation to Modern Law*, The Lawbook Exchange, Ltd., Clark, New Jersey, 2007, str. 31.

⁴⁷² Sličan put nastanka, sa japanskim Građanskim zakonikom delio je i nemački Građanski zakonik. Rad na nemačkom Građanskom zakoniku je započet 1874. godine i završen je prvim nacrtom zakonika objavljenim 1887. godine. Kao i prvi japanski predlog zakonika, ni ovaj nemački nije prihvaćen, već je komisija za njegovu izradu započela rad na novom predlogu zakonika, 1893. godine.

⁴⁷³ Osim toga, njegova dugovečnost nije njegova jedina vrlina, već i njegova aktuelnost. Građanski zakonik Japana je bio model za druge građanske zakonike, ali pažnju privlači najnoviji primer, gde je ovaj zakonik uzet kao model za građanski zakonik Kambodže, iz 2007. godine

⁴⁷⁴ O uticaju Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na prvobitni predlog japanskog Građanskog zakonika, koji je sastavio Gistav Boasonad, govore Ljiljana R. Marković i Radomir M. Đurović u „Pravnom sistemu Japana“, na strani 393. S druge strane, Jelena Danilović takođe ukazuje na postojanje ovog uticaja, s tim što Jelena Danilović u „Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela“, na strani 38. govori samo o tome da „On (Bogišić) je prvi u svetu suzio pojam građanskog prava na imovinsko pravo i iz kodeksa građanskog prava izostavio porodično i nasledno pravo. To su odmah posle njega učinili Japanci...“, ne precizirajući da li je u pitanju uticaj Opšteg imovinskog zakonika ili samo ideja Valtazara Bogišića na predlog japanskog Građanskog zakonika (evidentno je da govori o Boasonadovom

smatra da korišćena formulacija nije najpreciznija. Kako bi se objasnilo ovo stanovište i razjasnila potreba za preciziranjem terminologije, potrebno je istaći nekoliko činjenica:

Pre svega, potrebno je uporediti vremena nastanka Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru i nacrt japanskog Građanskog zakonika koji je sastavljao Gistav Boasonad. Valtazar Bogišić je rad na Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru započeo 1873. godine. Opšti imovinski zakonik je završen 1888. godine, a objavljen je i stupio je na snagu 1889. godine. S druge strane, savetnik japanske vlade Gistav Boasonad je rad na japanskom Građanskom zakoniku započeo 1879. godine, a prvi nacrt ovog zakonika je predao japanskom premijeru 1886. godine, dok su delovi koji se odnose na porodično i nasledno pravo predati 1888. godine. Dakle, zakonici su rađeni u isto vreme, što samim tim znači da u trenutku rada na japanskom Građanskom zakoniku nije bio ni donet ni usvojen Opšti imovinski zakonik koji je mogao da na njega utiče.

Pored toga, prvi prevod Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru, na francuski jezik, objavljen je tek 1892. godine u Parizu. Dalji prevodi objavljeni su, na španskom jeziku, u Madridu, 1893. godine; na nemačkom jeziku u Berlinu iste godine; na italijanskom jeziku u Splitu, 1900. godine; i na ruskom jeziku, u Petrogradu, 1901. godine.⁴⁷⁵ Osim što su zakonici rađeni i završeni skoro istovremeno, sasvim je jasno da su svi ovi prevodi bili objavljeni prekasno da bi moglo biti govora o tome da se Boasonad prilikom rada na predlogu Građanskog zakonika Japana ugledao na Opšti imovinski zakonik, koristeći neki od ovih prevoda gotove kodifikacije. Jedini rad koji je objavljen za vreme Bogišićevog rada na Imovinskom zakoniku, u periodu od 1873. do 1888. godine, a u vezi sa Opštim imovinskim zakonikom za Crnu Goru je pismo iz 1885. godine, prvi put objavljeno u Parizu 1886. godine, pod nazivom „Povodom Crnogorskoga građanskog zakonika“.⁴⁷⁶ Međutim, u pismu su bile sadržane samo Bogišićeve ideje, a ne nacrt zakonskog teksta ili odredbe zakonika, te se i ukoliko je Boasonad eventualno koristio ovo pismo prilikom izrade zakonika, ponovo ne može govoriti o uticaju Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru, već o idejama Valtazara Bogišića.

Kada se govori o idejama Valtazara Bogišića, potrebno je istaći da se još pre nego što je Boasonad započeo rad na japanskom Građanskom zakoniku, Valtazar Bogišić, 1878. godine susreo u Parizu sa predstavnikom japanske vlade, pomoćnikom ministra finansija, Macukatom Mašajošijem (*Matsukata Masayoshi*),⁴⁷⁷ sa kojim je razgovarao o svojim idejama i rešenjima za Opšti imovinski zakonik.⁴⁷⁸ Treba imati na umu da je Valtazar Bogišić bio zvezda pravne teorije u drugoj polovini

predlogu zakonika, s obzirom na to da Boasonad u njemu nije obradio porodično i nasledno pravo). Luka Breneselović, nasuprot tome, u „Spomenici Valtazara Bogišića“, Luka Breneselović: Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti, 24. apr. 2008. godine, Knjiga 1, Službeni glasnik, Beograd, 2011. godine, na strani 293. navodi da japanski Građanski zakonik „prihvata Bogišićevu dvodelnu koncepciju građanskog prava“ ne govoreći o uticaju koji je izvršio Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru. Međutim, Breneselović dalje navodi da „Bogišić u svom delu ističe kako je njegov susret sa japanskim viceministrom finansija Macajomi-Macuratom u Parizu 1878. godine imao za posledicu da Japanski građanski kodeks iz 1896. godine, koji je inače pisan po ugledu na nemačko pravo, prihvati njegovu (Bogišićevu) dvodelnu koncepciju građanskog prava i posebno uredi porodično i nasledno pravo.“ sa čim se ne možemo složiti. Delo Valtazara Bogišića „O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi“ koje Breneselović citira kada govori o Bogišićevom osvrtu na susret u Parizu, prvi put je objavljeno 1892. godine, a rad na usvojenom Građanskom zakoniku Japana, rađenom pod nemačkim uticajem, započeo je 1893. godine i ovaj Zakonik je donet 1896. godine, (prve tri Knjige Zakonika), pa se iz toga može zaključiti da se mišljenje Valtazara Bogišića o uticaju Imovinskog zakonika na japanski Građanski zakonik odnosi na Boasonadov predlog ovog zakonika, a ne na njegov uticaj na usvojeni Građanski zakonik Japana iz 1896. godine, , na kojem još rad nije ni bio započeo u trenutku objavljivanja Bogišićeve studije (rad na usvojenom Građanskom zakoniku je započeo 1893. godine). Osim toga, u usvojenom Građanskom zakoniku Japana iz 1898. godine (kada je doneto svih pet knjiga Zakonika), odredbe o porodičnom i naslednom pravu su obrađene u Knjigama IV i V i nisu izuzete iz tela kodifikacije.

⁴⁷⁵ Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radimir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 389.

⁴⁷⁶ Spisak dela objavljenih za vreme Bogišićevog života videti u Valtazar Bogišić, „Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela“, priredila i predgovor napisala prof. dr Jelena Danilović, Službeni glasnik i Unireks, Podgorica - Beograd, 1998., str. 533-536.

⁴⁷⁷ Valtazar Bogišić ga naziva g-dinom Macajomi-Macuratom, viceministrom finansija, ali je očigledno da je Bogišić ili pogrešno čuo ili pogrešno zapamtio njegovo ime.

⁴⁷⁸ Valtazar Bogišić, *O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd,

19. veka, na isti način na koji je to bio Savinji u prvoj polovini XIX veka i da je najverovatnije da su japanski pravници, a kasnije i sam Boasonad, bili zainteresovani za Bogišićeve ideje i njegov teorijski rad, čime bi se i objasnio poziv Bogišiću da se u Parizu sastane sa predstavnicima Vlade Japana. Sam Bogišić navodi da je Masajoši naložio da se sadržina sastanka prevedu na japanski jezik i odmah pošalje Državnom savetu Japana, a tema o kojoj se razgovaralo su, pre svega, bile Bogišićeve ideje o izdvajanju porodičnog i naslednog prava iz zakonika.⁴⁷⁹

Zato se iz svega navedenog može zaključiti da mogućnosti za uticaj Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru na predlog japanskog Građanskog zakonika nisu postojale, posebno imajući u vidu da su oba zakonika rađena i završena u isto vreme. Shodno tome, ne može se govoriti o uticaju Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na japanski Građanski zakonik na način na koji su, na primer francuski Građanski zakonik donet 1804. godine, i italijanski Građanski zakonik iz 1865. godine, kao već gotovi i važeći zakonski tekstovi, čije su odredbe mogle da budu proučavane, preuzimane i prilagođavane, uticali na Boasonadov nacrt japanskog Građanskog zakonika.

Međutim, bilo da se Boasonad ugledao na Bogišićev koncept određivanja užih unutrašnjih granica Zakonika, isključivanjem porodičnog i naslednog prava na osnovu beleški sa sastanka u Parizu 1878. godine, ili na osnovu Bogišićevog pisma objavljenog 1886. godine (što je manje verovatno), Boasonadu su Bogišićeve ideje svakako bile dostupne. Samim tim, mogle su da utiču na njegovu viđenje organizacije zakonika, kao i zakonskih rešenja koja je primenio u svom nacrtu zakonika.

Verovatnoća uticaja Bogišićevih ideja na Boasonada, dodatno se povećava, kada se u obzir uzme i činjenica da su Emi Macumoto (*Emi Matsumoto*) i Jasunori Kasai (*Yasunori Kasai*) u Zbirci Valtazara Bogišića u Cavtatu pronašli i 19 pisama u kojima se pominje Valtazar Bogišić, od čega je pet pisama Boasonad poslao Bogišiću.⁴⁸⁰ Najranije poslato pismo, od svih pronađenih pisama, koja je Boasonad poslao Bogišiću, je ono datirano 1. avgusta 1893. godine. U tom pismu Boasonad Bogišiću piše da mu po preporuci baronice fon Knor (*Josephine Freiin von Knorr*), šalje tekst japanskog Građanskog zakonika, čije usvajanje je, kao što je Bogišić verovatno već čuo, odloženo za tri godine. S obzirom na stil, odnosno formalnost pisma, koja u drugim pronađenim pismima iz kasnijih godina, ne postoji, može se pretpostaviti da je ovo bilo prvo pismo koje su dva pravnik razmenila. Ukoliko se ova pretpostavka uzme kao tačna, a s obzirom na to da je njihova prepiska započeta posle predaje japanskog Građanskog zakonika, pronađena korespondencija samo dodatno potvrđuje činjenicu da je postojao samo uticaj ideja Valtazara Bogišića na Boasonadov predlog zakonika. Pronađena korespondencija doprinosi pretpostavci da nije postojala njihova prepiska tokom Boasonadovog rada na predlogu Zakonika, putem koje bi Bogišić eventualno Boasonadu mogao da šalje gotove odredbe ili delove Opšteg imovinskog zakonika, a na osnovu čega bi moglo da se govori o uticaju Opšteg imovinskog zakonika na usvojeni Građanski zakonik Japana.

Uticaj svojih ideja na predlog japanskog Građanskog zakonika, potvrđuje i sam Bogišić, analizirajući u svom delu „O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi“ primenu svoje ideje o unutrašnjim granicama zakonika na predlog Građanskog zakonika Japana, o čemu će biti više reči u daljem tekstu ove celine. Ali ideje i rešenje nisu isto što i donet zakonik, te se u skladu sa svim prethodno navedenim, predlaže da bi, preciznosti radi, u nastavku ove doktorske disertacije trebalo govoriti o uticaju ideja Valtazara Bogišića na predlog japanskog Građanskog zakonika, a ne

1893., str. 33.

⁴⁷⁹ *Ibid.*, str. 34.

Emi Macumoto (*Emi Matsumoto*) i Jasunori Kasai (*Yasunori Kasai*) su u Zbirci Valtazara Bogišića u Cavtatu pronašli rukom pisanu vizitkartu pomoćnika ministra finansija Macukate Masajošija, šefa delegacije Japana na Svetskoj izložbi 1878. godine u Parizu, koju je Bogišić, najverovatnije dobio prilikom tog njihovog susreta. Ovu informaciju je Emi Macumoto iznela tokom svog predavanja „Bogišić and his Japanese Connection“ na međunarodnom simpozijumu održanom 19.11.2019. godine u organizacija CANU i Istraživačkog centra za slavistiku i evroaziju na Univerzitetu Hokaido.

⁴⁸⁰ Tekst pet pisama koja su razmenili Boasonad i Bogišić (u originalu) videti u članku Emi Matsumoto, „Correspondence between Gustave Boissonade and Valtazar Bogišić“, *Aoyama Law Forum*, Vol. 4, No. 2, Feb. 2016, pp. 11-35.

o uticaju Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na predlog japanskog Građanskog zakonika.

5.3.4.2.2. Predlog za korišćenje odgovarajuće terminologije kod ispitivanja eventualnog uticaja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na usvojeni Građanski zakonik Japana

S druge strane, kada se u domaćoj literaturi, govori o uticaju Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na usvojeni Građanski zakonik Japana, koristi se upravo ovakva formulacija.⁴⁸¹ Međutim, ukoliko se uporedi hronologija nastanka Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru i usvojenog japanskog Građanskog zakonika, može se uočiti sledeće – posle odbacivanja Boasonadovog predloga, Komisija za istraživanje kodifikacija je rad na novom predlogu japanskog Građanskog zakonika započela 1893. godine. Prve tri knjige Zakonika su usvojene 1896. godine, a ceo Građanski zakonik Japana, 1898. godine. Budući da je rad na novom predlogu japanskog Zakonika započet 1893. godine, posle donošenja Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru, mogućnost uticaja Opšteg imovinskog zakonika je, u ovom slučaju, u potpunosti postoji. Opšti imovinski zakonik je bio donet 1888. godine, pre nego što je započeto sastavljanje japanskog zakonika, a osim toga bio je i preveden na francuski jezik, pa je, u skladu sa Votsonovom teorijom pravnih transplanata, Opšti imovinski zakonik bio dostupan za pravni sistem primaoca. Sledstveno tome, formulacija koja se sreće u domaćoj literaturi o uticaju Opšteg imovinskog zakonika na usvojeni predlog Građanskog zakonika Japana u potpunosti je odgovarajuća.

5.3.4.2.3. Uticaj ideja Valtazara Bogišića na predlog japanskog Građanskog zakonika

Pošto je utvrđena odgovarajuća terminologija kojom će se definisati uticaj ideja Valtazara Bogišića na predlog Građanskog zakonika Japana, potrebno je i ispitati eventualno postojanje navedenog uticaja. Valtazar Bogišić u delu „O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi“ govori o tome kako se 1878. godine, u Parizu sreo sa Masajošijem Macukatom, koji je u Parizu boravio kao predsednik delegacije Japana na Svetskoj izložbi.⁴⁸² Na tom sastanku se, kako navodi Bogišić, razgovaralo o građanskom zakoniku, odnosno japanska strana je obavestila Bogišića da namerava da se u Građanski zakonik na kojem su Japanci radili, unesu svi predmeti koje obuhvata francuski Građanski zakonik. Međutim, u skladu sa svojim dotadašnjim radom, Valtazar Bogišić je izneo mišljenje da je iz Građanskog zakonika potrebno isključiti porodično i nasledno pravo, kao što je i on sam postupio prilikom izrade Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru.

O daljoj sudbini svog predloga nije imao nikakve informacije sve do 1883. godine, kada je naišao na prvu svesku japanskog Građanskog zakonika objavljenu 1882. godine, u kojoj je bilo objavljeno i Boasonadovo pismo japanskom ministru pravde.⁴⁸³ Bogišić navodi kako, u tom pismu, Boasonad objašnjava kako je iz predloga Građanskog zakonika uklonjeno porodično i nasledno pravo, a sam Zakonik u pismu naziva „Zakonikom dobara ili prava koja sastavljaju imanja pojedinca“, što je nešto komplikovaniji naziv za Imovinski zakonik, iako se u samom nazivu Zakonika sreće *Code civil*.⁴⁸⁴ Osim toga, Boasonad piše i kako će se porodično i nasledno pravo kodifikovati tek pošto ostale knjige

⁴⁸¹ Prof. dr Ljiljana R. Marković i prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 396.

⁴⁸² Valtazar Bogišić, *O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1893., str. 34. Isti susret Bogišić pominje i u delu „Povodom Crnogorskoga građanskog zakonika“, Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru i izabrana djela, priredila i predgovor napisala prof. dr Jelena Danilović*, Unireks i Službeni glasnik, Podgorica - Beograd, 1998., str. 413.

⁴⁸³ Valtazar Bogišić, *O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1893., str. 35.

⁴⁸⁴ *Ibid*;

zakonika budu završene.⁴⁸⁵ Prva sveska projekta se i zove Knjiga I, iako se odnosi na materiju koja je po prvobitnom nacrtu trebalo da bude Knjiga II. To govori u prilog tome da će se porodično pravo, koje bi, ukoliko se prati organizacija francuskog Građanskog zakonika, trebalo da bude regulisano u Knjizi I, očigledno naknadno obraditi

Osim u prvoj, Bogišić navodi da se i u drugim, kasnije objavljenim sveskama, vidi uticaj njegove ideje o unutrašnjim granicama zakonika, koje ne obuhvataju porodično i nasledno pravo i kao primer navodi poređenje treće knjige francuskog Građanskog zakonika i treće knjige japanskog Građanskog zakonika, gde se u trećoj knjizi japanskog Građanskog zakonika ne pominju bračni ugovor i uzajamne imovinske veze supružnika, koje se nalaze u trećoj knjizi francuskog Građanskog zakonika.⁴⁸⁶ Još jedno poređenje, koje Bogišić navodi, je ono koje se tiče mesta odredaba naslednog prava, a koje se nalaze u trećoj knjizi francuskog zakonika, a koje se ne nalaze u trećoj knjizi Boasonadovog predloga. Bogišić je, u skladu sa Boasonadovim pismom u kojem je Boasonad najavio da će se porodično i nasledno pravo regulisati po okončanju rada na ostalim sveskama japanskog Građanskog zakonika, te odredbe tražio i u kasnijim izdanjima, u Svesci Boasonadovog predloga, onoj iz 1889. godine, a zatim i u tekstu Zakonika bez komentara, objavljenom 1891. godine. Međutim, nigde ih nije našao, niti je to kasnije mogao da uradi, s obzirom na to da je zadatak da sastave novi predlog Zakonika dodeljen japanskim pravnicima i Hermanu Rozleru, 1893. godine.

Ipak, za Valtazara Bogišića, sve dosad navedeno predstavlja dokaz da su njegove ideje preuzete i primenjene u predlogu japanske građanske kodifikacije.⁴⁸⁷ Tom mišljenju pre svega doprinosi naziv japanskog zakonika koji Boasonad koristi – „Zakonik dobara ili prava koja sastavljaju imanja pojedinca“,⁴⁸⁸ drugim rečima, Imovinski zakonik. Takav naziv i implicira da u njemu nisu obuhvaćeni delovi o porodici i nasleđivanju, što prvobitno i jeste bilo tako, jer je Bogišić do ovih zaključaka došao na osnovu sveske predloga zakonika objavljene 1882. godine,⁴⁸⁹ mada su, 1888. godine, na usvajanje ipak predati delovi Zakonika koji su regulisali porodično i nasledno pravo.

Osim toga, ovo Bogišićevo uverenje potkrepljuje i činjenica da većina pisama koja su Emi Macumoto i Jasunori Kasai našli u zbirci Valtazara Bogišića u Cavtatau, pominje dodelu japanskog odlikovanja Valtazaru Bogišiću, povodom uticaja njegovih ideja na predlog japanskog Građanskog zakonika. Na dodeli ordena su svako sa svoje strane, zdušno radili Boasonad i baronica fon Knor. Nažalost, Bogišiću nikada nije dodeljeno japansko odlikovanje.⁴⁹⁰ Verner Cimerman (*Werner G. Zimmermann*) navodi kako su nastojanja Boasonada i baronice fon Knor za dodeljivanje ordena Bogišiću trajalo sve do Bogišićevih poznih godina,⁴⁹¹ o čemu svedoči i pismo iz 1903. godine, koje je Boasonad

⁴⁸⁵ Boasonad tu ne precizira da li će biti kodifikovane u posebnom zakonu ili kao deo predloga građanskog zakonika na kome radi. Ipak, s obzirom na naziv koji se pominje, verovatnije je pretpostaviti da je imao na umu njihovu odvojenu kodifikaciju.

⁴⁸⁶ Valtazar Bogišić, *O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1893., str. 35-36.

⁴⁸⁷ U pismu „Povodom Crnogorskoga građanskog zakonika“ Valtazar Bogišić piše: „...Tu se govori upravo i o jednoj nedovršenoj kodifikaciji, u poslu, koje bijah zapitan (1878) za savjet i gdje se može konstatovati pobjeda načela kojega se držim“, iz čega se nesumnjivo može utvrditi da govori o japanskom Građanskom zakonu. Doduše, pobjeda njegovih načela, u slučaju japanskog Građanskog zakonika je bila kratkog daha, s obzirom na to da se od ovog zakonika na kraju, ipak, odustalo. Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru i izabrana djela, priredila i predgovor napisala prof. dr Jelena Danilović*, Unireks i Službeni glasnik, Podgorica - Beograd, 1998., str. 413.

⁴⁸⁸ Bogišić sam za ovaj naziv kodifikacije kaže da je neuobičajen. Valtazar Bogišić, *O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1893., str. 35.

⁴⁸⁹ *Ibid*;

⁴⁹⁰ Istovremeno, Gistavu Boasonadu je Knjaz Nikola dodelio orden Knjaževine Crne Gore, što je bio rezultat Bogišićevog angažovanja.

⁴⁹¹ Werner G. Zimmermann, *Valtazar Bogišić 1834-1908: Ein Beitrag zur Südslavischen Geistes – und Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1962, str. 185.

posalo baronici fon Knor, i koje govori o daljim pokušajima da se Bogišiću dodeli orden.⁴⁹² Cimerman čak razmatra mogućnost da je Macajoši Macukata želeo da zasluge preuzme na sebe ili Komisiju koja je učestvovala u sastavljanju Zakonika.⁴⁹³ Ipak, to je pretpostavka kojom se ova doktorska disertacija neće dalje baviti, ali koja ostavlja prostor za buduća istraživanja na tu temu.

Zato se može zaključiti da, pošto je ustanovljena odgovarajuća terminologija za postojanje eventualnog uticaja ideja Valtazara Bogišića na predlog Građanskog zakonika Japana, može se potvrditi i postojanje uticaja ideja Valtazara Bogišića na predlog Građanskog zakonika Japana, bar u prvom delu njegovog nastanka, jer se, očigledno, još tokom Boasonadovog rada na zakoniku, ipak od Bogišićeve podele odustalo. Pored toga, može se uočiti i primena ideje Valtazara Bogišića da je potrebno da običaji jednog naroda budu uneti u građansku kodifikaciju, što je evidentno urađeno u delovima na kojima su radili japanski pravници, ali očigledno ne u dovoljnoj meri. Ovaj nedostatak je ispravljen u usvojenom Građanskom zakoniku

5.3.4.2.4. Uticaj ideja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na usvojeni Građanski zakonik Japana

Osim uticaja koji su ideje Valtazara Bogišića imale na Boasonadov predlog japanskog Građanskog zakonika, i drugi predlog japanskog Građanskog zakonika, usvojen 1898. godine, mogao je da bude izložen kako uticaju ideja Valtazara Bogišića, tako i uticaju samog Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru. Uticaj Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na usvojeni Građanski zakonik Japana, u ovom slučaju je bio moguć, s obzirom na to da je, kada je započet rad na japanskoj kodifikaciji, Opšti imovinski zakonik već bio objavljen, pa je prilikom izrade novog predloga zakonika, on hronološki mogao da bude, a i jeste bio, korišćen.

O postojanju ovih uticaju govore različiti strani i domaći autori. Ukoliko se govori o uticaju ideja Valtazara Bogišića na usvojeni Građanski zakonik, na prvi pogled bi se moglo reći da takav uticaj ne postoji. To bi se lako moglo zaključiti na osnovu toga što usvojena verzija japanskog Građanskog zakonika nije zadržala ključnu ideju Valtazara Bogišića, onu o izdvajanju dela porodičnog i naslednog prava iz tela građanskog zakonika,⁴⁹⁴ što se i po samom nazivu Zakonika može videti, već je regulisala i oblasti porodičnog i naslednog prava. Međutim, Ljiljana Marković i Radomir Đurović nude nešto drugačije viđenje. Oni smatraju da su ideje Valtazara Bogišića, koje je on tokom godina objavljivao u svojim predavanjima i člancima, i koje je verovatno izneo i prilikom susreta sa Macukatom Masajošijem, očigledno preuzete od strane japanskih pravника i prilikom pisanja usvojenog Građanskog zakonika, i da se u odredbama porodičnog i naslednog prava vidi očigledan metodološki uticaj ideja Valtazara Bogišića, koji nije moguće naći ni u jednom tadašnjoj evropskoj kodifikaciji – onih o potrebi da zakon bude prožet narodnim duhom i da običajno pravo mora da bude samo pravno kanalisano.⁴⁹⁵

Marković i Đurović, govore i o postojanju uticaja Opšteg imovinskog zakonika na usvojeni Građanski zakonik Japana, na osnovu iznetih mišljenja japanskih pravника, koji su se bavili proučavanjem uticaja stranih kodifikacija na japansko pravo koje je nastajalo tokom perioda Meidi restauracije. Japanski pravници svoja saznanja redovno, od 1954. godine, objavljuju u časopisu „Revija za

⁴⁹² U pitanju je 19. pismo koje su Macumoto i Kasai našli u Zbirci Valtazara Bogišića, a koje je Boasonad poslao svom učeniku Kočiću Sugimuri (*Koichi Soughimoura*), 12. februara 1903. godine.

⁴⁹³ Werner G. Zimmermann, *Valtazar Bogišić 1834-1908: Ein Beitrag zur Südslavischen Geistes – und Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1962, str. 185.

⁴⁹⁴ Više o razlozima zbog kojih Bogišić smatra da je potrebno da se iz Građanskog zakonika izuzme porodično i nasledno pravo, može se naći u radu Valtazara Bogišića „Povodom Crnogorskoga građanskog zakonika“. Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru i izabrana djela, priredila i predgovor napisala prof. dr Jelena Danilović*, Unireks i Službeni glasnik, Podgorica - Beograd, 1998., str. 411-412.

⁴⁹⁵ Prof. dr Ljiljana R. Marković i Prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 399.

građansko i trgovačko pravo“ (*Min-oho zasi*) i navode veliki broj primera pravnih rešenja Opšteg imovinskog zakonika primenjenih u japanskoj kodifikaciji.⁴⁹⁶ Činjenica da su se japanski pravници prilikom sastavljanja Građanskog zakonika Japana ugledali na Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, može se naći i kod mnogih stranih autora.⁴⁹⁷ Emi Macumoto čak precizira i da je 287 članova usvojenog Građanskog zakonika Japana rađeno pod uticajem i po uzoru na Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru.⁴⁹⁸

5.3.4.3. Ispitivanje sličnosti državnog i društvenog uređenja u Crnoj Gori i Japanu i sličnosti u nastanku Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru i predloga japanskog Građanskog zakonika

S obzirom na to da je potvrđeno postojanje uticaja, kako ideja Valtazara Bogišića, tako i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na japanske građanske kodifikacije u periodu Meidi restauracije – na predlog Građanskog zakonika, i na usvojeni Građanski zakonik, u daljem tekstu ove celine istražiće se sličnosti crnogorskog i japanskog društva i države u periodu nastanka ovih zakonika.

Teorija pravnih transplanata Alana Votsona, definiše metod prenošenja prava koji je Japan u periodu Meidi restauracije koristio za preuzimanje stranih pravnih rešenja, odnosno ustanovljava činjenice koje su od značaja za preuzimanje određenog pravnog rešenja pravnog sistema primaoca od pravnog sistema davaoca. Neki od imenitelja koje ova teorija navodi kod prenošenja pravnih rešenja su dostupnost pravnog rešenja; i slučajnost prilikom odabira pravnog rešenja, bez obavezne sličnosti između pravnog sistema davaoca i pravnog sistema primaoca. Iako se u nekim slučajevima preuzimanja prava uočava samo jedan, a u nekima oba prethodno navedena činioca, i iako sličnost nije obavezan preduslov za primenu teorije pravnih transplanata, u nastavku ovog rada će se ukazati na sličnosti državnog i društvenog uređenja Crne Gore i Japana, kao i na sličnost istorijskih okolnosti u kojima su se obe države nalazile u periodu nastanka Građanskog zakonika Japana i Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru (druga polovina XIX veka). Svrha ovog poređenja je ukazivanje na krajnje neočekivane sličnosti između dve kulturološki i geografski veoma udaljene države, pripadnice različitih civilizacijskih krugova, kod kojih su, uprkos tome, javljaju i sličnosti u zakonskim rešenjima.

U daljem tekstu ove celine, ukazaće se i na sličnosti u načinu nastanka Opšteg imovinskog zakonika i Boasonadovog predloga Građanskog zakonika Japana. S obzirom na to da je do uticaja Valtazara Bogišića i crnogorskog prava na japansko građansko pravo i kodifikacije, inicijalno došlo u Boasonadovom predlogu Građanskog zakonika Japana, ukazaće se i na sličnosti u nastanku i sadržini ove dve kodifikacije. Sličnost na koju će se ukazati, ne odnosi se na nameran uticaj i kopiranje modela Opšteg imovinskog zakonika u japanskom predlogu, već je naprotiv, ona rezultat postojećih sličnosti

⁴⁹⁶ Više o tome videti u Prof. dr Ljiljana R. Marković i Prof. dr Radimir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 397- 398.

⁴⁹⁷ Ovu činjenicu navode i: Šusei Ono u članku Komparativno pravo i Građanski zakonik Japana. *Shusei Ono*, „Comparative Law and the Civil Code of Japan (1)“, *Hitotsubashi Journal of Law and Politics*, No. 24, 1996, pp. 27-45, str. 30; Ronald Frank u knjizi „Istorija prava u Japanu od 1868. godine“, Ronald Franck, „Civil Code: Law of Obligations“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wihelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 183.; Emi Macumoto u članku „Izgubljeni u prevodu“, Emi Matsumoto, „Lost in Translation: the Reception of German Law in Japan“, *Housei Riron*, Vol. 42, No. 3 • 4, 2010, pp. 110-128, str. 112., dostupno na: <http://dspace.lib.niigata-u.ac.jp/dspace/bitstream/10191/13233/1/42>; kao i Nobušige Hozumi u radu „Novi japanski Građanski zakonik: kao materijal za studiju o uporednom pravu“, Nobušige Hozumi, *The New Japanese Civil Code: As Material for the Study of Comparative Jurisprudence*, a Paper read at the International Congress of Arts and Science, at the Universal Exposition, Saint Louis, 1904, Tokyo Printing Co. Ltd., Tokyo, 1904, str. 11.

⁴⁹⁸ Emi Matsumoto, „Valtazar Bogišić (1834-1908) and Gustave Boissonade (1825-1910): Some Neglected Aspects of Modern Japanese Law“, *Aoyama Law Review*, Vol. 59, No. 4, Mar. 2018, pp. 1-15, str. 4., dostupno na :<https://www.agulin.aoyama.ac.jp/repo/repository/1000/20248/20248.pdf>

u državnom i društvenom uređenju Crne Gore i Japana, na koje će biti ukazano u prvom poređenju u daljem tekstu.

5.3.4.3.1. Sličnosti crnogorske i japanske države i društva, u vreme nastanka oba zakonika

Sličnosti crnogorske i japanske države i društva u drugoj polovini XIX veka, u trenutku nastanka oba zakonika su sledeće:

- 1) Obe države su se posle viševjekovne izolacije susrele sa izazovima vezanim za njihov položaj na svetskoj sceni.

Crna Gora je nezavisnost od Otomanske imperije stekla na Berlinskom kongresu 1878. godine. Prethodno su okončane vojne i administrativne reforme, a granice iz 1859/60. godine konačno su bile regulisane posle pogranične afere s Otomanskom imperijom oko Veljega i Malog brda u blizini Podgorice. Crna Gora je bila svesna svoje nove pozicije, kojom je trebalo da se učvrsti kao nezavisna evropska država. Japan je u drugoj polovini XIX veka, posle vekova izolacije i prinudnog otvaranja ka svetu, iniciranog posetom komodora Perija 1853. godine, i nešto kasnije zaključivanjem neravnopravnih ugovora, bio suočen sa pretećim težnjama zapadnih sila i tražio je način da se pozicionira na svetskoj sceni kao moderna i jaka država.

Međutim, ono što unekoliko razlikuje situaciju Crne Gore i Japana je različito stremljenje kada je postizanje zadovoljavajuće pozicije na svetskoj sceni u pitanju. Crna Gora je, imajući u vidu svoju veličinu i snagu, težila da sebi na svetskoj sceni nađe odgovarajućeg zaštitnika, pa je svoj prvobitni kurs ka Austrougarskoj, ubrzo zamenila približavanjem Rusiji.⁴⁹⁹ S druge strane, Japan je pretendovao na poziciju svetske sile, države ravnopravne sa drugim zapadnim silama.

- 2) Vlasti su u obe države razumele probleme sa kojima se susreću i kao način za rešavanje problema prepoznale su potrebu za stvaranjem moderne i jake države, koja razvija i neguje dobre odnose sa drugim državama.

U Crnoj Gori, knjaz Nikola je težio da od Crne Gore stvori modernu i ozbiljnu, evropski orijentisanu državu. Takvo njegovo shvatanje može se ilustrovati tekstom preambule Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru, u kojem se nabrajaju do tada ostvareni vidovi modernizacije, a kao kruna tih napora ističe se potreba za kodifikacijom prava:

„...koji Crnoj Gori donese uza znatno raširenje granica, i konačno opšte priznanje njene samostalnosti, kao potpuno nezavisne jevropske države; Pošto Vlada Naša preduze prilične mjere da umnoži proizvodnju Zemlje u svijem glavnijim izvorima njenim; pošto se postara da se provedu putovi, i uredi drugi načini kojima se olakšava saobraćaj između pojedinih krajeva države i sa inostranim svijetom; pošto se u svim gotovo granama državne uprave, uvedoše nove naprednije uredbe, ili se usavršiše predašnje, Uvjereni budući: da ništa tako ne unapređuje pravila razvitak naroda i država, da im ništa tako ne utvrđuje blagostanje, kako dobro uređeno svud i za svakoga jednako pravosuđe, – nađosmo se pobuženi da, u zakonotvornoj radnji našoj, obratimo osobitu pažnju pravosudnoj struci. Kako se pak u novije vreme, Hvala Svevišnjemu, znatno uveličala trgovina i promet narodni, u granici i izvan nje, biva da se već stade živo osjećati potreba pisanih zakona koji se tiču prostranog kruga imovinskih poslova i prilika...“⁵⁰⁰

U Japanu, Meiđi vlada je, imajući u vidu situaciju na globalnoj sceni i preteće interese zapadnih sila, sebi postavila za cilj da od Japana stvori modernu i jaku državu, i preduzimala je konkretne

⁴⁹⁹ Kao jedan od načina približavanja Rusiji, može se posmatrati i molba Crne Gore Rusiji da joj pošalje Valtazara Bogišića, kao i da finansira njegov rad na Opštem imovinskom zakoniku za Crnu Goru.

⁵⁰⁰ Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru i izabrana djela, priredila i predgovor napisala prof. dr Jelena Danilović*, Unireks i Službeni glasnik, Podgorica - Beograd, 1998., str. 43.

korake u tom pravcu. Jedan od tih koraka bilo je i slanje velikog broja misija u različite zemlje, kako bi upoznali uspješne modele i moderna rešenja u različitim oblastima, počev od industrije, preko vojske, prava i drugih nauka do umetnosti. Ideja o potrebi za napretkom na svim poljima, istaknuta je još 6. aprila 1868. godine, u članu 5. Carske zakletve od pet članova:

„Kako bi ojačali temelji carske vlasti, za znanjem će se tragati širom sveta.“⁵⁰¹

Interesanto je istaći i da se način saopštavanja ove ideje u dva različita dokumenta dve države u potpunosti poklapa sa njihovim etičkim modelom i uobičajenim i očekivanim načinom izražavanja i komunikacije kod svakog od naroda – u slučaju Japana to je jedna rečenica u kojoj je sažet čitav plan kojem će se pristupiti u cilju modernizacije, dok, kada je u pitanju Crna Gora, ta rečenica je značajno duža i deskriptivnija.

- 3) Obe države, kako bi se zaštitile i (ekonomski) ojačale, kao jedan od načina za postizanje tog cilja, koristile su stvaranje novih pravnih kodifikacija.

Obe su bile suočene sa kritikama svog zastarelog pravnog sistema koje su dolazile iz inostranstva. Istovremeno, obe države su bile svesne da bez odgovarajuće vladavine prava i osavremenjenog pravnog sistema, koji će pratiti modernizaciju države i društva, nema uspeha, ali su stvaranje kodifikacija istovremeno koristile i za svoje pozicioniranje na međunarodnoj sceni.

U Crnoj Gori bila je prepoznata potreba za ustanovljavanjem novih pravnih instituta koji bi omogućili brži razvoj privrednih odnosa, trgovinsku razmenu sa inostranstvom i koji bi značili modernizaciju postojećeg crnogorskog prava. Knjaz Nikola, u skladu s tim, u svom pismu ruskom konzulu u Dubrovniku A.S. Joninu 11. avgusta 1872. godine je pisao:

„Jedna od neophodnih potreba, koje se u Crnoj Gori osjećaju, jest bez svake sumnje dobar zemaljski Zakonik, koji bi se imao sastaviti shodno potrebama, okolnostima, osjećajima, tradicijama i običajima postojećim u ovoj Knjaževini, i kojim bi se Zakonikom opredjelili i utvrdili različni otnoša-ji prema Vladaru, Zemlji i porodicama, da bi se tim načinom kredit, ove male, ali slobodne državice, pred očima okolnih Zemalja uzdigao i učvrstio, a pred Evropom da bi se opravdao onaj do sadašnji prijekor s neuređenih zemaljskih zakona.“⁵⁰²

U Japanu, neposredan povod za stvaranje novih pravnih kodifikacija, bio je zahtev Zapada da Japan modernizuje svoje pravo,⁵⁰³ kao uslov koji je trebalo da bude ispunjen da bi neravnopravni ugovori bili revidirani i da bi došlo do zaključivanja novih ugovora sa stranim silama,⁵⁰⁴ sa, za Japan, ravnopravnijim uslovima.⁵⁰⁵ Međutim, dodatan razlog za modernizaciju prava i, u skladu s tim, donošenje Građanskog zakonika, bila je potreba za modernizacijom i vesternizacijom države i društva, a u cilju napredovanja i dostizanja jednake pozicije sa zapadnim silama.

Pored toga, treba istaći i činjenicu da oba društva nisu imala razvijenu građansku klasu kojoj bi stvaranje građanskog zakonika predstavljalo način da državu prilagodi sebi i svojim interesima. Naprotiv, i u Crnoj Gori i u Japanu, nasuprot razvijenim zapadnim silama, građanska kodifikacija je imala za cilj da omogući i nastanak građanskog staleža, te se može zaključiti da su i Japan i Crna Gora na isti način pokušali da dostignu svoje ideale.

⁵⁰¹ William G. Beasley, *The Meiji Restoration*, Stanford University Press, Stanford, California, 1991, str. 323.

⁵⁰² Miloš D. Luković, *Bogišićev zakonik: Priprema i jezičko oblikovanje*, Srpska akademija nauka i umetnosti Balkanološki institut, Beograd, 2009., str. 67.

⁵⁰³ Zahtev upućen Japanu bio je način zapadnih sila da odugovlače sa revizijom neravnopravnih ugovora.

⁵⁰⁴ Za zaključivanje novih ugovora bile su zainteresovane sve sile koje su ih već zaključile: Amerika, Velika Britanija, Nemačka, Francuska, Rusija i Holandija.

⁵⁰⁵ Videti više u Nobushige Hozumi, *The New Japanese Civil Code: As Material for the Study of Comparative Jurisprudence*, a Paper read at the International Congress of Arts and Science, at the Universal Exposition, Saint Louis, 1904, Tokyo Printing Co. Ltd., Tokyo, 1904.

4) Sličnost društvenog uređenja koje se zasniva na porodičnoj zadruzi: Crna Gora–Kuća/ Japan–*ie*.

U obe države društveno uređenje koje je prethodilo modernizaciji države bio je feudalizam, uz jaku porodičnu zadrugu kao osnovnu ćeliju društva. U Crnoj Gori porodična zadruga je bila Kuća, organizovana na sličan način kao i u Japanu. Svi članovi porodične zajednice odgovarali su glavi Kuće. Svojim radom članovi Kuće doprinosili su isključivo zajedničkoj imovini Kuće. Kod ovakve kućne zajednice mogao se videti ekonomski element kao osnov zajedništva, kao što je bio slučaj i u Japanu. Članovi Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru na precizan način definišu Kuću i njene članove i ukazuju na njenu veliku sličnost sa japanskom *ie*.⁵⁰⁶

Najmanja ćelija društva u Japanu, pre Meidi restauracije, bila je porodica, nazivala se *ie*.⁵⁰⁷ Ona je obuhvatala sve članove porodice koji žive zajedno, kao i članove koji su joj pridruženi (npr. žena svojom udajom prelazi u muževljevu porodicu).⁵⁰⁸ Njeno postojanje se prostiralo iz prošlosti u budućnost, nezavisno od rađanja i smrti njenih članova. Osnovni vid pripadanja zasnivao se na ekonomskom elementu – na zajedničkom privređivanju i suživotu, a ne na srodstvu.⁵⁰⁹ Takva porodična zadruga funkcionisala je kao preduzeće, na čijem čelu je glava kuće, koja tim preduzećem upravlja, a svi ostali članovi *ie* zavise od njega. Glava kuće je bio, kako Lafkadio Hern to nalazi, istovremeno vladar, sveštenik i sudija u okviru porodice.⁵¹⁰

Ipak, pored sličnosti u organizaciji porodične zadruge u Crnoj Gori i Japanu, razlika se javila prilikom njihovog regulisanja građanskim kodifikacijama. S obzirom na istraživanja koja je sproveo Valtazar Bogišić, „Avtopsiju“ i „Naputak za opisivanje pravnih običaja, koji u narodu živu“, zatečeno stanje je u potpunosti obrađeno i kao takvo prihvaćeno. Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru preuzima zatečeno društveno uređenje, koje ostaje na snazi i po donošenju novog zakonika. Za razliku od Crne Gore, u Japanu se zatečeno stanje, usled vesternizacije društva, unekoliko menja donošenjem novog građanskog zakonika – npr., omogućava se da glavu porodice nasledi supruga ili sin koji nije najstariji, čime se ukida pravilo primogeniture.

5.3.4.3.2. Sličnosti Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru i predloga japanskog Građanskog zakonika

Druga grupa sličnosti koja će se razmatrati u daljem tekstu ove celine, tiče se načina nastanka i sadržine oba zakonika. Ustanovljene sličnosti su sledeće:

1) Angažovanje stranog pravnog savetnika za pisanje zakonika.

⁵⁰⁶ Član 965. Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru: „Kuća t.j. domaća zajednica, u svojoj cijelini stupa na mesto članova Kuće (966). Kuća je, dakle, kao neki odlučeni pojam za obitelj koja se smatra da je nosilica ukupnog domaćeg rada i imovine. Pri tome, ipak ne treba pomišljati na zdanje ili zdanja, jer stanovala domaća čeljad u jednome zdanju ili u više njih, dok im je god u domaćoj zajednici imanje, življenje, radnja, tecivo, Kuća je nepodijeljena, te se ona sama i smatra imaonik (686).“

Član 966. Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru: „Domaća su čeljad ne samo oni muški i ženski članovi koji su se doma rodili, nego i oni koji su kao zakoniti članovi u Kuću primljeni (na p.r. dovedene snahe, deca uzeta pod svoje). Ko od članova u Kući rođenih iz nje istupi, bilo brakom, bilo djelom, on prestaje biti domaći član u ovome smislu. Domaći pristavi i sluge dok su u tome položaju, ne postaju domaća čeljad u pravome smislu, t. j. ne postaju članovi kućne zajednice, ma kolikom godina oni kao sluge u Kući proveli.“

⁵⁰⁷ Videti više u Chie Nakane, *Kinship and Economic Organization in Rural Japan*, University of London, Athlone Press, London, 1967.

⁵⁰⁸ Petra Schmidt, „Family Law“ in *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wihelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 267.

⁵⁰⁹ Akitoshi Shimizu, „*Ie and Dozoku*“, *Current Antropology*, Vol. 28, Number 4, Aug-Oct. 1987, pp. 85-89, str. 88., dostupno na: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/203593?mobileUi=0&>

⁵¹⁰ Lafkadio Hern, *Japan: pokušaj tumačenja 1*, Kokoro, Beograd, 2012., str. 61.

I u Crnoj Gori i u Japanu, zajednički imenilac prilikom stvaranja novih pravnih kodifikacija jeste razumevanje zakonodavne vlasti da je za sastavljanje kodifikacije potrebna pomoć pravnih stručnjaka iz inostranstva. Ta pomoć je potrebna ne samo iz tehničkih razloga, već i zbog usklađivanja pravnih rešenja sa zahtevima modernizovanog prava, jer se teži sastavljanju pravnih kodifikacija u skladu sa modernim tendencijama. U tu svrhu, Crna Gora je za pisanje Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru angažovala Valtazara Bogišića, u tom trenutku zaposlenog na Sverosijskom univerzitetu u Odesi, kao ruskog stručnjaka. Japan je angažovao brojne strane stručnjake – iz Francuske, Nemačke, Velike Britanije, Italije i Sjedinjenih Američkih Država, a u vezi sa pisanjem Građanskog zakonika, angažovani su prvo Francuzi – Žorž Buske, i Gustav Boasonad, a kasnije i Namac – Herman Rozler.

Očekivano, odabir stručnjaka nije bio nasumičan. Knjaz Nikola je od Rusije tražio da mu pošalju baš Valtazara Bogišića, koga je smatrao idealnim kandidatom za dati posao.⁵¹¹ Bogišićevo angažovanje bilo je zasnovano na njegovom velikom poznavanju društvenih prilika u Crnoj Gori, uz već tada dokazano pravničko umeće, ali i zbog slične ideje koju su on i knjaz Nikola gajili o tome kako bi sam zakonik trebalo da izgleda, u šta se uklapala Bogišićeva naučna koncepcija zakonika, kao i činjenica da su i Valtazar Bogišić i knjaz Nikola bili veliki slavenofili. Uz to, angažovanje Bogišića bilo je i u skladu sa prijateljskim odnosima Crne Gore i Rusije, i odgovaralo je obema državama.

U Japanu je svrha angažovanja stranih stručnjaka bila modernizacija prava u skladu sa idealima evropske civilizacije, pa su, samim tim, i angažovani stručnjaci bili iz država čije je pravo Japan smatrao za napredno. Tom izboru doprinelo je i okretanje Japana, prvo francuskom pravu, pod uticajem francuskog Građanskog zakonika iz 1804. godine, koji je smatran najnaprednijim građanskim zakonikom u Evropi tog vremena. Osim toga, idealima i idejama kojima je Japan težio, odgovarala je i centralizovana država koja je iza njega stajala. U kasnijem periodu Meidi, Japan je bio bliži nemačkom pravu i njegovim rešenjima, pa je i angažovanje nemačkih pravnih stručnjaka, bilo prirodno.⁵¹²

Međutim, razlika pri angažovanju pravnih savetnika ogleda se u načinu finansiranja njihovog rada – izradu Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru, kao i njegovo štampanje, finansirala je Carevina Rusija, na molbu knjaza Nikole. Sledstveno tome, Rusija je i pokazivala značajno interesovanje za sam tekst zakonika.⁵¹³ U Japanu, naprotiv, sve troškove pravnih savetnika za rad na Građanskom zakoniku Japana snosio je sam Japan. Naravno, te razlike nisu slučajne – način finansiranja se u potpunosti poklapa sa idejom vođa o načinu na koji će se data država pozicionirati na globalnoj sceni, o čemu je već bilo reči – Crna Gora je težila da ima moćnog zaštitnika, dok se, nasuprot tome, Japan trudio da bude samostalan i da postane sila *per se*. Mora se imati u vidu i to da su takve odluke bile zasnovane na realnim parametrima, kojih su vlade obe države bile svesne, a koji su se ogledali u veličini države, broju stanovnika, prirodnim bogatstvima, a koji su u slučaju Crne Gore i Japana u potpunoj suprotnosti, ali ukazuju na sličan – promišljen i trezven način razvoja kojem se teži, razvoja u skladu sa sopstvenim potencijalima.

2) U obe države prilikom započinjanja i tokom rada na novim pravnim kodifikacijama, iako je odgovarajući zakon bio na snazi, pravni sistem se najviše oslanjao na običajno pravo.

⁵¹¹ Knjaz Nikola je o Valtazaru Bogišiću u pismu ruskom konzulu u Dubrovniku A.S. Joninu, 11. avgusta 1872. godine, pisao: „...bio čovek najpodobniji za takvi poduhvat, kako po svojem opširnom i opšte priznatom juridičkom znanju, tako i po tome, što su njemu, kao rođenom Dubrovčaninu i Srbinu, potpuno poznate i prirode ovoga naroda i potrebe ove zemlje.“ Miloš D. Luković, *Bogišićev zakonik: Priprema i jezičko oblikovanje*, Srpska akademija nauka i umetnosti Balkanološki institut, Beograd, 2009., str. 67.

⁵¹² U uticaju nemačkog prava, veliki udeo je imala i nemačka centralizovana država, kao model kojem je Japan težio, što se kasnije vidi i prilikom rada na pisanju Meidi ustava.

⁵¹³ Nije poznato da li je sam knjaz Nikola došao na tu ideju, ili su mu je sugerisali Bogišićevi dubrovački prijatelji i poznanici. Miloš D. Luković, *Bogišićev zakonik: Priprema i jezičko oblikovanje*, Srpska akademija nauka i umetnosti Balkanološki institut, Beograd, 2009., str. 13.

U Crnoj Gori je, iako je formalno važio Zemaljski zakonik knjaza Danila iz 1855. godine, uglavnom korišćeno običajno pravo. Pored toga, to nije bio slučaj samo sa Zemaljskim zakonikom knjaza Danila. Uglavnom je recepcija postojećih zakonika bila slaba, stanovništvo se, posebno u ruralnim sredinama, mahom oslanjalo na običajno pravo. Najčešće je običajno pravo nadživljavalo različite zakone koji su donošeni.⁵¹⁴

U Japanu je, tokom Tokugava perioda, iako su postojali zakoni, uglavnom suđeno na osnovu običajnog prava i *jōri*. U XVIII veku, tokom Tokugava perioda, bili su doneti Zakonik javnog prava (*Buke o-hatto*), kao i Zakonik od 100 članova, koji je na snagu stupio 1742. godine, a obuhvatao je deo koji je sadržao proceduralne odredbe i deo koji je obuhvatao krivično i građansko pravo. Bez obzira na njihovo postojanje, u svakodnevnom životu uglavnom su i dalje bile primenjivane norme običajnog prava.⁵¹⁵ I početkom perioda Meidi zadržano je korišćenje običajnog prava. U dekretu Velikog državnog veća (*Dajōkan Fukoku*) broj 103 iz osme godine Meidija (1875. godine), nazvanom Uputstva za pravila ponašanja u sudskim predmetima (*Saiban Jimu Kokoroe*), u članu 3. nabrajaju se sekundarni izvori prava u građanskim parnicama i navodi da će se, u slučaju da ne postoje pisani zakoni, presuditi po običajnom pravu, a gde ne postoji običajno pravo, presudiće se po pravu razuma *jōri*.⁵¹⁶ Slična odredba je bila navedena i u drugim zakonicima donošnim još početkom Meidi perioda, kao što je Trgovinski zakonik.

3) Oba zakonika su preuzela i pravno uobličila postojeće odredbe običajnog prava.

Interesantna je još jedna sličnost ova dva zakonika, a koja se ogleda u njihovom dvojakom cilju – u obe države postojala je potreba za usaglašavanjem sa velikim silama, modernizacijom postojećeg prava i omogućavanjem trgovinske razmene sa inostranstvom, ali istovremeno i potreba da kodifikacije budu primenljive na postojeće stanje i razumljive stanovništvu kojem su namenjene. Kako bi se kodifikacije približile stanovništvu, u oba zakonika bila su uključena pravila običajnog prava.

U Opštem imovinskom zakoniku, u skladu sa idejama Valtazara Bogišića, primenjen je stav da narodna i običajna pravila ponašanja mogu da budu samo pravom kanalisana, odnosno da zakon može da bude prožet narodnim duhom, da se zadrže ideje običajnog prava. U Japanu su, prilikom rada na Boasonadovom predlogu zakonika, japanski pravници prikupljali običaje i običajno pravo, koje je trebalo da unesu u delove zakonika kojima je regulisano porodično i nasledno pravo.

4) Oba zakonika se zasnivaju na teoriji prirodnog prava, s tim što je crnogorski delimično koristi, a japanski je pod njenim velikim uticajem.

Valtazar Bogišić je bio pristalica istorijskoppravne škole, čiji je glavni predstavnik Savinji, a koja se razvila u Nemačkoj u XIX veku, kao odgovor na školu prirodnog prava, To se može videti i iz njegovog prvog izlaganja na Cetinju, pred knjazom Nikolom i Senatom, a u vezi sa koncepcijom i sadržinom budućeg Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru. Tom prilikom je izneo ideju o „potpunoj svezi i harmoniji sadržaja zakonika s običajem“.⁵¹⁷ Međutim, tokom godina rada istakao je i dosta primedbi na istorijskoppravnu školu.⁵¹⁸ Jelena Danilović u predgovoru „Opštem

⁵¹⁴ Pre donošenja Zemaljskog zakonika knjaza Danila I, bila su doneta dva zakonika: zakonik Stega, donet 1796. godine i Zakonik vladike Petra I, čiji je prvi deo donet 1798. godine, a drugi - 1803. godine.

⁵¹⁵ Neki autori, između ostalih i Ljiljana Marković i Radomir Đurović, smatraju da je običajno pravo u Japanu toliko jako, da se njegov uticaj zadržao do danas.

⁵¹⁶ Kenzō Takayanagi, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, 1868-1961“, *The Japanese Legal System, Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 175.

⁵¹⁷ Miloš D. Luković, *Bogišićev zakonik: Priprema i jezičko oblikovanje*, Srpska akademija nauka i umetnosti Balkanološki institut, Beograd, 2009., str. 93.

⁵¹⁸ I ne samo na istorijskoppravnu školu. Iako je ona bila polazna tačka, proučavajući Bogišićevo delo, može se ustanoviti da on nije bio nekritički sledbenik bilo koje škole, već je pre svega iznosio kritike i predloge i kombinovao modele za koje je smatrao da, pre svega, odgovaraju realnosti. Više to tome videti u „O naučnom metodi V. Bogišića i njegovoj raspravi 'Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori'“, Valtazar Bogišić, *Metod i sistem kodifikacije imovinskog*

imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela“ iznosi mišljenje da je jedan od razloga bio taj što je Valtazar Bogišić smatrao da Savinji ne obraća dovoljno pažnje na recepciju rimskog prava u Nemačkoj, koja je postojala u svakodnevnom životu.⁵¹⁹ Prilikom rada na Opštem imovinskom zakoniku, Bogišić je prigrlio i ideje škole prirodnog prava. Iako je u svom delu „Povodom Crnogorskoga Građanskog zakonika“ naveo i da sadržinu Zakonika nije raspoređivao u skladu sa stanovištem škole prirodnog prava, već prema sopstvenoj logici i nahođenju,⁵²⁰ Slobodan Perović ipak smatra: „... Čini se da nam to daje za pravo da utvrdimo da je Bogišićev zakonik, po svojim suštinskim obeležjima najviše upućen idejama školama racionalnog prirodnog prava, u kojoj vekovima predsedava kako komutativna, tako i distributivna pravda, dakle ona pravda koja je u Bogišićevom zakoniku našla svoju pravu postojbinu.“⁵²¹

Nasuprot tome, Boasonadov predlog japanskog Građanskog zakonika je rađen pod direktnim uticajem škole prirodnog prava i velikim delom se oslanjao na rešenja francuskog Građanskog zakonika iz 1804. godine.⁵²² Sam francuski zakonik se smatra najboljim primerom zakonika koji je rađen po principima teorije prirodnog prava.⁵²³ Boasonadovo oslanjanje na teoriju prirodnog prava se u primeni na predlog Japanskog građanskog zakonika poklopilo sa japanskim shvatanjem porodice – *ie* i njenim mestom u društvu. Japanski pravници su u Zakoniku, u skladu i sa jednom i sa drugom idejom, definisali porodicu kao osnovnu jedinicu društva i bastion morala.

S druge strane, u članu 250. predloga japanskog Građanskog zakonika, Boasonad je ponudio rešenje u kojem se dozvoljava da sin, koji nije prvorođeni, nasledi mesto glave porodice i imovinu, u skladu sa shvatanjem teorije prirodnog prava, ali u potpunoj suprotnosti sa načelom primogeniture koje je do tada važilo u Japanu.⁵²⁴ Ideje prirodnog prava i japanski običaji nisu se poklopili u još dva pravna rešenja – u članu 38. Zakonika stoji da osoba ne može da se venča bez pristanka roditelja,⁵²⁵ a član 79. nije dozvoljavao razvod bez pristanka roditelja.⁵²⁶ Oba ovakva rešenja se mogu naći i u francuskom Građanskom zakoniku iz 1804. godine, međutim, ona nisu u skladu sa teorijom prirodnog prava – pravom svakog pojedinca na život, slobodu i imovinu, a koju je Boasonad objašnjavao prostom rečenicom: „Ne nanositi štetu drugima“.⁵²⁷ Kenzo Takajanagi iznosi mišljenje da je upravo sličnost prirodnopravne teorije sa konfucijanskim „Putem neba“ bila osnov za veliku popularnost Boasonadovih predavanja.⁵²⁸

prava u Crnoj Gori, za štampu priredio Tomica Nikčević, Naučno delo, Beograd, 1967.

⁵¹⁹ Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela, priredila i predgovor napisala prof. dr Jelena Danilović*, Službeni glasnik i Unireks, Podgorica - Beograd, 1998., str. 33.

⁵²⁰ *Ibid.*, str. 418.

⁵²¹ Zoran P. Rašović, *Bogišićeve pravne izreke: Skladnosti između rimskopravnog i crnogorskog narodnog vrela*, Crnogorska Akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2016., str. 91.

⁵²² Tome doprinosi i činjenica da je koncept prirodnog prava Japancima bio razumljiv, s obzirom na to da su bili obrazovani u duhu konfucijanizma. Oni su ideju prirodnog prava izjednačavali sa konfucijanskim Putem neba. Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 101.

⁵²³ Sadržao je osnovne principe Francuske revolucije kao što su sloboda govora, sloboda veroispovesti, jednakost pred zakonom, itd. Videti više u Will and Ariel Durant, *The Age of Napoleon in a History of European Civilization from 1789-1815*, Simon and Schuster, New York, 1975, str. 180.

⁵²⁴ Povodom ovakvog rešenja Boasonad je izjavio: „Običaj da je apsolutno pravo najstarijeg sina da nasledi porodičnu imovinu ne sledi ideju prirodnog prava. Za roditelje je prirodno da svu svoju decu vole podjednako.“ Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 235.

⁵²⁵ Nasuprot tome, ovakva odredba u francuskom Građanskom zakoniku je, izazvala negodovanje, jer je odstupala od ideala Francuske revolucije i ograničavala je pravo pojedinca na slobodu.

⁵²⁶ Ipak su zadržani tradicionalni odnosi u porodici.

⁵²⁷ Tu rečenicu je preuzeo od rimskog pravnika Ulpijana, koga je i inače često citirao u svojim predavanjima. Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 99.

⁵²⁸ Kenzō Takayanagi, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law“, 1868-1961, *The Japanese Legal*

5) Prilikom sastavljanja oba Zakonika korišćen je sociološki metod. Oba zakonika koristila su, takođe, i komparativan metod.

Prilikom izrade Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru, Valtazar Bogišić je koristio sociološki metod pre početka rada na tekstu Zakonika (proučavao je materiju običajnog prava i običaje, ono što on sam naziva „Avtopsijom“ kako bi na osnovu nje utvrdio „spoljne granice“ Zakonika). U tu svrhu Bogišić je istraživanje sprovodio i upotrebom ankete „Naputak za opisivanje pravnih običaja koji u narodu živu“, koji je objavio još 1866. godine.⁵²⁹ Kasnije, tokom izrade Zakonika njegovi saradnici su prikupljali narodne običaje, opet u cilju stvaranja Zakonika koji je u „dosluhu sa stvarnim životnim potrebama“.

U Japanu, u sastavu *Genro-in*,⁵³⁰ osnovan je Biro za sastavljanje građanskog zakonika (*Minō hensen kyoku*), na čijem čelu se nalazio Boasonad. U njemu su bili zaposleni japanski pravници, koji su Boasonadu pomagali na izradi Zakonika.⁵³¹ Oni su prikupljali japanske običaje, kako bi, u skladu s njima, Boasonad sastavio tekst Zakonika, posebno delove vezane za porodično i nasledno pravo.⁵³² Rezultati ovih istraživanja su objavljeni u Kolekciji građanskih običaja u Japanu (*Zenkoku minji kanrei ruishū*).⁵³³

6) Sastavljanje oba zakonika je trajalo dugo, preko deset godina.

Valtazar Bogišić je rad na Opštem imovinskom zakoniku za Crnu Goru započeo 1873. godine, a Zakonik je stupio na snagu 1888. godine.⁵³⁴

Rad na japanskom Građanskom zakoniku Boasonad je započeo 1879. godine,⁵³⁵ da bi prvi predlog Zakonika predao premijeru Japana Itou Hirobumiju 1886. godine, ali mu je vraćen na reviziju i sledeći predlog je predao premijeru Kurodi Kijotakiju 27. decembra 1888. godine. Taj predlog zakonika je trebalo da bude proglašen 1890. godine i da stupi na snagu 1. januara 1893. godine.⁵³⁶ Međutim, u aprilu 1890. godine proglašen je deo Zakonika na kojem je radio Boasonad (bez porodičnog i naslednog prava): Knjiga II „Osnovi svojinsko-pravnih odnosa“, Knjiga III „Načini sticanja svojine“ Knjiga IV „Sigurnost prava lica“ i Knjiga V „Dokazi i propisi“. U oktobru 1890. godine proglašem je deo na kojem su radili japanski pravници (Knjiga I i Knjiga III, poglavlje 2).⁵³⁷ Ipak, stupanje na snagu celog Zakonika je odloženo za 1892. godinu.

7) Pri izradi oba zakonika bilo je angažovano dosta spoljnih saradnika.

Valtazar Bogišić je na Zakoniku radio u Parizu, samostalno, međutim imao je dosta saradnika u Crnoj Gori i okolnim državama, koji su proučavali narodne običaje i koji su ga o rezultatima svojih istraživanja redovno obavestavali.⁵³⁸

System, Introductory Cases and Materials, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 179.

⁵²⁹ Tekst „Naputka“ videti u Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela, priredila i predgovor napisala, prof. dr Jelena Danilović*, Službeni glasnik i Unireks, Podgorica - Beograd, 1998., str 351.

⁵³⁰ Čiji je Boasonad bio savetnik (ovog tela).

⁵³¹ Veliki broj zaposlenih su bili Boasonadovi studenti iz Škole prava pri Ministarstvu pravde.

⁵³² Treba imati u vidu da Boasonad, za razliku od nekih stranih stručnjaka, nikada nije naučio japanski.

⁵³³ Videti više u doktorskoj disertaciji Robert Straton, *Patriarchy in Meiji Japan*, University of Hawaii, Honolulu, 2006, str. 36-38.

⁵³⁴ Miloš Luković smatra da deo krivice za ovako dugo sastavljanje Zakonika, snosi i sam Bogišić, s obzirom na to da je rad na Zakoniku prilagođavao svojim drugim obavezama, ali i privatnim planovima, koji su podrazumevali česta putovanja, i to ne samo zbog posla. Miloš Luković, „Valtazar Bogišić and the General Property Code for the Principality of Montenegro: Domestic and Foreign Associates“, in *Balkanica*, XXXIX (2008) Annual of the Institute for Balkan Studies, Edited by Dušan T. Bataković, Published by SASA, Belgrade, 2009, str. 179.

⁵³⁵ Mada ima autora koji smatraju da je rad započeo 1880. godine.

⁵³⁶ Prof. dr Ljiljana R. Markovic, prof. dr Radomir M. Đurovic, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 395.

⁵³⁷ Petra Schmidt, „Family Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 265.

⁵³⁸ O domaćim i stranim Bogišićevim saradnicima videti više u Miloš Luković, „Valtazar Bogišić and the General Property

U Japanu, ovako obiman kodifikatorski posao je organizovan osnivanjem Biroa za sastavljanje građanskog zakonika, u kojem su, pored Boasonada, radili i japanski pravници, od kojih su mnogi bili njegovi studenti iz Škole prava pri Ministarstvu pravde.⁵³⁹

Na osnovu analize kojom su ispitane sličnosti ne samo u državnom i društvenom uređenju Crne Gore i Japana u drugoj polovini XIX veka, već i u načinu na koji su obe države pristupile modernizaciji svog pravnog sistema, a zatim i na osnovu sličnosti koje se mogu uočiti kako u načinu nastanka, tako i u sadržini Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru i Boasonadovog predloga Građanskog zakonika Japana, može se zaključiti da, iako neočekivane, sličnosti ipak postoje. Razlike između ove dve države, na prvi pogled, veoma udaljene u geografskom, ali i civilizacijskom smislu, ipak pokazuju znatne sličnosti, pre svega kao feudalne države, koje su na jedan ili drugi način, samostalno ili pod pritiskom, shvatile potrebu za ubrzanom modernizacijom i zauzimanjem povoljnije pozicije na svetskoj sceni. Isto tako, može se uočiti i sličan način razmišljanja kada je dostizanje postavljenih ciljeva u pitanju, čiji se osnov može tražiti i u sličnosti koja prethodno nije spomenuta, a tiče se jedne okolnosti – ograničenosti resursa u obe države. Bez obzira na razliku u veličini i broju stanovnika očigledno je da je oskudnost resursa primorala obe države da razviju slične načine održavanja i napredovanja na svetskoj pozornici.

5.3.5. Građansko-procesno pravo u periodu Meiji restauracije

Građansko-procesno pravo tokom perioda Tokugava nije bilo posebno regulisano. Ovaj period je karakterisalo i fragmentarno i nepotpuno građansko pravo, te se na sličan način posmatralo i građansko-procesno pravo. Tokom perioda Tokugava nije bilo mnogo zakona koji su regulisali građansko pravo, a još manje je bilo onih koji su se posebno bavili građansko-procesnim pravom. Razvoj građansko-procesnog prava, započeo je tokom perioda Meiji restauracije donošenjem različitih zakonika, koje je pratilo, sada već utvrđen obrazac nastanka različitih zakonika tokom ovog perioda.

Ubrzo posle Meiji restauracije, 1871. godine, doneta su „Pravila za presude u parnicama koja uključuju različite prefektore“ (*Fuhanken kōshō soshō junban kitei*), kako bi se razrešilo pitanje nadležnosti, s obzirom na povećanje broja prefektura. Sastojala su se od 22 člana i zadržala su feudalna pravila iz Tokugava perioda. U njima se nije video uticaj modernizacije pravnog sistema na građansko-procesno pravo. Međutim, odredba doneta ovim pravilima, koja privlači najviše pažnje, posredno se ticala medijacije. Njome je uvedena obaveza pečatiranja tužbe. Ukoliko je neko želeo da podnese tužbu, morao je prethodno da je odnese osobi nadležnoj za pečatiranje dokumenata, kako bi mu na tužbu bio udaren službeni pečat, čime bi se postojanje tužbe zvanično potvrđivalo. Osim toga, osoba koja je bila nadležna da pečatira dokument (za seljane je to bio starešina sela), bila je dužna da primeni medijaciju i prvo pokuša da stranke izmiri. Očigledno je da je ovom odredbom bila formalizovana ideja o rešavanju sudskih sporova medijacijom, u svakoj situaciji u kojoj je izlaženje na sud moglo da se izbegne, koja je i inače karakterisala pravo u prethodnom periodu.

Iste godine Pravila su revidirana i skraćena na 15 članova, međutim, bez značajnih promena u sadržaju ili stilu. Ipak, započeta modernizacija se ogledala i u promeni odnosa prema stanovništvu. Vilhelm Röl ističe kako je uredbom Ministarstva pravde od 9. septembra 1872. godine, naloženo da se stranke u postupku tretiraju sa ljubaznošću i razumevanjem.⁵⁴⁰ Ovakva promena u stavu svakako je

Code for the Principality of Montenegro: Domestic and Foreign Associates“, in *Balkanica*, XXXIX (2008) Annual of the Institute for Balkan Studies, Edited by Dušan T. Bataković, Published by SASA, Belgrade, 2009, str. 182-187.

⁵³⁹ Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 228.

⁵⁴⁰ Wilhelm Röhl, „Law on Civil Procedure“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic

bila rezultat zaokreta u dotadašnjem društvu prema modernizaciji i vesternizaciji i prihvatanju ideja građanskih društava zapadnih sila.

Tokom 1872. i 1873. godine donet je veliki broj uredbi koji se bavio postepenom modernizacijom građansko-procesnog prava. Malim izmenama u postojećem pravu, činjeni su veliki koraci ka modernizaciji ove grane prava. S obzirom na to da je modernizacija prava započela, već sledeće godine je ukazano na potrebu da se pravila građansko-procesnog prava usklade po prefekturama i modernizuju. Prvi korak je učinjen donošenjem uredbe 1873. godine, koja se ticala podnošenja molbi i odgovora na molbu. Značajan korak bio je učinjen i donošenjem uredbe od 8. juna 1875. godine, Pravila za sprovođenje sudskih poslova (*Saiban jimu kokoro*), kojom je dotadašnja praksa da sudija ukoliko proceni da nije dorastao predmetu tužbe, odnosno njegovom rešavanju, predmet prosledi višoj sudskoj instanci, ukinuta. Ovakav odnos države prema sudijama ih je ohrabrio i učinio je da sa više samopouzdanja donose bolje presude. Takođe značajan je bio i 3. član ove uredbe, u kom se navodilo da će presude u parnicama ukoliko ne postoji odgovarajući zakon biti presuđene u skladu sa običajem, a ako takav običaj ne postoji, onda u skladu sa (zdravim) razumom (što podrazumeva primenu principa *jōri*).⁵⁴¹

Svakako najinteresantniji pravni institut građansko-procesnog prava za ovu doktorsku disertaciju je medijacija (*kankai*), s obzirom na to da je upravo formiranje etičkih modela uticalo na široku prihvaćenost i primenu medijacije u japanskom društvu, kako pre, tako i tokom perioda Meiđi restauracije.⁵⁴² U periodu Meiđi restauracije prva pravni akt koji je posebno regulisao samo medijaciju, bila je Uredba Ministarstva pravde broj 66. Njom je bilo predviđeno da se medijacijom bave prvostepeni sudovi. Uz naknadno smanjivanje formalnosti kod procesa medijacije, omogućeno je da medijacija na kraju postane nezavisan proces. Ministarstvo pravde je 1884. godine objavilo „Osnove za medijaciju“ (*Kankai ryakusoku*) i u svakom sudu imenovalo dvojicu sudija zaduženih za medijaciju. Sve do donošenja modernog zakonika kojim je regulisano građansko-procesno pravo, 1891. godine, medijacija je bila uređena po ugledu na francusko pravo.

5.3.5.1. Građansko-procesni zakonik iz 1891. godine

Moderan Zakonik građansko-procesnog prava donet je 1891. godine. U skladu sa promenama u uticajima različitih a rađen je pod uticajem nemačkog prava. Prvobitni pokušaji sastavljanja ovog zakonika po uzoru na francusko pravo nisu uspeli, i od njih se konačno odustalo. Ovaj zadatak je 1884. godine dodeljen nemačkom savetniku Vlade Japana Hermanu Tehovu. On je rad na Zakoniku započeo po uzoru na nemački Građansko-procesni zakonik, uz korišćenje francuskog, engleskog i američkog prava i već sledeće godine ga je završio. Sam Tehov je u uvodu naveo da je prilikom sastavljanja zakonika koristio postojeće japanske odredbe i da se potudio da sačuva sve odredbe čija je sadržina imala osnov u japanskom mentalitetu, kao i one, koje je on sam smatrao vrednim čuvanja.⁵⁴³ Međutim, iako očekivano, i u potpunosti u skladu sa japanskim shvatanjem da treba izbeći svako pojavljivanje na sudu (koje je medijaciju videlo kao nešto bezbolniju varijantu kršenja ovog *giri* i samim tim, kao relativno prihvatljivu), nemačko rešenje koje se tiče medijacije i koje se odnosilo na obavezu da svaka parnica prvo pokuša da se reši medijacijom, nije uneto u Zakonik građansko-procesnog prava. Ovakvo rešenje je još čudnije s obzirom na to da je nemački zakonik bio model na koji se Tehov ugledao prilikom sastavljanja japanskog zakonika.

Zakonik se sastojao od osam knjiga: Knjiga I „Opšte odredbe“, Knjiga II „Pravila prvostepenog postupka“, Knjiga III „Pravni lek“, Knjiga IV „Ponovni postupak“, Knjiga V „Tužbe u menič-

Publishers, Leiden, 2005, str. 658.

⁵⁴¹ Tekst ove uredbe videti u Wilhelm Röhl, „Law on Civil Procedure“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 665.

⁵⁴² S druge strane, i odnos vlasti prema rešavanju sporova pre Meiđi restauracije svodio se na insistiranje na rešavanju sporova medijacijom.

⁵⁴³ *Ibid.*, str. 670.

nom pravu“, Knjiga VI „Obaveza izvršenja“, Knjiga VII „Javne opomene“ i Knjiga VIII „Arbitražna procedura“. Ubrzo po donošenju zakonika, sada već po ustaljenoj proceduri, javile su se kritike na donet Zakonik. One su dovele do toga da je 1895. godine osnovan je Komitet za ispitivanje Građansko-procesnog zakonika (*Minji soshō hō chōsa iinkai*), koji je u narednim decenijama menjao imena, ministarstva pri kojima je formiran, kao i predloge novog zakonika koje je donosio, da bi konačno novi Građansko-procesni zakonik bio donet 1926. godine.

5.3.6. Trgovinske kodifikacije u periodu Meiji restauracije

Trgovinsko pravo bila je grana prava čijoj se modernizaciji Japan posvetio iz dvojakih razloga. S jedne strane, neravnopravni ugovori su se, pre svega, ticali trgovine. Za njihovu reviziju bilo je potrebno ponuditi i odgovarajuće trgovinsko pravo koje će zapadne sile smatrati zadovoljavajućim i time ih prinuditi da pristanu na reviziju. Pored toga, ponuda koju je Inoe Kovaši izneo stranim silama na Konferenciji o reviziji ticala se obaveze da vlada Japana, u roku od dve godine od potpisivanja novog ugovora, donese novi trgovinski zakonik.⁵⁴⁴ S druge strane, odgovarajuće trgovinsko pravo bilo je i preduslov za ekonomski rast i jačanje japanske privrede, koji je bio jedan od primarnih ciljeva Meiji perioda. Trebalo je dostići ideal oličen u frazi „bogata država i snažna vojska“ (*fukoku kyōhei*), a u cilju oslobađanja od pretnji koje su za Japan predstavljale zapadne sile.

Trgovinsko pravo je, kao i druge grane prava, u periodu pre Meiji restauracije, bilo feudalno. Postojali su zakoni koji su regulisali pojedine oblasti trgovinskog prava. Na primer, zakoni koji su delimično regulisali pojedine aspekte pomorske trgovine, kao što su zakon koji se bavio navigacijom (*Kaisen Shikimoku*) i propisi koji su regulisali morske rute (*Kairo-Sho-Hatto*).⁵⁴⁵ Međutim, sveobuhvatna regulacija čitavog trgovinskog prava nije postojala.

Rad na sastavljanju trgovinskog zakonika započet je tokom sedamdesetih godina XIX veka. Fokus je bio na zakonu o kompanijskom pravu, jer je Japan bio svestan potrebe za razvijanjem jakih i uspešnih kompanija koje će mu doneti ekonomski rast i ojačati ekonomsku moć države, a posredno mu obezbediti i poziciju vrednu poštovanja na međunarodnoj sceni. Kao rezultat, 1875. godine bio je donet predlog Zakona o kompanijama (*Kaisha jōrei*), rađen po uzoru na britansku pravnu regulativu u datoj materiji. Ali, uobičajeni put nastanka pravnih kodifikacija u Meiji periodu nije zaobišao ni ovaj predlog, nikada nije usvojen. Ni nacrt zakonika kompanijskog prava (*Shōsha-hō*), nikada nije usvojen. Predlog je odbijen kao neodgovarajući, jer nije uzeo u obzir modele i pravna rešenja drugih država.⁵⁴⁶ Posle ovakvih neuspelih pokušaja, Japanci su odustali od sastavljanja zakona kojima se regulišu pojedine oblasti trgovinskog prava i koncentrisali su se na sastavljanje trgovinskog zakonika.

5.3.6.1. Stari Trgovinski zakonik iz 1890.godine (*Kyū-shōhō*)

Rad na sastavljanju odgovarajuće kodifikacije je nastavljen. Za sastavljanje trgovinskog zakonika, 1881. godine angažovan je Herman Rozler. Ono na šta ukazuju Baum (*Harald Baum*) i Takahaši (*Eiji Takahashi*) jeste da Rozler nije bio stručnjak za trgovinsko i kompanijsko pravo.⁵⁴⁷ Njega je za

⁵⁴⁴ Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 201.

⁵⁴⁵ Edward Jenks, „The Japanese Commercial Code“, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Vol. 14, No. 1, 1932, pp. 62-65, str. 63., dostupno na: www.jstor.org/stable/753729

⁵⁴⁶ Ne treba zaboraviti da je modernizacija pravnog sistema Japana bila projekat koji je za cilj imao da se zapadnim zemljama dokaže da je Japan na istom nivou razvoja, kao i zemlje sa kojima je potpisao neravnopravne ugovore. Istovremeno, s obzirom na različite zemlje sa kojima su potpisani ugovori, sa japanske tačke gledišta korišćenje rešenja iz pravnih sistema različitih država je bilo preporučljivo.

⁵⁴⁷ Harald Baum, Eiji Takahashi, „Commercial and Corporate Law in Japan“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 355.

posao sastavljanja zakonika preporučilo to što je Namac, s obzirom na to da je uticaj nemačkog prava u tom periodu rastao. Rozler je smatrao da potreba donošenja trgovinskog zakonika potiče pre svega, od potrebe da se japansko trgovinsko pravo uskladi sa zahtevima sila potpisnica neravnopravnih ugovora i da se njime pokaže odgovarajući nivo modernizacije japanskog prava. Smatrao je da, zbog toga, pozitivno trgovinsko pravo kao i japanski trgovački običaji, treba da budu izuzeti iz Trgovinskog zakonika i da zakonik treba da sadrži najbolja rešenja različitih pravnih sistema. U skladu s tim mišljenjem, prilikom sastavljanja kodifikacije kombinovao je odredbe francuskog Trgovinskog zakonika iz 1807. godine i one nemačkog Trgovinskog zakonika iz 1861. godine (*Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch*). Interesantno je da je, takođe, koristio i egipatsko zakonodavstvo – egipatski Trgovinski zakonik i egipatski Zakon o pomorskoj trgovini iz 1874. godine.⁵⁴⁸ Osim toga, Meril Din smatra da su u ovaj Zakonik uneta i rešenja iz engleskog prava.⁵⁴⁹ Rozler je gotov predlog Trgovinskog zakonika predao *Genrōin* 1886. godine.

Međutim, donošenje zakonika nije bilo rezultat samo Rozlerovog rada na sastavljanju teksta zakonika. Tada je u japanskom pravu već bio nastupio period u kojem su se Japanci suprotstavljali zapadnim rešenjima, odnosno, ona više nisu bila prihvatana nekritički i bez pogovora. Na proces donošenja zakonika veliki uticaj su imala i politička dešavanja. Iste godine je održana konferencija o izmeni uslova neravnopravnih ugovora, i jedan od zaključaka konferencije bila je i potreba za donošenjem sveobuhvatnog trgovinskog zakonika. Osnovana je Komisija za istraživanje pravnih akata (*Hōritsu Torishirabe Inkai*), čiji je član Rozler postao 1887. godine. Međutim, Rozler je, pošto je izabran novi ministar finansija, koji nije bio naklonjen zapadnim silama, udaljen iz Komisije.⁵⁵⁰

Zakonik je, pošto su japanski pravници okončali rad na njemu, napokon predat 1889. godine. Trebalo je da bude usvojen 1891. godine, ali je njegovo usvajanje odloženo iz više razloga. Glavni razlog je bio što se smatralo da nije logično da trgovinski zakonik bude usvojen pre građanskog zakonika. Pored toga, zamerke su se odnosile i na to što u Zakonik nije bila uneta japanska trgovačka praksa, i uobičajeni, do tada korišćeni trgovački termini, kao i nedoslednost i nekoherentnost u korišćenoj terminologiji. Napokon, posle nekoliko odlaganja,⁵⁵¹ delovi predloga Zakonika – poglavlja iz Knjiga I koja su se odnosila na kompanijsko pravo i na hartije od vrednosti, kao i Knjiga III usvojeni su kao stari Trgovinski zakonik. (*Kyū-shōhō*), 1893. godine. Ostali delovi zakonika, posle mnogo rasprava i odlaganja, napokon su usvojeni 1898. godine, tako da je ovaj zakonik faktički važio samo godinu dana, jer je novi Trgovinski zakonik, na kome se radilo paralelno sa diskusijama i odlaganjima starog Trgovinskog zakonika, stupio na snagu već sledeće, 1899. godine.

Treba istaći da je Rozlerov predlog Trgovinskog zakonika imao sličnu sudbinu kao i Boasonadov predlog Građanskog zakonika. Prvobitni tekst je pretrpeo veliki broj izmena. Kao i kod predloga Građanskog zakonika, izneto je mnogo zamerki. Ono što je slično je da, kao što su kritičari Građanskog zakonika tvrdili da će njegovo usvajanje uništiti japansku porodicu i japansku tradiciju, isto tako je Nagai Macuemon (*Nagai Matsuemon*) tvrdio da će korišćenje odredaba stranih trgovinskih prava, umesto japanskog običajnog prava u predlogu Trgovinskog zakonika, uništiti japansku trgovinu.⁵⁵² Iako pojedini autori smatraju da Rozlerov uticaj na stari Trgovinski zakonik nije velik, npr. Baum i Takahaši iznose stav da je usvojeni zakonik umnogome odstupao od prvobitnog Rozlerovog predloga

⁵⁴⁸ *Ibid.*, str. 350.

⁵⁴⁹ Meryl Dean, *Japanese Legal System*, Cavendish Publishing Limited, Singapoure, 2nd Edition, 2002, str. 103.

⁵⁵⁰ Kovašimu Inoa (*Kowashima Ino*), koji je podneo ostavku jer se smatralo da je suviše popustljiv prema zahtevima zapadnih sila, zamenio je ministar Jamada (*A. Yamada*), koji je Rozlera udaljio iz Komisije nadležne za sastavljanje trgovinskog zakonika.

⁵⁵¹ Više o odlaganjima i usvojenim delovima zakona videti u Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 531.

⁵⁵² Andrew Fraser, R.H.P. Mason and Philip Mitchell, *Japan's Early Parliaments, 1890-1905*, Routledge, London and New York, 1997, str. 71.

Trgovinskog zakonika,⁵⁵³ Frejzer se u knjizi „Rani parlamenti u Japanu, od 1890. do 1905. godine“, poziva na studiju Hirozea Hisakazua (*Hirose Hisakazu*), u kojoj Hisakazu ističe da su mnoge izmene provodnog Rozlerovog nacrtu starog Trgovinskog zakonika samo stilske izmene, ili izmene u terminima, ali da je suština odredaba ostala ista.⁵⁵⁴

Usvojeni Zakonik je imao 1064 člana. Sastojao se od tri knjige: Knjiga I „Opšte odredbe“, bavila se trgovinskim pravom; Knjiga II „Pomorska trgovina“, proučavala je pomorsku trgovinu, koja je bila drugačije uređena od trgovine na kopnu; i Knjige III „Stečaj“. Zakonik, ipak, nije bio najjasniji, odnosno za njegovu primenu je bilo potrebno mnogo dodatnih tumačenja, što je bio jedan od razloga donošenja novog Trgovinskog zakonika. Prepoznavao je tri oblika preduzeća: akcionarsko društvo (*kabushiki kaisha*), čiji je minimalan broj članova bio sedam članova; ortačko društvo (*gōmei kaisha*); i društvo sa ograničenom odgovornošću (*gōshi kaisha*). Najznačajnija promena koju je uveo stari Trgovinski zakonik, bila je u oblasti kompanijskog prava i ticala se uvođenje ograničene odgovornosti za akcionare, koji su do tada, u slučaju nesolventnosti akcionarskog društva, mogli da odgovaraju svojom celokupnom imovinom. Istovremeno su uvedena i ograničenja za osnivanje akcionarskih društava, koja su, između ostalog, uključivala i izdavanje dozvole za njihovo osnivanje.⁵⁵⁵

5.3.6.2. Novi Trgovinski zakonik iz 1899. godine (*Shōhō*)

Po donošenju starog Trgovinskog zakonika, 1893. godine, Vlada, sa Itoom Hirobumijem na čelu, osnovala je novu Komisiju. U pitanju je bila Komisija za istraživanje kodifikacija (*Hōten chōsa kai*). Njen zadatak je bila revizija predloga Građanskog zakonika i usvojenog starog Trgovinskog zakonika. Ona je pratila razvoj prava u Meiji eri i u ovoj fazi nijedan strani stručnjak nije bio njen član. Trgovinskim pravom su se bavili Kenjiro Ume, Keiđiro Okano (*Keijirō Okano*) i Joši Tabe (*Yoshi Tabe*). Novi Trgovinski zakonik je stupio na snagu već 1899. godine.

Marković i Đurović smatraju da je i novi Zakonik rađen po ugledu na nemačko pravo, tačnije po ugledu na nemački Trgovinski zakonik (*Algemaines Deutsches Handelsgesetzbuch ADHGB*) iz 1861. godine.⁵⁵⁶ Iako je tokom rada na novom Trgovinskom zakoniku Japana, u Nemačkoj, 1897. godine bio donet novi Trgovinski zakonik (*Handelsgesetzbuch*), on nije iskorišćen kao uzor, niti su preuzete neke njegove odredbe. Sugavara smatra, u skladu sa teorijom Alana Votsona i potrebom za dostupnošću pravnih izvora, da je jedan od razloga za to bio nedostatak vremena, jer je nova nemačka kodifikacija objavljena, odnosno, postala dostupna tek kada je revizija Zakonika u Japanu već bila pri kraju.⁵⁵⁷

Interesantno je povući paralelu između nastanka Trgovinskog i Građanskog zakonika Japana, tačnije, između načina na koji su neka postojeća rešenja preuzeta iz starog Trgovinskog zakonika, odnosno, predloga Građanskog zakonika, u novi Trgovinski zakonik Japana, odnosno usvojeni Građanski zakonik Japana. Pored toga, sličnost se javlja i kod pravne prirode preuzetih normi, a to su, u oba slučaja, ona rešenja koja su nastala pod uticajem francuskog prava. Ipak, bez obzira što je određen broj odredaba nastalih po ugledu na francusko pravo prenet u novi Zakonik, neki autori, kao npr. Hal-

⁵⁵³ Harald Baum, Eiji Takahashi, „Commercial and Corporate Law in Japan“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 353.

⁵⁵⁴ Andrew Fraser, R.H.P. Mason and Philip Mitchell, *Japan's Early Parliaments, 1890-1905*, Routledge, London and New York, 1997, str. 163. Hisakazu u navedenoj studiji vrši poređenje prva tri člana Rozlerovog predloga zakonika i usvojenog starog Trgovinskog zakonika iz 1890. godine i ukazuje na to da su sve promene do kojih je u međuvremenu došlo bile samo kozmetičke prirode, a da je suština odredaba ostala ista.

⁵⁵⁵ Stari Trgovinski zakonik Japana, članovi 156., 159. i 166.

⁵⁵⁶ Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 531.

⁵⁵⁷ Harald Baum, Eiji Takahashi, „Commercial and Corporate Law in Japan“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 361.

perin (*Jean-Louis Halpérin*), smatraju da je, od svih zakonika nastalih u periodu Međi restauracije, francusko pravo imalo najmanji uticaj na Trgovinski zakonik.⁵⁵⁸

U oblasti kompanijskog prava, u novom Zakoniku posebna pažnja je bila posvećena reformi propisa o akcionarskom društvu, po ugledu na Nemačku, i njihov novi Zakon o privrednim društvima (*Aktiennovelle*) iz 1870. godine, u njegovoj revidiranoj verziji iz 1884. godine. Novi Zakonik je prvobitno bio organizovan u pet knjiga: Knjiga I „Opšte Odredbe“, Knjiga II „Kompanije“, Knjiga III „Trgovinske transakcije“, Knjiga IV „Hartije od vrednosti“ i Knjiga V „Pomorska trgovina“.

Glavna razlika između novog i starog Trgovinskog zakonika bila je u tome što je u njemu pozitivno odgovoreno na glavnu kritiku prethodno upućenu starom Zakoniku, koja se ticala neuključivanja postojećih običaja i prava u materiju zakonika. Novi Zakonik je obuhvatio japanske trgovinske običaje i pozitivno pravo. Član 1. ovog zakonika upućivao je na sekundarne izvore prava. U slučaju da Zakonik ne sadrži odgovarajuću odredbu, predviđala se primena trgovinskog običajnog prava, a ukoliko takva odredba ne postoji u običajnom pravu, primenila bi se odredba Građanskog zakonika, čime je prednost data postojećim običajima u odnosu na odredbe Građanskog zakonika.⁵⁵⁹ Novim zakonikom je postojećim privrednim društvima pridodata još jedna vrsta privrednog društva – akcionarsko društvo sa ograničenom odgovornošću (*Kabushiki Gōshi Kaisha*), regulisana u članu 235. Trgovinskog zakonika, oblik preuzet iz nemačkog zakonodavstva, ali ono nikada nije u potpunosti zaživelo i kasnije je (1950. godine) i ukinuto.

Novi zakonik je ostao do danas na snazi, međutim, i na njega su, odmah po njegovom donošenju, počele da se iznose kritike. One su rezultirale prvim amandmanima usvojenim 1911. godine. Zatim je Zakonik tokom perioda Taišo i nekoliko puta revidiran.⁵⁶⁰ Prvi razlog za donošenje amandmana 1911. godine bilo je razjašnjavanje nepreciznih odredaba zakonika, dok je drugi razlog bila potreba za pravnom sigurnošću, odnosno onemogućavanje prevara koje su se pojavile kod osnivanja akcionarskih društava.⁵⁶¹ Međutim, bez obzira na kritike koje su mu upućivane, i znatan broj amandmana koji su godinama donošeni, kvalitet novog Trgovinskog zakonika prepoznat je i van Japana. Uspehu ovog kodifikatorskog poduhvata doprinosi i činjenica da je ovaj zakonik bio model za nekoliko drugih trgovinskih zakonika, između ostalih turski trgovinski zakonik iz 1926. godine.⁵⁶²

5.4. Primena teorije pravnih transplanata na prenošenje prava u Japanu u periodu Međi restauracije i neki od zaključaka Alana Votsona o uslovima i načinima prenošenja prava

Japan je, u drugoj polovini XIX veka pod pritiskom zapadnih sila bio prinuđen na ubrzanu modernizaciju države i društva, a za jedan od najvažnijih zadataka na tom putu, ako ne i najvažniji, smatrao je modernizaciju svog pravnog sistema i njegovo usklađivanje sa pravnim sistemima zapadnih država. Usklađivanje je uglavnom vršeno prenošenjem pravnih rešenja iz prava drugih država, metodom pravnih transplanata. Teorija pravnih transplanata je u ovoj doktorskoj disertaciji proširena

⁵⁵⁸ Emi Matsumoto, „Lost in Translation: the Reception of German Law in Japan“, *Housei Riron*, Vol. 42, No. 3 • 4, 2010, pp. 110-128, str. 112., dostupno na: <http://dSPACE.lib.niigata-u.ac.jp/dSPACE/bitstream/10191/13233/1/42>

⁵⁵⁹ Član 1. novog Trgovinskog zakonika, Ljiljana R. Marković, Radomir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 558.

⁵⁶⁰ Do danas je na Zakonik doneto 29 amandmana, a Meril Din u „Japanskom pravnom sistemu“ iznosi stav da je novi Trgovinski zakonik, zakonik sa najviše izmena i dopuna u odnosu na sve pravne kodifikacije donete tokom perioda Međi. Meryl Dean, *Japanese Legal System*, Cavendish Publishing Limited, Singapoure, 2nd Edition, 2002, str. 131.

⁵⁶¹ Harald Baum, Eiji Takahashi, „Commercial and Corporate Law in Japan“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 374.

⁵⁶² William L. Burdick, *Principles of Roman Law and Their Relation to Modern Law*, The Lawbook Exchange, Ltd., Clark, New Jersey, 2007, str. 26.

predloženim hibridnim modelom. Do sada je u njoj ispitana mogućnost primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata, da bi se utvrdilo da li postoji mogućnost proširivanja teorije pravnih transplanata na prenošenje znanja iz drugih oblasti.⁵⁶³ U skladu s tim, kod promena nastalih u pravnim kodifikacijama u periodu Meidi restauracije nema mesta ispitivanju primene hibridnog modela teorije pravnih transplanata, s obzirom na to da se primena ove teorija ispituje kod prenosa drugih znanja, a ne pravnih rešenja

Međutim, neki od zaključaka koje Votson izvodi u vezi sa teorijom pravnih transplanata ne mogu se u potpunosti primeniti na slučaj Japana u periodu Meidi restauracije. U nekim situacijama odlike prenošenja prava, primenjene na slučaj Japana, ukazale su na nešto drugačiju praksu od one zagovarane teorijom pravnih transplanata i iznetim Votsonovim mišljenjem. I pored toga, ova odstupanja ne dovode u pitanje činjenicu da je modernizacija prava u Japanu u periodu Meidi restauracije izvršena putem pravnih transplanata. Umesto toga, pomenuta odstupanja ukazuju na ograničenja teorije pravnih transplanata i na izuzetke koje ona trpi u slučaju Japana u periodu Meidi restauracije u odnose na one zaključke do kojih je došao Alan Votson.

U daljem tekstu ove celine, posebna pažnja će se posvetiti upravo ispitivanju ovih nekoliko postulata teorije pravnih transplanata, odnosno prenošenja prava putem ovog metoda u periodu Meidi restauracije, koji odstupaju od izvedenih zaključaka. Iako se ovakvo prenošenje prava uglavnom poklapa sa većinom zaključaka koje Alan Votson iznosi u vezi sa teorijom pravnih transplanata, daljom analizom će se ukazati i na to da se jedan broj ovih zaključaka ne potvrđuje u potpunosti ili delimično, ukoliko se primene na prenošenje prava u Japanu u periodu Meidi restauracije i izneće se argumenti na osnovu kojih se može zaključiti da do takvog prenošenja nije ni došlo, ili je došlo samo delimično. Istovremeno, u ovoj doktorskoj disertaciji se ne osporava činjenica da je modernizacija prava u Japanu u datom periodu najvećim delom vršena putem pravnih pozajmljivanja u okviru teorije pravnih transplanata, već je cilj ovog ispitivanja da se teorija pravnih transplanata učini preciznijom i potpunijom.

Usmeren na uspostavljanje celovitog, efikasnog i usklađenog sistema pravnih transplanata, Votson izvodi i opšte zaključke o njihovim karakteristikama, pre svega o tome na koji način države prenose prava, koje vrste prava prenose, i kako se prema tim pravnim transplantima iz drugih pravnih sistema odnose.⁵⁶⁴ Međutim, s obzirom na to da se ti zaključci u najvećem broju poklapaju sa rezultatima primene pravnih transplanata na slučaj prenošenja prava tokom Meidi restauracije u Japanu, kao i mnogih drugih zemalja u kojim je pravo stvarano ili razvijano uz pomoć pravnih transplanata, u daljem tekstu ove celine, oni neće biti analizirani. Analiziraće se samo oni zaključci o uslovima i načinima prenošenja prava putem teorije pravnih transplanata koji, kada se primene na Japan u navedenom periodu, se ne poklapaju, delimično ili u potpunosti, sa zaključcima koje Votson iznosi. Ispitaće se: 1) grane prava koje su podložne transplantaciji; 2) odnos države prema stvaranju prava; 3) postojanje društvene poruke zakonske kodifikacije; 4) subjekti stvaranja prava; 5) namere stvaralaca prava.

1) Prvo zapažanje koje će biti ispitano je ono koje se tiče toga koje grane prava su podložne uticaju stranog prava preuzetog metodom pravnih transplanata. Votson iznosi mišljenje da je javno pravo, samim tim i ustavno pravo, oblast prava koju države promišljaju, a da je privatno pravo sfera u kojoj se primenjuju pravni transplantati, jer države nemaju vremena i nisu zainteresovane da se tim oblastima bave.⁵⁶⁵

⁵⁶³ V. Poglavlje III., 3.5. Hibridni model teorije pravnih transplanata primenjen na prenošenje znanja u oblasti japanske kulture u periodu Meidi restauracije i Poglavlje IV., 4.3. Hibridni model teorije pravnih transplanata primenjen na prenošenje znanja kod etičkih modela u periodu Meidi restauracije.

⁵⁶⁴ Videti više u Alan Votson, *Pravni transplantati: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010.

⁵⁶⁵ Povodom ovog mišljenja Votson citira S.F.C. Milsa, koji kaže: „Društva naveliko smišljaju svoje ustave, svoje političke i upravne sisteme, a u današnje vreme čak i svoje privredne sisteme; ali svoje privatno pravo gotovo uvek uzimaju od drugih“ i slaže se sa njim. Alan Votson, *Pravni transplantati: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u

Međutim, na primeru Japana se može doći do sasvim suprotnog zaključka kako u pogledu stvaranja javnog, tako i kod preuzimanja privatnog prava: Japan se prilikom sastavljanja Meidi ustava ugledao na pruski ustav iz 1850. godine, a u norme porodičnog prava, prilikom sastavljanja Građanskog zakonika, uneo je postojeće običajno pravo i elemente japanske tradicije. Ovaj zaključak se, dalje, može razložiti i dodatno razmotriti.

Primer Japana u periodu Meidi restauracije osporava Votsonovo stanovište da se pravni transplantati prevashodno primenjuju u oblasti privatnog prava. Prilikom pisanja Meidi ustava iz 1889. godine korišćeni su pravni transplantati – pravna rešenja, koja su, pre svega i najvećim delom, preuzeta iz pruskog ustava iz 1850. godine, uz odgovarajuća prilagođavanja političkim idejama i državnom uređenju koje su vođe Meidi restauracije želele da ostvare ovim ustavom.⁵⁶⁶ Ugledanje, odnosno preuzimanje pravnih rešenja nije se ograničilo samo na ona iz pruskog ustava, već su preuzimana rešenja i iz drugih pravnih sistema, kao što je slučaj sa modelom dvodomnog parlamenta koji je preuzet iz Velike Britanije.⁵⁶⁷

Nasuprot stanovištu S.F.C. Milsa da društva svoje privatno pravo gotovo uvek uzimaju od drugih, sa kojim se Votson slaže, primer Japana u periodu Meidi restauracije pokazuje da se ova tvrdnja ne može u svim slučajevima smatrati tačnom, odnosno da sve zavisi od grane privatnog prava koja se ispituje u konkretnom slučaju, a na šta će biti ukazano u daljem tekstu.⁵⁶⁸

U skladu sa prethodno iznetom tezom, a povodom porodičnog prava, Votson dalje kaže: „... ukazano je na to da porodično pravo ne mora nužno da bude grana prava koja je najmanje otvorena inostranom uticaju“,⁵⁶⁹ a zatim i: „Nijedna oblast privatnog prava ne može da se označi kao oblast koja je izuzetno otporna na promene koje nastaju kao posledica inostranog uticaja. Porodično pravo u svakom slučaju sigurno nije jedna od takvih oblasti i pored suprotnog opšteg mišljenja – koje je svesno ili nesvesno zasnovano na ideji *Voklsgeist-a*.“⁵⁷⁰

Međutim, na primeru Japana ova tvrdnja se može unekoliko dovesti u pitanje. Prilikom kodifikacije građanskog prava, kod porodičnog (i naslednog) prava u Japanu, nisu preuzete odredbe stranog zakonodavstva, već su primenjene odredbe postojećeg japanskog običajnog prava. Zato se, na prvi pogled, može zaključiti da se prethodno navedena Votsonova pretpostavka, u vezi sa postojanjem pravnih transplanata kod porodičnog i naslednog prava, ne može primeniti na Japan. Japan nije pozajmljivao pravna rešenja koja se tiču te dve grane prava, već je za stvaranje zakonskih odredaba koje regulišu navedenu materiju koristio svoje običajno pravo.

Ipak, ukoliko se prethodno navedena tvrdnja detaljnije ispita, ustanoviće se da je ona samo donekle tačna. Budući da se može zaključiti da je prilikom sastavljanja predloga Građanskog zakonika Japana, iako su se delom kojim su se regulisale odredbe porodičnog i naslednog prava bavili japanski

Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str 36.

⁵⁶⁶ O tome da su pisci Meidi ustava kao uzor koristili pruski ustav govori čak i Vudro Vilson (*Woodrow Wilson*), tada profesor na Univerzitetu Veslijan, u svom pismu, Danijelu C. Gilmanu (*Daniel C. Gilman*), 1889. godine: „I mislim da je, imajući u vidu stepen razvoja na kojem se Japan sad nalazi, pruski ustav bio odličan model za kopiranje. Ovakav izbor Japana je samo još jedan dokaz njegove posebne bistrine, jedinstvene moći da se nešto sagleda i nauči, što je za Japan najbolji ustav i obećanje njegovog uspeha.“ u Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007, str. 181.

⁵⁶⁷ Kenzo Takayanagi, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, 1868-1961“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 626.

⁵⁶⁸ O radnom pravu u Japanu se ne može govoriti u periodu pre Drugog svetskog rata, jer takvo pravo ranije nije ni postojalo. Više o tome K. Ishikawa, „The Regulation of the Employer Employee Relationship: Japanese Labour Relations Law“, *Law in Japan: The Legal Order in a Changing Society*, Edited by Arthur Taylor von Mehren, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963. str. 439. Zato je ova grana prava, iako spada u privatno pravo, izuzeta iz analize prenošenja prava metodom pravnih transplanata i opravdanosti tvrdnje da je privatno pravo sfera u kojoj se oni primenjuju.

⁵⁶⁹ Alan Votson, *Pravni transplantati: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 68.

⁵⁷⁰ *Ibid.*, str. 148.

pravnicima, francuski savetnik Gistav Boasonad, koji je radio na sastavljanju predloga Građanskog zakonika Japana, ipak izvršio određen uticaj na ove odredbe. Do ovog zaključka se može doći na osnovu toga što se kao jedan od argumenata koji su protivnici usvajanja predloga Građanskog zakonika Japana iz 1890. godine izneli bio, da se odredbama porodičnog i naslednog prava, koje su bile pisane pod uticajem francuskog zakonodavstva i u suprotnosti sa japanskim običajnim pravom, urušava tradicija i da ono vodi uništavanju japanske tradicionalne porodice i njenog osnovnog elementa – *ie*.

S druge strane, interesantno je napomenuti da je ideja Valtazara Bogišića o granicama zakonika, odnosno sadržini građanskog zakonika, iz kojeg je izdvojena materija porodičnog (i naslednog) prava,⁵⁷¹ primenjena u prvobitnom predlogu japanskog Građanskog zakonika. Tu tvrdnju Bogišić iznosi u svom delu „O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi“, gde kaže da se na osnovu numeracije Knjiga zakonika i njihovog poređenja sa francuskim Građanskim zakonikom, može uočiti namera da ovi delovi budu izostavljeni. Takođe, Bogišić ističe i da je sam naziv zakonika izmenjen u „Zakonik dobara ili prava koja sastavljaju imanja pojedinca.“⁵⁷² Stoga se u ovom slučaju može govoriti o verovatnom metodološkom uticaju ideja Valtazara Bogišića na oblast porodičnog i naslednog prava kao pravnom transplantu *per se*. Kasnije se od ovog predloga Građanskog zakonika odustalo. U konačno usvojenom Građanskom zakoniku Japana iz 1898. godine, koji je rađen pod uticajem nemačkog prava, i uz pomoć nemačkog savetnika Vlade Japana, Hermana Rozlera obuhvaćeni su delovi kojima je regulisano porodično i nasledno pravo. I na ovim normama su radili japanski pravници i u njih je uneto japansko običajno pravo.

Osim kod porodičnog i naslednog prava, Votsonov zaključak o tome da se za stvaranje različitih grana privatnog prava ne koriste pravni transplanti može se dovesti u pitanje i u pogledu preuzimanja prava u oblasti trgovinskog prava. Međutim, s obzirom na to da trgovinsko pravo može da obuhvata elemente i javnog i privatnog prava, ispitivanje će se ograničiti samo na onaj deo trgovinskog prava koji spada pod privatno pravo.

Prvobitni Trgovinski zakonik iz 1890. godine je bio sastavljen pod uticajem francuskog i nemačkog trgovinskog prava, a na njemu je radio, Herman Rozler. Ljiljana Marković i Radimir Đurović, smatraju da je zakonik rađen po ugledu na nemački Trgovinski zakonik iz 1861. godine, i da su u njega unete i neke odredbe francuskog trgovinskog prava.⁵⁷³ Rozler je pokušao da uskladi norme francuskog Trgovinskog zakonika iz 1870. godine sa nemačkim pravom, odnosno normama sadržanim u nemačkom zakoniku, ali istovremeno nije koristio postojeće japansko običajno trgovinsko pravo, jer ga nije smatrao odgovarajućim.⁵⁷⁴ Kao rezultat, Trgovinski zakonik je po formi sledio francuski model, a po sadržini nemački. Međutim, već po objavljivanju bio je izložen brojnim kritikama, od kojih su najznačajnije bile one koje su se ticale neprimenjivanja odredaba postojećih trgovinskih običaja. Kao odgovor na kritike, sastavljen je novi Trgovinski zakonik, 1899. godine, koji je, s obzirom na kritike upućene prethodnom zakoniku, obuhvatao običajno trgovinsko pravo Japana.

Stoga se na primeru trgovinskog prava u Japanu u periodu Meidži restauracije može zaključiti da privatno pravo po sadržini jeste (u starom Trgovinskom zakoniku) preuzimalo strana pravna rešenja, što potvrđuje Votsonov zaključak. S druge strane, ukoliko se u obzir uzme novi Trgovinski zakonik, pravni transplant nisu korišćeni, jer je ovaj zakonik koristio postojeće pravo, odnosno odgovarajuće pravo je stvoreno, a ne transplantirano. Zato se kod ispitivanja Votsonovog zaključka

⁵⁷¹ Jelena Danilović smatra da je Valtazar Bogišić prvi na svetu sveo pojam građanskog prava, izuzimajući iz njega porodično i nasledno pravo, na (samo) imovinsko pravo, a da su to drugi na svetu učinili Japanci, sledeći ovu njegovu ideju. U Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela, priredila i predgovor napisala prof. dr Jelena Danilović*, Unireks i Službeni glasnik, Podgorica - Beograd, 1998., str. 38.

⁵⁷² Valtazar Bogišić, *O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1893., str. 33.

⁵⁷³ Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radimir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 531.

⁵⁷⁴ Harald Baum, Eiji Takahashi, „The Early years“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 355.

o preuzimanju privatnog prava, na primeru trgovinskog prava u Japanu, ovaj stav u slučaju prvog donetog Zakonika potvrđuje, ali u drugom, odnosno u novom Trgovinskom zakoniku, ne može se potvrditi.

Ukoliko tvrđnju da je privatno pravo podložno stranom uticaju, odnosno da se takvo pravo prenosi pravnim transplantima, primenimo na krivično pravo u Japanu u periodu Meiji restauracije, naići ćemo na sličnu konstataciju, kao u slučaju trgovinskog ili građanskog prava. Tokom Meiji perioda doneto je više krivičnih zakonika, budući da je regulisanje krivičnog prava bilo od ključne važnosti za japansku državu i njenu modernizaciju, a u cilju njenog što bržeg napretka. Kao i zakonici, i uzori na koje su se zakonodavci ugledali su se menjali (smenjivali su se dominantni uticaji francuskog i nemačkog prava).⁵⁷⁵

Iako je među autorima prisutan stav da je stari Krivični zakonik rađen isključivo po uzoru na francuski Krivični zakonik, Ikeda smatra da ga je Boissonad zapravo radio po uzoru na različite evropske zakonike, ali uz uklapanje japanskih običaja i tradicije.⁵⁷⁶ Naime, novi Krivični zakonik, iz 1907. godine, pisan je, budući da je uticaj Nemačke rastao, pod preovlađujućim uticajem nemačkog prava. U oba zakonika krivično pravo je delom preuzeto putem pravnih transplanata, a delom su usvojeni japanski običaji i tradicija.

Na osnovu svega do sada navedenog može se ustanoviti da je Votsonov zaključak da se javno pravo sastavlja, a da se privatno pravo gotovo uvek preuzima iz drugih pravnih sistema putem pravnih transplanata, u slučaju Japana u periodu Meiji restauracije, samo delimično potvrđen. Tačnije, ne može se primeniti na javno pravo, a u pogledu privatnog prava, njegova primena je moguća samo delimično. Naime, primenjivost Votsonovog zaključka zavisi od grane prava koja se posmatra i perioda u kojem je zakonik sastavljan.

2) Drugi Votsonov zaključak proizašao iz teorije pravnih transplanata, da vlade često pokazuju malo interesovanja za stvaranje prava,⁵⁷⁷ na primeru Japana u periodu Meiji restauracije se ne može potvrditi. Može se uočiti da je stvaranje kako privatnog, tako i javnog prava, u drugoj polovini XIX veka, u Japanu bilo državni projekat.

Japan je bio prinuđen da deluje u skladu sa političkim previranjima na međunarodnoj sceni. Počev od 1860. godine, a po zaključivanju neravnopravnih ugovora, još krajem perioda Tokugava, a zatim i tokom Meiji restauracije, japanski zvaničnici su poslali više misija u Ameriku i Evropu. Misije ne samo što su bile organizovane od strane Vlade Japana, već su u njima učestvovali i japanski zvaničnici i političari. Cilj poslatih misija bio je proučavanje različitih oblasti života, prava, nauke, privrede i kulture drugih država i preuzimanja njihovih najboljih rešenja, posebno iz oblasti prava, da bi se pomogla modernizacija Japana i njegovog pravnog sistema i obezbedila hvatanje koraka sa zapadnim silama. Meiji Vlada je, budući pod pritiskom zapadnih zemalja i u pokušaju da izvrši reviziju neravnopravnih ugovora, organizovala i finansirala pisanje novih pravnih kodifikacija. Prilikom sastavljanja svakog od Zakonika formirane su različite državne komisije, komiteti i biro, kojima je zadatak bio rad na Zakoniku. Naravno, ovakve Komisije su imale i nadzornu ulogu.⁵⁷⁸ Pored toga, Vlada Japana je angažovala strane stručnjake iz različitih oblasti, koji su imali za cilj modernizaciju i vesternizaciju Japana u svim oblastima. Posle svega navedenog, ne može se zaključiti da je ova

⁵⁷⁵ Prvo je donet Privremeni Krivični zakonik (*Karikeiritsu*) 1868. godine, zatim Nacrt novog Krivičnog zakonika (*Shinritsukōryō*) 1870. godine. Za njim je sledio stari Krivični zakonik (*Kyūkeihō*), donet 1880. godine, i novi Krivični zakonik (*Keihō*), donet 1907. godine.

⁵⁷⁶ Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gistave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 171.

⁵⁷⁷ Alan Votson, *Pravni transplant: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 174.

⁵⁷⁸ Na primer, Biro za kodifikaciju Građanskog zakonika, osnovan pri Senatu 1881. godine ili Komitet za istraživanje zakona o gradovima i selima (*Chōsonhō chōsa iin*) osnovan 1884. godine pri Ministarstvu pravde.

tvrdnja Votsona primenjiva na primer Japana u periodu Meiđi restauracije. Naprotiv, tadašnji Japan je ekletantan primer države koja je bila izrazito zainteresovana za stvaranje prava.

3) Votson nalazi i da obimno zakonodavstvo, kao što je kodifikacija, često ne sadrži nikakvu specifičnu društvenu poruku koja odgovara društvu u kojem se zakon donosi.⁵⁷⁹ U slučaju Japana, nije moguće složiti se ni sa ovim profesorovim zaključkom. Potrebno je istaći da je čitav poduhvat kodifikacije prava, donošenja novog ustava i stvaranja novih zakonika, tokom Meiđi restauracije nosio, naprotiv, jedinstvenu poruku. Ta poruka je bila objavljena u Carskoj zakletvi od pet članova, u članu 5., koji glasi: „Za znanjem će se tragati širom sveta kako bi se unapredilo blagostanje Carstva.“⁵⁸⁰

Bez obzira na to što je podsticaj za započinjanje poduhvata za stvaranje novih kodifikacija i osavremenjivanje zastarelog pravnog sistema bio pritisak spolja, Japan nije propustio da u taj poduhvat uvrsti i poruku o potrebi za hvatanjem koraka sa svetom, potrebi za modernizacijom i vesternizacijom kako društva, tako i države, a iznad svega, potrebi da se uspešno odgovori na izazove sa kojima se Japan suočio, stupajući na svetsku scenu sa ciljem da dostigne respektabilnu poziciju. Način donošenja kodifikacija u Japanu u Meiđi periodu ukazuje na to da je kodifikovanje prava bilo u skladu sa trenutnom političkom situacijom, ali i stremljenjima Japana u datom istorijskom trenutku. Želja Japana da postane vodeća svetska sila nije bila zasnovana samo na njegovoj potrebi da se na taj način zaštiti, već je poticala i od uverenosti Japana da mu ta pozicija pripada. Poruka koju je kodifikacija prava sa sobom nosila bila je i izuzetnost Japana i težnja ka dostizanju vodeće pozicije na političkom planu Azije i ravnopravnosti sa svetskim silama.

4) Dalje će se ispitati četvrti Votsonov zaključak, da se stvaranje prava u znatnom delu prepušta subordiniranoj pravničkoj eliti kao što su sudije i pravnici.⁵⁸¹ S jedne strane, Japan je ozbiljno shvatio rad na ustavu i različitim pravnim kodifikacijama. Japanskom političaru Itou Hirobumiju je 1881. godine, carskim ukazom naloženo da osnuje komisiju koja će se baviti proučavanjem državnih institucija drugih zemalja i da povodom toga otputuje u Evropu, kako bi proučavao strane ustave i našao odgovarajući model za budući japanski ustav. Tokom 1882. i 1883. godine je tim povodom boravio u Nemačkoj i Austriji. Prisustvovao je predavanjima Gnajsta, Mosea i Jeringa, i proučavao je pruski ustav iz 1850. godine, kako bi pronašao odgovarajuća pravna rešenja za Meiđi ustav, da bi zatim, po povratku u Japan, već 1885. godine, bio izabran za prvog premijera Japana.

S druge strane, za rad na kodifikacijama Vlada Japana je angažovala strane pravne savetnike – profesore prava, advokate i pravnike praktičare, da pomognu japanskim pravnicima u stvaranju prava. Međutim, rad na zakonicima nije bio prepušten ni stranim, a ni japanskim pravnicima, niti je bio bez ikakvog upliva kontrole od strane vlasti ili njenog interesovanja za najbolja moguća rešenja. Kao primer može se navesti sledeće: na sastavljanju predloga Građanskog zakonika Japana Gistav Boasonad je radio na celom tekstu Zakonika, osim na Knjizi I, i na delu o nasleđivanju koji se nalazio u Knjizi III, koje je prepustio japanskim stručnjacima.⁵⁸² Međutim, bio je obavezan da povodom svog rada održava redovne sastanke sa predstavnicima Vlade, kako bi izvršna vlast bila upoznata sa radom i potencijalnim rešenjima zakonika. Takođe, tokom skoro tri decenije dugog rada na stvaranju Građanskog zakonika, promenio se veliki broj komisija, komiteta i odbora zaduženih za njegovo sa-

⁵⁷⁹ Alan Votson, *Pravni transplant: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 174.

⁵⁸⁰ Wihelm Röhl, „Public Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wihelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 31.

⁵⁸¹ Alan Votson, *Pravni transplant: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 174.

⁵⁸² Rezultate do kojih su oni došli tokom istraživanja lokalnih običaja, objavili su u „Kolekciji građanskih običaja u Japanu“ (*Zenkoku minji kanrei riushū*).

stavljanje, koji su, osim pomoći pri radu na sastavljanju zakonika, imali i kontrolnu političku ulogu. Zato se može smatrati da je Votsonova formulacija „u znatnom delu prepušta“ tačna, jer se na primeru Japana može uočiti rad pravnika – „subordinirane pravničke elite“, ali i angažovanje izvršne i zakonodavne vlasti.

5) Između ostalih zaključaka, Votson iznosi zaključak i da subordinirani stvaraoci prava, kojima je prepušteno stvaranje prava, teže da stvaraju takvo pravo kakvo će odgovarati onoj pravničkoj kulturi koju oni stvaraju za sebe.⁵⁸³

U Japanu, u navedenom periodu, takav stav se ne potvrđuje, s obzirom na to da je malo toga bilo ostavljeno slobodnoj volji kako stranih, tako i domaćih pravnika. To je bila posledica činjenice da je postojalo veliko državno interesovanje za izradu pravnih kodifikacija u okvirima koji su za cilj imali modernizaciju Japana, a koje se ogledalo u već pomenutom, velikom broju mešovitih komisija i komiteta koji su pratili rad na sastavljanju zakonika. Osim toga, Gistav Boasonad je 1893. godine, u oproštajnom govoru koji je održao na sahrani Jamade Akijošija (*Yamada Akiyoshi*), istakao „...da veruje da je stvorio najbolje zakone koje Japan može da ima“.⁵⁸⁴

Zato tvrdnja, da subordinirani stvaraoci prava stvaraju pravo koje će odgovarati kulturi koju oni stvaraju za sebe, u slučaju Japana nije primenjiva, iz dva razloga. S jedne strane, zato što je njihov rad velikim delom kontrolisan od strane zakonodavnih i izvršnih organa, te samim tim, ukoliko i stvaraju takvo pravo, ne postoji garancija da će ono nekritički biti usvojeno.⁵⁸⁵ S druge strane, bar u Boasonadovom slučaju, a na osnovu njegove izjave, ali i na osnovu njegovog insistiranja na ukidanju nehumanih praksi i kazni prilikom rada na Krivičnom zakoniku Japana, može se zaključiti da je on pravo stvarao u nameri da stvori najbolje pravo za Japan, a ne za sebe.

Bez obzira na prethodno prikazana određena odstupanja od zaključaka Alana Votsona, čini se da bi se unapređivanje pravnog sistema Japana putem pravnih transplanata u periodu Meidi restauracije moglo smatrati idealnim primerom svesnog i promišljenog pozajmljivanja pravnih rešenja drugih država, sa ciljem modernizacije i unapređivanja sopstvenog pravnog sistema. Tome je prethodila svest države o neadekvatnosti postojećeg pravnog sistema, kao i o postojanju uspešnih i adekvatnih pravnih rešenja u drugim državama i potrebi za preuzimanjem i implementacijom takvih rešenja u postojeći sistem. Međutim, obrise ove teorije trebalo bi proširiti dodatnim i detaljnim ispitivanjem njenih postulate i na primeru drugih pravnih sistema, koji do sada nisu ispitani iz ovog ugla. Time bi se doprinelo relativizovanju nekih njenih elemenata uz istovremeno očuvanje njenog nespornog jezgra koje je pretrpelo test vremena. Na taj način, teorija pravnih transplanata bila bi osavremenjena i osnažena dodatnim legitimitetom. Stoga je ovakav metodološki pristup i ova analiza pravnih transplanata u Japanu u vreme Meidi dinastije samo prvi korak u daljim mogućim istraživanjima drugih pravnih sistema u svetu.

⁵⁸³ Alan Votson, *Pravni transplanti: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 174.

⁵⁸⁴ Masako Kobayashi Ikeda, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gistave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1996, str. 245.

⁵⁸⁵ Osim toga, ukoliko se razmotri rad francuskog savetnika Gistava Boasonada, lako se može utvrditi da on stvara pravo i pravne kodifikacije u skladu sa vrednostima demokratskog društva i ugledajući se na francusko pravo, kao i prema svom najboljem znanju. Međutim, u dva slučaja zakonici koje je Boasonad sastavio nisu naišli na prihvatanje od strane japanske javnosti. Prvi je bio predlog Krivičnog zakonika Japana iz 1882. godine, na kojem je radio Boasonad i koji je usvojen, ali je zbog mišljenja japanskih pravnika da Zakonik nije usklađen sa japanskim društvenim prilikama, i usled dugogodišnjih zahteva za njegovu izmenu, zamenjen novim Krivičnim zakonikom, koji je stupio na snagu 1907. godine. Sličnu sudbinu je doživeo i predlog Građanskog zakonika Japana iz 1888. godine, koji je takođe, zbog protivljenja javnosti, na kraju odbačen i rad na Građanskom zakoniku ponovo je započet, uz učešće Hermana Rozlera i pod uticajem nemačkog prava.

5.5. Osvrt na promene do kojih je došlo u pravnim kodifikacijama u periodu Meiji restauracije

Promene nastale u pravnim kodifikacijama, i sledstveno tome u pravnom sistemu Japana, čine osnov njegove modernizacije u periodu Meiji restauracije. U ovom periodu feudalno pravo zamenjeno je modernim pravnim institutima, pod uticajem Zapada, demokratskog i građanskog društva i njegovih ideja. Ustanovljeni su primarni izvori prava, sadržani u *Roppō*, koji se sastojao od Ustava i pet pravnih kodifikacija – Krivičnog zakonika, Krivično-procesnog zakonika, Građanskog zakonika, Građansko-procesnog zakonika i Trgovinskog zakonika. Naravno, najveće promene unete su samim Ustavom, koji je i vrhovni pravni akt jedne države, te svi ostali zakonski akti moraju biti u skladu sa njim. U Japanu su promene u pravnom sistemu, usled potrebe za ubrzanom modernizacijom započele pre donošenja novog Ustava, donošenjem drugih zakonika, pre svega Krivičnog i Građanskog zakonika. Međutim, po stupanju na snagu Ustava carevine Japana, 1899. godine, prethodno doneti zakonici su, budući u skladu sa Ustavom, nastavili da postoje, uz eventualne izmene, koje nisu imale veze sa usaglašavanjem prava sa ustavom, već sa javnim mnjenjem i tendencijama u modernizaciji, koje su zavisile i od spoljnih i unutrašnjih faktora, istorijskih i političkih kretanja.

Japansko pravo je mešoviti sistem prava, na koji je pre Meiji restauracije najveći uticaj imalo kinesko pravo. Međutim, treba imati u vidu da je recepcija kineskog prava bila postepena, i da je trajala vekovima. S druge strane, preuzimanje prava u periodu Meiji restauracije karakterišu drugačiji parametri – u veoma kratkom vremenskom periodu, stvoren je potpuno novi pravni sistem, čija je osnovna karakteristika eklekticizam. Iako je u prethodnom tekstu ovog poglavlja obrađeno smenjivanje uticaja dva dominantna pravna sistema – francuskog i nemačkog, ne može se prenebregnuti, ne tako dominantan, ali svakako postojeći uticaj engleskog, američkog, austrougarskog, italijanskog i mnogih drugih prava.⁵⁸⁶ Domaćoj javnosti svakako je najinteresantniji uticaj crnogorskog prava na građansko pravo.

Eklekticizam koji se javlja u pravu, međutim, ne može da bude iznenađujući, ako se uzme u obzir način na koji su se vekovima širila znanja u Japanu – nadogradnjom postojećeg znanja novim, bez odbacivanja prvobitnih modela. Način na koji je japansko moderno pravo formirano, (ipak) zadržavajući japanske običaje i tradiciju, uz dodavanje modernih rešenja, može se uporediti sa načinom na koji je stvorena jedinstvena religija Japana, kombinovanjem šintoizma, budizma i konfucijanizma. Na isti način, japansko pravo je koristilo različita strana rešenja, koja su uklapanjem i nadograđivanjem sa postojećim feudalnim pravom i običajima, tokom niza godina stvorila japansko pravo *per se*. Osnovu ovakvog japanskog pravnog sistema čine japansko pravo i običaji, kasnije nadograđeni kineskim pravom i idejama konfucijanizma, da bi mu u drugoj polovini XIX veka bili pridodati i moderni pravni instituti zapadnih pravnih sistema, čiji koreni sežu sve do rimskog prava. Nasuprot velikom nepoverenju zapadnih sila, kombinovanje velikog broja različitih pravnih sistema, iznedrilo je moderno i funkcionalno pravo. U korist uspeha ovog državnog projekta kompilacije čitavog modernog pravnog sistema jedne države, govori i činjenica da od više kodifikacija donetih u pet različitih oblasti prava tokom Meiji perioda, i dan-danas važe tri zakonika – usvojeni Građanski zakonik iz 1898. godine, novi Trgovinski zakonik iz 1899. godine i novi Krivični zakonik iz 1907. godine.

Osim toga, način preuzimanja stranih prava tokom perioda Meiji restauracije, bio je usko povezan sa, kako to Votson naziva, „subordiniranom pravničkom elitom“,⁵⁸⁷ koja je učestvovala u stvaranju modernog japanskog prava. Stvaraoci prava u Japanu su tokom Meiji perioda u velikom broju slučajeva bila pod uticajem različitih pravnih sistema. Na primer, studenti i pravnici su u Japanu učili pravo jedne države (englesko, francusko ili nemačko), da bi zatim otputovali u inostranstvo i studirali

⁵⁸⁶ V. Poglavlje V., 5.2. Strani uticaji na razvoj japanskog prava u periodu od 1868. do 1912. godine.

⁵⁸⁷ Alan Votson, *Pravni transplant: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010., str. 174.

u nekoj drugoj zemlji. Tako je npr. Nobušige Hozumi prvo učio anglosaksonsko pravo i boravio u Londonu, da bi posle toga studirao nemačko pravo u Berlinu; ili Kenjiro Ume, koji je pravo doktorirao u Lionu, a zatim studije nastavio u Berlinu. Kako su i sami subordinirani pravници bili obrazovani u više zapadnih država, odnosno u različitim pravnim sistemima, čini se da im je njihovo obrazovanje olakšavalo i omogućavalo im da sa više razumevanja i otvorenog uma pristupe kombinovanju rešenja različitih pravnih sistema u cilju sastavljanja odgovarajućeg pravnog sistema za napredak Japana.

Međutim, kontroverze oko usvajanja Građanskog i Trgovinskog zakonika, a kojih nije bio pošteđen ni Meidi ustav, ukazuju na to da je recepcija prava u Japanu nije bila brza i nekritička. Naprotiv, tri različita perioda koja karakterišu razvoj japanskog prava tokom perioda Meidi restauracije upravo ukazuju na put koji je Japan prešao od početnog pukog prepisivanja stranih pravnih rešenja, pa do ozbiljnog promišljanja i kritičkog postavljanja prema rešenjima sa Zapada. Hejli smatra da je upravo ova autonomija u izboru pravnih rešenja koja će biti preuzeta, odnosno neslaganje sa predloženim rešenjima ono što razlikuje japansku modernizaciju prava od modernizacije prava u drugim državama.⁵⁸⁸ Slično tvrdi i Takao Tanaze (*Takao Tanase*) koji smatra da je japansko društvo integrisalo i primenilo strane zakone na svoj poseban način.⁵⁸⁹

Naravno, takav stav ne menja činjenicu da je do recepcije prava došlo metodom pravnih transplanata. U ovom, poslednjem poglavlju ove doktorske disertacije, koje se proučavalo promene nastale u pravnim kodifikacijama na osnovu analize Ustava i pet pravnih kodifikacija (*Roppō*), i na osnovu velikog broja primera i mišljenja znatnog broja autora, može se zaključiti da je metod prenošenja prava putem pravnih transplanata, bio metod kojim se Japan koristio u periodu Meidi restauracije.

Analiza koja je u radu sprovedena, a koja se tiče primene zaključaka teorije pravnih transplanata na prenošenje prava u Japanu tokom Meidi restauracije, ukazala je na postojanje određenih odstupanja od teorije kada se ona primeni na slučaj Japana. Na primeru Japana ustanovljeno je da javno pravo nije oblast koju države promišljaju, odnosno da u njoj nije isključeno korišćene pravnih transplanata. Kod Votsonovog zaključka da privatno pravo nije otvoreno stranim uticajima, analizirana su različita privatna prava i ustanovljeno je da neka od njih odstupaju od ovakvog zaključka. Osim toga, Japan je u Meidi periodu, pokazao da nije država koja malo pažnje obraća na stvaranje prava, čak, naprotiv, opisana je stalna i sveprisutna briga i angažovanje države oko nastanka pravnih tekstova i akata. Toj, slobodno se može reći, kontroli koju je vlada sprovodila, doprinosilo je i postojanje društvenih poruka pravnih kodifikacija, nasuprot Votsonovom zaključku da takve poruke nema. Kontroli je doprinosilo i delimično prepuštanje rada na pravnim kodifikacijama, subordiniranim pravnicima, koje ipak nije vodilo stvaranju prava kakvo će odgovarati onoj pravničkoj kulturi koju oni stvaraju za sebe, kako je to Votson smatrao. Ipak, ovakav rezultat, odnosno, pomenuta odstupanja ukazuju na ograničenja teorije pravnih transplanata i na izuzetke koje ona trpi u slučaju Japana u periodu Meidi restauracije u odnosu na zaključke do kojih je došao Alan Votson, čime se nije ukazalo na netačnost teorije, već samo na mogućnosti njenog proširenja i osavremenjivanja.

Što se samih promena u pravnim kodifikacijama tokom perioda Meidi restauracije tiče, potrebno je istaći da je sveukupni rezultat pravne reforme kojoj je feudalni Japan podvrgnut odmah po Meidi restauraciji, bilo stvaranje sveobuhvatnog pravnog sistema, koji je sledio ideje zapadnih demokratskih društava. U početku, takva praksa je imala za cilj samo ispunjavanje nametnutih obaveza, da bi s vremenom, Japan sazrevao i otkrivao potrebu za usklađivanjem prava, prvo sa svojom kulturom, običajima i etičkim modelima, a zatim i sa potrebama svojih građana. Rezultat je svakako bio imponozantan, posle pedeset godina rada, uz brojne promašaje, probleme, i ponovne pokušaje, Japan je sebe postavio među svetske sile, uz pravni sistem koji je mogao da im u potpunosti parira, istovremeno pružajući inspiraciju za razvoj pravnih sistema drugih, manje razvijenih država, kao što

⁵⁸⁸ John Owen Haley, *The Spirit of Japanese Law*, The Georgia University Press, Athens, Georgia and London, 1998, str. 11. On takođe smatra da se ova tvrdnja može primeniti i na Kinu i Tajland, koji su se prilikom modernizacije prava ugledali na Japan.

⁵⁸⁹ Eric A. Feldman, „Law, Culture and Conflict: Dispute Resolution in Postwar Japan“, *Law in Japan: A Turning Point*, Edited by Daniel H. Foote, University of Washington Press, Washington, 2007, str. 57.

je Turska iskoristila novi Trgovinski zakonik kao model za svoj Trgovinski zakonik iz 1926. godine, ili Etiopija Meidi ustav, kao model za svoj ustav iz 1931. godine. Što je još upečatljivije, Kambodža je uzela Građanski zakonik Japana, kao model za svoj građanski zakonik, donet 2007. godine, više od sto godina pošto je usvojen.

Kada se govori o promenama uvedenim Meidi ustavom, potrebno je imati u vidu da su samim njegovim donošenjem, a zatim i skoro svim njegovim odredbama bile uvedene promene. Na početku ovog poglavlja ukazano je na to da je ustav koji je prethodio Meidi ustavu bio Ustav princa Šotokua iz VII veka, pa je samim tim jasno da se japanska država tokom niza vekova značajno razvila, ali da njen razvoj nije pratio odgovarajući ustav. Zato je njen prelaz iz feudalne u modernu državu, koji je Meidi ustav uobličio i podržao, bio veliki iskorak.

Ustav Carevine Japana se može smatrati modernim ustavom, pre svega jer je njime sprovedena podela vlasti i jer su njime garantovana individualna prava podanika. Naravno, postavlja se pitanje koliko su ti principi u stvarnosti bili poštovani. Masami Ito (*Masami Ito*) smatra da je, uopšteno govoreći, Ustav faktički postavio Carsku skupštinu iznad zakona i time je princip vladavine zakona bio zapostavljen.⁵⁹⁰ Ipak, posle svega navedenog u ovom poglavlju, može se zaključiti da je Meidi ustav bio kombinacija demokratskih i nedemokratskih principa, sa izuzetnim uticajem božanske figure cara i obojenošću šinto religijom – careva suverenost poticala je od čitave loze careva, koja svoje poreklo vodi od boginje Sunca, Amaterasu Omikami.

Ipak, Meidi ustav je učinio veliki iskorak u demokratizaciji japanskog društva. Ukoliko se čini da su njime japanskim građanima neka prava bila uskraćena ili ograničena, potrebno je setiti se da prethodnim ustavom njima nikakva prava nisu ni dodeljena. Štaviše, u prethodnom ustavu nisu bili ni pomenuti. Najznačajnija promena je nastupila time što su japanskim građanima, osim što su pomenuti u Ustavu, njime bila garantovana i prava. Revolucionarnost ove oderdbe može se ilustrovati činjenicom da termin „pravo“ japanski jezik pre Meidi restauracije uopšte nije poznao. U prethodnom socijalnom i društvenom konteksta nije se smatralo da iko ima pravo na nešto, već su u fokusu bile obaveze pojedinca prema sebi i drugima, u okviru *ie*, seoske zajednice, pa dalje, prema knezu, šogunu i na kraju, samom caru. U skladu sa tim, revolucionarne su odredbe Meidi ustava kojima su podanicima dodeljena prava na slobodu veroispovesti, na pravično suđenje, na nepovredivost svojine i na slobodu govora.

Članom 28. Ustava garantovala se sloboda veroispovesti, ali se u praksi to pokazalo unekoliko samo slovom na papiru, jer je šintoistička titula zahtevala i šintoističke podanike. Pored toga, u preambuli Ustava Carevine Japana navodilo se: „...u želji da unapredi dobrobit i omogući razvoj moralnih i intelektualnih sposobnosti Naših voljenih podanika...u saglasnosti sa Našim narodom i uz njegovu podršku...“ iz čega se jasno vidi da centralna figura nisu bili podanici, već car, koji je dodeljivao prava koja se u demokratskim društvima smatraju pravima pojedinca i kakva su poznajvali demokratski ustavi zapadnih zemalja, na koje se Japan ugledao. Za primer se mogu uzeti američka Deklaracija nezavisnosti iz 1776. godine⁵⁹¹ i francuska Povelja o pravima čoveka i građanina iz 1789. godine,⁵⁹² u kojima individualna prava ne zavise od vladareve dobre volje. Primeri za nepotpunu demokratizaciju japanskog društva Meidi ustavom mogu se videti u činjenici da je Ustav donet kao poklon cara svojim podanicima, gde njegov suverenitet potiče od *Tennō* – vlasti cara, a ne od naroda.⁵⁹³ Osim toga, iako Ustavom nije bila propisana nijedna obaveza cara, već je Ustav taksativno nabrajao isključivo listu njegovih prava. U članu 4. Ustava bio je primenjen i monarhistički princip

⁵⁹⁰ Masami Ito, „The Rule of Law: Constitutional Development“, *Law in Japan: The Legal Order in a Changing Society*, Edited by Arthur Taylor fon Mehren, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963, str. 206.

⁵⁹¹ U preambuli Deklaracije nezavisnosti se navodi: „Mi smatrano ove istine očiglednim: da su svi ljudi stvoreni jednaki, da su od strane Tvorca obdareni određenim neotuđivim pravima, među kojima su život, sloboda i težnja za srećom.“

⁵⁹² U Povelji o pravima čoveka i građanina, u članu 1. se navodi: „Ljudi se rađaju i žive slobodno i jednaki u pravima.“

⁵⁹³ Što je ponovo u suprotnosti sa Poveljom o pravima čoveka i građanina, u kojoj se u članu 3. navodi: „Svi su ljudi po prirodi i pred zakonom jednaki.“

(*das monarchische Prinzip*), karakterističan za pruske ustave XIX veka, koji znači da sve ono za šta Ustavom nije predviđena nadležnost, potpada pod nadležnost cara.⁵⁹⁴ Nezavisnost sudske vlasti bila je nepotpuna, jer su se presude donosile u ime cara.

S druge strane, Meidi ustav je, svakako, bio veliki iskorak ka demokratizaciji japanskog društva. Njime je ograničena carska vlast koja je do tada bila neograničena i neprikosnovena, ali su istovremeno ograničenja nametnuta i ostalim granama vlasti. Zakonodavna vlast cara bila je uslovljena odobrenjem Carske skupštine, a izvršnu vlast car je sprovodio uz prethodne konsultacije sa ministrima, osim kada su u pitanju odluke koje se tiču carskog domaćinstva i vojske. Japanski građani su po prvi put pomenuti u Ustavu, doduše kao podanici. Ustavom su im garantovana određena prava, ali i obaveze.

Meidi revolucija se najčešće naziva Meidi restauracija, jer sama revolucija nije izvedena do kraja, feudalni sistem jeste promenjen, ali je nepovrediva ličnost cara zadržana. Car svoj suverenitet gradi na tome što potiče od šintu božanstva. Meidi ustav je rađen po ugledu na Ustav Kraljevine Prusije iz 1850. godine, jer je procenjeno da njegovu ideju carske sveprisutnosti i neoborivosti treba zadržati, uz odgovarajuća prilagođavanja i ustupke i prihvatanje demokratskih principa zapadnih zemalja i njihovog demokratskog uređenja. Osim toga, smatra se da je Meidi ustav umanjio i značaj parlamenta i to se uklapa u rezultat Meidi restauracije – nedovršene revolucije. Međutim, ono što se mora uzeti u obzir je da uticaj koji je pruski ustav imao na Ustav Carevine Japana, nije poticao samo od teksta pruskog ustava. Treba se podsetiti da je Ito prilikom svoje posete Evropi, u potrazi za odgovarajućim modelom i pravnim rešenjima koja će se primeniti na japanski ustav, razgovarao i sa nemačkim i sa austrijskim naučnicima (Herman Rozler se čak protivio ugledanju na pruski ustav) i da je njegov cilj bio da ustav omogući uvođenje demokratskih institucija, a da istovremeno zadrži centralnu ulogu cara, i obezbedi uticaj Meidi vođa, uz jaku izvršnu vlast, a ne da bude puka kopija pruskog ustava, na način na koji je pravo zapadnih zemalja preuzimano u prvom periodu razvoja prava u toku Meidi restauracije. Izgleda da je Ito u tome uspeo, što potkrepljuje i mišljenje Džordža Bekmana (*George M. Beckmann*) koji smatra da je Meidi ustavom oligarsima Meidi perioda omogućena autoritarna politička moć, uobličena u zapadne principe, kao poslednja linija odbrane njihovih pozicija u vladi.⁵⁹⁵

Isto tako, važno je ukazati na to da je divljenje Japana prema Nemačkoj, kao i njeno jačanje krajem XIX veka i preuzimanje dominacije u Evropi, uz Bizmarkov otrežnjući govor i gostoprimstvo koje su Japanci uživali u Nemačkoj tokom Ivakura misije, uticalo na okretanje Japana ka Nemačkoj i, sledstveno tome, pruskom ustavu, a ne samo i isključivo kvalitet i sadržina ovog teksta kao modela za japanski ustav. Japanci su ustav (naivno), pored toga što je njegovo donošenje bio uslov da zapadne sile Japan posmatraju kao modernu i organizovanu državu, posmatrali i kao sredstvo, čijim će prenošenjem direktno preneti i odgovarajući politički sistem i državnu organizaciju i da će na taj način uspešno i brzo okončati modernizaciju države, a uz to i zadobiti poštovanje Nemačke, ali i drugih velikih sila.

Osim toga, neki autori smatraju da uticaj pruskog ustava na japanski ustav treba posmatrati sa zadržkom. Alistar Svejl (*Alistair Swale*) u knjizi „Meidi restauracija: Monarhizam, masovne komunikacije i konzervativna revolucija“ iznosi mišljenje da takav stav ima određene mane. On se poziva na Kaneka Kentarua, koji u svojoj knjizi „Proglašenje Ustava i njegov prijem na Zapadu“ ističe razlike između japanskog i pruskog modela ustava u dve krucijalne tačke: u poziciji nemačkog cara, koji je izabran, i čija pozicija nije uporediva sa pozicijom japanskog cara, koji je tron nasledio od predaka⁵⁹⁶ i u razlici između etnički i administrativno homogenog japanskog društva nasuprot izuzetno hete-

⁵⁹⁴ Toshiyoshi Miyasawa Kempō, „Characteristics of the Meiji Constitution“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 631.

⁵⁹⁵ John Owen Haley, *Authority without Power: Law and the Japanese Paradox*, Oxford University Press, Oxford, 1991, str 78.

⁵⁹⁶ Što je istaknuto i u samom Ustavu iz 1889. godine, u članu 1.: „Japanskom carevinom vlada i upravlja vekovima neprekinuta linija careva.“

rogenom društvu u Nemačkoj.⁵⁹⁷ Pored toga, svakako treba istaći i činjenicu da su donošenje Meiji ustava i njegova višedecenijska primena ukazali na to da je Meiji ustav bio rezultat vrednog rada, ali da takav i ne bi bio da nije bilo prethodne visokocentralizovane države, koja je bila na odgovarajućem nivou razvoja i koja je svojom razvijenom infrastrukturom omogućila brzo sprovođenje modernizacije u svim oblastima života, a posebno u industriji.

Gnajst je, tokom Itoove posete, vrlo otvoreno izneo mišljenje da se zahteva postojanje određenog civilizacijskog i kulturnog nivoa razvoja na kojem se jedno društvo nalazi da bi ono stvorilo i odgovarajući ustav, a da on ne bude besmislen i neupotrebljiv.⁵⁹⁸ U to je Gnajst očigledno sumnjao kada je Japan bio u pitanju, i u ovom njegovom stavu se vidi naznaka toga da je Gnajst (mora se priznati, kao i većina drugih zapadnjaka tog vremena) smatrao Japan zaostalom i nerazvijenim u odnosu na zemlje zapadnog sveta. Ali Gnajst je u jednom bio u pravu – kada je rekao da ne zna ništa o Japanu. Budući da je Japan očigledno bio na dovoljno visokom nivou razvoja kada je uspeo da u izuzetno kratkom periodu stvori modernu državu i ustav koji nije ostao samo mrtvo slovo na papiru, očigledno je da je Gnajst pogrešio. Dokaz za tu tvrdnju je i činjenica da je Ustav Carevine Japana ostao na snazi sve do donošenja novog Ustava, 3. maja 1947. godine.

Kao i promene nastale donošenjem Ustava, tako su i promene nastale u drugim pravnim kodifikacijama bile veoma značajne. Veliki broj promena u japanskom krivičnom zakonodavstvu nastupio je već početkom perioda Meiji, s obzirom na to da krivično pravo bilo postavljeno kao prioritet u modernizaciji pravnog sistema. U krivično pravo uveden je veliki broj savremenih instituta, još i pre donošenja prvog modernog Krivičnog zakonika, 1880. godine, dok su i dalje donošeni feudalni krivični zakonici. U tom periodu, kao rezultat zapadnih pritisaka i uticaja sa jedne, i angažovanja Japana na kodifikaciji modernog krivičnog prava, nastupile su značajne promene. Već početkom perioda Meiji restauracije, 1872. godine došlo je do otvaranja sudova za predstavnike štampe, odvajanja sudova i tužilaštva, zabrane mučenja u građanskim parnicama, ukidanja klasnih razlika tokom suđenja (koje se može smatrati primenom načela jednakosti pred zakonom). U narednim godinama, sledile su dalje promene. Godine 1873., uvedeni su zabrana osвете i ograničenje u upotrebi fizičke torture. Sledeće godine, pravosuđe je organizovano po ugledu na francuski sistem i priznate su *kōso* i *jōkoku* apelacione procedure. U narednim godinama, sledilo je uvođenje advokata u pravni sistem, 1872. godine (mada im nije bilo dozvoljeno da se pojavljuju na suđenjima sve do 1882. godine i stupanja na snagu Krivično-procesnog zakonika), i istražnih sudija, 1876. godine; napuštanje priznanja okrivljenog kao osnova za nametanje kazne, 1876. godine; ustanovljavanje instituta kaucije, 1877. godine; i konačno, kao trijumf Gistava Boasonada i njegovih dugogodišnjih pokušaja da se praksa fizičke torture ukine – potpuna zabrana mučenja, 1879. godine.⁵⁹⁹

Iako neki autori smatraju da je stari Krivični zakonik iz 1880. godine stvaran isključivo po uzoru na Francuski krivični zakonik, Boasonad ga je zapravo radio po uzoru na različite evropske zakonike, ali uz uklapanje japanskih običaja i tradicije. Najrevolucionarnija promena doneta Starim zakonikom bilo je prvi put primenjeno načelo zakonitosti – *nullum crimen, nulla poena sine lege* i zabrana kažnjavanja *ex post facto*. Ova dva načela su, kako to Kenzo Takayanagi ističe, bila produkti Francuske buržoaske revolucije i Evropa u XIX veku ih je posmatrala kao osnovni preduslov za postojanje civilizovanog koncepta pravde. Osim toga, svoj moderan status je potvrdio ukidanjem različitog kažnjavanja zavisno od socijalnog statusa okrivljenog, što je bilo napuštanje prakse zaostale iz feudalnog Tokugava perioda. Po donošenju starog Krivičnog zakonika, modernizacija japanskog krivičnog prava se još više ubrzala, da bi pojedini autori tvrdili da je određenim rešenjima čak prevazišla tadašnje pravo zapadnih sila.

⁵⁹⁷ Alistair Swale, *The Meiji Restoration: Monarchism, Mass Communication, and Conservative Revolution*, Palgrave Macmillan, 2009, str. 163.

⁵⁹⁸ Hirakawa Sukehiro, „Japan’s Turn to the West“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 434.

⁵⁹⁹ Kenzō Takayanagi, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, 1868-1961“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000, str. 169.

Krivično- procesno pravo je prateći modernizaciju krivičnog prava, bilo grana prava koja je pretrpela značajne promene tokom perioda Međi restauracije. Iako sveobuhvatne promene nisu nastupile odmah, već se sedamdesetih godina XIX veka i dalje primenjivalo feudalno pravo iz perioda Tokugava, angažovanje Gistava Boasonada, kao autora i Krivičnog zakonika i Krivično procesnog zakonika koji su usvojeni zajedno, 1880. godine, imalo je velikog uticaja na promene nastupile u oblasti krivičnog i krivično-procesnog prava. Boasonadovi pokušaji tokom rada na ovim zakonici- ma, usmereni na izmenu japanskog shvatanje krivičnog postupka i načina obezbeđivanja priznanja odnosno postupka saslušanja osumnjičenog, koji je do tada u praksi isključivo obuhvatao primenu mučenja, posle godina truda, ali i sukoba sa japanskim zvaničnicima, ipak su na kraju urodili plodom, konačnom zabranom mučenja donetom 1879. godine (za koju pak, neki autori, kao što je Petra Šmit, smatraju da je u početku, postojalo samo na papiru⁶⁰⁰). Promene unete u oblasti krivično-procesnog prava ticale su se postepenog prihvatanja zapadnih krivično-procesnih instituta i načela, a sve u cilju povoljnijeg položaja optuženog. Promene su rezultirale uvođenjem načela da nema suđenja ukoliko nema optužnice, prezumpcije nevinosti, kao i mogućnot angažovanja advokata tokom suđenja (mada je bilo nejasno da li je moguće njegovo angažovanje u istražnom postupku). Osim toga bila je usvojeno i načelo javnosti suđenja.

Ni promene do kojih je došlo donošenjem Građanskog zakonika Japana nisu bile ništa manje značajne. Za početak, velika promena bila je sadržana u samoj činjenici da je doneta građanska kodifikacija, koja, kao takva, do tada nije postojala u Japanu. Najznačajnije promene njom, unete u postojeće pravne odnose, ticale su se položaja žena i stranaca.

Položaj stranaca je i bio jedan od razloga za donošenje Građanskog zakonika Japana, usaglašenog sa pravima zapadnih zemalja. Donošenje takvog zakonika bio je zahtev zapadnih sila, kao uslov dapristanu na ukidanje konzularnih sudova. Konačno usvojenim japanskim Građanskim zakonikom ovaj zadatak je ispunjen. Njime je položaj stranaca regulisan, oni su prihvaćeni i priznati kao ravnopravni japanskim podanicima. U članu 2. Knjige I, Poglavlja 1 Građanskog zakonika Japana, propisano je da se strancima priznaju privatna prava, osim onih koja su u suprotnosti sa zakonom.⁶⁰¹ Takvo rešenje predstavljalo je veliki pomak, budući da strani državljani u prethodnom periodu uopšte nisu bili vidljivi za japansko zakonodavstvo. Tome je, naravno, doprinosila i činjenica da je primena neravnopravnih ugovora imala za posledicu da su stranci potpadali pod jurisdikciju konzularnih sudova, ali van toga, japansko zakonodavstvo ih nije prepoznavalo, niti im je garantovalo bilo kakva prava. S druge strane, prepoznavanje omogućeno ovim zakonikom nametnulo im je i određena ograničenja, kao što je bila zabrana posedovanja zemlje, deonica Banke Japana, kao i zabrana otvaranja rudnika.

Druga velika promena nastala usvojenim Građanskim zakonikom ticala se položaja žena. Kako se navodi u članku Mičigenske pravne revije, položaj žena u novom zakoniku bio je „liberalan i prosvetljujući“.⁶⁰² Do donošenja ovog zakonika ženama su bila uskraćena mnoga prava. Feudalizam ih nije video drugačije do kao radnu snagu, uz šta su smatrane i pretnjom postojećem poretku odvlačenjem pažnje od poslušnosti i reda. U skladu sa pravilima budizma i konfucijanizma, koja su vekovima zahtevala i regulisala hijerarhiju u svim odnosima, one su imale podređen položaj. Budizam ih je smatrao nižim bićima, iskušenjem za svetost i prepreku vrlini. U skladu sa učenjem konfucijanizma, dugovale pokornost prvo svom ocu, zatim, kada se udaju, mužu, a ako bi ostale udovice, svom sinu. Nisu mogle da budu glava porodice – *ie*, nisu imale pravo na sopstvenu imovinu, na izbor bračnog partnera, nisu mogle da usvajaju decu, nisu mogle da se razvedu.

⁶⁰⁰ Petra Schmidt, „Law of Criminal Procedure“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005, str. 686.

⁶⁰¹ Član 2. Knjige 1, Poglavlja 1. Građanskog zakonika Japana glasi: „Stranci uživaju privatna prava osim ukoliko nisu zabranjena zakonom, propisima ili dogovorima.“

⁶⁰² „The New Japanese Civil Code“, *Michigan Law Review*, Vol. 3, No. 1, Nov., 1904, pp. 67-68, str. 68., dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1273261>

Međutim, promene unete usvojenim Građanskim zakonikom Japana bile su značajne, moglo bi se reći čak i revolucionarne za položaj žena u japanskom društvu. Ključna odredba nalazila se u članu 1., stavu 2, Knjige I Građanskog zakonika Japana. U njoj se navodi: „Ovaj Zakonik će biti tumačen sa gledišta dostojanstva pojedinaca i suštinske jednakosti polova.“⁶⁰³ Do tada ovo nije bio prihvaćen stav u običajnom pravu koje je zamenjivalo većinu pravnih normi, niti se takva jednakost pominjala u nekom od donetih zakona u feudalnom periodu. Građanskim zakonikom neudatoj ženi bilo je omogućeno da slobodno pribavlja i raspolaže imovinom, dok posle udaje to njeno pravo ostaje, jedino što je bilo potrebno je da dobije saglasnost muža za određene radnje koje bi za posledicu imale zaduživanje ili koje bi uticale na bračnu zajednicu. Preciznije, ulaskom u brak se nije menjao titular svojine na ženinoj imovini. Uz to je, članom 17. stav 2, tačka 6) Građanskog zakonika bila je uvedena i mogućnost da žena sama dela, bez dozvole supruga, ukoliko su njihovi interesi suprotstavljeni.⁶⁰⁴ Pored toga, Zakonikom je bio regulisan i razvod i to dvojako: kao sporazumni, gde je razvod bio predmet dogovora dve strane; i sudski, po osnovu razloga taksativno nabrojanih u Zakoniku. I u slučaju razvoda prava supružnika su bila izjednačena, pa samim tim su i muškarac i žena bili jednaki. Osim toga, novim Zakonikom bilo je predviđeno da su i žene mogle da budu glava porodice – *ie*. Još jedna velika novost bila je uneta građanskom kodifikacijom. Tokom feudalnog perioda Taiho zakonikom je bilo zabranjeno usvajanje, osim u slučaju da glava kuće nema sina. Građanskim zakonikom je ova praksa unekoliko izmenjena, jer je starosna granica za usvajanje u tom slučaju pomerena sa 60 godina za oca i 50 za majku, kolika je bila ranije, novim zakonikom pomerena na samo 17 godina.

Takođe, promene unete Zakonikom ticale su se i nasleđivanja. Interesantno je da Zakonik razlikovao dve vrste nasleđivanja u *ie*: nasleđivanje pozicije glave porodice (*katoku sōzoku*) i nasleđivanje imovine (*isan sōzoku*). To je bio odgovor na kritike upućene Boasonadovom predlogu zakonika, koji je nasledno pravo regulisao kao način sticanja imovine, što nije bilo u skladu sa japanskim običajima i što je predstavljalo kamen spoticanja kod usvajanja Boasonadovog predloga zakonika, uz argument koji su iskoristili protivnici ovog predloga. Nasleđivanje je usvojenim Građanskim zakonikom bilo tako uređeno da je obezbeđivalo neprekidno postojanje porodice, odnosno njime je omogućeno postojanje više naslednika položaja glave porodice, kako bi se obezbedila neprekidnost u njenom trajanju. Članom 970. Građanskog zakonika bilo je regulisano po kom redosledu je koji srodnik mogao da nasledi položaj glave kuće. Osim toga, usvojenim Građanskim zakonikom bilo je propisano i da imovina *ie* mora da bude registrovana na ime određenog pojedinca.⁶⁰⁵

Promene nastale modernizacijom građansko-procesnog prava, kao i donošenjem Građansko-procesnog zakonika, nisu bile od suštinskog značaja za japansko društvo tokom perioda Meiđi restauracija na način na koji su to bile odredbe Ustava, Građanskog ili Krivičnog zakonika. Međutim, postepenim osavremenjivanjem procedura i pravnih instituta građansko-procesnog prava, ono je modernizovano. Tako izmenjeno i prilagođeno novonastalim uslovima i situaciji, omogućilo je postojanje važnog elementa u pravnom sistemu svake moderne države – postojanju pravne sigurnosti, kao i povećanju poverenja koje su Japanci imali (preciznije, nisu imali) u sudove, i pravo uopšte. Medijacija je ostala značajan pravni institut kojim je nastavljeno rešavanje sporova, u skladu sa etičkim modelom koji joj je bio naklonjen, međutim, za razliku od perioda Tokugava, japanski podanici nisu bili primoravani na njeno korišćenje.

Koliko porodično i nasledno pravo nisu bili oblasti prava sklone modernizaciji i izmenama koje je ona nosila, toliko se trgovinsko pravo u periodu Meiđi restauracije relativno lako modifikovalo i prilagođavalo uslovima u trgovini, koji su se brzo i često menjali, u skladu sa razvojem novog Japana, otvorenog prema svetu. Tome svakako doprinosi i dobro organizovan trgovački stalež, čiji su koreni sezali još u XII i XIII vek, u period Kamakura, ali i interes zapadnih sila da prošire postojeća

⁶⁰³ Prof. dr Ljiljana R. Marković, prof. dr Radimir M. Đurović, *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011., str. 426.

⁶⁰⁴ Taj član je kasnije ukinut.

⁶⁰⁵ Joy Hendry, *Understanding Japanese Society*, Routledge, London and New York, 1995, str. 24.

tržišta i da se uključe u trgovinu sa Japanom. Japan je bio suočen sa potrebom da brzo stvori modernu privredu, kao osnovu ekonomski snažne države, koja je mogla da se meri sa zapadnim silama. Japan je počeo da razvija industriju, pre svega vojnu, i došlo je i do napretka i promena u poljoprivredi. Većina do tada postojećih preduzeća, bila su ona porodična, koja su se bavila manufakturom, te je stvaranje velikih industrijskih preduzeća, kao i druge proemene nastale u privredi, morali su da budu praćeni i odgovarajućim zakonskim okvirom. Ta potreba je u praksi značila prikupljanje najmodernijih i najuspešnijih rešenja iz pravnih sistema drugih država, i stvaranje odgovarajućeg modernog zakonika. To je i osnovni razlog zbog kog Rozler u stari Trgovinski zakonik nije uveo postojeće japanske trgovinske običaje i pravo, percipirajući sve japansko kao zastarelo. Ipak, takvo njegovo rešenje nije zaživelo. U novom Trgovinskom zakoniku, potencijal i domet postojećih japanskih trgovinskih običaja pokazali su se kao značajni, kada su, u 1. članu ovog zakonika, bili postavljeni kao primarni izvor prava u odnosu na odredbe usvojenog Građanskog zakonika.

Promene nastale donošenjem starog, a posebno novog Trgovinskog zakonika, svakako su imale veliki uticaj na japansku trgovinu i privredu. Možda najveća promena, ticala se regulisanja novog tipa kompanija – akcionarskog društva. Omogućile su da trgovinsko pravo bude razumljivije stranim silama koje su na tome izričito insistirale. Ne treba zaboraviti da je razlog prisilnog otvaranja Japana prema svetu i potpisivanja neravnopravnih ugovora značio otvaranje novog tržišta za zapadne sile i mogućnost proširenja njihove trgovine, ali i kroz nju, mekog uticaja na taj deo sveta. Istovremeno, omogućile su Japanu privredni rast i razvoj, i samim tim, njegovo jačanje, što je direktno povećalo njegov uticaj. Iz današnje perspektive može se čak zaključiti da su zapadne sile, u želji da pokore Japan i podrede ga svojim trgovačkim interesima, pokrenule njegovu modernizaciju, omogućivši time njegovo jačanje, te su sebi, umesto podanika kojem su se nadale, stvorile rivala i ravnopravnog takmaca.

ZAKLJUČAK

Japan je tokom Meidi restauracije karakterisala, kako to Mark Ravina (*Mark Ravina*) ističe, bipolarna težnja, sa jedne strane, ka modernizaciji i vesternizaciji, a istovremeno, s druge strane, ka vraćanju sopstvenim korenima i autohtono japanskim vrednostima, rešenjima i idealima.⁶⁰⁶ Uprkos postojanju pomenute bipolarne težnje, potrebno je imati na umu da sama Meidi restauracija nije bila izazvana toliko unutrašnjim već pre svega spoljnim faktorima, odnosno pritiskom velikih sila na Japan. Promene, dakle, nisu nastupile same od sebe, već su se pojavile kao prinudan odgovor na političke pritiske kojima je Japan od posete komodora Perija bio izložen. Promene su takođe, predstavljale odgovor na pad sinocentričnog sistema. U prijemčivosti Japana na uticaje koji su poticali od stranih sila može se prepoznati rezultat konfucijanskog učenja – poštovanja hijerarhije – gde je Japan kao nadređenog video mnogo naprednije zapadne sile, ali isto tako i rezultat realnog sagledavanja situacije. Kako to Vilijam Koldrejk (*William H. Coaldrake*) s pravom ističe, ovo je jedini period, posle perioda Nara, u kom je Japan sa toliko entuzijazma i posvećenosti pristupio zadatku da se prikaže svetu kao moderna zemlja i sa ciljem da bude prihvaćen od strane zapadnih država kao njima ravan.⁶⁰⁷

Dejvid Harvi (*David Harvey*) smatra da je jedan od mitova o modernizaciji onaj da ona predstavlja radikalni raskid sa prošlošću.⁶⁰⁸ I upravo to mišljenje je ono koje se može odnositi na modernizaciju Japana sprovedenu tokom perioda Meidi restauracije. Kao što se može zaključiti na osnovu svih ispitanih promena u ovoj doktorskoj disertaciji, u Japanu, ipak, modernizacijom nije došlo do radikalnog raskida sa prošlošću. Naprotiv, jaka veza sa prošlošću i suštinom japanskog bića se održala nasuprot mnogim neveštima ili naglim pokušajima tokom perioda Meidi restauracije da do ovog prekida dođe. Modernizacija kao takva nije bila ni savršeno organizovana, ni savršeno sprovedena, pa su se prvobitni pokušaji potpunog otklona od suštine japanskog bića i viševekovne istorije, ipak pokazali kao pogrešni. Pola veka sprovođenja modernizacije i vesternizacije, različitih promena u svim oblastima društva, ukazalo je na jednu važnu činjenicu: na potrebu da se japansko društvo modernizuje, ali da istovremeno ostane verno svojoj suštini.

Ipak, uticaj Zapada na modernizaciju Japana može se posmatrati kao pritisak koji je, krajnje nenadano, Japanu mnogo doneo i na kome bi Japan čak trebalo da bude zahvalan. Pitanje je da li bi modernizacija, za koju Japan jeste bio spreman i koja je već započela pred kraj Tokugava perioda bila sprovedena ovako brzo i ovako uspešno, da nije postojao stalan pritisak zapadnih sila, kao i briga Japana da ga ne snađe sudbina Kine. Upravo to je bio dodatni podstrek jer je Kina, iako veća i moćnija od Japana, poklekla pod nasrtajima zapadnih sila. Iako prvobitna namera Zapada nije bila da od Japana sebi stvori rivala, ekonomski i vojno moćnu državu, pritisak Zapada je u Japanu iskorišćen kao zamajac za njegov brz i uspešan napredak. Sasvim je jasno da pretvaranje feudalne države u modernu carevinu nije bila izvorna ideja zapadnih sila. Prinudno otvaranje Japana za njih je bio način da nađu novo tržište i prošire svoju dominaciju. Međutim, zapadne sile su bile krajnje iznenađene napretkom Japana pre svega, na polju industrijalizacije i ekonomskog jačanja, a zatim i u svim drugim oblastima. Za nekih pedeset godina Japan se od poslušnika Zapada, koji nije imao drugi izlaz nego da u potpunosti prihvati i postupa po smernicama koje su mu svetske sile davale, razvio u silu, koja je bila među pet najjačih ekonomija sveta, čije se mišljenje uvažavalo i koja je konsultovana oko važnih svetskih pitanja. Žan Pjer Lemana u tom kontekstu s pravom ističe da su u Japanu, u periodu

⁶⁰⁶ Mark Ravina, *To Stand with the Nations of the World: Japan's Meiji Restoration in World History*, Oxford University Press, Oxford, 2017, str. 153.

⁶⁰⁷ William H. Coaldrake, *Architecture and Authority in Japan*, Routledge, London and New York, 1996, str. 208.

⁶⁰⁸ David Harvey, *Paris: Capital of Modernity*, Routledge, London and New York, 2006, str. 1.

između 1870. i 1914. godine, sprovedene veoma značajne i istovremeno najbrže promene koje je svet ikada video.⁶⁰⁹

U periodu Meidi restauracije, a pod pritiskom zapadnih sila, Japanu vraćanje postojećim nacionalnim okvirima nije bilo dovoljno, već se javila i potreba za stvaranjem neukaljanog simbola nacionalnog jedinstva. Do tada japanska država nije bila prožeta jedinstvenim nacionalnim duhom. Nedostajao joj je stožer oko kojeg bi se okupili različiti kneževi, grad i provincija, istok i zapad, sever i jug Japana, centar i periferija. Rešenje je, srećom, nađeno. Carska pozicija izdignuta je na pijedestal, odanost caru je postavljena kao zajednički imenitelj nacionalnog identiteta svih Japanaca bez obzira na stalež kojem pripadaju. Carska figura je osmišljena ne samo kao svrha postojanja, odnosno ideal zbog kojeg se uči, obrazuje, radi, stvara, ekonomski jača, već i kao figura od koje se traži zaštita i uteha, čija je briga sreća i dobrobit njenih podanika. Figura japanskog cara postavljena je na sličan način, na koji je u prethodnom periodu Kina bila pozicionirana u odnosu na ostale manje, vojno i ekonomski slabije zemlje sinocentričnog kruga, koja je od njih zahtevala pokornost i odanost, a zauzvrat im je nudila blagonaklonost i zaštitu. Time su uspostavljene osnove savremenog koncepta nacije (*kokka*) u Japanu.

Istovremeno, iz ovako postavljene carske pozicije izvicali su prerogativi Meidi vođa za upravljanje državom. Njihov cilj bio je, osim očuvanja vlasti i sopstvenih pozicija unutar nje, da Japan izbave iz pozicije koja mu ne pripada i da njegov razvoj usmere ka dostizanju zapadnih sila. Takav cilj zahtevao je mnogo truda, rada, angažovanja, ali sve to je, uz ideologiju koja je stvarana u hodu, bilo dostižno i moguće. Japan nije samo napredovao – uz modernizaciju i osavremenjivanje svojih zakona, institucija, društvenog uređenja, on je istovremeno i preispitivao sopstvene ciljeve i granice. Borba Japana za modernizaciju se paralelno odvijala i na unutrašnjem planu. Na tom planu se ustanovljavalo da li je ta modernizacija uslovljena izmenom njegove suštine, nedorasle novom poretku stvari.

Japan se, međutim, posle prvog talasa nezadovoljstva politikom koja ga je dovela u sraman položaj u odnosu na zapadne sile, i posle prvih godina neupitnog preuzimanja zapadnih modela, ipak vratio sopstvenoj prošlosti, autentičnom tradicionalnom društvu i njegovim vrednostima. Srećom, posle niza godina i mnogo uloženog truda, Japan je ipak došao do saznanja da moderno ne predstavlja jednakost idealnom, a zapadno uspešnom, te da je kombinacija jedinstvenog japanskog bića i modernih znanja rešenje za kojim je Japan tragao tokom perioda Meidi.

Različite oblasti života tokom ovog perioda razvijale su se na različite načine, često neusaglašene, ili pod pritiskom javnosti ili zapadnih sila. Na osnovu izučavanja sprovedenog u ovoj doktorskoj disertaciji, ne može se zaključiti da su se na isti način menjali i razvijali kultura ili religija i pravo, ali ono što je karakterisalo razvoj svih oblasti, bio je razvoj uvek ka napred. Napredak je bio zasnovan na učenju od zapadnih država, preuzimanju i primeni inostranih znanja, ideja i rešenja. Japan je možda pre svih, ili naprotiv, poslednji od svih, shvatio potrebu za usavršavanjem u skladu sa postojećim modelom, najbržim i, čini se, posle sprovedene Meidi restauracije, najuspešnijim putem – direktnim preuzimanjem znanja drugih država. Odabrani put modernizacije nije prethodno bio trasiran, te je preuzimanje znanja bilo stihijsko i nesistematsko, promenljivog ishoda u različitim oblastima, ali ga je karakterisala želja za uspehom po svaku cenu.

Na osnovu ispitivanja hibridnog modela teorije pravnih transplanata sprovedenog u ovoj doktorskoj disertaciji, može se zaključiti da je, Japan, osim prenošenja prava putem metoda pravnih transplanata, na isti način prenosio i znanje. S tim što do takvog preuzimanja znanja nije došlo u svim oblastima koje su analizirane u ovoj doktorskoj disertaciji, već je ono ustanovljeno u oblastima obrazovanja i lepih umetnosti. Osim toga, ustanovljeno je i da su ključni imenitelji ove teorije, koji su uticali na odabir znanja koje će biti preneto – autoritet i dostupnost – bili od značaja i prilikom preuzimanja znanja u ovim oblastima. Međutim, oblast religije nije menjana preuzimanjem znanja putem hibridnog modela teorije pravnih transplanata. Promene do kojih je došlo u japanskoj religiji

⁶⁰⁹ Jean Pierre Lehmann, *The Roots of Modern Japan*, Macmillan, London, 1990, str. 166.

tokom perioda Meiđi restauracije zasnivale su se na borbi za dominaciju između postojećih religija i na podršci države pruženoj šintoizmu. Etički modeli Japana takođe nisu bili oblast u kojoj je postojalo prenošenje znanja putem hibridnog modela teorije pravnih transplanata, samim tim što cilj Meiđi zvaničnika nije bio izmena suštine, već modernizacija države i društva u skladu sa zahtevima Zapada.

Posle sprovedenog ispitivanja promena koje su u periodu Meiđi restauracije nastupile u oblastima japanske kulture, etičkih modela i pravnih kodifikacija, može se zaključiti da su najveće promene nastale u oblasti obrazovanja i pravnih kodifikacija. Kako je, između ostalog, cilj modernizacije bilo stvaranje novog, modernog japanskog podanika, obrazovanog u skladu sa zahtevima zapadne civilizacije i savremenog doba, ali istovremeno i onog koji zadržava suštinu japanskog bića, bilo je potrebno obrazovanje prilagoditi tom cilju. Cilj novog školskog sistema bio je dvojak: hvatanje koraka sa svetom stvaranjem modernih Japanaca, koji se na prvi pogled ne razlikuju od građana zapadnih država (insistiranjem na zapadnom oblačenju, učenju stranih jezika, zapadnih znanja i preuzimanjem stilova zapadnih umetnosti) i istovremeno, njihovo obrazovanje koje će stvoriti radnike koji će moći da prate ubranu industrijalizaciju i ekonomski napredak zemlje i popunjavaju veliki broj kvalifikovanih radnih mesta koja se time otvaraju. S jedne strane, postavljeni ciljevi ticali su se samo spoljašnjih faktora, ali, s druge strane, suštinske izmene su se ticale hvatanja privrednog koraka sa svetom, jačanje vojne i ekonomske moći Japana. Usled svega toga reforma obrazovanja sprovedena je, uz prvobitno prihvatanje zapadnih modela u potpunosti, da bi se zatim insistiralo na povratku konfucijanskim vrednostima, i konačno, da bi krajem XIX veka, obrazovanje našlo odgovarajuću meru modernizacije u preuzimanju stranih, ali i zadržavanju japanskih modela i uzora. Kao rezultat tog uspešnog, iako haotičnog i na trenutke kontradiktornog poduhvata, dovoljno je ukazati na mnogostruki porast broja pismenih stanovnika Japana početkom XX veka, u odnosu na kraj Tokugava perioda.

Osim u obrazovanju najveće promene sprovedene su u oblasti pravnih kodifikacija. Takvom zaključku doprinosi i činjenica da je japansko pravo na početku Meiđi restauracije bilo feudalno, poslednji ustav je bio donet u VII veku, a nisu postojale ni zakonske kodifikacije. Čitav pravni sistem se zasnivao na nekoliko feudalnih zakonika, koji su obuhvatali pojedine delove određenih grana prava, i uglavnom su se primenjivali postojeći običaji. Utoliko je ceo kodifikatorski posao modernizacije japanskog prava, koji je trajao skoro pedeset godina i koji je iznet uz pomoć mnogobrojnih stranih savetnika, uz brojne i česte sukobe, protivljenja javnosti, predlaganja i povlačenja predloga zakonskih tekstova, ipak iznedrio set pravnih akata koji su činili Ustav i pet kodifikacija (*Roppō*), o čijem kvalitetu se može suditi i na osnovu toga što su tri od ovih pet zakonika i dan-danas na snazi. To su usvojeni Građanski zakonik iz 1898. godine, novi Trgovinski zakonik iz 1899. godine i novi Krivični zakonik iz 1907. godine. Ovakav moderno postavljeni pravni sistem, koji se održao više od jednog veka, govori o tome da, ma koliko su sprovedene promene bile neusklađene i nasumične, njihov rezultat je ipak bio uspešan.

Promene nastale modernizacijom u pravnom sistemu Japana evidentne su i sveobuhvatne. Stvoren je moderan pravni sistem, kod koga je najveća promena sprovedena donošenjem ustava. Iako se u doktrini nailazi na mišljenja da Ustav carevine Japana nije bio dovoljno demokratski, on se mora sagledati iz drugačije perspektive. Ne treba zaboraviti da je ovakav ustav bio izuzetno napredan za prethodno postojeći feudalni sistem, koji je izmenjen Meiđi restauracijom. Kako Kenzo Takajanagi nalazi, Meiđi ustav je svakako bio konzervativan.⁶¹⁰ Međutim, u poređenju sa japanskim političkim režimom pre restauracije, definitivno je bio korak napred u pravcu demokratizacije Japana. Osim toga, Građanskim i Krivičnim zakonikom unete su mnoge odredbe koje su značajno uticali na menjanje japanskog društva, izjednačavajući muškarce i žene, poboljšavajući položaj žena, menjajući položaj stranaca, do tada nevidljivih u japanskom pravnom sistemu. Takođe, uticaji građanskog društva

⁶¹⁰ Kenzo Takayanagi, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, 1868-1961“, *Law in Japan: The Legal Order in a Changing Society*, Edited by Arthur Taylor fon Mehren, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2013, str. 5.

i humanističkih ideja Zapada, doprineli su ukidanju mučenja i ukidanju smrtne kazne za političke osuđenike, što su sve bile krucijalne promene za jedno društvo i jedan pravni sistem.

Specifičnost ove doktorske disertacije je stavljanje akcenta na pravnu problematiku u promenama sprovedenim u periodu Meiđi restauracije, pa je u skladu sa tim u njoj sprovedeno i ispitivanje uticaja ideja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru na predlog Građanskog zakonika Japana, kao i na usvojeni Građanski zakonik Japana. U skladu sa sprovedenim istraživanjem, potvrđen je uticaj ideja Valtazara Bogišića na predlog Građanskog zakonika, a i ideja Valtazara Bogišića i Opšteg imovinskog zakonika na usvojeni Građanski zakonik. Istovremeno je ukazano na neočekivane sličnosti u položaju dve države u periodu nastanka Opšteg imovinskog zakonika i poredloga Građanskog zakonika Japana, kao i na sličnosti u načinu njihovog nastanka i samih zakonika.

Osim toga, još jedno istraživanje sprovedeno u ovom radu, koje nije posebno ispitivano u doktrini, jeste ispitivanje zaključaka koje Alan Votson iznosi u vezi sa svojom teorijom o pravnim transplantima. Ono je ukazalo na odstupanje od tih zaključaka kada se ovi zaključci primene na prenošenje prava u Japanu u periodu Meiđi restauracije. Zato je u tekstu ovog rada predloženo proširivanje obrisa ove teorije, time što bi se njeni postulati dodatno i podrobno ispitali i na primeru drugih, do sada neispitanih pravnih sistema. Time bi se doprinelo eliminisanju nepotvrđenih elemenata ove teorije, uz istovremno očuvanje njenog nespornog jezgra koje je pretrpelo test vremena. Na taj način, teorija pravnih transplantata bila bi osavremenjena i osnažena dodatnim legitimitetom.

Pored toga, promene koje su unete u japanski pravni sistem nisu mogle da u potpunosti ne utiču na etičke modele, samim tim što su se neke od njih ticale japanske porodice – *ie*. Slabljenje porodice, koja je do tada bila nukleus društva, svakako nije moglo da prođe bez posledica. Modernizacija pravnog sistema Japana jeste bila državni projekat, ali taj projekat nije imao za cilj i menjanje etičkih modela Japana, njegove suštine i jedinstvenosti. Osavremenjivanje pravnog sistema Japana bio je, pre svega, način da se udovolji zapadnim silama na formalnom nivou. Promene u etičkim modelima su zbog izmena unetih u pravi sistem bile neminovne, ali promene su bile sprovedene samo u onoj meri u kojoj je bilo neophodno da bi se japanski pravni sistem kao takav, uskladio sa zapadnim sistemima i vrednostima. S druge strane, u pravni sistem Japana su uneti i japanski običaji, tako da etički modeli nisu bili suštinski izmenjeni.

Ovakve promene, uz razvoj industrije i poboljšanje proizvodnje imale su za posledicu manju upućenost Japanaca jednih na druge. Ipak, s druge strane, prestanak izolacije omogućio je Japancima širi pogled na svet i istovremeno ih je suočio sa pretnjama koje su prema njima bile usmerene sa svih strana, i samim tim, njihova upućenost jednih na druge je ostala, ali je podignuta na viši nivo od „peltorki“ i *goningumi* zajednica. Sada je Japan imao jedinstvenog „neprijatelja“ – razlog da se ujedini u očuvanju sopstvenog identiteta i jedinstvenosti. Na osnovu toga se može zaključiti da prinudna društvena izolovanost jeste bila prekinuta, ali je ona ponovo ukazala na potrebu zajedništva, međusobne pomoći i razumevanja. Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da *su giri*, *ninjo* i *on*, kao najspecifičniji antropološki modeli, neizmenjeni nastavili da postoje i tokom perioda Meiđi. Meiđi restauracija nije bila usmerena na menjanje suštine japanskog bića, njegovih verovanja i običaja, već je, naprotiv, uz prinudnu modernizaciju, cilj bio da takva jedinstvena struktura nastavi da postoji i da zauzme odgovarajuću poziciju među drugim državama. Može se zaključiti i to da su promene u etičkim modelima koje su nastupile Meiđi restauracijom, u odnosu na promene u japanskoj kulturi i pravnim kodifikacijama koje obrađuje ova doktorska disertacija, bile najteže za Japance. Promene u kulturi i pravnim kodifikacijama jesu menjale ustanovljeni red ili donosile nova rešenja, ali nisu imale tako dubok uticaj na pojedinca, odnosno na njegovo shvatanje sveta, reda i društva čiji je deo. Iako promene u etičkim modelima nisu bile sveobuhvatne, na način na koji su to bile, na primer, promene u japanskom pravnom sistemu, ipak su uticale na japanskog podanika.

Razvoj Japana pod pritiscima zapadnih sila koji su iziskivali odbacivanje tradicionalnog i prihvatanje modernog u prvim godinama Meiđi perioda doveo je Japance, posebno mlađe generacija, do

preispitivanja svrhe sopstvenog postojanja, sopstvene ličnosti, usvojenih i naučenih modela. Prošlost, odnosno raniji modeli ponašanja, očigledno nisu bili odgovarajući da bi se sa njima poistovećivali, s obzirom na to da su doveli do ponižavajućeg položaja u kojem se Japan našao, zavisano od dobre volje zapadnih sila. Ni budućnost, s druge strane, nije bila ni jasna, niti obećavajuća. Jedini put kojim su Japanci mogli da pođu bio je put modernizacije. Međutim, takav put, koji se u početku činio kao jednosmeran, tokom godina i decenija uložnog truda, rada i učenja, učinio je da se Japanci ponovo ponose Japanom.

Strani savetnici su svojim angažmanom takođe doprinikli vesternizaciji Japana jer su svojom pojavom propagirali zapadni stil odevanja, ponašanja, ishrane. Pored toga, i studenti koji su se vraćali sa studija iz zapadnih zemalja, kao i članovi misija koje su posećivale druge države, takođe su imali uticaj na vesternizaciju svakodnevnog života. Oni su svoja iskustva širili, što je bilo u skladu sa idejama i potrebama Meiđi restauracije. Rezultat ovakvih višestrukih uticaja na japanski način života u periodu Meiđi sveo se, u skladu sa dotadašnjim načinom prihvatanja različitih verovanja i znanja, na prihvatanje zapadnog, progresivnog, uz istovremeneo zadržavanje tradicionalnog, suštine japanskog bića.

Preuzimanje zapadnih stilova u umetnosti, takođe je imalo dvojaki cilj: da približi Zapad Japancima, uz druge vidove vesternizacije koji su se pojavljivale u svakodnevnom životu, ali i da prikaže Japan kao društvo koje jeste u istoj civilizacijskoj ravni sa zapadnim državama, koje ume da ceni zapadnu umetnost kao, i da takvu stvara. Ipak, iako je na vesternizaciji umetnosti u određenim periodima razvoja tokom perioda Meiđi restauracije svesrdno rađeno, dok je naprotiv, u nekim ona potpuno odbacivana i napuššana, krajnji rezultat ovakvog suprotstavljenog odnosa prema umetnosti bio je zadržavanje većine tradicionalnih stilova japanske umetnosti. Istovremeno, nastali su i neki novi stilovi koji su bili kombinacija tradicionalnog i modernog, a prihvaćene su i neke za Japan potpuno nove umetnosti, kao što je vajarstvo.

U naučnim i stručnim krugovima promenama sprovedenim u periodu Meiđi restauracije izneta su različita viđenja u pogledu uspešnosti stvaranja boljeg ili idealnog društva. Ne može se zaključiti da su izvršene promene bile u potpunosti odgovarajuće za japansko društvo i državu, ili, da su sprovedene nepogrešivo. Međutim, ono što se može zaključiti je da je proces modernizacije bio zajednički poduhvat svih žitelja Japana, koji su u ovom periodu prvi put pomenuti u Ustavu Carevine Japana, kao njeni podanici. Prilikom ovog procesa stvorili su osnov za ekonomski napredak zemlje koji do danas nije prestao, kao i sačuvali svoje nacionalno biće, etičke modele, ali i unapredili različite oblasti života, ekonomije, nauke i kulture. Uspeli su da postanu moderni, a da ostanu svoji.

SPISAK LITERATURE

1. Abe, Yoshiya, „Religious Freedom under the Meiji Constitution“, *Contemporary Religions in Japan*, Vol. 9, No. 4, Dec., 1968, pp. 268-338, dostupno na: www.jstor.org/stable/30233033
2. Adriani, J. H., *Guido Fridolin Verbeck*, J. M. Brede'e, Rotterdam, 1908.
3. Altman, Albert, „Guido Verbeck and the Iwakura Embassy“, *Japan Quarterly*, XIII, 1966, p. 54-62.
4. Anderson, Ronald S., *Education in Japan: A Century of Modern Development*, Office of Education, Washington, 1975.
5. Aoyagi, Fumio, „Aspects of the National Character Reflected in Japanese Penal Law“, *Monumenta Nipponica*, Vol. 20, no. 3/4, 1965, pp. 444-448, dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/2383335>
6. Aranson, Johann P., „Is Japan a Civilization *Sui Generis*?“, *Japanstudien*, Vol.14, no. 1, 2003, pp. 43-68, dostupno na: <https://doi.org/10.1080/09386491.2003.11826889>
7. Auslin, Michael R., *Negotiating with Imperialism; The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2004.
8. Bary, Wm. Theodore de, *East Asian Civilizations: A Dialogue in Five Stages*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1988.
9. Bary, Wm. Theodore de, *Nobility and Civility: Asian Ideals of Leadership and the Common Good*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2004.
10. Bary, Wm. Theodore de, Keene, Donald, Tanabe, George and Varley, Paul (eds.), *The Sources of Japanese Tradition, Volume 1: From Earliest Times to 1600*, Columbia University Press, New York, 2001.
11. Bary, Wm. Theodore de (ed.), *The Sources of the East Asian Tradition, Volume 2: The Modern Period*, Columbia University Press, New York, 2008.
12. Baum, Harald , Takahashi, Eiji, „Commercial and Corporate Law in Japan“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
13. Baum, Harald, Takahashi, Eiji, „The Early years“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
14. Beasley, W.G., „Meiji Political Institutions“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
15. Beasley, W.G., „The Commercial treaties of 1857-1858“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
16. Beasley, William G., *The Meiji Restoration*, Stanford University Press, Stanford, California, 1991.
17. Beasley, William G., *The Japanese Experience: A Short History of Japan*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1999.
18. Beasley, William G., *Selected Documents on Japanese Foreign Policy 1853 - 1868*, Oxford University Press, Oxford, 1967.
19. Bidney, David, „On the Concept of Culture and Some Cultural Fallacies“, *American Anthropologist*, Vol. 46, Issue 1, Jan. – Mar. 1944, pp. 30-44, dostupno na: <https://doi.org/10.1525/aa.1944.46.1.02a00030>
20. Benedict, Ruth, *Patterns of Culture*, Mentor Book, New York, 1960.

21. Benedict, Ruth, *The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture*, Mariner books, New York, 1989.
22. Breen, John, „Beyond the Prohibition: Christianity in Restoration Japan“, *Japan and Christianity: Impacts and Responses*, Edited by John Breen and Mark Williams, Macmillan Press Ltd, London, 1996.
23. Breen, John, „Shintoists in Restoration Japan (1868-1872): Towards a reassessment in Restoration“, *Restoration in Meiji Japan: Political, economic and social history 1868-1912, Volume 1: The emergence of the Meiji State*, Edited by Piter Kornicki, Routledge, New York, 1998.
24. Breen, John, „The Imperial oath on April 1868, ritual, politics and power“, *Restoration in Meiji Japan: Political, economic and social history 1868-1912, Volume 1: The emergence of the Meiji State*, Edited by Piter Kornicki, Routledge, New York, 1998.
25. Bogišić, Valtazar, *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori, za štampu priredio Tomica Nikčević*, Naučno delo, Beograd, 1967.
26. Bogišić, Valtazar, *O položaju porodice i nasljedstva u pravnoj sistemi*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1893.
27. Bogišić, Valtazar, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela*, priredila i predgovor napisala prof. dr Jelena Danilović, Unireks i Službeni glasnik, Podgorica - Beograd, 1998.
28. Boscaro, Adriana „Toyotomi Hideyoshi and the 1587 Edicts Against Christianity“, *Oriens Extremus*, Vol. 20, no. 2, 1973, pp. 219–241, dostupno na: www.jstor.org/stable/44001284
29. Breneselović, Luka, *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti, 24. apr. 2008. godine*, Knjiga 1, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
30. Brodel, Fernan, *Mediterranean: Prostor i istorija*, Centar za Geopoetiku, Beograd, 1995.
31. Burdick, William L., *Principles of Roman Law and Their Relation to Modern Law*, The Lawbook Exchange, Ltd., 3rd printing, Clark, New Jersey, 2007.
32. Burkman, Thomas W., „The Urakami Incidents and the Struggle for Religious Toleration in Early Meiji Japan“, *Japanese Journal of Religious Studies*, Vol. 1, No. 2/3, Jun. - Sep. 1974, pp. 143-216, dostupno na: www.jstor.org/stable/30233071
33. Carter, Robert, Yasuo, Yuasa, *Encounter with Englightenment – A Study on Japanese Ethics*, State University of New York Press, New York, 2001.
34. Chen Wishart, Mindy, Loke, Alexander, and Vogenauer, Stefan (eds.), *Formation and the Third Party Beneficiaries*, Oxford University Press, Oxford, 2018.
35. Chen, Tsung fu, *Transplant of Civil Code in Japan, Taiwan, and China: With the Focus of Legal Evolution*, Paper presented in the International conference on Theoretical and Practical Issues in Comparative Law in the New Millennium, held by Waseda University Institute of Comparative Law in Tokyo, Japan, 2009.
36. Coaldrake, William H., *Architecture and Authority in Japan*, Routledge, London and New York, 1996.
37. Conant, Ellen P., „Japanese Painting from Edo to Meiji: Rhetoric and Reality“, *Since Meiji: Perspectives on Japanese Visual Arts, 1868-2000*, Edited by J. Thomas Rimer, University of Hawaii Press, Honolulu, 2012.
38. Craies, W. F., „The Proposed Penal Code for Japan“, *Journal of the Society of Comparative Legislation*, Vol. 1, No. 2, Jul. 1899, pp. 322-323, dostupno na: https://www.jstor.org/stable/752208?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents
39. D’Andrade, Roy, *A Study of Personal and Cultural Values: American, Japanese and Vietnamese*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.

40. David, Rene, Brierley, John E.C., *Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law*, 2nd Edition, The Free Press, New York, 1978.
41. Dean, Meryl, *Japanese Legal System*, 2nd Edition, Cavendish Publishing Limited, Singapore, 2002.
42. Dore, Ronald Philip, *Education in Tokugawa Japan*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1965.
43. Duke, Benjamin, *The History of Modern Japanese Education: Constructing the National School System, 1872-1890*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London, 2009.
44. Durant, Will and Ariel, *The Age of Napoleon in a History of European Civilization from 1789-1815*, Simon and Schuster, New York, 1975.
45. Duus, Piter, *The Japanese Discovery of America*, Bedford Books, Boston, 1997.
46. Duus, Piter, *The Rise of Modern Japan*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1976.
47. Đalović, Marina, *Osnovne etičke norme japanskog društva*, Zbornik radova međunarodne naučne konferencije „Etika u nauci i kulturi“, Univerzitet u Beogradu - Filološki fakultet, Beograd, 2010.
48. Eliot, Charles, *Japanese Buddhism*, Routledge, London and New York, 2013.
49. Elisonas, Jurgis, „Christianity and the Daimyo“, *The Cambridge History of Japan, Volume 4: Early Modern Japan*, Edited by John Whitney Hall, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
50. Ericson, Mark David, *The Tokugawa Bakufu and Leon Roches*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1978.
51. Ehrlich, Eugen, *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1936.
52. Feldman, Eric A., „Law, Culture, and Conflict: Dispute Resolution in Postwar Japan“, *Law in Japan: A Turning Point*, Edited by Daniel H. Foot, University of Washington Press, 2007.
53. Fenollosa, Ernest Francisco, *Epochs of Chinese and Japanese Art: An Outline History of East Asiatic Design*, Stone Bridge Press, Berkeley and IBC Publishing, Tokyo, 2011.
54. Fischer, Felice, „Meiji Painting from the Fenollosa Collection“, *Philadelphia Museum of Art Bulletin*, Vol. 88, no. 375, 1992, pp. 1–24, dostupno na: www.jstor.org/stable/3795365
55. Fogel, Joshua A. (ed.), *The Emergence of the Modern Sino Japanese Lexicon: Seven studies*, Brill, Leiden, 2000.
56. Franck, Ronald, „Civil Code: Law of Obligations“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
57. Frank, Ronald, „Civil Code: General Provision“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
58. Fraser, Andrew, Mason, R.H.P. and Mitchell, Philip, *Japan's Early Parliaments, 1890-1905*, Routledge, London and New York, 1997.
59. Fukushima, Sayoko, „Consular Courts in Japan during the Early Meiji Era“, *Bulletin of the Society for Near Eastern Studies in Japan*, Vol. 23, Issue 2, 1980, pp. 99-116, dostupno na: https://www.jstage.jst.go.jp/article/jorient1962/23/2/23_2_99/_pdf/-char/en
60. Garon, Sheldon, *Molding Japanese Minds: The State in Everyday Life*, 3rd Edition, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1998.
61. Giddens, Anthony, *Sociology*, Polity Press, Cambridge, 2006.
62. Gordon, Andrew, *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*, 3rd Edition, Oxford University press, New York, Oxford, 2014.

63. Griffis, William Eliot, *Verbeck of Japan: a Citizen of No Country - a life story of foundation work inaugurated by Guido Fridolin Verbeck*, Fleming H. Revell Co, New York, 1900.
64. Haley, John Owen, *Authority without Power: Law and the Japanese Paradox*, Oxford University Press, Oxford, 1991.
65. Haley, John Owen, *The Spirit of Japanese Law*, The University of Georgia Press, Athens and London, 1998.
66. Hall, John Carey, „Japanese Feudal Laws III: The Tokugawa Legislation IV“, *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, Yokohama, V. 41, pt.5, 1906.
67. Hall, John Whitney, „Introduction“, *The Cambridge History of Japan, Volume 4: The Early Modern Japan*, Edited by John Whitney Hall, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
68. Hane, Mikiso, and Perez, Louis G., *Japan: The Historical Survey*, Westview press, Boulder, Colorado 2nd Edition, 1992.
69. Hane, Mikiso, *Peasants, Rebels, and Outcasts: The Underside of Modern Japan*, Rowman and Littlefield Publishers Inc., Lanham, 2003.
70. Harvey, David, *Paris: Capital of Modernity*, Routledge, London and New York, 2006.
71. Havens, Thomas R.H., *Nishi Amane: A Modern Japanese Thought*, Princeton University Press, Princeton, 1970.
72. Henderson, Dan Fenno, „Law and Political Modernization“, in *Political Development in Modern Japan: Studies in the Modernization of Japan*, Edited by Robert E. Ward, Princeton University Press, New Jersey, 1973.
73. Henderson, Dan Fenno, „Some Aspects of Tokugawa Law“, *The Washington Law Review*, Vol. 27, No 1, 1952, pp. 85-109, dostupno na:
74. <https://digitalcommons.law.uw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2883&context=wlr>
75. Hendry, Joy, *Understanding Japanese Society*, Routledge, London and New York, 1995.
76. Hern, Laskadio, *Japan: pokušaj tumačenja 1*, Kokoro, Beograd, 2012.
77. Hibbett, Howard S., „Saikaku as a Realist“, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 15, no. 3/4, 1952, pp. 408-418, dostupno na: www.jstor.org/stable/2718236
78. Hirobumi, Ito, *Commentaries on the Constitution of the Empire of Japan*, Chuo University, Tokyo, 1906, dostupno na: <https://archive.org/details/commentariesonco00itohuoft>
79. Hoecke, Mark von, „Methodology of Comparative Legal Research“, *Law and Method*, 2015, pp.1-35, dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/291373684_Methodology_of_Comparative_Legal_Research
80. Hommes, James Mitchell, *Verbeck of Japan: Guido F. Verbeck as Pioneer Missionary, Oyatoi Gaikokuyin, and „Foreign Hero“*, Doctoral dissertation, University of Pittsburg, Pittsburg, 2014.
81. Hozumi, Nobushige, *The New Japanese Civil Code: As Material for the Study of Comparative Jurisprudence*, a Paper read at the International Congress of Arts and Science, at the Universal Exposition, Saint Louis, 1904, Tokyo Printing Co. Ltd., Tokyo, 1904.
82. Ienaga, Saburō, „Japan's Modernization and Buddhism“, *Contemporary Religions in Japan*, Vol. 6, No. 1, Mar. 1965, pp. 1-41, dostupno na: www.jstor.org/stable/30232960
83. Ikeda, Masako Kobayashi, *French Legal Advisor in Meiji Japan (1873-1895): Gustave Emile Boissonade de Fontarabie*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 1997.
84. Inglis, David, *Culture and Everyday life*, Routledge, London and New York, 2005.

85. Inouye, Charles Shirō, *Evanescence and Form: An Introduction to Japanese Culture*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
86. Irokawa, Daikichi, *The Culture of the Meiji Period*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988.
87. Itō, Masami, „Foreign Law and Japanese Law“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000.
88. Itō, Masami, „The Rule of Law: Constitutional Development“, *Law in Japan: The Legal Order in a Changing Society*, Edited by Arthur Taylor von Mehren, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963.
89. Jansen, Marius B. (ed.), *Changing Japanese Attitudes toward Modernization*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1969.
90. Jansen, Marius B., „Introduction“ in *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
91. Jansen, Marius B., „Japan in the Early Nineteenth Century“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
92. Jansen, Marius B., „Meiji Restoration“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century* Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
93. Jansen, Marius B., *The Emergence of Meiji Japan*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
94. Jansen, Marius B., *The Making of Modern Japan*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2002.
95. Jenks, Edward, „The Japanese Commercial Code“, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Vol. 14, no. 1, 1932, pp. 62–65, dostupno na: www.jstor.org/stable/753729
96. Kato, Schuichi, *Spirit and Form*, Charles E. Tuttle Co., Rutland and Tokyo, 1994.
97. Kawashima, Takeyoshi, „The Dispute Resolution in Contemporary Japan“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000.
98. Kazuhiro, Takii, *The Meiji Constitution*, International House of Japan, Tokyo, 2007.
99. Keene, Donald, *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852-1912*, Columbia University Press, New York, 2002.
100. Keene, Donald, „Introduction“ *Modern Japanese Literature: From 1868 to the Present Day*, Anthology Compiled and Edited by Donald Keene, Charles E. Tuttle Company, Rutland and Tokyo, 1994.
101. Keene, Donald, *World within Walls: Japanese Literature of the Pre-Modern Era, 1600-1867*, Grove Press Inc, New York, 1976.
102. Kempō, Toshiyoshi Miyasawa, „Characteristics of the Meiji Constitution“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000.
103. Kim, Hoi-eun, „Made in Meiji: German Expatriates, German-Educated Japanese Elites and the Construction of Germanness“, *Geschichte und Gesellschaft*, Vandenhoeck & Ruprecht, Vol. 41., 2015, pp. 288-320.
104. Kobayashi, Tetsuya, „Tokugawa Education as a Foundation of Modern Education in Japan“, *Comparative Education Review* Vol. 9, No. 3, Oct., 1965, pp. 288-302, dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1186062>

105. Ködderitzsch, Lorenz, „Administrative Litigation and Administrative Procedure Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
106. Kondo, Shigekazu, „Kume Kunitake as a Historiographer“, *The Iwakura mission to America and Europe: the New Assessment*, Edited by Ian Nish, Japan Library, Curzon Press Ltd, 1998.
107. Kunitake, Kume, *Japan Rising: The Iwakura Embassy to the USA and Europe 1871–1873*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
108. Lebra, Takie Sugiyama, *Japanese Patterns of Behavior*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1976.
109. Lebra, Takie Sugiyama, Lebra, William P. (eds.), *Japanese Culture and Behavior: Selected Readings*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1986.
110. Legrand, Pierre, „The Impossibility of Legal Transplants“, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Vol. 4, Issue 2, 1997, pp. 111-124.
111. Legrand, Pierre, „What ‘Legal Transplants?’“ u *Adapting Legal Cultures*, Edited by David Nelken, Johannes Feest and Rosemary Hunter, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2001.
112. Lehmann, Jean Pierre, *The Roots of Modern Japan*, Macmillan, London, 1990.
113. Lenz, Karl-Friedrich, „Penal Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
114. Lincicome, Mark Elwood, *Principle, Praxis and the Politics of Educational Reform in Meiji Japan*, University of Hawaii, Honolulu, 1995.
115. Lorimer, James, *Institutes of the Law of Nations*, Edinburgh and London, W. Blackwood and sons, 1883.
116. Lukić, Radomir D., *Sociologija morala*, Univerzitet u Beogradu - Pravni fakultet, Beograd, 2011.
117. Luković, Miloš D., *Bogišićev zakonik: Priprema i jezičko oblikovanje*, Srpska akademija nauka i umetnosti Balkanološki institut, Beograd, 2009.
118. Luković, Miloš, „Valtazar Bogišić and the General Property Code for the Principality of Montenegro: Domestic and Foreign Associates“, in *Balkanica*, XXXIX (2008) Annual of the Institute for Balkan Studies, Edited by Dušan T. Bataković, Published by SASA, Belgrade, 2009, pp. 175-182.
119. Marković, Ljiljana, Đurović, Radomir M., *Pravni sistem Japana*, Liber, Beograd, 2011.
120. Marković, Ljiljana, Jotov, Milica, Radenković, Sanja, Backović, Nikola, *Japan u praskozorje modernizacije*, Univerzitet u Beogradu - Filološki fakultet, Beograd, 2016.
121. Matsumoto, Emi, „Lost in Translation: the Reception of German Law in Japan“, *Housei Riron*, Vol. 42, No. 3 · 4, 2010, pp. 110-128, dostupno na: <http://dspace.lib.niigata-u.ac.jp/dspace/bitstream/10191/13233/1/42>
122. Matsumoto, Emi, „Correspondence between Gustave Boissonade and Valtazar Bogisic“, *Aoyama Law Forum*, Vol. 4, No. 2, Feb. 2016, pp. 11-35.
123. Matsumoto, Emi, „Valtazar Bogišić (1834-1908) and Gustave Boissonade (1825-1910): Some Neglected Aspects of Modern Japanese Law“, *Aoyama Law Review*, Vol. 59, No. 4, Mar. 2018, pp. 1-15, dostupno na: <https://www.agulin.aoyama.ac.jp/repo/repository/1000/20248/20248.pdf>
124. May, Elizabeth, „The Influence of the Meiji Period on Japanese Children’s Music“, *Journal of Research in Music Education*, Vol. 13, no. 2, 1965, pp. 110–120, dostupno na: www.jstor.org/stable/3344448
125. Mehren, Arthur Taylor von, (ed.) *Law in Japan: The Legal Order in a Changing Society*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963.

126. Meryl, Dean, *Japanese Legal System*, 2nd Edition, Cavendish Publishing Limited, Singapore, 2002.
127. Mid, Margaret, *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Naprijed, Zagreb, 1968.
128. Mineard, Richard, *Japanese Tradition and Western Law*, Harvard, University Press, Cambridge, Massachusetts, 1970.
129. Mitani, Taichirō, „The Establishment of Party Cabinets, 1898-1932“, *The Cambridge History of Japan, Volume 6: The Twentieth Century*, Edited by Peter Duus, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
130. Miyang Cho, Joanne, Roberts, Lee M., Spang, Christian W. (eds.), *Transnational Encounters between Germany and Japan: Perceptions of Partnership in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Palgrave Macmillan, New York, 2016.
131. Molnar, Aleksandar, *Socijalna misao u pozadini kodifikacija Jovana Hadžića i Valtazara Bogišića*, Otisak iz zbornika radova Sto pedeset godina od donošenja Srpskog građanskog zakonika (1844-1994) (Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. LXXXI, Odeljenje društvenih nauka, knj. 18), Beograd, 1996.
132. Moore, Barrington Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Pinguin University Books, Harmondsworth, Middlesex, 1974.
133. Morišima, Mičio, *Zašto je Japan „uspeo“?: Zapadna tehnologija i japanski etos*, Rad, Beograd, 1986.
134. Morton, Scott W., Olenik, Kenneth J., *Japan: Its History and Culture*, 4th Edition, McGraw-Hill, Inc., New York, 2005.
135. Nakane, Chie, *Japanese Society*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1972.
136. Nakane, Chie, *Kinship and Economic Organization in Rural Japan*, The Athlone Press, University of London, London, 1967.
137. Nelken, David, „Towards a Sociology of Legal Adaptation“, *Adapting Legal Cultures*, Edited by David Nelken and Johannes Feest and Rosemary Hunter, Hart Publishing Oxford and Portland, Oregon, 2001.
138. Noda, Yosiyuki, „Characteristics of Japanese Mentality“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000.
139. Noda, Yoshiuki, „Comparative Jurisprudence in Japan: its Past and Present“, *The Japanese Legal System: Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000.
140. Noda, Yosiyuki, „The Character of Japanese People and Their Conception of Law“, *The Japanese Legal System, Introductory Cases and Materials*, Edited by Hideo Tanaka, University of Tokyo Press, Tokyo, 2000.
141. Norman, E. Herbert, *Japan's Emergence as a Modern State: Political and Economic Problems of the Meiji Period*, 60th Anniversary Edition, Edited by Lawrence T. Woods, UBC Press, Vancouver, Toronto, 2000.
142. Oda, Hiroshi, *Japanese Law*, The Oxford University Press, Oxford, 2009.
143. Okino, Masami, „Contracts for the Benefit of the Third party in Japan“, *Formation and the Third Party Beneficiaries*, Edited by Mindy Chen-Wishart, Alexander Loke and Stefan Vogenauer, Oxford University Press, Oxford, 2018.
144. Ono, Shusei, „Comparative Law and the Civil Code of Japan (1)“, *Hitotsubashi Journal of Law and Politics*, No. 24, 1996, pp. 27-45.
145. Ooms, Herman, *Tokugawa Village Practice: Class, Status, Power, Law*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1996.

146. Osamu, Wakita, „The Social and Economic Consequences of Unification“, *The Cambridge History of Japan, Volume 4: Early Modern Japan*, Edited by John Whitney Hall, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
147. Passin, Herbert, „The Japanese Intellectual“, *Changing Japanese Attitudes toward Modernization*, Edited by Marius B. Jansen, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1969.
148. Prasol, Alexander, *Modern Japan-Origins of the Mind, Japanese Traditions and Approaches to Contemporary Life*, Niigata University of International and Information Studies, Tokyo, 2010.
149. Pyle, Kenneth B., „Meiji Conservatism“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
150. Pyle, Kenneth B., „Profound Forces in the Making of Modern Japan“, *Journal of Japanese Studies*, Vol. 32, no. 2, 2006, pp. 393–418, dostupno na: www.jstor.org/stable/25064650
151. Pyle, Kenneth B., *The New Generation of Meiji Japan: Problems of Cultural Identity 1885-1895*, Stanford University Press, Stanford, 1969.
152. Ravina, Mark, *To Stand with the Nations of the World: Japan's Meiji Restoration in World History*, Oxford University Press, Oxford, 2017.
153. Rašović, Zoran P., *Bogišićeve pravne izreke: Skladnosti između rimskopravnog i crnogorskog narodnog vrela*, Crnogorska Akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2016. godine.
154. Reitan, Richard M., *Making a Moral Society Ethics and the State in Meiji Japan*, University of Hawaii press, Honolulu, 2010.
155. Röhl, Wilhelm, „Generalities“ *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
156. Röhl, Wilhelm, „Law on Civil Procedure“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
157. Röhl, Wilhelm, „Public Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
158. Rubinger, Richard, „Education: From One Room to One System“, *Japan in Transition: from Tokugawa to Meiji*, Edited by Marius B. Jansen and Gilbert Rozman, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988.
159. Ruxton, Ian „Britain 17 August–16 December 1872: The Mission's Aims, Objectives & Results“, *The Iwakura mission to America and Europe: the New Assesment*, Edited by Ian Nish, Japan Library, Curzon Press Ltd, 1998.
160. Schmidt, Petra, „Family Law“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
161. Schmidt, Petra, „Law of Criminal Procedure“, *History of Law in Japan since 1868*, Edited by Wilhelm Röhl, Brill Academic Publishers, Leiden, 2005.
162. Scott, Morton V., Olenik, J. Kenneth, *Japan: its History and Culture*, McGraw Hill, 3rd Edition, 1994.
163. Sherman, Charles P., „The Debt of Modern Japanese Law to French Law“, *California Law Review*, Vol. 6, No. 3, Mar. 1918, pp. 198-202, dostupno na: https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5450&context=fss_papers
164. Shimizu, Akitoshi, „*Ie* and *Dozoku*“, *Current Antropology*, Vol. 28, No 4, Aug-Oct. 1987, pp. 85-89, dostupno na: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/203593?mobileUi=0&>
165. Siemes, Johannes, *Hermann Roesler and the Making of the Meiji State*, Sofia University, Tokyo in cooperation with Charles E. Tuttle Company, Inc. of Routland, Vermont and Tokyo, Japan, 1966.
166. Siemes, Johannes, „Hermann Roesler's Commentaries on the Meiji Constitution“, *Monumenta*

- Nipponica*, Vol. 17, No. 1/4, 1962, pp. 1-66, dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2383259.pdf?seq=1>
167. Sims, Richard, *Japanese Political History since the Meiji Restoration, 1868-2000*, Palgrave, New York, 2001.
168. Smith, Thomas C., *Native Sources of Japanese Industrialization 1750-1920*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1988.
169. Spaulding, Robert Miller, *Imperial Japan's Higher Civil Service Examinations*, Princeton University Press, 2015.
170. Stephens, Michael D., *Japan and Education*, Palgrave and Macmillan, New York, 1991.
171. Straton, Robert, *Patriarchy in Meiji Period*, Doctoral dissertation, University of Hawaii, Honolulu, 2006.
172. Streenstrup, Carl, *A History of Law in Japan until 1868*, Brill Academic Publishers, Leiden, 1996.
173. Sukehiro, Hirakawa, „Japan's Turn to the West“, *The Cambridge History of Japan, Volume 5: The Nineteenth Century*, Edited by Marius B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
174. Swale, Alistair, *The Meiji Restoration: Monarchism, Mass Communication, and Conservative Revolution*, Palgrave Macmillan, London, 2009.
175. Takayanagi, Kenzo, „A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, 1868-1961“, *Law in Japan: The Legal Order in a Changing Society*, Edited by Arthur Taylor fon Mehren, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963.
176. Takii, Kazuhiro, *The Meiji Constitution: The Japanese Experience of the West and Shaping of the Modern State*, International House of Japan, Tokyo, 2007.
177. Tanaka, Shūji, „Sculpture in Western-Style Painting: Four Stages of Acceptance“, *Since Meiji: Perspectives on Japanese Visual Arts, 1868-2000*, Edited by J. Thomas Rimer, University of Hawaii Press, Honolulu, 2012.
178. Tatarckjevič, Vladislav, *Istorija šest pojmova: Umetnost. Lepo. Forma. Stvaralaštvo. Podržavanje. Estetski doživljaj*, Nolit, Beograd, 1980.
179. „The New Japanese Civil Code“ in *Michigan Law Review*, Vol. 3, No. 1, Nov. 1904, pp. 67-68, dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1273261>
180. „The New Japanese Penal Code and Its Doctrine of Extraterritorial Jurisdiction“, *The American Journal of International Law*, Vol. 2, No. 4, Oct. 1908, pp. 845-849, dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/2186653>
181. Tsukahara, Yasuko, „State Ceremony and Music in Meiji-era Japan“, *Nineteenth-Century Music Review*, Vol. 10, Issue 2, Dec. 2013 , pp. 223-238.
182. Tsunoda, Ryusaku, Bary, Wm. Theodore de, and Keen, Donald (eds.), *The Sources of Japanese Tradition, Volume 1*, Columbia University Press, New York, 1964.
183. Varga, Csaba, *Comparative Legal Structures*, Szent Istvan Tarsulat, Budapest, 2012.
184. Varley, Paul H., *Japanese Culture*, 4th Edition, University of Hawaii Press, Honolulu, 2000.
185. Votson, Alan, *Pravni transplanti: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2010.
186. Yamanashi, Emiko, „Western-Style Painting: Four Stages of Acceptance“, *Since Meiji: Perspectives on Japanese Visual Arts 1868-2000*, Edited by J. Thomas Rimer, University of Hawaii Press, Honolulu, 2012.

187. Yoshida, Kumaji, „European and American Influences in Japanese Education“, *Western Influences in Modern Japan*, Edited by Inazo Nitobe, et. al., University of Chicago Press, Chicago, 1931
188. Wakabayashi, Bob Tadashi, „Introduction“, *Modern Japanese Thought*, Edited by Bob Tadashi Wakabayashi, University Cambridge Press, Cambridge, 1999.
189. Wargo, Roberts J.J., „Japanese ethics: Beyond good and evil“, *Philosophy East & West*, Vol. 40, No.4, Oct. 1990, pp. 499-509, dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/1399354>
190. Watson, Alan, *Society and Legal Change*, 2nd Edition, Temple University Press, Philadelphia, 2001.
191. Watson, Alan, „Aspects of Reception of Law“, *American Journal of Comparative Law* 44, 1996, dostupno na: https://digitalcommons.law.uga.edu/fac_artchop/666
192. Wierzbicka, Anna, *Understanding Cultures through their Key Words: English, Russian, Polish, German and Japanese*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1997.
193. Wigmore, John H., *Panorama of the World's Legal Systems, Volume 2*, West Publishing Company, 1st Edition, St. Paul, Minnesota, 1928.
194. Wittenberg, Ulrich, „Germany, 7-28 March, 15-17 April, 1-8 May 1873“, *The Iwakura Mission to America nad Europe - The New Assesment*, Edited by Ian Nish, Japan Library, Curzon Press Ltd, 1998.
195. Wittner, David G., *Technology and the Culture of Progress in Meiji Japan*, Routledge, Oxon, 2008.
196. Yan, Ping and Pan, Lili, „From „Goodness“ in Chinese Confucianism to „Truth“ in Japanese Confucianism“, *Asian Social Science*, Vol. 6, No. 3, Mar. 2010, pp. 108-112, dostupno na: <https://pdfs.semanticscholar.org/6e10/c633573a5d6cd321d2f9dbd7f6236c5cc12b.pdf>
197. Young, David and Michiko, *Introduction to Japanese Architecture*, Periplus, 2004.
198. Yukihiro, Motoyama, *Proliferating Talent: Essays on Politics, Thought, and Education in the Meiji Era*, University of Hawaii, Honolulu, 1997.
199. Zachman, Urs M., *China and Japan in the Late Meiji Period: China Policy and Japanese Discourse on National Identity, 1852-1904*, Routledge, London and New York, 2009.
200. Zewde, Bahru, *A History of Modern Ethiopia: 1855–1991*, 2nd Edition, James Currey, Oxford, 2001.
201. Zimemermann, Werner G., *Valtazar Bogišić, 1834-1908: Ein Beitrag zur Südslavischen Geistes- und Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1962.

Online izvori:

<http://www.meiji-portraits.de/index.html>

<http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf>

Biografija autora

Milena Šikanić je rođena u Beogradu, 1979. godine, gde je završila osnovnu školu i Klasičnu gimnaziju. Na Univerzitetu u Beogradu – Pravnom fakultetu diplomirala je 2006. godine. U gimnaziji i tokom studija na Pravnom fakultetu učestvovala je na takmičenjima iz retorike i dobitnik je više nagrada.

Na Univerzitetu u Gracu, 2009. godine, završila je poslediplomske studije Master in European Integration and Regionalism (MEIR). Tema master rada bila je „Roma Refugees in Serbia“.

Radni odnos u Sektoru za međunarodnu i međuuniverzitetsku saradnju Univerziteta u Beogradu zasnovala je 2006. godine, gde je i danas zaposlena u zvanju samostalnog stručnog saradnika.

Milena Šikanić govori engleski jezik i poseduje osnovno znanje italijanskog i ruskog jezika.

Tokom osnovne škole i gimnazije trenirala je aikido i nosilac je pojasa 1. kyu.

Udata je i majka je dvoje dece.

Prilog 1

Izjava o autorstvu

Ime i prezime autora: Milena D. Šikanić

Broj dosijea: 08197/d

Izjavljujem

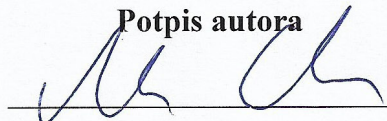
da je doktorska disertacija pod naslovom: „PROMENE U JAPANSKOJ KULTURI, ETIČKIM MODELIMA I PRAVNIM KODIFIKACIJAMA U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE (1868-1912)“

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada;
- da disertacija ni u celosti ni u delovima nije bila predložena za sticanje diplome studijskih programa drugih visokoškolskih ustanova;
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršila autorska prava i koristila intelektualnu svojinu drugih lica.

U Beogradu,

Jun 2020.

Potpis autora

Prilog 2

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: Milena D. Šikanić

Broj dosijea: 08197/d

Studijski program: JKK – DAS modul Kultura

Naslov rada: „PROMENE U JAPANSKOJ KULTURI, ETIČKIM MODELIMA I PRAVNIM KODIFIKACIJAMA U PERIODU MEIĐI RESTAURACIJE (1868-1912)”

Mentor: prof. dr Ljiljana Marković

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predala radi pohranjivanja u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu.

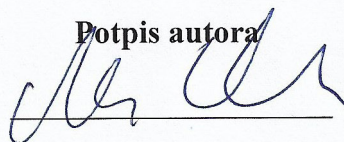
Dozvoljavam da se objave moji lični podaci za dobijanje akademskog naziva doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu,

Jun 2020.

Potpis autora

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom: „PROMENE U JAPANSKOJ KULTURI, ETIČKIM MODELIMA I PRAVNIM KODIFIKACIJAMA U PERIODU MEIJI RESTAURACIJE (1868-1912)“

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu, i dostupnu u otvorenom pristupu, mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučila:

1. Autorstvo (CC BY)
2. Autorstvo – nekomercijalno (CC BY-NC)
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada (CC BY-NC-ND)
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima (CC BY-NC-SA)
5. Autorstvo – bez prerada (CC BY-ND)
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima (CC BY-SA)

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci. Kratak opis licenci je sastavni deo ove izjave).

U Beogradu,

Jun 2020.

Potpis autora

